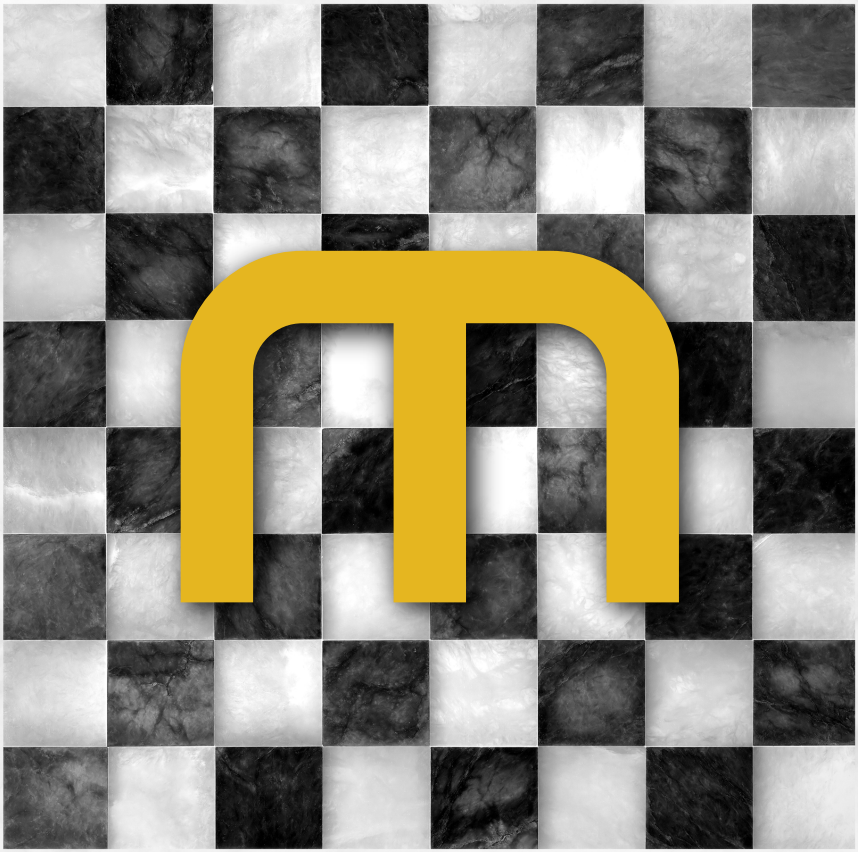
DÜŞÜNCE NÜANSI

- Cilt II -

Editör
MUSTAFA SAĞSAN

TEZARUS kitap

Kapak tasarımına dair

Bir olay veya durum karşısında sahip olduğumuz perspektif, sorunları nasıl algıladığımızı, çözüm bulma yollarımızı ve genel yaşam tatminimizi doğrudan etkiler. Sınırlı bir bakış açısı, genellikle dar görüşlü düşünceler ve çözümlerle sınırlı kalmamıza neden olurken, farklı perspektifler benimsemek, zihinsel esnekliğimizi artırır ve yeni fırsatlara kapı açar. Bakış açımızı değiştirerek, sorunları daha geniş bir çerçevede değerlendirme şansı bulur, empati ve anlayış geliştirebiliriz. Bu değişim, yalnızca kişisel gelişimimize değil, aynı zamanda çevremizdeki dünyaya daha derin bir etki yaparak, daha tatmin edici ve zengin bir yaşam sürmemize olanak tanır. Demiştik!

Bu kitapta ise Romen sayı sisteminde "1000" değerini temsil eden "M" harfini kapakta kullandık. Her sorunun binlerce çözümü olduğu fikri, aslında hem özgürleştirici hem de zorlayıcı bir gerçeği hatırlatıyor. Bir problemle karşılaştığında tek bir doğru yol yok; bakış açın, deneyimlerin ve hedeflerin çözümleri sürekli çoğaltıyor. Bu da yaratıcılığın, sezginin ve stratejik düşünmenin önemini artırıyor.

Aynı zamanda bu durum, "Mükemmel Çözüm" arayışının çoğu zaman gereksiz bir baskı olduğunu gösteriyor. Önemli olan, mevcut koşullara en uygun, seni ilerleten ve değer üreten çözümü seçebilmek.

İyi okumalar…

Temel ÜNGÖR, *Reklam Odası*
temel@reklamodasi.com.tr

TEZARUS Kitap 06
Düşünce Nüansı-TV Programları Serisi 02

Editör
Prof. Dr. Mustafa SAĞSAN

Genel Yayın Yönetmeni
Serkan İPEKÇİ

Kapak Tasarımı
Temel ÜNGÖR

İçerik Görselleri
YouTube

e-ISBN 978-625-96868-0-6 (Tk.)
978-625-96868-5-1 (2. cilt)

Basım Bilgileri
Elektronik kitap | Gazimağusa, Şubat 2026

Bu kitap bir açık erişim yayındır ve Creative Commons BY-NC-SA (Atıf-GayriTicari-AynıLisanslaPaylaş) lisansına sahiptir. Kaynağa atıf vermek ve aynı lisansı devam ettirmek kaydıyla ticari amaç haricinde kopyalanabilir, düzenlenebilir, dağıtılabilir ve yeniden kullanılabilir.

TEZARUS Kitap'ın yayıncılık anlayışı, Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi (Global Compact), Kadının Güçlenmesi Prensipleri (WEPs) ve Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu (BpfA) çerçevesinde şekillenmiştir.

Kütüphane Bilgi Kartı

Düşünce Nüansı / ed. Mustafa Sağsan. –Gazimağusa: TEZARUS Kitap, 2026.
2. cilt; cm. –(TEZARUS Kitap; 6. Düşünce Nüansı-TV Programları Serisi; 2)

Kaynakça bölüm sonlarındadır.
e-ISBN: 978-625-96868-0-6 (Takım)
978-625-96868-5-1 (2. cilt)

1. Felsefe 2. Yaşam felsefesi 3. Etik I. Eser adı II. Dizi

501 DÜŞ 2026 B53 .D87 2026

TEZARUS Kitap, bir TEZARUS Yazılım ve Bilgi Hizmetleri Ltd. Şti. markasıdır.

Gazimağusa Teknoloji Geliştirme Bölgesi (Doğu Akdeniz Üniversitesi Teknopark), GMTGB Binası, DAÜ Kampüsü, Gazimağusa, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
www.tezar.us | info@tezar.us

DÜŞÜNCE NÜANSI

CİLT II

Editör
Mustafa Sağsan

Bu kitap, 9 Ekim 2024-28 Mayıs 2025 tarihlerinde KKTC Bayrak Radyo Televizyon Kurumu'nun BRT 1 kanalında yayınlanan ve sunuculuğunu Prof. Dr. Mustafa Sağsan'ın yaptığı "Düşünce Nüansı" isimli programın ikinci sezonundaki çeşitli bölümlere dayanmaktadır.

Hep ‘özel' olan yeğenim Neydinciğimize...

Önsöz

Bilim ve felsefe yolculuğu, bir kez başladığında tek bir durakta tamamlanmaz. Sorular cevaplara, cevaplar yeni sorulara dönüşür. Düşünce Nüansı da tam olarak bu süreklilikten beslenen bir düşünce alanı olarak yoluna devam ediyor. İlk ciltte açılan başlıklar, bu ikinci ciltte daha da derinleşiyor; kimi zaman genişliyor, kimi zaman yeni bakış açılarıyla yeniden ele alınıyor.

Bilgi, durağan değil; canlı ve dönüşen bir yapıdır. Bilimsel ve felsefi düşünce de ancak sorgulama devam ettikçe anlam kazanır. Bu nedenle ikinci cilt, yalnızca öncekinin devamı değil, aynı zamanda düşünsel bir genişleme alanı olarak tasarlandı. Günlük hayatla kurulan bağlar, toplumsal meseleler ve insanın kendini anlama çabası bu ciltte daha görünür hâle geliyor.

Düşünce Nüansı programı, farklı disiplinlerden gelen değerli katkılarla, bilimi ve felsefeyi herkes için erişilebilir kılma hedefini sürdürmektedir. Bu kitap da ekranda başlayan tartışmaların kalıcı bir kaynağa dönüşmesini, okuyucunun kendi düşünce yolculuğunu sürdürmesini amaçlıyor.

İkinci cildin ortaya çıkmasında emeği geçen tüm akademisyenlere, program ekibine ve düşünmeye değer veren izleyici ve okurlarımıza içtenlikle teşekkür ederim.

Bilginin paylaşıldıkça çoğaldığı bu yolculukta, düşüncenin izini birlikte sürmeye devam edeceğiz.

Meryem Özkurt
BRTK Müdürü

Lefkoşa, Ocak 2026

1
Mete Ünal GİRGEN, *Doç. Dr.*
Turizm Felsefesi

16
Yusuf SUİÇMEZ, *Doç. Dr.*
Hadis Felsefesi Üzerine Felsefi ve Metodolojik Bir Çözümleme

36
Gökmen DAĞLI, *Prof. Dr.*
Stratejik Yönetim Felsefesi

52
Fatoş SİLMAN, *Prof. Dr.*
İlerlemeci Eğitim Felsefesi, John Dewey ve Köy Enstitüleri

72
İlker ETİKAN, *Prof. Dr.*
Biyoistatistik: Epistemoloji, Metodoloji ve Etik Boyutu (Bilimsel Doğruluğun Vicdanı)

91
Nadire ÇAVUŞ, *Prof. Dr.*
Bilişim Teknolojileri Felsefesi

114
Asra BABAYİĞİT, *Doç. Dr.*
Psikolojik Travmanın Felsefesi: Kuramsal Temeller, Klinik Belirtiler, Toplumsal-Yapısal Boyutlar ve Tedavi Modelleri

152
Vali GJİNALİ, *Dr.*
Güzelliğin Felsefesi ve Altın Oran

188
Okan GERÇEK, *Doç. Dr.*
Sonsuzluk Arayışı ve Aklın Şiiri: Matematik Felsefesi Üzerine Derinlemesine Bir Analiz

220
Mukaddes SAKALLI DEMİROK, *Prof. Dr.*
Özel Eğitim Felsefesi Temelleri Üzerinde Düşünsel ve Kurumsal Bir İnceleme

230
Tolga ÖZ, *Doç. Dr.*
Lojistik ve Tedarik Zinciri Yönetimi: Bilimsel Bir Perspektif

276
Akın Cem DİKMEN, *Yrd. Doç. Dr.*
Sağlık Yönetimi: Tanımlar, Tarihsel Gelişim, Stratejik Yönetim, İnsan Hakları ve Etik Boyutlar

306
Cemal YORGANCIOĞLU, *Yrd. Doç. Dr.*
Milliyetçiliğin Felsefesi: Tarihselcilik Perspektifinden Bir İnceleme

330
Osman SOYKAN
Üniversite Kütüphaneciliği Felsefesi

349
Remziye TERKAN, *Prof. Dr.*
Sağlık Yönetimi: Tanımlar, Tarihsel Gelişim, Stratejik Yönetim, İnsan Hakları ve Etik Boyutlar

380
Serdar YURTSEVER, *Prof. Dr.*
Uluslararası İlişkiler Felsefesi: Adalet, Devlet Meşruiyeti, Egemenlik, Etik ve Küresel Kimlik Üzerine Çağdaş Tartışmalar

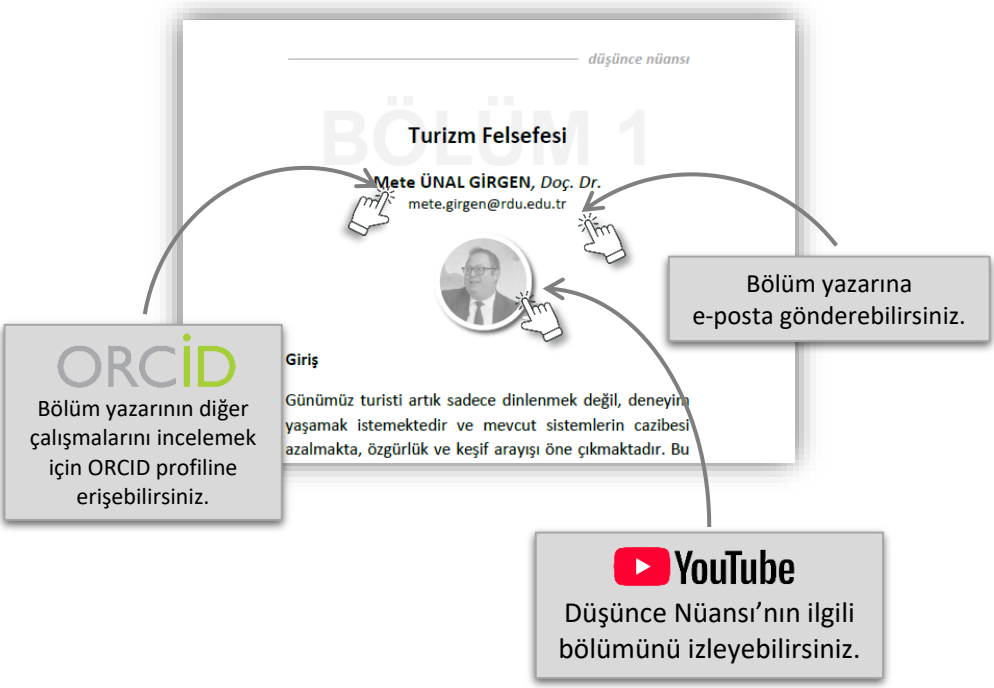
422
Halil NADİRİ, *Prof. Dr.*
Pazarlama Faaliyetlerinin Önemi ve Pazarlama Bilim Dalında Son Gelişmeler ve Örnek Uygulamalar

Kısaltmalar

ANKOS	Anadolu Üniversite Kütüphaneleri Konsorsiyumu
APA	American Psychological Association
APICS	Association for Supply Chain Management
Ar-Ge	araştırma geliştirme
BEP	Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı
BRI	Belt and Road Initiative
CAGR	Compound Annual Growth Rate
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
COVID-19	Coronavirus disease 2019
CPFR	collaborative planning, forecasting and replenishment
CRM	Customer Relationship Management
CSR	Corporate Social Responsibility
DSÖ	Dünya Sağlık Örgütü
EDI	Electronic Data Interchange
EKUAL	Elektronik Kaynaklar Ulusal Akademik Lisansı
EMRAN	Electronic Medical Record Adoption Model
GPS	The Global Positioning System
GSYİH	gayrisafi yurt içi hasıla
HIMSS	Healthcare Information and Management Systems Society
IoT	Internet of Things
ILO	International Labour Organization
IMF	International Monetary Fund
JCI	Joint Commission International
KOBİ	küçük ve orta büyüklükte işletmeler
LEED	Leadership in Energy and Environmental Design
LPI	Logistics Performance Index
LSCM	Logistics and Supply Chain Management
MRA	Multiple Regression Analysis
NATO	North Atlantic Treaty Organization
NPS	Net Promoter Score

OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
PISA	Programme for International Student Assessment
QCA	Qualitative Comparative Analysis
RFID	radio frequency identification
SCOR	Supply Chain Operations Reference
SCV	Supply Chain Visibility
SDP	Sağlıkta Dönüşüm Programı
SEM	Structural Equation Modeling
SEO	search engine optimization
TDK	Türk Dil Kurumu
TIMSS	the Trends in International Mathematics and Science Study
TITR	Trans-Caspian International Transport Route
TSSB	travma sonrası stres bozukluğu
TÜBİTAK	Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
TÜRKAK	Türk Akreditasyon Kurumu
ULAKBİM	Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi
ULAKNET	Ulusal Akademik Ağ
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
UNWTO	The UN World Tourism Organization
USHAŞ	Uluslararası Sağlık Hizmetleri A.Ş.
USHGM	Uluslararası Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü
WMS	Warehouse Management System
YÖDAK	Yükseköğretim Planlama, Denetleme, Akreditasyon ve Koordinasyon Kurulu
YÖK	Yükseköğretim Kurulu
YZ	yapay zeka

Kitabın Kullanımı

e-Kitabın tam metnini ister PDF, isterseniz de bu QR kodu kullanarak paylaşabilirsiniz.

Giriş

Okumakta olduğunuz bu "Giriş" de dahil olmak üzere on sekiz bölümden oluşan "Düşünce Nüansı Cilt II dijital kitabımızın, okurlarına hayırlı olmasını temenni ederim. BRT-1 ekranlarında canlı olarak gerçekleştirdiğimiz televizyon programından doğan Cilt I ve Cilt II, kuşkusuz akademisyen konuklarımızın eşsiz emeği ve derin bilgileriyle meydana gelmiştir. Kendilerine müteşekkiri her zaman bir borç bilirim. Her teklifimde kırmadılar, memnuniyetle BRT tarihinin ilk TC patentli olan Düşünce Nüansı Programımız'a katıldılar.

Var olsunlar, sağ olsunlar, kalemlerinin gücü ve zihinlerinin sağlığı daim olsun...

Düşünce Nüansı Cilt II dijital kitabımız, yine hem bilimsel hemde felsefi temelleri epistemolojik, ontolojik, metodolojik ve aksiyolojik açılardan, ele aldığı konuyu analiz etmiş ve izleyicilerine bilimin, toplumun yararına nasıl olması gerektiğini ispatlar nitelikte tıpkı Cilt I gibi özellik kazanmıştır. Birinci cilde göre %50 daha fazla sayfasına sahip olan Cilt II, birinci bölümden onsekizinci bölüme kadar toplamda 415 sayfayı bulmuştur.

Okuyacağınız bu dijital kitap toplam 17 bölümden oluşmaktadır. Doç. Dr. Mete Ünal Girgen hocamız "Turizm Felsefesi", Prof. Dr. Yusuf Suiçmez hocamız "Hadis Felsefesi", Prof. Dr. Gökmen Dağlı hocamız "Stratejik Yönetim Felsefesi", Prof. Dr. Fatoş Silman hocamız "İlerlemeci Eğitim felsefesi", Prof. Dr. İlker Etikan hocamız "Biyoistatistik Felsefesi", Prof. Dr. Nadire Çavuş hocamız "Bilişim Teknolojileri Felsefesi", Doç. Dr. Asra

Babayiğit hocamız "Travma Felsefesi", Yrd. Doç. Dr. Vali Gjinali hocamız "Güzellik Felsefesi", Doç. Dr. Okan Gerçek hocamız "Matematik Felsefesi", Prof. Dr. Mukaddes Sakallı Demirok hocamız "Özel Eğitim Felsefesi", Doç.Dr. Tolga Öz hocamız "Lojistik Felsefesi", Yrd. Doç. Dr. Cem Dikmen Akın hocamız "Sağlık Yönetimi Felsefesi", Yrd. Doç. Dr. Cemal Yorgancıoğlu hocamız "Milliyetçilik Felsefesi", meslektaşım ve sıra arkadaşım Osman Soykan hocamız "Üniversite Kütüphaneciliği Felsefesi", Prof. Dr. Remziye Terkan hocamız "İletişim Felsefesi", Prof. Dr. Serdar Yurtsever hocamız "Uluslararası İlişkiler Felsefesi", ve son olarak Prof. Dr. Halil Nadiri hocamız "Pazarlama Felsefesi" konularında bilimsel kitap bölümlerini yazarak Cilt II'nin doğmasını sağlamışlardır.

Disiplinlerarası bir bakış açısına sahip olan Cilt II kitabımız, analitik, derinlikli ve bilimsel sorunlara reçete vermenin ötesinde, sorunun "Başka türlü düşünülebilir mi?" sorusu temelinde yazarlar tarafından ele alındığını idrak etmek, kuşkusuz bir editör olarak beni gurulandırmaktadır.

Bu dijital kitap, okurları için düşünmeyi düşündüren bir tavrı prensip edinerek derlenmiştir. Daha iyi nasıl düşünülebilir sorusu yerine, daha derinlikli ve karşıtümevarım düsturuyla düşünme sistematiğini geliştirebilecek bir özelliktedir. Bu açıdan okurların bilişsel dünyalarına doğrudan etki ederek zihinsel kapasite gelişimlerini de teşvik etme niteliği taşıdığı söylenebilir.

Türkçe okuyabilen bilim camiasına hayırlı olmasını dileyerek son üç teşekkür görevimizi müsaadelerinizle yerine getirmek isterim. TEZARUS Kitap yayınevi sahibi, kitabın mizampaj mimarı değerli dostum ve meslektaşım Serkan İpekçi'ye, tasarımını ve tanıtım broşürünü yapan tertibim ve değerli dostum Temel Üngör'e ve kitabın tanıtımına sponsor olan sevgili yengem Serena Group ve

Kahve Dünyası Direktörü Emine Topal'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

İyi ki varlar, iyi ki düşüncelerimin nüansına ortaklar...

Prof. Dr. Mustafa Sağsan
msagsan@eul.edu.tr
Lefke Avrupa Üniversitesi
Vadili, Ocak 2026

BÖLÜM 1

Turizm Felsefesi

Mete ÜNAL GİRGEN, *Doç. Dr.*
mete.girgen@rdu.edu.tr

Giriş

Günümüz turisti artık sadece dinlenmek değil, deneyim yaşamak istemektedir ve mevcut sistemlerin cazibesi azalmakta, özgürlük ve keşif arayışı öne çıkmaktadır. Bu nedenle turizm sektörünün değişen talepleri doğru analiz etmesi, çevresel duyarlılığı gözetmesi ve sürdürülebilir politikalar geliştirmesi büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda turizm felsefesi gibi kavramlar üzerine çalışılarak turizm aktivitelerinin geliştirilmesi sağlanabilir.

Bu çalışmanın amacı turizm kavramı, turizm ile felsefe arasındaki ilişkiyi ve turizm felsefesi kavramını literatürden yararlanarak tanımlamaktır. Bu bölümde bölüm başlığının ve bu başlık altındaki konuların geçmişi, bugünü ve geleceği bağlamlarında geniş tanımlı pek çok yanı bulunmaktadır. Bu çalışmada, bu bağlamlardan çok konunun temel öğeleri olan turizm, felsefe ve bunların ilişkisi irdelenmiştir.

Tanımlar

Turist, dinlenmek, eğlenmek, yeni yerler keşfetmek ve farklı kültürleri tanımak gibi amaçlarla bir yerden başka bir yere seyahat eden kişidir. Genellikle bir konaklama süresi bulunur ve turistik ürünleri (başta hizmet) talep eder (Gökçe ve Batman, 2022). Geleneksel olarak turist, eğlence, iş veya ziyaret edilen yerde ücretlendirilen bir faaliyetin yürütülmesiyle ilgili olmayan diğer amaçlarla, olağan ortamlarının dışındaki yerlere en fazla bir yıl süreyle seyahat eden ve orada konaklayan kişi olarak tanımlanır (UNWTO, 1995).

Turistler çeşitli kriterlere göre amacına göre, bulundukları süreye, katedilen mesafeye ve sosyo-ekonomik gruplara göre kategorilere ayrılabilir. Amacına göre gerçekleştirilen turizmde eğlence, iş, sağlık, din, eğitim gibi başlıklar öne çıkarken, yerli ve yabancı turistlerin gerçekleştirdiği iç ve dış transferler mesafe kategorisi altında, günübirlik ziyaretler (gezi amaçlı) ve gecelik yapılan ziyaretler ise süre başlığı altında yer alır. Cohen (1972) gibi turizm bilim insanları, seyahat deneyimlerinde aranan farklı katılım ve özgünlük düzeylerini yansıtan, organize kitle turisti, bireysel kitle turisti, kaşif ve gezgin gibi turist tipolojileri geliştirmişlerdir.

Turizm, insanların kişisel veya ticari/mesleki amaçlarla olağan ortamlarının dışındaki ülkelere veya yerlere hareket etmesini içeren karmaşık bir sosyo-ekonomik ve kültürel olguya; turist ise bu olguyu gerçekleştiren kişilere denir (Azuma, 2023). Turizm işletmeleri ve bu işletmelere

bağlı konaklama tesislerinde kaldıkları süre boyunca konaklama işletmeleri, misafirlerinin ihtiyaçlarını belirleme ve onların memnuniyetini sağlamaya çalışır ve belli faaliyetler gerçekleştirir. Bu faaliyetler işletmelerdeki servis standartlarını ve hizmet kalitesini oluşturur. UNWTO'ya (2008) göre turizm şunları içerir:

- Kişilerin olağan ortamlarının dışındaki yerlere seyahat etme ve orada kalma faaliyetleri,
- Bir yıldan fazla üst üste yapılmayan seyahatler ve
- Eğlence, iş ve diğer amaçlarla gerçekleştirilen seyahatler.

Turizm alanında verilen hizmetler genellikle doğrudan insan etkileşimini içerdiğinden, insan psikolojisinin ilkelerini anlamak ve uygulamak hayati önem taşır. Özellikle, çalışan mutluluğu ve misafir memnuniyeti derinlemesine iç içedir ve işyerindeki psikolojik dinamiklerden etkilenir. Çoğu gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomide, hizmet sektörü ekonomik faaliyetin en büyük bölümünü oluşturur. Buna misafirperverlik, turizm, eğitim, sağlık ve eğlence gibi sektörler dahildir. Hizmetlerin kalitesi ve verimliliği, müşteri sadakatini, marka itibarını ve karlılığı doğrudan etkileyebilir (Polychronidou ve Chapsa, 2022). Böyle insan merkezli bir sektörde, çalışanların performansı ve duygusal durumu genel başarının temel göstergeleri haline gelir. İnsan psikolojisi, hizmet deneyimini şekillendirmede önemli bir rol oynar. Ön saflardaki çalışanlar genellikle bir şirketin yüzüdür ve duygusal durumları misafir algılarını önemli ölçüde etkileyebilir. Motive olmuş, duygusal olarak

dengeli ve iyi desteklenen bir personel üyesinin dikkatli, empatik ve yüksek kaliteli hizmet sunma olasılığı daha yüksektir. Frederick Herzberg'in 'İki Faktör Teorisi'ne göre, tanınma, sorumluluk ve başarı gibi faktörler iş memnuniyetini artırır ve bu da performansı ve misafir deneyimini iyileştirir. Duyguların bireyler arasında aktarılabilir olduğu da öne sürülmektedir. Bu, çalışanların sergilediği olumlu duyguların misafirlerden benzer duygusal tepkilere yol açabileceği ve böylece genel memnuniyeti artırabileceği anlamına gelir. Tersine, stresli veya mutsuz personel, olumsuz duygularını istemeden müşterilere aktarabilir ve bu da memnuniyetsizliğe ve hatta itibar kaybına neden olabilir (Alshmemri vd., 2017).

Çalışanların refahını sağlamak, proaktif ve psikolojik olarak bilgilendirilmiş bir yaklaşım gerektirir. Bunlara adil ücretlendirme, destekleyici liderlik, iş-yaşam dengesi, kişisel gelişim fırsatları ve sağlıklı bir organizasyon kültürü sunmak dahildir. Çalışanların değerli ve duyulmuş hissettiği psikolojik olarak güvenli bir ortam yaratmak da daha fazla katılıma ve iş memnuniyetine katkıda bulunur (Polychronidou ve Chapsa, 2022). Duygusal zeka, stres yönetimi ve müşteri iletişimi konusunda düzenli eğitim, çalışanların zor durumlarla daha etkili bir şekilde başa çıkmalarını sağlayabilir. Tanıma programları ve ekip oluşturma faaliyetleri, aidiyet ve amaç duygusunu daha da teşvik eder. Çalışanlar kendilerine değer verildiğini ve saygı duyulduğunu hissettiklerinde, doğal olarak misafirlere aynı özeni ve saygıyı göstermeye daha meyilli olurlar (Cizrelioğulları vd., 2020). Misafir memnuniyeti

genellikle iç organizasyon sağlığının yani personel memnuniyetinin bir aynasıdır. Misafirler, çalışanların gerçekten mutlu, motive ve coşkulu olduğunu hissedebilir. Bu, güveni, sadakati ve olumlu ağızdan ağıza iletişimi artırır. Misafirperverlik ve turizm alanındaki çeşitli çalışmalara göre, çalışan memnuniyeti ile misafir memnuniyeti puanları arasında güçlü bir korelasyon vardır. Dahası, misafir psikolojisini anlamak (ihtiyaçları tahmin etmek, beklentileri yönetmek ve şikayetleri empatiyle ele almak) hizmet kalitesini önemli ölçüde artırabilir. Sektördeki temel bir trend olan hizmet kişiselleştirme, bireysel psikolojik tercihleri ve davranışsal ipuçlarını anlamaya dayanır.

Turizm birden fazla boyut içerir. Bu boyutlar arasında ekonomik, çevresel, sosyal ve kültürel boyutlar bulunur (Uslu vd., 2020). Ekonomik olarak GSYİH'ye katkı, istihdam, döviz gibi kavramlardan söz edilebilirken, sosyal ve kültürel olarak ev sahibi ülkenin, misafir kültürler ile arasındaki etkileşim örnek olarak verilebilir (Zadel ve Bogdan, 2013).

Turizm felsefesi

Turizm felsefesi, turizmin temel yönlerini analiz etmek, yorumlamak ve eleştirmek için felsefi akıl yürütmeyi uygulayan yeni bir alt alandır. Sadece turizmin ne olduğunu veya nasıl işlediğini değil, neden önemli olduğunu, ne anlama geldiğini ve nasıl uygulanması gerektiğini anlamaya çalışır (Tribe, 2009). Turizmin doğası ve teorisinin ve uygulamasının altında yatan değerler

üzerine yapılan belli başlı araştırmalar bulunur. Ontolojik araştırma, turizmin özünü araştırırken, turist olmanın ne anlama geldiğini sorgular. Epistemolojik araştırmada, turizm hakkında ne bildiğimizi nasıl biliyoruz ve geçerli turizm bilgisi olarak neleri kabul ediyoruz gibi sorular araştırılır. Son olarak aksiyolojik araştırmada, turizm uygulamalarına hangi değerlerin rehberlik ettiğini araştırır.

Turizm felsefesi, turizmin doğası, amacı, etiği ve anlamı hakkındaki temel sorularla ilgilenirken, şu gibi sorulara cevap arar:

- İnsanlar neden seyahat eder?
- Turist deneyiminin özü nedir?
- Turistlerin ve ev sahiplerinin ahlaki sorumluluğu nedir?

Turizmdeki temel felsefi konular etik ve özgünlük, özgürlük ve yabancılaşma, epistemoloji ve ontoloji gibi kavramları içerir. Etik, yani farklı kültür ve toplumlara göre kabul edilmiş yazısız kurallar yine turizmde önemli bir yer tutar. Sorumlu veya sürdürülebilir turizmin geliştirilmesi kapsamında etik önemli bir yer tutmaktadır. Özgün deneyimlerin doğası da özgünlük kavramı altında araştırılır (MacCannell, 1976). Adorno veya Marcuse gibi filozoflar kitle turizminin pasif tüketim kalıplarını eleştirirken, iyi yaşam ve eğlence turizmi, Aristoteles'in etiğinde ve modern erdem etiğinde (Rojek, 1995) araştırılan boş zaman ve eudaimonia (insan refahı) felsefesiyle yakından bağlantılıdır. Turizm felsefesi, kültürlerarası temasın karşılıklı anlayışı nasıl teşvik ettiğini

veya klişeleri nasıl güçlendirdiğini sorgular. Kantçı kozmopolit ideallerden ve modern küresel adalet teorilerinden yararlanır.

Turizm felsefesinin amacı, sadece teorik soyutlama değil, eleştirel düşüncedir ve şunları hedefler:

- Turizm araştırmalarındaki varsayımları netleştirmek,
- Etik turizm gelişimini teşvik etmek ve
- Seyahat edenler, akademisyenler ve politikacılar arasındaki eleştirel bilinci teşvik etmek.

Tribe'ın (2009) iddia ettiği gibi, turizm felsefesi alanda "yansıtıcı bir dönüş" sağlar ve akademisyenleri ve uygulayıcıları sadece turizm hakkında değil, aynı zamanda turizm aracılığıyla toplum, kimlik ve etik hakkında düşünmeye teşvik eder. Turizmin bir kaçışçılık mı yoksa kendini keşfetme biçimi mi olduğu konusunda özgürlük ve yabancılaşma başlığı devreye girer. Turizm felsefesi, fenomenoloji, varoluşçuluk ve postmodernizm gibi daha geniş felsefi teorilerden yararlanarak, kültürün metalaştırılmasını ve seyahate içkin tüketiciliği eleştirel bir şekilde değerlendirir.

Turizmde epistemoloji, turizm hakkındaki bilginin nasıl yaratıldığını, doğrulandığını ve yayıldığını inceleyen bir bilimdir. Bu bilimde turizmde geçerli bilgi olarak ne sayıldığı; turizm bilgisini üretme yetkisinin kimde olduğu; turizm bilgisinin kültür ve güçten nasıl etkilendiği gibi başlıklar yer alır. Tribe (2006), turizm bilgisini akademik ve endüstriyel turizm bilgisi olmak üzere iki temel alana

ayırmaktadır. Akademik turizm bilgisi, araştırma temelli, genellikle teorik ve analitiktir. Endüstriyel turizm bilgisi ise uygulamaya dayalı, genellikle yönetsel ve operasyoneldir.

Turizm epistemolojisi ayrıca, turizm teorisindeki Batı merkezli önyargıları eleştirel bir şekilde inceler ve yerli ve Batı dışı bakış açılarını içeren çoğulcu, sömürgecilikten arındırılmış yaklaşımları savunur (Chambers ve Buzinde, 2015). Turizmde ontoloji, turizmin bir varlık veya olgu olarak doğasını ele alır ve turizmin özsel doğasını inceler. Turist veya destinasyon olmanın anlamı, farklı turizm kimlikleri, turistik mekânları ve gerçekliklerin nasıl şekillendirildiğini inceler. Turizmde farklı ontolojik bakış açıları bulunmaktadır. Pozitivist ontoloji, turizmi ölçülebilen nesnel bir faaliyet olarak görür (örneğin, varışlar, harcamalar). Yorumcu ontoloji, turizmi anlam ve deneyim tarafından şekillendirilen toplumsal bir yapı olarak görür (örneğin, algılar, anlatılar). Eleştirel ontoloji ise turizmin güç ilişkilerine, ideolojilere ve yapılara (örneğin, postkolonyalizm, feminizm) nasıl yerleştiğini araştıran bir bakış açısıdır. Bu tip araştırmalar, ilişkisel ontolojileri araştırırken, turistlerin, ev sahiplerinin ve çevrelerin turizm gerçekliklerini nasıl birlikte ürettiğimi inceler (Franklin ve Crang, 2001).

Turizm ve felsefe arasındaki ilişki

Turizm ve felsefe arasındaki ilişki, seyahatin doğasını, amacını, anlamını ve çıkarımlarını eleştirel bir şekilde inceleme ihtiyacından doğar. Turizm genellikle pratik

veya ekonomik bir faaliyet olarak görülse de felsefe, daha derin varoluşsal, etik ve epistemolojik boyutlarını sorgulamak için araçlar sağlar (Fennel, 2006). Etik ve ahlaki sorumluluk başlığı altında felsefe, turizm akademisyenlerini ve uygulayıcılarını şu gibi sorular sormaya teşvik eder:

- Turistlerin ev sahibi topluluklara ve çevrelere karşı hangi sorumlulukları vardır?
- Turizm adil ve eşitlikçi olabilir mi?

Bu, sürdürülebilir ve sorumlu turizm uygulamalarına rehberlik edebilen faydacılık, ödevcilik ve erdem etiği gibi etik teorilerle uyumludur (Fennell, 2006).

Varoluşçu sorgulama ve öz-anlama felsefik başlığı altında, turizm genellikle kendini keşfetme, kaçış ve kişisel dönüşümle ilişkilendirilir. Varoluşçu felsefe, özellikle Heidegger ve Sartre'ın çalışmaları, turizmi anlam veya "otantik varlık" arayışı olarak açıklamaya yardımcı olur (Wang, 1999). Fenomenoloji ve deneyim, Edmund Husserl'den kaynaklanan ve Merleau-Ponty tarafından genişletilen fenomenolojik bir yaklaşım olarak karşımıza çıkarken, turistlerin yeni keşfettikleri yerleri nasıl algıladıklarını ve deneyimlediklerini inceler. Bu, yüzeysel tüketim düzeyinin ötesine geçerek seyahatteki öznel deneyimleri anlamak için hayati önem taşır (Pernecky, 2012). Eleştirel teori ve güç ilişkileri başlığı altında felsefe ayrıca, turizmin güç yapılarını, kimlik oluşumlarını ve kültürel metalaştırmayı nasıl güçlendirdiğini veya bunlara nasıl direndiğini eleştirel teorilerle (örneğin,

postmodernizm, postkolonyalizm) sorgular (Hollinshead, 2004).

İşte tüm bu nedenlerle felsefe, turizmi yönetimsel veya ekonomik boyutlarının ötesinde anlamamızı derinleştirir ve tüm karmaşıklığını keşfetmek için ontolojik, epistemolojik ve aksiyolojik mercekler sağlar.

Turizm, endüstri odaklı bir disiplin olmasına rağmen felsefi kökleri eğitimde ayrılmazdır. Turizmin doğası, her bir paydaşın (endüstri, turistler, akademi, öğrenciler, eğitimciler, toplum) beklentileri ve genel olarak turizm eğitimi veren kurumların (başta üniversitelerin) yönetsel tutumları, tüm tarafların çıkarı için kusursuz bir eğitim sistemi tasarlamayı tartışmalı hale getirmektedir. Eğitim felsefelerine dayanan bir çalışmada Kırlar-Can vd. (2021), turizm eğitiminin amacı, rolü, sorumluluğu ve sorunlarına yanıt arayarak akademisyenlerin ontolojik ve epistemolojik boyutlara ilişkin bakış açılarını ortaya koymayı amaçlamıştır. Verilerin en az doktora derecesine sahip 30 turizm akademisyeninden toplandığı çalışma, Türkiye'deki turizm fakültelerinin son yıllarda sembolik veya yüzeysel bir yapısal değişim geçirdiğini göstermektedir. Turizm akademisyenleri, eğitimcilerin rolünün yanı sıra mesleki bir müfredata da öncelik veren eklektik bir yaklaşımı benimsemiştir. Sonuçlar ayrıca, turizm eğitiminin entelektüel ve fiziksel kaynaklardan, yönetim politikalarından ve kurumsal değişimlerden kaynaklanan çeşitli sorunlarla karşılaştığını ortaya koymaktadır.

İnsanoğlunun evrimsel süreci, iki ayak üzerinde yürümesiyle başlamış ve bu hareket, sadece fiziksel değil, düşünsel bir devrimi de beraberinde getirmiştir. Merak, hayret ve haz duygularıyla şekillenen bu yürüyüş, zamanla keşfetme arzusuna dönüşerek onu tüm dünyaya yaymıştır. Bu içsel dürtü, seyahatin ve sonrasında turizmin temelini oluşturmuştur. İnsanoğlu tarih boyunca yeni yerler görme, farklı kültürlerle tanışma ve yeni bilgiler edinme tutkusu sayesinde sürekli bir hareket halinde olmuştur. Bu evrensel hareketlilik, zamanla ekonomik ve kültürel bir boyut kazanarak turizm sektörüne dönüşmüştür. Turizm sadece bir yerden başka bir yere gitmek değil, aynı zamanda bireyin kendini keşfetme, düşüncelerini geliştirme ve farklılıkları anlama sürecidir. Bu yüzden filozoflar ve düşünürler seyahatin eğitici ve dönüştürücü yönünü hep vurgulamışlardır. Emile Zola'dan Helen Keller'e, Goethe'den Flaubert'e kadar birçok düşünür, seyahatin kişisel gelişim üzerindeki etkisine dikkat çekmiştir (Şahin, 2024).

Sonuç

Günümüzde, seyahat etmek sadece bir ihtiyaç değil, aynı zamanda insanın doğasında olan evrimsel bir dürtüdür. Bu dürtü, hem bireysel hem de toplumsal gelişime katkı sunarak turizmin önemini artırmaktadır. Günümüz turisti artık sadece dinlenmek değil, deneyim yaşamak istemektedir ve 'her şey dahil' vb. sistemlerin cazibesi her geçen gün azalmaktatır. Hizmet sektörünün günümüz ekonomisindeki önemi abartılamaz boyuttadır. Turizmdeki başarı, yalnızca operasyonel verimliliğe değil,

aynı zamanda çalışanlarının psikolojik refahına da bağlıdır. Çalışanların mutluluğuna öncelik vererek ve misafir etkileşimlerinde psikolojik prensipleri uygulayarak, hem çalışanların hem de müşterilerin geliştiği uyumlu bir ortam yaratabilir. İşte burada turizm felsefesi devreye girer. Turizm kavramı, turizmin felsefe ile olan ilişkisi, bu ilişkinin turizm gerçekleştiren kişiler olan misafir ve personel üzerindeki etkilerinin incelendiği çalışma, son başlıkta ele alınan güzel bir sözle bitirilebilir; 'mutlu çalışanlar memnun misafirlere yol açar ve bu dinamik, hizmet sektöründe uzun vadeli başarının güçlü bir itici gücü haline gelir'.

Bu çalışma Prof. Dr. Mustafa Sağsan (2024) ev sahipliğinde gerçekleşen programında ele alınan 'turizm felsefesi' başlığı üzerine hazırlanmış olup, hem KKTC turizm potansiyeli değerlendirilmiş hem de literatürde tanımlanan çeşitli başlıklar ele alınmıştır. KKTC'nin turizm potansiyeli çok yönlü olmakla birlikte ve farklı turizm türleri arasında bir denge kurularak sürdürülebilir kalkınma sağlanabilir. Ülke şu an ön planda olan turizm ürünlerine tamamen muhtaç olmamakla birlikte, özellikle misafirperver Akdeniz kimliği, kültürel miras, doğal güzellikler (3S: Deniz, Kum ve Güneş), eşsiz gastronomi ürünleri ve iklim avantajları, ülkeyi turizm açısından cazip bir destinasyon hâline getirmektedir.

Kaynakça

Alshmemri, M., Shahwan-Akl, L., & Maude, P. (2017). Herzberg's two-factor theory. Life Science Journal, 14(5), 12-16.

Azuma, H. (2023). Philosophy of the Tourist. MIT Press. ISBN: 978-1-915103-00-0.

Chambers, D., & Buzinde, C. (2015). Tourism and decolonization: Locating research and self. Annals of Tourism Research, 51, 1–16.

Cizrelioğullari, M. N., Kilili, R., & Girgen, M. (2020). Müşteri Memnuniyeti Sağlama ve Müşteri Sadakat Programlarinin Müşteriyi Elde Tutma Üzerindeki Etkisi: Girne'de Beş Yildizli Oteller Örneği. Business & Management Studies: An International Journal, 8(2), 1658-1686.

Cohen, E. (1972). Towards a sociology of international tourism. Social Research, 39(1), 164–182.

Fennell, D. A. (2006). Tourism Ethics. Channel View Publications.

Franklin, A., & Crang, M. (2001). The trouble with tourism and travel theory? Tourist Studies, 1(1), 5–22.

Gökçe, A., & Batman, O. (2022). Turizm Taksonomisi: Kavram Açımlaması Tekniği ile Epistemolojik Bir Analiz. Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, 19(2), 287-310.

Hollinshead, K. (2004). A primer in ontological craft: The creative capture of people and places through qualitative research. In J. Phillimore & L. Goodson

(Eds.), Qualitative Research in Tourism (pp. 63–82). Routledge.

Kırlar-Can, B., Ertaş, M., & Kozak, M. (2021). Understanding the philosophy of tourism education: A perspective study in Turkey. International Journal of Tourism Research, 23(6), 1112-1125.

MacCannell, D. (1976). The Tourist: A New Theory of the Leisure Class. Schocken Books.

Pernecky, T. (2012). Phenomenology and Tourism: An Exploration. Routledge.

Polychronidou, P., & Chapsa, X. (2022). Employee satisfaction in tourism businesses–an empirical analysis. Geo Journal of Tourism and Geosites, 42, 693-699.

Rojek, C. (1995). Decentring Leisure: Rethinking Leisure Theory. Sage.

Sağsan, M. (2024). Düşünce Nüansı 20 - Turizm Felsefesi / Mete Ünal Girgen. https://www.youtube.com/watch?v=zBIPXR9SF7c

Şahin, E. (2024). Turizm Felsefesi. https://www.mavididim.com.tr/turizm-felsefesi

Tribe J. (Ed) (2009). Philosophical Issues in Tourism (Aspects of Tourism). Channel View Publications, Bristol. 272pp. ISBN: 978-1845410964.

Tribe, J. (2006). The truth about tourism. Annals of Tourism Research, 33(2), 360–381.

UNWTO, (1995). Concepts, Definitions and Classifications for Tourism Statistics: Technical Manual No. 1.

UNWTO, (2008). International Recommendations for Tourism Statistics 2008.

Uslu, A., Alagöz, G., & Güneş, E. (2020). Socio-cultural, economic, and environmental effects of tourism from the point of view of the local community. Journal of Tourism and Services, 11(21), 1-21.

Wang, N. (1999). Rethinking authenticity in tourism experience. Annals of Tourism Research, 26(2), 349–370.

Zadel, Z., & Bogdan, S. (2013). Economic impact of cultural tourism. UTMS Journal of Economics, 4(3), 355-366.

Hadis Felsefesi Üzerine Felsefi ve Metodolojik Bir Çözümleme

Yusuf SUİÇMEZ, *Doç. Dr.*
yusuf.suicmez@neu.edu.tr

Giriş: Hadis ilminin felsefi temelleri

Felsefe insanın kendini, evremi ve yaşamı anlama ve anlamlandırma gayreti sonucu doğmuş olan daha çok soyut akıl yöntemi ile bunu gerçekleştirmeyi amaçlayan ilmi bir disiplindir. Felsefe akla dayalı sorgulama, analitik düşünce, sistematik kavramlaştırma yöntemini izler. Konusu itibari ile ise bilginin yapısı, geçerliliği, eylemlerin doğruluğu ve ahlakiliği, siyasal sistemlerin yapısı ile ilişkili olduğu adalet, iktidar, sanat ve estetik olmak üzere hayatı her alanı kapsamaktadır. Hadis ilminin konusu ise rivayetlerdir. Rivayetlerin değerlendirilmesinde felsefenin analitik düşünce, sorgulama ve sistematik düşünce hadis ilimlerinin de özellikleri içerisinde bulunmaktadır. Bundan dolayı da Hadis ilminin felsefi boyutunun anlaşılabilmesi için rivayetlerin doğası ve bilgi değerinin felsefenin yöntemi ve veya yöntemleri ile açıklanması gerekmektedir. Nakli bilginin bir bütün olarak inkârı insanlığın hafızasını silmek anlamına geleceği gibi sosyal yaşamı da imkânsız hale getirme riski taşımaktadır. Çünkü insan yaşamını büyük

bölümü geçmişten veya yaşanılan zaman dilimi ile ilgili rivayetlerden oluşmaktadır. Bu yüzden içinde rivayet olmayan sosyal bir yaşam mümkün değildir. Bu durumda rivayetin sosyal bir olgu olduğu tartışılmaz bir gerçekliktir. Bu konuda tartışılabilecek tek şey herhangi bir rivayetin güvenilirliğidir. Sofistler nakli bilgiyi göreceli, kişisel çıkarlarla şekillenmiş olarak gördükleri için güvenilemeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Ancak sofistlerin bu görüşlerinin de büyük bir kısmının nakli bilgiye dayandığı açıktır. Sokrates dahil bazı filozoflar bilginin doğrudan sorgulama yöntemi ile elde edilmesini savunmuşlar; ancak yaşam deneyimleri bunu herkes için başarılacak bir şey olmadığını, doğal olarak da nakli bilginin sosyal ve psikolojik bir değer taşıdığı yadsınamaz bir gerçek olduğunu göstermektedir. Nitekim Farabi'nin dini bilgiyi medeni bilimlerin altdalı olarak görüp sosyal bilimlerin bir parçası haline getirdiği belirtilmiştir (Nakli ve akli ilimler ayrımı ve ilimlerde birlik sorunu, Ömer Türker, t.y.). Ancak dini bilgiyi sosyal bilimlerin bir alt dalı olarak kabul etmek dini bilginin tarihine ve amaçlarına uygun değildir. Ayıca Farabi'nin dini halk düzeyine indirgenmiş bir çeşit felsefe (Aydın, 2010, ss. 146-147), din ve felsefe arasında zorunlu bir ilişki gördüğü de ifade edilmiştir (Türksever & Çiçek, 2018, ss. 23-24). İbn Sina'nın ise dini bilgiyi felsefenin bir parçası ve de siyaset biliminin aracı haline getirdiği ileri sürülmüştür (Nakli ve akli ilimler ayrımı ve ilimlerde birlik sorunu, Ömer Türker, t.y.). Ancak böyle bir yaklaşım dinin evrensel ve ilahi doğasına aykırıdır. Pozitif bilimlerin de aklı bir temeli olduğu açık olmakla birlikte, nakli bilginin doğruluğu için salt akıl dışında farklı yöntemler de kullanabilmektedir. Doğal

olarak da tartışılması gereken hangi nakli bilgi güvenilirdir ve bunun güvenilirliğini ölçme usul ve araçları ne kadar güven verici olduğudur. Ayrıca dini bilgi sadece nakil ile açıklanabilir değildir. Bundan dolayı hadisler nakli bilgi statüsünde olsa da din tamamen nakli bilgi statüsünde değildir.

Hadis ilmi bu sosyal olgudan doğmuş olan ve rivayetlerle ilgili güvenilirlik sorunu çözümlemeyi amaçlayan ilmi bir disiplindir. Her nakli bilgi iki unsurdan oluşur: bunlardan birtanesi rivayetin ravileri yani isnadı; diğeri ise nakledilen bilginin doğruluğudur (Brown, 2016, ss. 308-310). Hadis ilmi felsefenin tenkitçi yaklaşımına bağlı kalarak metin ve isnad tenkidi olmak üzere iki alana yönelik bir tenkit metodu izler. Hz. Muhammed (s.a.v) hayatta iken dini değeri olan nakli bilginin güvenilirliği, bizatihi Hz. Muhammed'in güvenilirliği ile aynı derecede kabul görüyordu. Ancak Hz. Muhammed'in vefatı sonrası nakli bilgini güvenilirliği nakledenlerin güvenilirliği ile eşdeğer hale geldi. Rivayetlerin yazılı kaynaklara aktarımı ile beraber bu yeni duruma bağlı olarak müelliflerin ve eserlerinde naklettikleri rivayetlerin güvenilirliği sorunu gündeme geldi. Bu durum isnad ve metin tenkidinin yanısıra yazılı kaynakların güvenilirliğinin sorgulanması sebep oldu ve hadisler ve hadis kaynaklarını güvenilirliği ile ilgili yeni tartışmalar gündeme geldi. Bunu bir sonucu olarak da hangi müellifler ve kitaplarının daha güvenilir olduğu, nüshaların orijinalliği, nüshalar arasındaki farkların sebep ve sonuçları tespit edilmeye çalışıldı. Bu sorunlar daha çok isnad merkezli incelemeler ile aşılmaya çalışıldı.

Dini metinlerin yorum-unda ise geleneksel ve evrensel iki farklı akımın etkileri gözükmektedir. Bu durumu İslam düşünce geleneğinde Kur'an-ı Kerim'den sonraki en temel ikinci kaynak olan Sünnet, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) söz, fiil ve onaylarını içeren Hadis külliyatı ile ilgili tartışmalarda da görmekteyiz. Hadisler, sadece fıkhi hükümlerin temeli olmakla kalmayıp, aynı zamanda Müslümanların ahlaki, sosyal ve kültürel yaşamlarını şekillendiren bir değer taşır. Bu bağlamda, Hadis ilminin sadece nakil zincirlerini inceleyen (epistemolojik) ve metin kritiği yapan (metodolojik) boyutlarının ötesinde, içerdiği değer ve evrensel mesajı anlamaya yönelik kapsamlı bir felsefi inceleme zorunludur. Bu alandaki çalışmalar zamanla hadis şerhçiliği ve fıkhu'l-hadis şeklinde yeni çalışma alanlarının ortaya çıkmasına vesile oldu.

Bu çalışmalar, ilmi bir ayrı bir disiplin olarak olmasa da rivayet ilminin epistemolojik, ontolojik, aksiyolojik ve metodolojik temellerini oluşturmuştur. Bu çalışmada bu temellerden hareketle hadis ilminin felsefi bir incelemesi amaçlanmıştır. Hadis ilimlerinin genel çerçevesi dikkate alınarak da hadis felsefesi şeklinde yeni bir disiplinin gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu çalışmanın diğer bir amacı da bu ilmi disipline bir temel oluşturmaktır. Temel odak noktası, hadislerin içerdiği temel değerler (prensipler) ile bu değerlerin zaman ve mekâna bağlı örf, adet ve gelenek biçimindeki kültürel tezahürlerini birbirinden ayırmanın zorunluluğudur. Bu ayrım, dinin sunduğu evrensel esnekliği korumak ve Sünnet'in çatışma zeminine dönüşmesini engellemek için elzemdir. Her davranış duygusal veya

zihinsel bir temele dayanır. Bundan dolayı da fikirsel ve duygusal çatışmaların dini düşüncede makul bir açıklamasının olup olmadığı sorusunun cevabının aranması gerekmektedir.

I. Hadislerin epistemolojik ve ontolojik durumu

Hadislerin evrende yazılı ve sözlü varlıkları ontolojik bir gerçekliktir. Bu gerçeklik ontolojik realizm ve ontolojik idealizm olmak üzere iki farklı bakış açısına göre değerlendirilebileceği ileri sürülebilse de her iki yaklaşımın da varlığı açıklama ve de sürdürülebilir bir sitem oluşturmada yetersiz kalacakları kanaatindeyim. Bu iki yaklaşımı birbirinden ayıran düşünce varlık ilişkisi ile ilgili görüşleridir. Ontolojik realizm varlığın düşünceden bağımsız varlığını savunurken ontolojik idealizm varlığın özünde idealite olduğunu, bir başka ifade ile zahiri gerçekliğin özünde zihinsel ilkelere bağlı olduğunu iler sürer. Bence hem zihni varlık hem de zihin dışı varlık alemde kendi varlıkları ile vardır ve bu iki varlık arasındaki ilişkiden bahsedilebilir. İdealist yaklaşımla realist yaklaşım aslında birbirini tamamlayan iki parça olarak hareket eder. Bu ikisi arasında bir çeşit birbirini yaratma ilişkisi değil yaratılmış iki şeyin birbirini etkilemesi sonucu doğan durumlar söz konusudur. Tartışılabilecek tek şey iki varlık alemi arasındaki ilişkinin mahiyetidir. Bu ilişki ise ikisinden de bağımsız daha üst bir akıl ile idrak edilebilir. Bu üst akıl bir bilinç olarak varlığı fark edilebilmekte ancak mahiyeti tam olarak ifade edememektedir. Bu durum üst aklın sınırlarının belirsizliğinden kaynaklanmaktadır. Varlıkların kategorileri bu yaklaşımlara göre farklı yorumlanabilse de hadis ilmi açısından

tartışma konusu olabilecek şeylerin başında rivayetlerin nispet edildikleri Hz. Peygamber, sahabi, tabiin veya sonraki nesillere aidiyetinin ne kadar sağlıklı tespit edilebileceğidir. Şüphesiz ki bu sorunun çözümü için sadece zihni varlık ilkelerine veya sadece isnad ve metinlerin zahiri durumuna bakmak yeterli değildir. Zihni varlık konusunda felsefeciler farklı anlayışlara sahiptirler (Baran, 2018, ss. 138-139). İlahiyat düşüncesi bağlamında konuyu ele aldığımızda zihni varlık ile harici varlık ve ikisinin ilişkisi ile ortaya çıkan durumlar zaten Allah'ın ilmindeki şeylerin halk (yaratılış) olarak ortaya çıkışlarıdır. Varlıkların cevher ve araz olarak nitelenmeleri izafi bir durumdur; bir şeyin başka bir şeyi yoktan varetmesi değildir. Konuyu bir rivayet bağlamında değerlendirecek olursak: Rivayet maddi alemde yazılı olarak bulunan maddi bir gerçektir. İnsan zihnindeki bu maddi gerçek ile ilgili tasavvur ise rivayet ile ilişkiye giren kişinin zihninde oluşan algıdır. Rivayetin nispet edildiği kişi ile ilgili yani sıhhati ile ilgili kanaat kişinin zihin dünyası ile rivayet arasında oluşan etkileşimin yansımasıdır. Bu yansıma farklı zihinlerde oldukça farklı şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Kişinin rivayet ile ilgili tasavvuru rivayet ile ilgili yargıya dönüşürken bu yargı sürecine etki eden birçok iç ve dış ektenler devreye girmektedir. İş ekenler daha çok kişinin karakteri, bir bakıma psikolojisi ile ilgili iken dış etkenler sosyal, siyasi, ekonomik veya rivayetin kaynaklardaki durumları olabilmektedir. Bu problem aslında pozitif bilimler için de söz konuşu bir problemdir. Çünkü dünya hayatında iz bırakmış tüm bilim insanlarına nispet edilen buluş ve görüşler varlık aleminde rivayetten öte bir şey değildirler. Ancak pozitif bilimlerde

nispet edilen bilginin doğruluğu yine pozitif bilimlerin yöntemleri ile tespit edilebilmektedir. Yani biz yer çekimi yasasını, güneş ve ayın hareketlerini gözlemleyip nakli bilgilerin doğruluğunu kendi zamanımızda da test edebiliriz. Ancak bilim insanlarına nispet edilen görüşlerin gerçekten onlara ait olup olmadığı her zaman bilimsel bir kuşkuyu barındırır. İşte rivayet ilmi olan hadis ilmi bu kuşkuları zan düzeyinden kabul edilebilir galip zan düzeyine çıkıp güvenilebilirlik kazanıp doğru kabul edilmesini konu edinen bir ilim dalıdır. Nitekim hadis uleması rivayetleri haber olarak nitelemiş, belli şartlar oluştuğun güçlü zan derecesinde bilgi ifade ettiğini belirtmişlerdir (al-Tabrīzī, 2008, s. 117; al-Subkī, ʿAbd al-Wahhāb Taqī al-Dīn Tāj al-Dīn, 1999, s. 2/307). Mütevatir hadis dışında kalan haber-i vahidi ise zanni bilgi kaynağı olarak görmüşlerdir (al-Kārī, 1431, s. 216). Hadis ilmi müslümanların peygamber tasavvurunu tarihsel bir kişilik anlayışından tarihi bir kişilik statüsüne indirgemeyi amaçlar. Bu ilim aracılığı ile rivayet ile Hz. Muhammed'in tarihi kişiliği arasında zorunlu bir ilişki ağı kurulmaya çalışılmaktadır. Bir başka ifade ile hadis uleması Hz. Muhammed'i sembolik veya metaforik bir kişi olarak değil gerçek kişiliği ile anlama ve anlatmayı amaçlar. İnsanın bedihi bilgi dışında dışarıdan aldığı bilgiler genellikle bizatihi deneyimlerle elde dilen bilgi ve deneyimsiz olarak güvene dayalı bilgi olmak üzere iki çeşit bilgi edinme yolu vardır. Rivayetlerin bir kısmı pozitif bilim yöntemleri veya günümüz şartlarında da deneyimlenerek doğruluk ve yanlışlıkları test edilebilir bilgilerdir (Oruçhan, 2005, ss. 45-70). Mesela bazı tedavi önerileri ile ilgili bilgiler veya evrenin fiziki yasaları veya fiziki yapıları ile ilgili

bilgiler günümüz şartlarında da gerçekliğe uygunluk açısından bilimsel yöntemlerde doğrulanıp yanlışlanabilirler. Ancak deneyim ve tecrübeler dışında kalan teabbudi olarak nitelenen meseleler için aynı durum söz konusu değildir. Bu tür haberlerde rivayetin ravisi ve isnadına güven esas alınarak hareket edilmektedir. Özellikle ahiret ve ibadetlerle ilgili rivayetler bu türden rivayetlerdir.

A. Sünnetin kaynak değeri ve bağlayıcılığı

Bazı alimler hadis ve sünneti eşanlamlı görse de ikisi arasında ciddi farklar vardır. Hz. Muhammed'in vefatı sonrası sünnet kavramı zorunlu olarak hadis ile bağlantılı hale gelmiştir. Ancak bu bağlandı mutlak değil bazı şartlarla mukayyet bir bağlantıdır. Bu şartlardan birisi sünnetin sabit ve kabul edilebilir olması için mutlaka sahih bir rivayete dayanması gerektiğidir. Çünkü zayıf ve uydurma hadisler sünnetin kaynağı olamayacağı gibi sahih olsalar bile mensuh veya mamulün bih olmayan rivayetler de sünnet ve sünnetin kaynağı olarak kabul görmezler.

Ancak, Sünnet'in bilgi değeri (epistemoloji) incelenirken, hadis ilminin bir rivayet ilmi olduğu ve bu ilmin ana gayesinin konu edinilen rivayet veya rivayetlerin bin yılı aşkın insan eylemleri ile günümüze gelirken ne tür etkilerin altında kaldığı ve nispet edildikleri kişi veya kişilere aidiyet derecesini tespit etmek olduğu gözönünde bulundurulmalıdır. Nitekim rivayet bir çeşit haber olarak değerlendirilmiş ve haber ise yalan ve doğru ihtimalini içeren bilgi olarak görülmüştür (el-Hamavî, 1986, s. 31). Hadis ilimleri haberin bu niteli Bunun için geliştirilmiş farklı usullerin

varlığı doğal olarak usul sorunlarını da gündeme getirerek rivayet ilmi ile ilgili sorunlar da ayrı bir araştırma konusu haline gelmektedir. Sünnet, Kur'an'ın pratik ve yaşanmış bir yorumu olarak kabul edilse de sünnetin dar ve geniş anlamda olmak üzere varlık aleminde iki türlü tezahürü vardır. Sünnet dar anlamda Hz. Muhammed'in dini anlama, anlatma ve pratiğe yansıtmasını ifade ederken; geniş anlamda önceki ümmet ve peygamberlerin yanısıra sahabe tabiin ve de sonraki nesillerin de anlayış ve uygulamalarını ifade eder. Geleneksel anlayış, temel iki kaynağa sarılmanın (Allah'ın Kitabı ve Sünnet) yoldan sapmayı önleyeceğini vurgular. Bu durum, Sünnet'e atfedilen ontolojik değeri ifade eder ve sünneti, sadece bilgi veren değil, aynı zamanda varoluşsal bir rehberlik sağlayan bir kaynak olarak görüldüğünü gösterir. Varlık alanında varolan herşeyin varlıkta bir etkisi vardır ve bu etkinin hayata olumlu yönde yansıması için varlık alemindeki gerçek misyonuna uygun olarak doğru konumlanması gerekmektedir. Bun anlamda sünnet insani ilişkiler ağında etkili olup sosyal ilişkilere şekil verir. Bu ilişkilerin birey ve toplum arasında olumlu olabilmesi için ilişkinin üzerine kurulduğu rivayet ve bu rivayetin dayandığı ahlaki değerin doğru tespit edilmesi gerekmektedir. Bu durumda hadis ilimlerinden birisi olan ve yorum kısmını ifade eden fıkhu'l-hadis ilmi devreye girer. Bir başka ifade ile rivayet ilminden dirayet ilmine geçilmiş olur. Hadislerin yorumunda Allah'ın yaratma eylemi ile rızası arasındaki fark dikkate alınmalıdır. İlahi kudret her şeyi yaratır, ancak yaratılan her şeyden razı olması (ilahi iradeye uygunluk) zorunlu değildir; ancak dinen bir sünnetin kabulü için ilahi rızaya

uygunluğu zorunludur. Bu ayrım, Hadis metinlerinin yorumlanmasında Allah'ın rızasına uygun olanın yani genel ahlaki amaçların tespitini zorunlu kılar. Bundan dolayı da her davranışın bir başka ifade ile sünnetin motivasyon kaynağındaki değerin anlaşılması gerekmektedir. Bu anlayış davranışların şekli yönünden çok niyet, bir başka ifade ile amacının meşruiyetinin sorgulanmasını zorunlu kılar. Nitekim İmam Buhari meşhur eseri Sahih-i Buhari'yi telif ederken "amaller niyetlere göredir" hadisini eserinin birinci hadisi olarak zikretmiştir. Bu hadis İslam düşüncesinin temel mantığının şekli tezahüre değil ruhsal ve amaçsal bir anlayış üzerine kurulu olduğunu göstermektedir. Nitekim bir hadisin kabulü için mekasidu'ş-şerianın ana ilkeleri olan ve bugün ulusal ve uluslararası düzeyde kabul gören: Canın, malın, aklın, neslin ve dinin korunması ilkeleri çelişmemesi gerekir.

B. Hadis ilmine felsefi bir yaklaşım

Hadis ilmi, salt nakil ve isnat tenkidiyle sınırlı kalmamalıdır. Bir hadisin doğruluğu (epistemoloji) kadar, onun taşıdığı anlam (ontoloji) ve değer (aksiyoloji) de sorgulanmalıdır. Bu sorgulama, Hadislerin modern yaşamla kurduğu ilişkinin sağlıklı temellere oturtulması için kaçınılmazdır. Her rivayet söylendiği zaman ve mekanın izlerinin yanısıra yüzlerce yıllık aktarımı süreçlerinin de etkilerini taşır. Bundan dolayıdır ki hadislerin geneli mana ile rivayet olarak bize aktarılmıştır. Bazı tartışmalar ile birlikte mana ile rivayetin cevazı konusunda icma olduğu ifade edilmiştir (Türcan, 2011, s. 112). Lafzında birebir ittifak edilmiş rivayetlerin varlığı dahi tartışma konuş iken buna cevaz

vermemek külliyatın büyük bir kısmını kullanılmaz hale getirir. Bundan dolayı da rivayetler bizatihi nispet edildiği kişinin söz, fiil veya takririni değil rivayeti tahammül edenlerin ezberleyebildikleri ve anlayabildikleri düzeyi ifade eder. Nitekim hadis uleması rivayetlerin zanni bilgi ifade ettiği, hadisin sahih olmasının kesin bilgi değil zan-ı galibe dayanan ihtiyatlı bir bilgiyi içerdiğini belirtmişlerdir. Bundan dolayı hadis ilmine dogmatik bir yaklaşım rivayetlerin doğasına aykırıdır. Hadis dogmatizmi eleştirel düşünceye kapalı, rivayetlerin tarihi gerçekliğini gözardı eden, sorgulamadan kabulü öne çıkaran bir tutumu ifade eder. Bu yaklaşım, hadislerin tarihsel bağlamı, ravilerin güvenilirliği, metin tenkidi gibi bilimsel yöntemleri ikinci plana atarak, hadisleri mutlak ve değişmez bir bilgi kaynağı olarak görme eğilimindedir. Genel anlamda hasisin bir bilgi kaynağı olduğu ontolojik bir gerçekliği ifade ederken, tek tek rivayetlerin mutlak bilgi kaynağı görülmesi bilimsel bir yaklaşım değil duygusal ve/veya siyasal bir yaklaşımdır. Hadisler sosyal olgu olduğu kadar bir değer olsalar da bu değer kültür ve inançtan bağımsız değildir. Sevgi ve saygı gibi evrensel ahlaki değerler hadis literatürü dahil tüm insanlığın mirasında görülen değerlerdir. Ancak hadisler kültür ve örflerle de bağlantılı olduğu için bazı sünnetler yöresel düzeyde kalmaktadır. Buna örnek olarak giyim ve kuşamı verebiliriz.

Felsefi anlamda tartışılabilecek diğer bir konu vahyi bilgisi ile akli veya pozitif bilginin çelişip çelişemeyeceğidir. İlkesel olarak bunlar arasında bir çelişkinin kabulü mümkün değildir. Çünkü esas olan bilginin doğruluğudur; hangi

kaynağa dayandırıldığı değildir. Bütün bu farklı disiplinler hakikat bilgisine ulaşmayı amaçlar. Vahyi kategorik olarak ilahiyat alanında daha üst bir bilgi kaynağı olsa da bu durum sadece vahyin indiği peygamberler için söz konusudur. Peygamberlerin vefatından sonraki vahye dayalı bilgiler nakil ve yorum olarak tezahür ettikleri için vahyi olarak kabul edilemezler. Bundan dolayıdır ki alimlerin ayet ve hadislerle ilgili yorumları şerh, tevil, tefsir verilen hükümler ise içtihat olarak değerlendirilmiştir. Doğal olarak tüm bu ilmi gayretler vahyin daha geniş ifade ile dinin anlaşılmasına yönelik ilmi gayretlerdir ve mutlak bağlayıcılıkları yoktur. Hadis ulemasının rivayetlerin tercihi, sıhhatinin tespiti ve yorumları bazı ortak temel ilkeler içerse de büyük oranda içtihada dayanmaktadır.

II. Hadislerin aksiyolojik çerçevesi: Temel değerler

Hadis külliyatı, tüm zaman ve mekânlarda geçerliliğini koruyan evrensel ahlaki ilkeleri barındırır. İnsan davranışları belli bir değer yargısına dayanır. Bu değer olumlu veya olumsuz olabilir. Olumlu değer yargıları toplum için ahlak kuralı olarak kabul görür. Bu değer yargılarını dışa vuruş şekli ise ört adet şeklinde olmaktadır. Bu ilişkiye norm-form ilişkisi denmektedir. Davranışlar form üzerinden değerlendirilirse ciddi yanılgılara sebep olur. Mesela saygı değerine bağlı olarak birisinin tokalaşması veya kucaklaşması bir toplumun örf veya geleneğinde olumsuz algılanırken bu formun saygıyı ifade ettiği bir toplumda olumlu kabul edilmektedir. Aynı şekilde ayak ayak üzerine atmak bir toplumda özgürlük değeri ile ifade edilirken başka bir toplumda saygı değeri ile ilişkilendirilebilir. Bu durumda

aynı davranış (form) bir toplumda olumlu bir değerin yansıması iken başka bir toplumda olumsuz bir değerin karşılığı olabilmektedir. Bundan dolayıdır ki bir davranışın formunu sorgularken bu davranışın dayandığı normu da anlamaya çalışmak gerekir. Olumlu ahlaki ilkeler, Hadis Felsefesi'nin aksiyolojik boyutunu oluşturur ve Sünnet'in insan yaşamına kattığı nihai değerleri ifade eder:

1. Merhamet ve şefkat: Hz. Muhammed (s.a.v.)'den nakledilen: "Merhamet etmeyene merhamet olunmaz (Ma'mer b. Râşid el-Ezdî, 1983, s. 11/298, rak: 20589)." ilkesi, koşulsuz sevgi ve şefkatin merkeziyetini vurgular ve Kuran-i Kerim'de peygamberin alemlere rahmet olarak gönderildiği ayetiyle uyum içindedir.

2. Kardeşlik ve dayanışma: İnsanlar ve müminler arasındaki ilişki "birbirine destek olan tuğlalar gibidir (Buhârî, 1993, s. 2/863, rak: 2314)"; "Kişi kendisi için sevdiğini kardeşi (ademoğlu) için sevmediği müddetçe mümin olmaz (Buhârî, 1993, s. 1/14, rak: 13)" rivayetleri ile somutlaştırılır; bu, sosyal adalet ve toplumsal uyum için dayanışmayı kaçınılmaz değerler haline getirir.

3. Ahlaki mükemmellik: "Benim sizin aranızdan en beğendiğim ahlakı en güzel olanınızdır (Ahmed b. Hanbel, t.y., s. 6/301, rak: 6767)." ifadesi, dinin özünün şekilsel ibadetlerden ziyade karakter ve davranış güzelliği olduğunu belirtir.

4. Kolaylaştırma ve müjdeleme: Peygamber'in "kolaylaştırın, zorlaştırmayın; müjdeleyin, nefret ettirmeyin (Buhârî, 1993, s. 1/38, rak: 69; 5/2269, rak: 5774)." tavsiyesi, tebliğde müsamaha, pozitif dil ve pratiklik prensibini koyar.

Şüphesiz ki genel ahlaki değerlere vurgu yapan bu rivayetler olmadan önce de bu değerler insanlığın ortak vicdanında bulunmaktaydılar. Rivayetler bunlara motivasyon ve daha güçlü işlevsellik kazandırmaktadır.

III. Metodolojik çözümleme: Prensip ve gelenek ayrımı

Hadis felsefesinin en kritik metodolojik sorunu, metinlerin içerdiği evrensel prensipler ile bu prensiplerin telaffuz edildiği dönemin örf, adet ve gelenekleri arasındaki sınırın netleştirilememesidir. Bu, Sünnet'in yol göstericiliğinin dinamik kalması için elzemdir.

A. Çatışma zemininin doğuşu

Temel değerler (insan hakları, genel ahlak kuralları) hadislerin yorumunda, yorumun temel esasları olarak dikkate alınmak zorundadır. Bu felsefi ve etik zorunluluk yerine getirilmezse, değerlerin tarihsel ve kültürel bağlamın ürünü olan örf, adet ve gelenekler dinin mutlak emri gibi algılanmaya başlar. Bunun engellenebilmesi için norm-form ilişkisine dikkate edilmelidir.

Bu durumda:

1. Kültürel bağlam egemen olur: Gelenekselleşmiş pratikler, Hadis'in taşıdığı asıl prensibin önüne geçer.

2. Esneklik kaybolur: Dinin farklı coğrafya ve zamanlara hitap etme yeteneği (esneklik ve genişlik) yitirilir, ötekileştirici bir anlayış hâkim olmaya başlar.

3. Çatışma zemini oluşur: Evrensel etik değerlerle çelişen kültürel yorumlar, Hadislerin kendisini çatışmalı bir alana dönüştürür.

B. Hadis yorumunda temel değerlerin esas alınması

Hadislerin doğru yorumlanabilmesi için metodolojik olarak yapılması gereken, metinleri öncelikle genel ahlak kuralları ve insan hakları gibi evrensel etik değerler süzgecinden geçirmektir. Özelde Hz. Muhammed (s.a.v.) genelde ise tüm peygamberlerin şeriatlarının meḳāṣıduş-şerīʿanın esasını oluşturan beş zaruri külli kaide üzerine kurulu olduğu belirtilmiştir. Bu beş zaruri külli kaide şunlardır: 1. Dinin muhafazası, 2. Canın muhafazası, 3. Neslin muhafazası, 4. Aklın muhafazası ve 5. Malın muhafazası. Bu beş esasa bakıldığında, günümüzde kabul edilen evrensel temel insan hakları bildirgelerinin de esasını oluşturdukları görülmektedir (Suiçmez, Yusuf, 2017, ss. 10-13). İslam uleması tarafından bu ilkelere ters düşen yorum ve uygulamalar ise batıl olarak nitelenmiştir. Bun ilkelerin yanısıra çevre ve tabiatın korunması, ırzın korunması gibi ilkelerin de bunlara eklendiği görülmektedir. Ancak zayıf hadis ile ilgili ıstılahlar içerisinde batıl hadise ayrı bir yer verilmediği gibi, tanımında da bu kaidelere aykırılığa değinilmemiş, uydurma hadisin bir türü olarak nitelenmiştir. Batıl hadis ise hakka ve sıhhate muhalif hadis diye tanımlanmıştır. Ortak olan hak ve değerler

meḳāṣıduş-şerīʿanın beş zaruri ilkesi olarak belirtilmiş olduğuna göre, bunlara açık olarak ters düşen rivayetler ve yorumlar ihtilafsız bir şekilde batıl hükmünde olacaktır (Suiçmez, 2022, s. 116). Çünkü bu temel değerler tüm şeriatların ortak değerleri olarak görülmüştür. Bu yaklaşıma göre bir hadiste de ifade edildiği üzere tüm peygamberlerin dini birdir, farklılıklar şekilsel ve furuat ile ilgilidir. Bu yaklaşım, Hadislerin sadece şekilsel bir miras değil, dinamik ve ahlaki açıdan sürekli canlı kalması gereken bir bilgelik kaynağı olmasını sağlama potansiyeline sahiptir. Özelde hadisleri genelde dini metinlerin zahirine değil de metnin dayandığı değere bakarak yorumlanması hem hadis ilmine hem de tüm dini ilimlere genel ve ortak bir bakış açısının oluşmasını sağlayarak dinin insani ve evrensel doğasının anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Sonuç

Felsefe ilmi bir disiplin olarak tek olsa da felsefi ekoller dikkate alındığında tek bir felsefeden bahsedilmesi mümkün değildir. Doğal olarak hadis felsefesinden bahsetmek yerine hadise yaklaşımların hangi felsefi ekole uygun düştüğünü sorgulamak gerekmektedir. Bu bağlamda hadis felsefesi, hadis ilmine derinlik katan, sadece "ne dedi?" sorusuna değil, nakli bilginin bilgi değerinin ne olduğu, usulünün amacına ne ölçüde hizmet edebildiği, rivayetin varlık alemindeki statüsü ve ne anlama geldiği bugün neyi ifade ettiği veya edebileceği gibi sorularına yanıt arayan ilmi bir disiplin olarak algılanmalıdır. Sünnetin dayandığı temel ahlaki prensipler ile (merhamet, kolaylaştırma, ahlaki güzellik) sünnetin örf ve adet olarak görüntüsünü bir

başka ifade ile kültürel bağlamını (örf ve adet) kesin olarak ayırmak, değerler sistemi olan din ile değerlerin toplumsal yansımaları olan örf adetlerin birbirinden ayrılması özelde sünnetin genelde ise dinin doğru anlaşılması için zorunludur. Bu ayrımı başarabilmek, dinin evrensel mesajını ve özündeki esnekliği koruyarak, Hadis külliyatının gelecek nesillere insanın doğası ve temel insan hakları ile çatışmasız bir rehberlik olarak sunmasını sağlayacaktır.

Rivayetleri insan psikolojisi, sosyal, ekonomik ve siyasi şartlardan bağımsız olarak salt dini bir kaynak olarak algılamak ciddi bir algı yanılması olur. Ancak varlık aleminde varlık bulmuş bir rivayeti yok farzetmek de ontolojik gerçekliğe aykırı bir yargı olur. Budan dolayıdır ki rivayetlerin varlık eleminde varolmalarına ve aktarım süreçlerine etki eden tüm etkenler dikkate alınarak değerlendirilmeleri gerekir. İnsanın dini realiteyi anlamak için gösterdiği gayretler sonuç itibari ile insani bir anlama ve anlatma süreci olduğu için, din adına söylenenler din olarak değil dini içtihatlar olarak görülmeleri gerekir. Klasik ulemanın fetva ve eserlerini "en doğrusunu Allah bilir" cümlesi ile tamamlamaları bu gerçekliğin bir sonucudur. Din adına bir şey söylendiğinde insanın kalbime müracaat etmesini tavsiye eder rivayet ve akletme eylemine vurgu yapan tüm ayet ve hadisler bu gerçeklikle insan zihni arasında doğabilecek farklılıklara dikkat edilmesin yönelik uyarılar olarak görülmelidir. Bizatihi rivayetler problemin doğrudan kaynağı değildir. Problemin kaynağı insan zihni ile rivayet arasında kurulan ilişkinin sonuçları ile ilgilidir. Rivayetlerin sonuçlarından olumsuz olarak etkilenmemek için özellikle

metinlerin yorumundan kaynaklı doğabilecek hak ihlallerinin engellenmesi için ulemanın zaruriyat olarak ifade ettiği genel ilke ve prensiplere bağlı kalınması gerekmektedir.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel (with Ahmed Muhammed Şâkir). (t.y.). El-Müsned. Dârü'l-Hadîs.

al-Kārī, ʿAlī ibn Sulṭān Muḥammad, Abū al-Ḥasan Nūr al-Dīn al-Mullā al-Haravī (with ʿAbd al-Fattāḥ Abū Ghuddah). (1431). Serḥ Nuhbet al-Fiker fī Muṣṭalaḥāt Ehli'l-Eser. Dār al-Arkam.

al-Tabrīzī, A. al-Ḥasan ʿAlī bin A. M. (2008). Al-Kāfī fī ʿUlūm al-Ḥadīth. sl-Dār al-Athariyyah.

al-Subkī, ʿAbd al-Wahhāb Taqī al-Dīn Tāj al-Dīn. (1999). Rafʿ al-Ḥājib ʿan Mukhtaṣar Ibn al-Ḥājib. ʿĀlam al-Kutub.

Aydın, H. (2010). Dini-Felsefi Temelleri Işığında Farabi'nin Ütopyası. KADER Kelam Araştırmaları Dergisi, 8(1), 123-150. https://doi.org/10.18317/kader.89397

Baran, S. (2018). Molla Sadra'da Zihni Varlık. Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi, 4(1), 169-188.

Brown, J. A. c. (2016). Erken Dönem Hadis Münekkitlerinin Metin Tenkidi Yaptığını Nasıl Biliyoruz ve Bulmak Niçin Bu Kadar Zor? (S. Kesgin, Çev.). Usul İslam Araştırmaları, 25(25), 265-310. https://doi.org/10.56361/usul.309997

Buhârî, M. b. İ. (1993). El-Câmi‘u’s-Sahîh (Sahîh-i Buhârî) (5. baskı). Dâr İbn Kesîr, Dâr el-Yemâme.

el-Hamavî, B. M. b. İ. (1986). El-Menhülü’r-Revî fî Muḫtaṣar ʿUlûmi’l-Ḥadîsi’n-Nebevî. Dârü’l-Fikr.

Ma‘mer b. Râşid el-Ezdî. (1983). El-Câmi‘ (Abdürrezzâk es-San‘ânî rivayeti). el-Mektebü’l-İslâmî.

Nakli Ve Akli İlimler Ayrımı Ve İlimlerde Birlik Sorunu | Ömer Türker: İDE AKADEMİ 2020-2021 | DERS NOTLARI | 9 KASIM 2020 Soruna Genel Bakış Akli nakli ilimler ayrımı ve .. (t.y.). İslam Düşünce Enstitüsü. Geliş tarihi 16 Kasım 2025, gönderen https://www.ide.org.tr/TR/list-menu/islmdusuncesindebilimlerinbirligi/detail/nakli-veakliilimlerayrimiveilimlerdebirliksorunuprofdromer-turker

Oruçhan, O. (2005). Hadiste Metin Tenkidi İlkesi Olarak Pozitif Bilimlere Aykırılık [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı.

Suiçmez, Y. (2022). The Effects of Meḳāṣıdu’s-sharīʿa Thought on Hadith Criticism and Interpretation. Journal Of The Near East Unıversıty Islamıc Research Center, 8(2), 109-132. https://doi.org/10.32955/neu.istem.2022.8.2.01

Suiçmez, Yusuf. (2017). MAQĀSIDU’S-SHARI’A THOUGHT AND ITS POTENTIAL CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF BASIC HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS. International Symposium on the Effect of Common Values on European Peace.

Türcan, Z. (2011). BAZI HANEFÎ USULCÜLERİN MANA İLE RİVAYET MESELESİNE YAKLAŞIMLARI. Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 27, 109-126.

Türksever, E., & Çiçek, M. (2018). FARABİ'NİN DÜŞÜNCE DÜNYASI İÇERİSİNDE DİN VE FELSEFE İLİŞKİSİ. Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2(2), 22-28.

BÖLÜM 3

Stratejik Yönetim Sistemi

Gökmen DAĞLI, *Prof. Dr.*
gokmen.dagli@kyrenia.edu.tr

Giriş

Öncelikle stratejik yönetim, yüksek teknolojiye ulaşmış dünyamız, teknoloji sayesinde gelişen bir çok kolaylık ve imkanları sağlamakla birlikte aslında birçok sorunları da yanında getirmektedir (Nut ve Backoff 1992:55). Bu kapsamda gelişmeyi amaçlayan birçok organizasyonun en büyük problemi zamanında doğru kararları üretip, bu doğru kararlarla örgütün amacına uygun insan kaynağını da toparlayabilmektir. Ancak günümüzde birçok örgütü incelediğimizde zamanında doğru kararları almak yerine günü kurtarıcı kararlar almakla birlikte teferruatlarda boğulan bir yöneticilik anlayşının yaygun olduğunu görmekteyiz (Bayülken, 1999). Yönetimi tanımlayacak olursak yönetim bir grup çabası gerektiren; işbirliği ve eşgüdüm içinde yürütülen her türlü faaliyet ve eylemi içermekle beraber yönetim durumunu ve örgütlenme biçimini de içermektedir. Yönetim kavramı, en geniş anlamda ortak bir amacı gerçekleştirmek için işbirliği içinde çaba gösteren birey ya da grupların etkinlikleri olarak tanımlanabilir. Ayrıca yönetim, “bir işi başkalarına yaptırma sanatı” ya da

"bir işin nasıl yapılacağını bilmek ve o işin yapılmasını sağlamak sanatı" olarak da tanımlanır. Faklı tanımların ortak özelliği; yönetimin, insan kaynaklarını ve materyalleri verimli bir biçimde kullanarak hedeflenen sonuçlara ulaşma süreci olarak görülmesidir şeklinde tanımlanabilinir. Yönetimin yönetim olarak tanımlanabilinmesi için şu özellikleri üzerinde taşıması gerekmektedir; Yönetim amaca yönelik her türlü faaliyet ve eylemi içerir, yönetim bir grup insanın ortak yaptığı işleri içermektedir, yönetim özeelikle herzaman için insanlara yönelik olarak yürütülen eylemleri kapsamaktadır, yönetim içerisinde ciddi anlamda iş bölümü yapılmakta ve uzmanlaşma üzerine organize olmaktadır, yönetimin yönetim olabilmesi için çok teferruatlı bir koordinasyon yapılması gerekmektedir, yönetim kapsamı içerisinde özellikle yetki durumlarını göstermekte ve sorumluluk sınırlarını çizmektedir (Özalp, 2010).

Stratejik yönetim

Strateji aslında bir yaşam biçimidir ve bunu biz bu kelimeyi ilk kez Yunanlı Strategos isimli bir generalden geldiğini görüyoruz. Bu general milattan önce 2000'li yıllarda yaşamış bir asker olup bu asker savaşlarda büyük başarılar göstermesinin altında yatan doğru stratejileri tam olarak yeri ve zamanında kullanabilmesinden dolayı başarılar elde etmiştir. Daha sonra süreç içerisinde bütün sektörler ekonomi, sağlık, politika ve hatta bireysel bazda bile strateji insanların davranışlarına günümüzde yerleşmeye başlamıştır. Bu tarihsel süreç içerisinde baktığımız zaman milattan önce 3000 yıllarında Sümerliler döneminde stratejiyi ve yönetimi yönetimi görüyoruz (Can, 2001). Özellikle

tarihsel süreç içerisinde stratejik kapsamında stratejik liderler, etkili liderlerin olabilmesi için stratejiyi davranış biçimine çevirebildiklerini görmekteyiz. Liderlerin aldıkları bütün kararları stratejik yönetim içerisinde aldıklarını görmekteyiz. Günümüzde stratejik yönetim ne kadar çok gelişmiş olsa da geçmişte de çok ciddi anlamda stratejik yönetimi kullanmaktaydılar. Bunlara örnek verecek olursak Çin Seddinin uzunluğu yaklaşık 8900 km. yani Türkiye'yi koyarsanız bir uçtan bir uca ve 8 kez çevirirseniz Türkiye'yi, o kadar çok uzunlukta bir Çin Seddini görmekteyiz. Bunun yapımı yaklaşık 800 yıl sürmüş ve o zaman da insanlar eğer 30-40 yıl yaşıyorsa, tahminen 25-30 tane nesilin değiştiğini, yani o dönemlerde Çin Seddi inşasında binlerce insan çalışmış, bu insanların yemesi-içmesi, eğitimi ile ilgili olarak bunları kim, nasıl yönetti ve hangi stratejiyle yönetti? Hangi stratejilere ihtiyaç duyuldu? Bu kapsamda riskler nelerdi? Fırsatlar nelerdi? Ki o dönemde Türk akınları vardı. Çinlilerin kendini Türklerden koruması lazımdı. Bu maksatla Çin Seddi bu şekilde bir 800 yıl sürmüş nesiller boyu devam etmiştir. Çin Seddinin inşa planlarının devamı, Çin Seddinde çalışan binlerce insanların yedirilmesi ve içirilmesi ile inşa planlarının bir sonraki nesillere aktarılması nasıl olmuş? Bunları kim planlamış? Kim bu stratejik planlamayı yapmış? Gerçekten çok ciddi anlamda stratejik yönetimin yapıldığını Çin Seddinin inşasının yaşanan sürecinden anlıyoruz (Dinçer, 1998). Bunlara ilaveten yine buna benzer şekilde Mısır'da milattan önce 2300-2600 yıllarından itibaren piramitler inşa edilmiştir. Bu piramitlerin de inşasında yine binlerce insan çalışmış ve bu piramitlere taşınan taşların 6-7 ton ağırlığında

olan bu taşlar nasıl kilometrelerce uzaktan taşınmış, nasıl getirilmiş, 145-150 metre yüksekliğe nasıl çıkarılmış? Yıllarca süren bu piramitlerin inşasında kimler nasıl çalışmış? Bunların eğitimi nasıl olmuş? Bunları kim planlamış? Bunları kim stratejik olarak yapmıştı? Amaç neydi? Bunların temeline baktığınız zaman, o zamanlar yönetim varsa, strateji de vardı anlamı çıkıyor (Eren, 2000). İnsan varsa strateji olmalı anlamı da çıkmaktadır. Bunlar bir bütündür. Bunu ayıramazsınız. O zaman stratejiyi daha fazla bir liderin etrafında şekillendiğini görüyoruz. O zamanlar ve şimdi de liderlerin stratejik lider ve etkili stratejik lider olması gerektiğini görüyoruz. Günümüzde bizim yaşam tarzımızın da günlük yaşantılarımız içerisinde de stratejiyi içselleştirilmiş gelişimler ile farklı rekabetleri de dikkate alarak hareketlerimizi belirleriz. Bir sonraki adımın ne olacağı, 5 yıl sonra ne olacak, olası senaryolar neler olabilir? Gelecekteki olası senaryoları bugünden düşünüp de tedbirlerimizi almamız gerekiyor (Güçlü, 2003).

Stratejik düşünüş

Stratejik düşünüş eğitim yoluyla mı, yoksa sanatsal bir şey mi, yani yoksa bir bilim midir? Epistemolojik olarak bunu da birazcık tartışacak olursak strateji yaratabilmek stratejinin geleceği olası senaryo yani 2050 yılında, 2060, 2070 yılında biz ülke olarak nereye gideceğiz? İnsanlarımız nasıl olacak? Nasıl yetiştireceğiz? Ekonomimiz ne olacak? 2060 yılında neler bizi bekliyor? Bugünden itibaren bunları görüp, olası tehditleri, olası fırsatları şimdiden bunları planlayıp stratejik olarak bizim bunları bir eylem planlarının içerisine dönüştürmemiz gerekmektedir. Bunları

yaparken iyi insan yetiştirmek, nitelikli insan yetiştirmek, eğitim metodolojisinin içerisinde, epistemoloji, ontoloji, aksiyoloji ve metodoloji bağlamında düşündüğümüz zaman bizlerin özellikle mevcut durumumuzu çok iyi analiz etmemiz gerekmektedir. Yani birinci yapacağımız stratejik yönetim süreci içerisinde durum analizini çok iyi becerebilinmesi gerekmektedir. İlk olarak stratejik yönetimde şu soru sorulmalıdır? Biz şu anda neredeyiz sorusuna cevap vermemiz lazım (Hatiboğlu, 1986). Biz şu anda nerede olduğumuza bir örnek verelim; eğitim olarak düşünürseydik biz eğitimde dünyada neredeyiz? Nereye geldik? Durum analizi yapılması gerekiyor. Bu kapsamda durum analizi sürecinde paydaşların katılımı, hangi fırsatlar ve riskler vardır gibi sorular ışığında durum analizi yapılmalıdır. Diyelim ki biz 100 cm'in 50 cm'deyiz dersek, ikinci aşama stratejik yönetimden bahsedeceğiz ki bu kapsamda iyi bir nitelikli insan yetiştirmemiz lazımdır. Bu bilim ve sanatla ikisi ile birlikte verilmesi gerekiyor. O zaman nereye gideceğiz? sorusuna cevap verecek olursak biz şu anda 50 cm'den 100 cm'ye çıkacağız. Nereye gideceğimize karar vermemiz lazımdır (Eren, 2000). O zaman nereye gitmek istediğimize karar verebilmek için vizyonlarımızı ortaya koymamız gerekiyor. Bu vizyonlarımızın ne olduğunu, eğitim, sağlık, ekonomik ve politika nerede bulunuyorsa hangi kurum, hangi örgüt, hangi kuruluşta isek muhakkak bireysel bazda bile bir vizyonumuz olmalı, yani bir çok vizyonumuz ütopik olabilir, bir hayal ürünü olabilir, belki kavuşulması zor şeyler olabilir (Üzün, 2000). Örnek verecek olursak Biz çocukken *1999 Uzay* filmi vardı. Mr. Spark vardı. Böyle uzay gemilerinin uçtuğu, insanların ışınlandığı

görüntülü ekran konuşmaların olduğu bu 1970'li 80'li yılların başlarında olan bir hayali, bir bilim kurguyu aradangeçen süreç içerisinde o zamanki o vizyon, olası olma ihtimali ütopik olan belki de olmayabilir ama olma ihtimali de yüksek bu hayaller için o dönemden itibaren yaratılmış stratejiler, teknikler, bilimler ve sanatlar bugün gerçek hale gelmiştir. O zaman bizim bugünden itibaren nereye gitmek istiyoruz sorusunun cevabını verebilmemiz için bugünden itibaren çok ciddi anlamda geçerli olabilecek vizyona sahip olmamız gerekmektedir (Fahey ve Randall, 1994).

Stratejik düşünüş kapsamında bu çevreyi analiz etmede swot analizi en bilinen bir yöntemdir. Yani ontolojik boyutta tartışacak olursak çevre için ütopik vizyonumuzu ortaya koymak durumundayız. O zaman bizim bu vizyonumuzu gerçekleştirebilmek için neler yapmamız gerekir. Bunu destekleyen güçlü misyonları ortaya koymak gerekmektedir. O zaman bu misyonlar nelerdir? Misyonların içerisinde hangi alt misyonlar olmalıdır? Güçlü paydaşlarla bunları belirlememiz gerekiyor. Bu misyonların içerisine de amaçları yerleştirmemiz büyük önem arzetmektedir (Düren, 2000). Mesela 2015 yılında UNESCO Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri içerisinde 169 tane hedef ortaya koymuş ve bu hedeler için de 17 tane amaç belirlenmiştir. Bu 17 amacın hepsi gerçekleştirilirse o zaman dünya sürdürülebilir bir politikaya oturabilir şeklinde düşüneniliriz. Bununla ilgili 2030 yılına kadar bir 15 yıllık bir sürede gerçekleşmesi çok büyük önem arzetmektedir. Bu sürdürülebilir amaçların içerisinde özellikle dördüncüsü

olan nitelikli eğitim dördüncü amaçtır. O zaman nitelikli eğitimde biz nasıl bir insan yetiştirebiliriz? Öğretmen programlarımız neler olacak? Bir toplum yetiştirmek ve mutlu insanları nasıl yetiştiririz? O zaman güçlü bir vizyonu ortaya koymamız gerekiyor. Bunları yaparken kimler paydaşlarımız olacak? Paydaş seçimi çok önemlidir. Örnek verecek olursak 2011 yılında ülkemizde Eğitim Şurası yapıldı. Çok büyük kapsamlı ve bir bir hafta süren bir şuraydı. 11 tane komite oluştu. 400 civarinde karar üretildi. Ancak paydaş sayısı ve çeşidi yetersizdi. Paydaş sayısı ve çeşidinin çok daha farklı alanlardan olması gerekmekteydi. Yani aslında bu her alanda yani yaşamın her parçasında her bacağında bu stratejik yönetim için paydaş çeşitlerinin saysı ve türü artırılmalıydı. Sadece eğitim alanından değil diğer sektörlerden de seçilmeliydi. Stratejik yönetim ya da stratejik davranış biçimlerini ortaya koyabilecek şekilde ilk öğretimden itibaren yüksek öğrenime kadar farklı birçok alanlarda güncel eğitiminin verilmesi gerekmektedir (Güçlü, 2003). Gelişmiş ülkelere baktığınız zaman onlar stratejilerini nasıl belirliyorlar? Stratejilerini nasıl yapıyorlar? Nasıl harekete geçiriyorlar? Bizim ülkemizde gerçekten stratejiler yapılabiliyor mu? Yapılıyor ve planlar da ortaya konuyor ama en büyük eksikliği eylem planlarımız bacağında büyük eksiklikler yaşanıyor. Bu kapsamda hedefler nasıl hayata geçecek? Hangi faaliyetler? Hangi projeler? Hangi işbirlikleri? Hangi koordineler? Nasıl ve ne zaman? Hangi süreyle? Hangi kaynakla yapılacak? Hangi sürede? Denetim ve değerlendirme ve bunun tekrar geriye dönüşü nasıl sağlanacağı yani 'feedback' dediğimiz bu olay bizde özellikle yapılan eylem Planlarında

büyük bir eksiklik olarak görülüyor. Yani diyelim ki bir faaliyetler planlandı, ilgili hedefe uygun eylem planlarının harekete geçeceği zaman kaynağı ne kadar olacak? Şu bölümlerini yaptık, koordinasyonu yaptık, bütün işleri yaptık, eylemi gerçekleştirdik. Peki bunu kim izleyecek? Kim değerlendirecek ve değerlendirdikten sonra yanlışlarını, eksiklikleri nasıl tespit edilecek? Eylem hedeflerini yapmayanları hangi müeyyideler uygulanacak. Eylem planları ne kadar çok güzel planlama yaparsanız yapın eylem planları gerçek anlamda bunu desteklemezse planlamalar her zaman havada kalır. Dolayısıyla bu eylem planlarının yapılmasında strateji mühendisleri veyahut da bu alanda uzman kişilerin denetim, değerlendirme ve izleme komiteleri ve performansları ortaya koymada ciddi anlamda çalışmaları gerekmektedir (Jauch ve Glueck, 1989).

Özellikle eylem planlarında stratejik lider hatta etkili stratejik lider olunması gerekmektedir. Etkili stratejik lider bu eylem planlarına inanacak, içselleştirerek ve sıkıntı olduğu zaman stratejik düşünüş olarak yanaşılmalı, proaktif olarak bakmayı lider bilmelidir. O zaman eğitim metodolojisine geliyoruz. Lider kitleleri peşinden koşturtabilen kişilerdir. Lider, bir vizyon ortaya koyar ve başkalarını bu vizyona inandırarak harekete geçirir. Lider, bulunduğu çevreye yarar sağlayan, çevreyi yönetebilmek için sorumluluğunu zekâ ve bilgi ile harmanlayan kişilere denir. Elindeki güç, bilgi, deneyim ve tecrübe ile çevresini etkiler; taşın altına elini koyar ve gerekirse zor kararların ve sonuçların arkasında durmayı bilir. Liderlik, başkalarının davranışlarını belirli bir hedef doğrultusunda

etkileyebilme sanatıdır. Liderin lider olabilmesi için şu özellikleri taşıması önemlidir; Liderler herzaman için çevresine karşı çok ilgilidir (Fidan, 1977). Etkili liderler sadece kendini düşünen kişiler lider olamaz bencil olmazlar. Etkili liderler sözü çevirmez ve ne söylemek istediklerini net olarak ifade etmeye özen gösterirler (Gürsoy, 2005). Etkili liderler asla kendini beğenmiş değildirler, doğal ve olduğu gibi kendini gösterirler. Etkili bir lider sorumluluk alır ve asla sorumluluktan kaçmaz, kısacası büyük bir sorumluluk sahibidir (Avcı ve Yaşar, 2016). Etkili lider özellikle her sınıftan ve her fikre sahip insanla doğal bir iletişim kurabilme yetenek ve kabiliyete sahiptirler (Bolat ve Seymen, 2003).Etkili bir lider herzaman için problemler karşısında başarıyı sağlamada oldukça kararlı ve azimlidir (Luthans ve Youssef, 2007). Güçlü ve etkili bir lider herhangi bir probleme veya olaya sadece tek bir açıdan değerlendirmez, durumu her yönüyle çok teferruatlı bir şekilde ele alarak inceler ve değerlendirir. Etkili lider herzaman için başkalarına karşı oldukça saygı gösterir ve nazik olmaya çalışır. Etkili bir lider karşılaştığı herhangi bir olağanüstü durumda oluşabilecek kriz yönetimini çok iyi yönetir. Özellikle güçlü ve etkili bir lider kaos ve kriz anlarında oldukça soğukkanlı davranarak gerekli planları hemen hazırlar ve yürürlüğe koyar. Etkili bir lider herzaman için çok güçlü bir vizyonu vardır ve bu vizyon ışığında hareket eder. Herkes tarafından takdir edilen bir lider her adımını hedef, amaç ve planlı olarak atar. Etkili lider herzaman için güçlü bir adalet uygular ve asla adaletten taviz vermez (Gordon, 1998).

Lider ve yöneticiler arasındaki farklara bakacak olursak (Thompson ve McHugh,1995); Liderler güçlü vizyon yaratır, yöneticiler ise vizyon yaratma yerine hedef koyar: Liderler yarattığı bu vizyona uygun şekilde hareket etmeleri için çalışanlarına her zaman için güçlü bir şekilde ilham vererek motive eder. Yöneticiler ise hedeflerini gerçekleştirmek için mevcut durumları kontrol ederek sadece hedef doğrultusunda konuyla ilgilenir. Yönetici ve lider arasındaki farklardan ilki budur. Liderler herzaman için büyük bir değişimin öncülerindendirler, yöneticiler ise en iyi durumda kalmaya çalışır: Lider yönetici farkı burada çok net şekilde ayrılmaktadır. Liderler gerekirse mevcut sistemi yıkıp yeni bir sistem inşa ederler. Yöneticiler ise statükoyu koruma eğilimindedir. Liderler de yöneticiler de yenilikçidir, fakat liderler ayrıca yaratıcıdır: Yönetici ve lider arasındaki farklardan biri de yaratıcılık noktasında ortaya çıkmaktadır. Liderler eşsizdir, yöneticiler ise benzerdir: Lider ve yönetici arasındaki farklardan bir diğeri ise Liderler kendilerinin farkında olup kendileri olmaya özen gösterir. Yöneticiler ise rol model aldıkları kişilerden öğrendikleri davranışları ve tarzları taklit ederler.

Stratejik yönetim sürecinin içerisinde sürekli bir şekilde veriler gelmektedir. Bunun içerisinde kirli ve örtük bilgi veyahut da doğru bilgiler de gelebilir. Acaba gelen bilgi doğru mu yanlış mı? Değerlendirmek ve analiz etmek gerekmektedir (Pamuk, Erkut, ve Ülegin, 1997). Örneğin turizm eylem planı olsun, tarım hayvancılık, yüksek eğitim olsun, eğer verileriniz yanlışsa, yanlış kararlar alıp yanlış

şekilde harekete geçersiniz, stratejiniz çöker ve başarısız olursunuz.

Nitelikli eğitim ile insanları yetiştirirken proje üretebilmek ve sorgulayabilmek çok önemlidir. Üreten, araştıran, araştırdıkça yeni bilgilere erişebilen ve bilgiyi üretime çeviren 4-5 nesil insan tiplemesini ortaya koyabilmek için böyle teori değil yani teoriyi bilelim değil artık teorinin bilgiye dönüşümü bilgiden de üretime çevirirsiniz ve bunu toplumla ve dünyayla da paylaşırsanız toplum yararına ve dünyadaki bir mutluluğu yakalarsınız bu çok büyük bir başarıdır. Sınava girmek, diploma almak bir hedeftir. Ancak bu diploma ile ne yapabilirsiniz? Bu diploma bilgisi ne işe yarıyor? 2050 yılında dünyada ve toplumuzda neler olacak? Öngörüler ile ileride olası tehditleri nasıl analiz ediyoruz? Örneğin COVID 2019'da dünya tamamen hazırlıksızdı. Ne yapacağını çoğu ülke bilemedi. Burada en hazırlıklı ülke Almanya çıktı. Nasıl çıktı? Almanya 1999 yılında okul müfredatlarının içerisine dijital okuryazarlık koydu. Yaklaşık 20 yıl önce eğitimin içerisine dijital okuryazarlığın durumu nasıldı? Dijital okuryazarlıktan neyi anlıyoruz? Nasıl davranacak, verileri nasıl toplayacak? Dolayısıyla onlar hazırlıklıydılar. O zaman onlar 2000 yılında bunu gördüklerine göre de 2020 yılında bu pandemi süreci başladı. Almanlar daha önce tedbirler aldıkları için pandemi sürecinde pek bir sorun yaşamadılar. O zaman bizim de öngörülü insanlarımızı yetiştirebilmek eğitime ve nitelikli eğitime bir şekilde insan yetiştirmemiz gerekir (Jauch ve Glueck, 1989). Bu da ancak araştırarak, sorgulayarak, projelerle ve ölçme yöntemlerimizi de artık değiştirmemiz

gerekiyor Şu anda biz ölçme yöntemi ile ilgili olarak bir tek sınav aklımıza gelir. Ama yani metodolojik anlamda yani iş her zaman sizin o dediğiniz döngü kapsamında epistemolojik olarak o bilgi bağlamında buna bağlı ontolojik bir varlık olacak buna bu varlıkları kullanmamız gerekiyor. Ondan sonra aksiyoloji etik değerler nasıl? Bunlar etik değerleri eylem planlarına çevirmek ve bunu hangi yöntemlerle yapılacağını gösteren durum olarak değerlendirmek lazımdır. Sonuçta bir felsefedir ve bunu her zaman ortaya koymak önemli bir metodolojik yöntemdir. Strateji oluşturmada Amr Tan'ın bir kitabı var orada bir bilgi boşluğunun analizinden bahseder. Stratejik boşlukla bilgi boşluğunu birleştirebildiğiniz ölçüde sağlıklı bir şekilde karar verirsiniz ve başarıya doğru gidersiniz (Drucker, 1999).

Sonuç

Stratejik yönetim süreci her türlü durumu ciddi anlamda analiz etme işidir ve amaçlara bağlı bir unsur olması gerekmektedir. Özellikle stratejik yönetimde tekrarlanan işlerin aksine uzak geleceğe bağlı bir düzeni ilgilendirmektedir (Quinn, 1984:146). Bu kapsamda stratejik planlamada eğitim, Türk toplumunun çıkarlarını göz önüne alan bir sosyal sorumluluk taşıması gerekmektedir. Bunlara ilaveten stratejik karar almada eğitim kurumları bir bütün olarak algılanmalı ve tüm detaylar gözden kaçırılmadan adım adım herşey göz önünde bulundurulması elzemdir (Howe, 1993). Özellikle eğitim yöneticileri karar alma ve stratejik planlamalarında günlük karar almak yerine stratejiyi bir kavram olarak ele alması gerektiğini

söyleyebiliriz. Bilhassa eğitimde stratejik karar alma, öncelikle eğitim üst düzey yöneticilerinin sorumluğunda olduğunu söyleyebiliriz (Bowman and Asch, 1996). Organizasyon veya örgüt içerisinde alınan her türlü kararlar eğitim kurumlarıyla ilgili olacağından bu önemli görevin sorumluluğunun bilincinde olunması çok büyük bir önem taşıdığını düşünmekteyiz (Certo, Samuel ve J. Paul, 1991). Bunlara ilaveten karar vericiler, bugünkü sorunun dünün çözümlerinden kaynaklandığını fark ederek karar alma mekanizmalarını yeniden şekillendirmelidirler (Lowendahl and Revang, 1998). Özellikle sistem yapısı yeniden şekilleneceğinden sistemdeki kişiler de sistemin yapısına göre davranması gerektiğini idrak edeceklerdir. Bu bağlamda özellikle stratejik planlamayı ve eylem planlarını her zaman için iyi bir çıkış yolu olarak kullanmak gerektiğini söyleyebiliriz (Kaufman, 1992). Stratejik yönetimde üst düzey karar vericiler özellikle olaylar yerine en derindeki detayları incelemeli ve süreçte yaşanan değişimleri dikkate almaları gerekmektedir (Senge, 1993: 275).

Kaynakça

Avcı, Ö. ve Yaşar, Y. (2016). Bir Kamu Kuruluşunda Çalışanların Liderlik Algıları: Olgubilimsel Bir Yaklaşım. Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries). 1(11), 187-205.

Bayülken, N. (1999), Üniversitelerde Kalitenin Stratejik Yönetimi ve Konu ile İlgili Bir Uygulama, Yayımlanmamış

Yüksek lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bolat, T. ve Seymen, O. A. (2003). Örgütlerde İş Etiği ve Kariyer Yönetimi İlişkisi. Normatif Etik Boyutuyla Bir Değerlendirme. Yönetim. Yıl:14, Sayı:45, Haziran 2003, 3-19.

Bowman, C. and Asch., D. (1996), Managing Strategy, McMillan Company, London.

Can, H. (2001). Yönetim Bilimli ve Tarihçesi, Yönetim ve Organizasyon. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Certo, Samuel L. ve J. Paul Peter (1991), Stratejik Management, 2. Baskı.

Dinçer, Ö. (1998), Stratejik Yönetim ve işletme Politikası, 5. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbuL.

Dinçer, Ö. (1998). Stratejik Yönetim Ve İşletme Politikası. İstanbul: Timaş Matbaası

Drucker, P. (1999). 21. Yüzyıl İçin Yönetim Tartışmaları. (Çev: İ.Bahçıvangil) İstanbul: Epsilon Yayıncılık.

Düren, Z. (2000). 2000'li Yıllarda Yönetim. İstanbul.: Alfa Yayınları

Erdoğan, İ. (2000). Okul Yönetimi ve Öğretim Liderliği. İstanbul: Sistem Yayıncılık

Eren, E. (2000), İşletmelerde Stratejik Planlama, Beta Basım Yayıncılık, İstanbul.

Eren, E. (2000). İşletmelerde Stratejik Planlama. İstanbul: Beta Basım Yayıncılık

Fahey, L. ve Randall, R. (1994).The Portable Mba in Strategy. Newyork:

Fidan, N. (1977). Eğitimde Yeni Kavramlar ve İlkeler. Ankara: Tekışık Matbaa ve Rehber Yayınevi.

Gordon, T. (1998). E.L.E -Katılımcı Yönetimin Temeli. Sistem:İstanbul.

Güçlü, Nezahat (2003), "Stratejik Yönetim", Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt 23, Sayı 2 (2003) 61-85.

Gümüş, M. (1995). Yönetimde Başarı İçin Altın Kurallar. İstanbul: Alfa Yayınları

Gürsoy, A. (2005). Liderlikte Duygusal Zeka (Liderlik Özellikleri İle Duygusal Zekalı Liderlere Ulaşılması) TSK'da Örnek Bir Uygulama. Celal Bayar Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Hatiboğlu, Z. (1986). İşletmelerde Stratejik Yönetim. İstanbul: İrfan Yayıncılık

Howe, S. (1993). Corporate Strategy. Hongkong: The Mcmillan Press

Jauch, L. ve Glueck, W. (1989). Strategic Management and Business Policy. New York: McGraw Com.

Karaman, T. (2000). Yönetim Stratejilerindeki Gelişmeler. Türk İdare Dergisi, 426. Meydan Laurausso. (1981).

Kaufman, R. (1992), Strategic Planning Plus An Organizational Guide, Sage Publication, London.

Lowendahl, B. and Revang O. (1998), "Chaıianges to Existing Strategy in a Postindustrial Society", Strategic Managemen! Journal, VoI.19., p.755- 773.

Luthans, F. ve Youssef, C. M. (2007). Emerging Positive Organizational Behavior. Journal of Management, 33, 321-349.

Nut, P. C. ve R. W. Backoff (1992), Strategic Management of Public and Third Sector Organisations: A Handbook for Leaders. Jossey-Bass, San Fransisco.

Özalp, İnan (2010), İşletme Yönetimi, Nisan Kitabevi, Eskişehir.

Pamuk,G., Erkut, H. ve Ülegin, F. (1997), Stratejik Yönetim ve Senaryo Tekniği, İrfan Yayıncılık, İstanbul.

QUINN, B. (1984). Strategic Management, Business Publications, London.

SENGE, P. (1993). Beşinci Disiplin, Yapı Kredi Yayınları, Çev:Ayşegül İldeniz İstanbul.

Thompson, Paul ve McHugh, David. (1995). Work Organisations: A Critical Introduction, (Second Edition), Macmillan Press: London.

Üzün, C. (2000), Stratejik Yönetim ve Halkla İlişkiler, Eylül Yayınları, İzmir.

İlerlemeci Eğitim Felsefesi, John Dewey ve Köy Enstitüleri

Fatoş SİLMAN, *Prof. Dr.*
fsilman@ciu.edu.tr

Öz

Bu çalışma, eğitimin felsefi temellerini oluşturan dört akımdan özellikle pragmatizmin Türk eğitim sistemi ve Köy Enstitüleri üzerindeki etkilerini incelemektedir. İdealizm, mutlak ve değişmez doğrulara ulaşmayı amaçlayan bir eğitim anlayışı sunarken, realizm, duyular, gözlem ve deney yoluyla bilgi edinilmesini savunur. Bununla birlikte, varoluşçuluk, bireyin kendi özünü geliştirmesi ve özgürleşmesi gerektiğini vurgular. Geleneksel felsefi yaklaşımlardan farklı olarak pragmatizm, doğrunun insan deneyiminden bağımsız olmadığını ileri sürer ve bilginin pratik, deneysel ve değişime açık bir süreç olduğunu iddia eder.

John Dewey, Pragmatizmin en önemli savunucularından biri olarak eğitimi demokratik bakış açısı ile ilişkilendirdi. Ona göre okul sadece bir kişinin gelişimi değil aynı zamanda demokratik alışkanlıkların kazanıldığı bir alan olarak hizmet eder. Dewey, 1924 yılında Türkiye'ye davet edilerek hazırladığı rapor, Türkiye'nin modernleşme

sürecinde Köy Enstitülerinin kurulmasında önemli bir rol oynadı.

Bununla birlikte, Köy Enstitüleri zaman içinde ideolojik eleştirilere ve siyasi baskılara maruz kalmıştır. 1950'li yıllarda müfredatta yapılan değişiklikler, enstitülerin özgün yapılarını zayıflattı ve 1954'te tamamen kapandılar. Bu, Türk eğitim tarihinde önemli bir kırılma noktası oluşturdu ve ilerlemeci ve demokratik bir eğitim sisteminin ilerlemesini engelledi.

Sonuç olarak, bu makale, pragmatizmin eğitime sunduğu yenilikçi bakış açısını ele almaktadır. Köy Enstitülerinin toplumsal, pedagojik ve felsefi boyutlarını ve John Dewey'in fikirlerinin Türkiye'deki yansımalarını ele almaktadır. İnceleme, ilerlemeci eğitim anlayışının hem bireysel gelişime hem de toplumsal dönüşüme sunduğu faydaları göstererek günümüz eğitim sistemine yönelik tartışmalara ışık tutmaktadır.

Giriş

Bu çalışmanın amacı, eğitimin felsefi temellerini oluşturan idealizm, realizm ve pragmatizm akımlarını incelemektir. Özellikle pragmatizm felsefesinin Türkiye'deki eğitim sistemini nasıl şekillendirdiğini vurgulamak amacıyla bu akımlardan birinin incelenmesini sağlamaktır. Geleneksel felsefi yaklaşımlardan farklı olarak pragmatizm, doğrunun insan deneyiminden bağımsız olmadığını ileri sürer ve bilginin pratik, deneysel ve değişime açık bir süreç olduğunu iddia eder.

Pragmatizm, okulu bir "sosyal çevre" olarak görür ve çocukların deneyimlerini, yaşantılarını ve problem çözme becerilerini öğrenme sürecinde esas alır. Bu eğitim yaklaşımı, yaşantısal öğrenme ve deneysel düşünme kavramlarını eğitimin merkezine yerleştirir. John Dewey, eğitimde demokrasiyi vurguladı. Dewey, eğitimin gerçekten demokratikleşebilmesi için, bilgi ve ahlaki gelişim kuramlarının demokratik bir yaşam tarzı ile uyumlu olması gerektiğini vurgular. Dewey'in eğitimde demokrasi yaklaşımı, öğrencilerin sadece gelişim sürecindeki varlıklar olarak değil, aynı zamanda bireyler olarak tanınmasına odaklanır. Öğrencilerin demokratik yaşamları doğrudan yaşayabildikleri öğrenme ortamlarında demokratik alışkanlıklar edinmelerine odaklanır (Lind, 2023).

Pragmatizmin öncüsü John Dewey, Türkiye'ye davet edilerek hazırladığı raporla Türk eğitim sisteminin gelişmesine yardımcı oldu. Dewey'in raporu, Türkiye'nin modernleşme ve demokratikleşme girişimlerini destekledi ve daha sonra Köy Enstitülerinin kurulmasına yol açtı.

Ayrıca bu çalışma, pragmatizm felsefesi üzerine temellenen Köy Enstitülerinin kuruluş amacını, nasıl çalıştığını ve nasıl kapandığını inceleyerek pragmatizmin Türk eğitim sistemi üzerindeki etkisini incelemektedir.

Eğitimin felsefi temelleri

Eğitim felsefesi eğitimin ne amaçla, kiminle yapılacağı, kime nasıl bir fayda sağlayacağı, öğrenme ve öğretme kavramlarının neler olduğunu, bilgiye nasıl ulaşılacağı gibi

konularda temel oluşturmaya çalışan bir alandır (Günay, 2019).

- İdealizm felsefesi

Platon'un görüşlerine dayanır. Bu felsefeye göre Tanrıya ait tüm değerler iyi, doğru ve gerçektir ve asla değişmez. Biz doğarken birtakım mutlak bilgilerle doğarız ve bu bilgiler bizi Tanrıya götürür. Eğitime yansımasına baktığımızda idealist eğitimin hedefi öğrencileri ruhsal gerçekliğe ve evrensel değerlere ulaştırmaktır. Öğrenci alacağı eğitim yoluyla hem kendini hem de evreni akıl ve sezgi yoluyla kavramalıdır. Kendi tercihleri, ihtiyaçları ve deneyimleri ikinci planda kalır. Öğrencileri mutlak değerlere ulaştırabilecek ve onlara soyut düşünmeyi öğretebilecek en önemli dersler tarih, metafizik ve dindir.

- Realizm felsefesi

İdealizmden farklı olarak evrenin bir yansıma, bir düş değil, gerçeğin ta kendisi olduğunu ve bağımsız bir biçimde varlığını sürdürdüğünü savunur. Aristotle'un görüşlerine dayandırılan realizm varlığı somut bir yaklaşımla ele alır. İnsanın doğuştan zihni boş bir levha gibidir, ve bu levha duyularla, bilimsel yöntem, gözlem ve deney yoluyla dolar.

Bu felsefeye göre toplumlar zaman içerisinde evrimleşir ve kültürel değerleriyle, gelenek ve görenekleriyle, ideolojileri ile bir yapı, bir sistem oluşturur. Realizm eğitim felsefesinin amacı da bu yapının eğitim aracılığı ile korunmasını sağlamaktır. Eğitim yoluyla aktarılacak olan bilgi

doğrudur ve değişmez. O yüzden toplumlar birbirine benzediği için eğitim sistemleri de benzerlik göstermeli ve değişmemelidir. Eğitim amacı öğrencilere kazandırılan nesnel ve herkes tarafından kabul edilen bilgi ve değerlerle öğrencilerin içinde yaşadıkları topluma uyumlarını ve toplumsal değerlerin yeni kuşaklara aktarılmasını sağlamaktır (Keleş, 2013).

- Pragmatizm felsefesi

Doğrunun insan deneyimlerinden bağımsız olduğunu savunan geleneksel felsefelerden farklı olarak bilmenin deneysel bir olgu olduğunu, yaşantı yoluyla öğrenildiğini ve bilgiye bilimsel araştırma yoluyla ulaşıldığını savunur. Pragmatizm fayda ve yarar anlamına gelen Pragma sözcüğünden gelir. Bu felsefeye göre bir bilgi toplumun yararına olacaksa doğru ve faydalıdır. Eğitime yansımasına gelince, okul yaşamın kendisi olmalıdır. Okul ortamında öğrencilere kazandırılacak "yaparak, yaşayarak öğrenme, analitik düşünme, problem çözme, yaratıcı olabilme yetenekleriyle, topluma kültürel, ekonomik ve sosyal alanlarda fayda sağlayacak bireyler yetiştirme bu felsefede ön plandadır. Pragmatist bir öğretmen öğrencilere soyut bilgilerden ziyade somut deneyimler kazandırarak sürekli değişen ve dönüşen çağa ayak uydurmalarına yardımcı olmalıdır.

Pragmatizmin temel ilkelerine ilişkin görüşler, 19. yüzyılın sonlarında Charles Sanders Peirce'in çalışmalarıyla ortaya çıkmış; bu düşünceler daha sonra William James ve John Dewey tarafından sistematik biçimde geliştirilerek felsefi

bir akım hâline getirilmiştir. Pragmatizm felsefesi gerçek hayata uyarlandığı zaman daha açık şekilde anlaşılmaktadır. Pragmatizmin önemli kavramlarından biri olan "sorgulama" (inquiry) şüphecilikle başlar. Dewey'e göre biz kendimiz değil, etrafımızdaki olaylar ve durumlar şüphelidir. Şüphe duymak bir tecrübedir ve bizi hareketli kılar. Problemli bir durumu çözmemizde bize aracılık eder. Pragmatizm bireyi merkeze alır ve bireyin yaşadığı çevrede gelişebilmesi için akıllı ve yansıtıcı olması gerekliliği üzerinde durur (Riga, 2020).

Varoluşçu felsefe

Varoluşçu felsefeye göre günümüzün zorlu endüstriyel yaşamı insanın bireysel özgürlüğünü tehdit etmekte ve kişilerde endişe, hayal kırıklığı, korku ve suçluluk gibi duygular uyandırmaktadır. İnsanın özgürleşmelerinin tek yolu kendi değerlerini ve doğrularını kendisinin yaratmasıdır. Toplumun dayattıkları bireyin özgürlüğünü kısıtlaması nedeniyle kesinlikle reddedilmelidir.

Varoluşçu felsefe üzerine temellendirilen eğitimin amacı hisseden, acı çeken bireyin kendi özünü oluşturmasına yardımcı olmaktır. Eğitimcinin temel görevi, öğrencilerin sorumluluk bilinci geliştirmelerine, olgunlaşmalarına ve dünyaya karşı duyarlı bir bakış açısı kazanmalarına yardımcı olmaktır. Eğitim, bireyin kişiliğini bütünüyle geliştirmeyi amaçlar ve kişinin kendi benliğini gerçekleştirmesine katkı sağlar. Ayrıca eğitim, öğrencilerin özgürlüğün sunduğu sınırsız olanakların ve yaşamda üstlenmeleri gereken sorumlulukların farkına varmalarını sağlamalıdır.

Bununla birlikte, eğitim bireyde benlik bilinci oluşturmalı ve her bireyin eşsiz olduğu gerçeğinden hareketle, bireysel farklılıkları dikkate alarak gelişim sağlamalıdır.

John Dewey's Chicago School

John Dewey pragmatizmi temel aldığı 'ilerlemeci eğitim' konusunda önemli araştırmalar yapmış, Chicago'da kurduğu ve 1896-1903 yılları arasında faaliyet gösteren uygulama okulunda öğrencilerin aktif olabilecekleri, düşünüp tartışabilecekleri, problem çözebilecekleri, yaparak yaşayarak öğrenebilecekleri bir ortam hazırlamıştı. Öğretmenlere neyi nasıl öğretebilecekleri ile ilgili keskin bir program ve müfredat sunmamış, bunu onlara bırakmıştı (Knoll, 2016).

Bu okulda, çocukların, gerçekleri ve konuları pasif bir şekilde kabullenen bireyler değil; çevreleriyle sürekli etkileşim içinde kendi gerçekliklerini ve dünya görüşlerini inşa eden aktif katılımcılar olduğuna inanıyordu. Ona göre, ideal durumda çocuklar, gerçek yaşam deneyimlerinden yola çıkarak yeni bilgi ve becerileri doğal bir süreç içinde kazanırlardı (Knoll, 2016).

John Dewey'in ilerlemeci eğitimde 4 temel prensibi:

1. Yaparak yaşayarak öğrenme
2. Tartışmalar
3. Etkileşim
4. Disiplinlerarası yaklaşım

John Dewey eğitimi sürekli değişen ve deneyimlere dayanan bir süreç olarak gördüğü için yaparak yaşayarak öğrenme yaklaşımını savundu. Dewey'e göre, öğrenciler öğrenme sürecine aktif olarak katıldıklarında bilgiyi daha etkili biçimde içselleştirirler. Zira dikkatleri şu anda olan şeylere değil, gelecekteki sınavlar gibi sonuçlara odaklanır. Gözlem ve deneyim yoluyla bir derste öğrendiklerini pekiştirebilir ve kalıcı öğrenme kazanımları elde edebilirler. Derslerin tamamlanmasının ardından, tartışmalar ve değerlendirmeler, öğrenilenleri güçlendirir.

Dewey, tartışmaları demokratik bir toplumun bir parçası olarak görmüş ve bu tartışmaların öğrencilerin fikirlerini ifade etme, başkalarını ikna etme ve farklı görüşleri anlama becerilerini geliştirmelerini sağladığını vurgulamıştır. Örneğin, okul üniformalarının bireysel ifade özgürlüğünü kısıtladığını iddia eden bir grup öğrenci, sosyal değişimin gerçekten mümkün olup olmadığını araştırmak için imza kampanyası başlatmaya teşvik edildi.

Dewey'in eğitim anlayışında etkileşim önemli bir yere sahiptir. Bilgiyi pasif bir biçimde alan bireyler çok az şey öğrenirken, çevresiyle etkileşim hâlinde olan öğrenciler, öğretmenleriyle kurdukları diyaloglar aracılığıyla öğrenmelerini derinleştirirler. Ayrıca, Dewey'e göre öğrenme disiplinlerarası bir süreçtir; Bir derste yapılan bir gözlem diğer derste uygulamaya dönüşebilir. Başka bir derste yazıya aktarılır ve örneğin sanat dersinde görselleştirilebilir. Bu yaklaşım, öğrencilerin farklı olgular arasındaki bağlantıları keşfetmelerine ve önceki deneyimlerle ilişkilendirilmiş kalıcı zihinsel modeller geliştirmelerine olanak tanır.

Öğrenciler, ilgi alanlarının olduğu ortamlarda daha kolay öğrenirler. Bu yüzden öğrenme ortamlarını onların ilgisini çekecek etkinliklerle planlarsak etkili sonuçlar elde edebiliriz. Öğretim sürecinde öğrencilere entelektüel bir bakış açısı, yeni ve yaratıcı fikirler kazandırarak onları hayata hazırlamalıyız. Pragmatik felsefenin de temelinde olan, toplumu dönüştürme, geliştirme bu bireylerle daha kolay hale gelecektir.

İlerlemeci eğitim yaklaşımında öğrenmek değil öğrenmeyi öğrenmek temeldir. Öğrenci kendi isteği doğrultusunda neyi öğrenmek istediğine kendi karar verir. Araştırma yapma, yeni bilgilere ulaşma ve sorun çözme konusunda istekli olur. Ulaştığı bulguları analiz eder, değerlendirir ve sentezler. Bu bulgulardan hareketle de yeni sorunlar ortaya koyabilir. Bu süreç 'öğrenci merkezli' eğitimin bir gereğidir (Karacaoğlu, 2014).

Deneyim kavramı, pragmatizm felsefesinde merkezi bir öneme sahiptir. Bu yaklaşımda bireyin bilgiyi edinme süreci, çevresiyle etkileşimi ve yaşantıları aracılığıyla şekillenir. Dolayısıyla bireyin çevreye uyum sağlaması da deneyim yoluyla gerçekleşir (Keskin ve Şahin, 2018). Böyle bir deneyim öğrencilere okullarda kazandırılmalıdır.

John Dewey'in demokrasi ve eğitim yaklaşımı

John Dewey, *Demokrasi ve Eğitim* adlı kitabında demokrasinin hayata geçirilmesi, toplumun ve eğitim sisteminin temellendiği epistemoloji ile ahlaki gelişim anlayışıyla doğrudan bağlantılıdır. Eğitimin gerçek anlamda

demokratikleşebilmesi için, onun dayandığı bilgi ve ahlaki gelişim kuramlarının demokratik bir yaşam biçimiyle uyum göstermesi gerektiğini vurgular. Dewey'in eğitimde demokrasi yaklaşımı, öğrencilerin sadece gelişim sürecindeki varlıklar değil, aynı zamanda bireyler olarak tanındığı; demokratik yaşamı doğrudan deneyimleyebildikleri öğrenme ortamlarında, demokratik alışkanlıkların kazandırılmasına odaklanır (Lind, 2023).

Dewey, *Demokrasi ve Eğitim* başlıklı kitabında, çocukların bağımsız kişiliklere sahip, özgür ve çok yönlü gelişim arayışında olan bireyler olduğunu vurgulamıştır. Öğretmenlerin, öğretimi çocukların yaşam ve öğrenme bağlamına uygun şekilde düzenlemesi gerektiğini savunmuş; eğitim hedeflerinin toplumsal ihtiyaçlar temelinde belirlenmesini önermiştir. Ayrıca, çocuk merkezli okul ortamında öğrencilerin özgürlük, özerklik, sorumluluk, bağımsızlık ve bağımsız düşünme ruhu kazanmalarının önemine dikkat çekmiştir (Liu, 2024).

Dewey, geleneksel kültürel anlayışların, müfredatların ve öğretim yöntemlerinin dönüştürülmesi gerektiğini savunur ve demokratikleşmiş eğitim anlayışlarının kamu eğitim sisteminde giderek daha etkili hale gelmesi gerektiğini vurgular. Ona göre, bu süreçte eğitim, geleneksel öğretim stratejilerini liberal, demokratik sosyal hareketler ve ilerleme kavramlarıyla birleştirerek yeni, demokratik bir müfredat oluşturmalıdır (Liu, 2024).

Demokrasi ve Eğitim adlı eser, eğitimi doğası gereği sosyal bir süreç olarak görmekte ve öğrencileri eleştirel

düşünme, aktif katılım ve problem çözme becerilerini geliştirmeye teşvik etmektedir. Bu yöntem, eğitimin bireysel gelişimi toplumsal ilerleme ile bütünleştirmesi gerektiği yönünde dönüştürücü bir görüş sunmuştur. Ek olarak, Dewey'in eğitimde demokratik değerleri vurgulaması, okulların eşitlikçi ve adil bir toplum inşasında önemli bir rol oynadığına dair inancını göstermektedir. Ona göre eğitim, işbirliğini, açık fikirliliği ve farklılıklara saygıyı desteklemeli; aynı zamanda öğrenenlere demokratik bir toplumda etkin bir şekilde yer alabilmeleri için gerekli beceri ve tutumları kazandırmalıdır (Mandhari, 2024).

Eğitimde demokrasi, insanlara saygının geliştirilmesi, birlikte yaşam kültürüne katkı sağlanması ve tüm etkinliklerde bireysel bağımsızlığın desteklenmesi anlamına gelir. Bu nedenle, eğitimin kalitesi, toplumdaki her bireyin ihtiyaçlarını karşılayan insan yaşamının niteliğini ifade eder (Westbrook, 2015).

John Dewey ve Türkiye

Yenilikçi çalışmaları ile ünlenen John Dewey, savaşlardan yorgun çıkmış ve modernleşme çabası içerisinde olan Türkiye için bir kurtarıcı olarak görülmüştü. Geleneksel eğitim yöntemlerinden kurtulamayan ve ciddi sorunları olan Türk Milli Eğitim Sistemini incelemesi ve bir rapor hazırlaması için 1924 yılında John Dewey Türkiye'ye davet edilir. Kendisi önce eşiyle İstanbul'a gider, orada Maarif Müsteşarı Fuat Köprülü ile görüşür ve genel hatları ile Türk Eğitim Sistemi konusunda bilgiler alır. Daha sonra Ankara'ya gelir ve önemli devlet liderleriyle görüşür (Ata, 2001).

Onları pragmatizm felsefesi konusunda bilgilendirir. Daha sonra yaptığı incelemelerde geniş çaplı bir rapor hazırlar. Hazırladığı raporda Türk eğitim sisteminin merkeziyetçi bir yönetim anlayışıyla çağdaş yapıdan uzak olduğunu, Eğitim programlarının gelişimi ve öğretmen yeterlilikleri ile ilgili sorunların olduğunu, okuma-yazma alışkanlığının yeterli olmadığını, mesleki eğitime yeterince önem verilmediğini, okul binalarının elverişli olmayıp, oyun alanlarının az olduğunu, öğretimsel araç ve gereçlerin yetersiz olduğunu, eğitimin ülkenin birçok yerine, özellikle kırsal bölgelere ulaşmadığını, öğretmenlerin çağdaş öğretim ilke ve yöntemlerini bilmediğini, ezberci yöntemler kullandıklarını ve eğitimin topluma katkı bağlamında önemli sorunları olduğunu belirtir. Öğretmenlerin yetiştirilmesi, maaşlarının artırılması ve konut sağlanması suretiyle yaşam koşullarının da iyileştirilmesi konularına da değinir (Öztürk, 2008; Özsoy, 2009; Efendioğlu et.al. 2010).

Köy Enstitüleri

John Dewey'in Türkiye'deki eğitim sisteminin durumu ile ilgili hazırladığı rapor bazı çarpıcı gerçeklerin ortaya çıkmasına neden oldu. Türkiye'de okur-yazar oranının oldukça az olması, eğitimin özellikle kırsal kesimlere, köylere ulaşamaması eğitimde bazı önemli adımları atılması gerekliliğini ortaya koydu. 1939 yılında düzenlenen 1. Eğitim Konseyinde öğretmenlerin köylerde kurulacak okullar için eğitilmesi konusu tartışıldı. Amaç sadece okur-yazarlığı artırmak değil aynı zamanda çok yönde yetenekli öğrenci yetiştirmekti. Mezun olacak olan bu yetenekli öğrenciler daha sonra köylerde öğretmen olarak görev

yapacaklardı. Aslında temel amaç tarım ekonomisine fayda sağlamak için gerekli teknik konularda köylü gençliğini eğitmekti. (Demirci et.al, 2021; Karaömerlioğlu-1998).

Köy Enstitüleri denilen bu okullar dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel tarafından 1937 yılında kuruldu. Bu okullarda, sebze ve meyve yetiştiriciliği, hayvancılık ve arıcılık gibi alanlarda teorik bilginin yanı sıra üretim faaliyetleri geliştirilmiştir. Halk şarkıları, masallar, gelenekler ve toplumun kültürel değerlerini yansıtan öğelerin yanı sıra sanat ve el sanatları eğitimine büyük önem verildi. Bu süreçte, Köy Enstitüleri köylülerin cehaletini gidermek için çaba göstermiş ve okuma yazma bilmeyen toplumu modernleştirmeye çalışmışlardır (Tunalı, 2021).

21 Köy Enstitüsü açılmıştır. Bunların ilki Eskişehir'de, sonuncusu ise Van'da açılmıştır. Açılan 21 Köy Enstitüsünün isimleri, bulundukları şehirler, öğrenci aldıkları şehirler, açıldıkları yıllar ve ilk müdürlerinin isimleri Tablo 1'de gösterilmektedir (Aydın, 2007: 80 Akt: Çiftçi ve Tunç, 2019).

Okul ismi	**Bulunduğu şehir**	**Öğrencilerin geldiği şehirler**	**Yıl**	**Names of directors worked firstly**
Çifteler	Eskişehir	Afyon, Kütahya, Uşak, Konya	1937	Remzi ÖZYÜREK, M. Rauf İNAN, Osman ÜLKÜMEN
Kızılçullu	İzmir	Manisa, Denizli, Aydın	1937	Emin SOYSAL, Hamdi AKMAN, Talat ERSOY

Lüleburgaz-Kepirtepe	Kırklareli	Edirne, Tekirdağ	1938	Nejat İDİL, İhsan KALABAY
Gölköy	Kastamonu	Çankırı, Çorum, Zonguldak, Sinop	1939	Ali Doğan TORAN
Akçadağ	Malatya	Tunceli, Elazığ	1940	Şinasi TAMER, Şerif TEKBEN
Ladik-Akpınar	Samsun	Amasya, Tokat	1940	Nurettin BİRİZ, Enver KARTEKİN
Aksu	Antalya	Muğla, Mersin	1940	Talat ERSOY, Halil ÖZTÜRK
Arifiye	Kocaeli	Bursa, Bilecik, İstanbul, Bolu	1940	Süleyman Edip BALKIR
Beşikdüzü	Trabzon	Ordu, Giresun, Gümüşhane, Rize	1940	Hürrem ARMAN, Osman ÜLKÜMEN
Cılavuz	Kars	Artvin, Ağrı	1940	Halit AĞANOĞLU
Hatuniye-Düziçi	Adana	Maraş, Gaziantep	1940	Lütfi DAĞLAR
Gönen	Isparta	Burdur	1940	Ömer UZGİL
Pazarören	Kayseri	Yozgat, Kırşehir, Niğde	1940	Sabri KOLÇAK, Şevket GEDİKOĞLU
Savaştepe	Niğde	Çanakkale	1940	Sıtkı AKKAY

Hasanoğlan	Ankara	Çankırı, Ankara	1941	Lütfi ENGİN, Hürrem ARMAN, M. Rauf İNAN
İvriz	Konya	Nevşehir, Niğde	1941	Recep GÜREL, İ. Safa GÜNER
Yıldızeli-Pamukpınar	Sivas	Erzincan	1941	Şinasi TAMER
Pulur	Erzurum	Bingöl	1942	Ahmet KORKUT, Aydın ANKÖK
Ergani-Dicle	Diyabakır	Urfa, Mardin, Bitlis	1944	Nazif EVREN
Ortaklar	Aydın	Denizli	1944	Hayri ÇAKALOZ
Ernis	Van	Hakkari	1948	İbrahim OYMAK

Köy Enstitülerinde yaparak yaşayarak öğrenme yaklaşımı

Dewey'in Türkiye için hazırladığı raporun da etkisiyle Köy Enstitülerinde 'yaparak, yaşayarak öğrenme' modeli uygulanmaya başlanır. Dönemin İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç şöyle der:

Eğitim çocukları yaşamdan söküp duvarlar arasında yetiştirme yerine, gerçek yaşamın içinde, yetişkinlik yetki ve sorumluluklarıyla, gerçek yaşamın işlerini öğretim aracı olarak kullanarak, iş aracılığı ile iş için, meslek için yetiştirmek gerekir (Akt: Kocabaş, 2020, s. 22).

Köy Enstitülerinin hedefi "iş eğitimi" yaklaşımı ile eğitimi iş ve üretim süreçleriyle bütünleştirmekti. Bu nedenle teorik bilginin yanında uygulamalı eğitim de müfredatta yer almıştır (Kocabaş, 2020).

Pragmatizm feslefesinin önemli kavramları olan "demokratik ve bilimsel eğitim" Köy Enstitülerinde ağırlıklı olarak uygulanmaya başlanır. Her cumartesi, enstitüdeki güncel sorunları ele almak amacıyla toplantılar düzenlenirdi. Bu toplantılarda öğrenciler, öğretmenler, müdür ve diğer yöneticiler, sorunlara çözüm üretmek için saygılı ve dengeli bir şekilde görüş ve endişelerini dile getirirlerdi. Bu sayede, bir anlamda yerel entelektüel liderlerin yetişmesine de katkı sağlanmış olurdu (Çiftçi ve Tunç, 2029). Tarım ve sağlık konularındaki uygulamalı dersler de bilimsel bilgiye dayalı yapılıyordu. İsmail Hakkı Tonguç "Bilgilerimizin kaynağı doğadır. İnsan elini ve beynini kullanarak doğadan edindiği ve ürettiği bilgileri bilimsel bilgiye dönüştürür. Köy Enstitülerinde yetiştirilen çocuklar, skolastiğe köle olmaktan kurtarılmaya çalışılmıştır. Onların kültürleri cila şeklinde ezberlenerek benimsenmiş bilgi değil, iş içinde iş aracılığıyla öğrenilen gerçek ve öz bilgidir" demiştir (Akt: Kocabaş, 2020, s.23).

Müfredat kültür, ziraat ve teknik dersler olarak üç kategoride hazırlanmıştı. Kültür dersleri arasında Türkçe, tarih, coğrafya, fizik, kimya, sağlık bilgisi, resim iş, müzik gibi dersleri içermekteydi. Ziraat dersleri ve uygulamaları; tarla ziraati, fidancılık, meyvecilik ve sebzecilik bilgisi, balıkçılık, su ürünleri gibi dersleri içerirken, teknik dersler ve uygulamaları ise; köy demirciliği (nalbantlık, motorculuk),

köy dülgerliği (marangozluk), köy yapıcılığı (tuğlacılık ve kiremitçilik, taşçılık, kireççilik, duvarcılık ve sıvacılık, betonculuk, terzilik, biçki-dikiş nakış gibi dersleri içermekteydi (Türkoğlu, 2000; Akt: Kocabaş, 2020).

Köy Enstitülerinin temel amaçlarından biri, köyden gelen gençleri eğitip kendi bölgelerine köy öğretmeni olarak geri dönmelerini sağlamaktı. Bu yaklaşımın pedagojik düşüncesi köylülerin ziihniyetini, 'konuştukları dili' bilen kişilerin onların zihnine ve düşüncelerine daha rahat ulaşabileceklerdir. O dönem şehirde yaşayan entelektüel kesim ve köylüler arasında önemli uçurumlar vardı. Enteleküteller köy hayatı, köylülerin istekleri, düşünceleri hakkında çok az bilgiye sahiptiler. Bu uçurumu kapatmanın en iyi yolu köylüleri 'yaparak-yaşayarak' eğitim modeli aracılığı ile eğiterek entelektüel seviyeye ulaştırmaktı (Karaömerlioğlu, 1998).

Köy Enstitülerine gelen eleştiriler ve kapanış süreci

Enstitülerde öğrenciler müzik derslerinde, mandolin, keman, piyano gibi enstrümanlar çalmayı öğrenmekteydiler. Öğrenciler buğday ve sebze yetiştirir, sığır besleyerek kendi süt, yoğurt ve peynirlerini üretirlerdi. Ayrıca elektrik ihtiyaçlarını kendileri karşılar ve su teminini de kendi imkânlarıyla sağlarlardı (Çiftçi ve Tunç, 2019). Edebiyat derslerinde ağırlıklı olarak Rus Klasikleri okutuluyordu. Öğrencilerin okul yapımında, tarım ve temizlik işlerinde çalıştırılması, iş içinde eğitim anlayışı bazı çevreler tarafından sol ve komünizm ideolojisini çağrıştırdığı ve 'milliyetçilik' prensiplerine (Kıral, 2015) aykırı olduğu iddia edildi.

Enstitü kütüphanelerinde ağırlıklı olarak Rus klasiklerinin ve 'fakirlik' temalı romanların olması, okul binalarının da Sovyet Rusya'daki binaları çağrıştırdığı düşüncesi bu iddiaları güçlendirdi (Türkmen, 2020).

Dönemin muhalif partisi de enstitünün öğrencileri sadece köylerden seçmelerinin 'popülizm' anlayışına ters düştüğünü iddia etmiştir. Bu eleştiriler sonucunda dönemin lider partisi CHP'ye bu okulların kapatılması için baskı yapılmaya başlanmıştır. Bu baskılar sonucunda 1950 yılında müfredat, öğrenciler ve öğretmenlerle ilgili olarak ciddi değişikliklere gidildi ve 1954 yılında kapatıldı. Bu okullar daha sonra şehirlerde yer alan "öğretmen yetiştirme okullarına" dönüştürülmüştü (Demirci, Tekin ve Çavdar, 2021; Giorgetti, 2021).

Kaynakça

Al Mandhari, B. R. S. (2024). A pragmatic lens on quality: Shifting paradigms in higher education. Journal of Higher Education Policy and Leadership Studies, 5(4), 27–46.

Ata, B. (2001). 1924 Türk basını ışığında Amerikalı eğitimci John Dewey'nin Türkiye seyahati. G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 21(3), 193–207.

Çiftçi, Y., & Tunç, T. (2019). Reflections of enduring educational institutions: Village Institutes. Journal of Awareness, 4(3), 343–358.

Demirci, C., Tekin, H. B., & Çavdar, D. (2021). Village Institutes in the history of Turkish education. Osmangazi Journal of Educational Research, 8(1), 77–96.

Efendioğlu, A., Berkant, H. G., & Arslantaş, Ö. (2010). John Dewey'in Türk maarifi hakkında raporu ve Türk eğitim sistemi [John Dewey's report on the Turkish Ministry of Education and Turkish education system]. In 1. Ulusal Eğitim Programları ve Öğretim Kongresi (Vol. 1). Ayvalık, Balıkesir, Türkiye.

Giorgetti, F. M. (2021). Village Institutes of Turkey. In Oxford Research Encyclopedia of Education. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264093.013.1628

Günay, D. (2019). Eğitim felsefesine bir yaklaşım. Üniversite Araştırmaları Dergisi, 2(3), 131–137.

Karacaoğlu, Ö. C. (2014). Eğitimi ve eğitimde program geliştirmeyi etkileyen gelişmelere genel bir bakış. Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(5), 91–109.

Karaömerlioğlu, M. A. (1998). The Village Institutes experience in Turkey. British Journal of Middle Eastern Studies, 25(1), 47–73.

Keleş, H. (2013). Temel eğitim felsefesi akımları bağlamında John Locke'un liberal eğitim anlayışı [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Keskin, M., & Şahin, M. (2018). Eğitimde ilerlemecilik. Journal of Research in Education and Teaching, 7(3), 1–10.

Kıral, E. (2015). Vanished schools: Village Institutes. European Journal of Research on Education, 3(1), 45–52.

Knoll, M. (2016). John Dewey's Laboratory School in Chicago: Theory vs. practice. Paper presented at ISCHE Conference, Catholic University Eichstaett, Germany.

Kocabaş, K. (2020). Köy Enstitülerinden günümüze eğitim ve arayışlar. İzmir: Teknofset Matbaacılık.

Lind, A. R. (2023). Dewey, experience, and education for democracy: A reconstructive discussion. Educational Theory, 73(3), 299–319.

Liu, J. (2024). A book report on pragmatic education in Democracy and Education. International Journal of Education and Humanities, 15(2), 211–215.

Özsoy, S. (2009). Turkish modernization, democracy, and education: An analysis from Dewey's perspective. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri / Educational Sciences: Theory & Practice, 9(4), 1925–1931.

Öztürk, M. (2008). John Dewey'in eğitim felsefesi [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Riga, F. (2020). Dewey's pragmatism. In B. Akpan & T. Kennedy (Eds.), Science education theory and practice. Springer.

Tunalı, S. (2021). Village Institutes: The pioneer of the Republic revolution. Online Journal of Art and Design, 9(3),

Türkmen, İ. (2020). Köy Enstitüleri araştırmaları üzerine metodolojik bir yaklaşım. History Studies, 12(3), 1315–1333.

Westbrook, R. B. (2015). Democratic hope. Cornell University Press.

Biyoistatistik: Epistemoloji, Metodoloji ve Etik Boyutu

(Bilimsel Doğruluğun Vicdanı)

İlker ETİKAN, *Prof. Dr.*
ilker.etikan@kyrenia.edu.tr

Giriş

Biyoistatistik, çağdaş tıp ve sağlık bilimlerinin temelini oluşturan, karmaşık biyolojik verileri anlamlandırmayı ve bilimsel bilgiye dönüştürmeyi amaçlayan disiplinler arası bir bilim dalıdır. Sir Ronald Fisher tarafından "deney biliminin felsefesi" olarak tanımlanan bu alan, yalnızca matematiksel formüllerin uygulanmasından ibaret olmayıp, aynı zamanda bilginin doğası, elde ediliş biçimi ve toplumsal sonuçları üzerine derin felsefi ve etik sorgulamaları içerir. Biyoistatistiğin gücü, belirsizlik altındaki karar verme süreçlerini rasyonel bir çerçeveye oturtmasından kaynaklanır.

Bu akademik metin, biyoistatistiği üç temel boyutta inceleyerek disiplinin bütüncül bir analizini sunmayı hedeflemektedir: bilginin kökeni ve doğası (epistemoloji), araştırma yöntemlerinin mantıksal yapısı (metodoloji) ve bilimin toplumsal sorumluluğu (etik ve deontoloji).

Bölüm 1: Biyoistatistiğin epistemolojisi

Epistemoloji (bilgi kuramı), bilginin ne olduğu, nasıl elde edildiği ve güvenilirlik sınırlarını araştıran felsefe dalıdır. Biyoistatistik, deneysel bilimler bağlamında, olasıcılık (probabilistik) bir bilgi üretme süreci sunar.

1.1 Biyoistatistiğe giriş ve bilgi kuramı

Biyoistatistik, doğası gereği, olabilirlik ve belirsizlik üzerine kuruludur. İnsan sağlığına ilişkin fenomenler (hastalık, tedaviye yanıt, genetik yatkınlık) rastgele değişkenlik gösterir. Biyoistatistik, bu rastgeleliği yöneterek, veri yoluyla elde edilen inançları (hipotezleri) gerekçelendirilmiş doğru bilgiye dönüştürmeyi hedefler.

Epistemolojik açıdan biyoistatistik, bilimsel gerçekliğe ulaşma çabasında bilimsel realizm (gerçekliğin bağımsız olarak var olduğu) ile enstrümantalizm (teorilerin sadece tahmin araçları olduğu) arasında bir köprü görevi görür. Elde edilen istatistiksel modeller, gerçek biyolojik mekanizmaların tam bir yansıması olmayabilir, ancak bu modellerin öngörü gücü ve tekrarlanabilirliği, onların geçici epistemik güven kazanmasını sağlar. Verinin doğruluğu, ölçüm araçlarının güvenilirliği ve araştırma tasarımının sağlamlığı ile doğrudan ilişkilidir.

1.2 Bilimsel bilgi üretimi, veri kavramı ve ölçüm

Biyoistatistikte epistemik güven, doğru veri toplama ve doğru yorum yapma süreçleriyle sağlanabilir. Veri,

basitçe bir dizi sayı değil, ölçüm süreci ile gerçeklikten koparılmış, bağlamsallaştırılmış bir bilgidir.

Veri türleri ve ölçüm ölçekleri

Verilerin doğası, hangi istatistiksel testlerin uygulanabileceğini belirler. Ölçüm ölçekleri, biyoistatistiksel çıkarımın geçerliliğini doğrudan etkiler.

1. Nominal ölçek: Sadece sınıflandırma (Cinsiyet, kan grubu).
2. Ordinal ölçek: Sıralama ve derecelendirme (Hastalık evresi, Likert Ölçeği).
3. Aralık (interval) ölçeği: Sıralama ve eşit aralıklar (Sıcaklık: 0 noktası keyfidir).
4. Oran (ratio) ölçeği: Eşit aralıklar ve mutlak bir sıfır noktası (Yaş, kilo, dozaj).

Veri türünün yanlış anlaşılması, uygunsuz testlerin (örneğin ordinal veri için parametrik testler) kullanılmasına ve dolayısıyla epistemik hataya yol açar.

"İyi veri" kavramı

İyi veri, yalnızca büyük miktarda veri anlamına gelmez. İyi veri:

- Etik onaylıdır: Kişi rızasıyla ve etik kurallara uygun toplanmıştır.
- Doğrulanabilirdir (valid): Ölçmeyi amaçladığı şeyi doğru ölçer (ölçüm geçerliliği).
- Güvenilirdir (reliable): Aynı koşullar altında tekrarlandığında benzer sonuçlar verir (tutarlılık).

- Güncel ve ilişkilidir: Araştırma sorusuyla doğrudan alakalıdır.

1.3 Olasılık teorisi ve belirsizlik altında karar verme

Biyoistatistiğin temel taşı olasılık teorisidir. Tıbbi araştırmalar asla mutlak kesinliğe ulaşamaz; her zaman belirsizlik içerir. Olasılık, bu belirsizliği ölçmek ve yönetmek için matematiksel bir çerçeve sunar.

Bayesçi ve frekansçı epistemoloji

İstatistiksel çıkarımda iki temel epistemolojik yaklaşım vardır:

1. Frekansçı (Frequentist) yaklaşım: Olasılığı, uzun vadede bir olayın gerçekleşme sıklığı olarak tanımlar. p-değeri ve güven aralıkları bu yaklaşımın temel araçlarıdır. Bilgi, hipotezler x inanç derecesi) olarak tanımlar. Bayes Teoremi kullanılarak, önceki bilgi (prior) ve yeni veriler (likelihood) birleştirilerek güncellenmiş bilgi (posterior) elde edilir. Bayesçi epistemoloji, klinik kararların sürekli olarak güncellenen inançlar üzerine kurulması gerçeğini daha iyi yansıtır ve Gettier problemine karşı alternatif bir çözüm sunar.

Biyoistatistikte her iki yaklaşım da kullanılır, ancak günümüzde Bayesçi yöntemler, özellikle tıbbi tanı ve kişiselleştirilmiş tıp alanlarında, önceki deneyimlerin (prior knowledge) yeni kanıtlarla birleştirilmesi ihtiyacı nedeniyle önem kazanmaktadır.

1.4 Bilim felsefesi ile ilişkilendirme

Biyoistatistik, bilim felsefesinin temel kavramlarıyla derin bir ilişki içindedir:

- Karl Popper ve yanlışlama (Falsification): Popper'a göre bir teori, yanlışlanabilir olduğu sürece bilimseldir. İstatistiksel hipotez testi, H0 (yokluk hipotezi) reddedilerek, dolaylı olarak HA (alternatif hipotez) doğrulanmaya çalışılır. $p<\alpha$ olduğunda H0'ın reddedilmesi, aslında H0'ın yanlışlanmasıdır. Biyoistatistik, yanlışlama ilkesinin uygulamalı bir mekanizmasıdır.

- Thomas Kuhn ve paradigma: Bilimsel bilgi birikimi, istatistiksel kanıtlarla sağlanır. Ancak biyoistatistik, aynı zamanda biriken kanıtların mevcut paradigma (örneğin, bir hastalığın nedeni hakkındaki genel kabul) içinde yeterince açıklayıcı olmaması durumunda bilimsel devrimlere yol açabilir. Örneğin, yeni istatistiksel yöntemlerin veya daha büyük veri setlerinin eski klinik kılavuzları sorgulaması.

1.5 Epistemik güvenin inşası ve tümevarım sorunu

Biyoistatistik, tümevarım (endüktif) çıkarıma dayanır: örneklemden elde edilen bulguların, daha büyük bir evrene genellenmesi. Ancak bu genelleme, her zaman hata riski taşır (Tümevarım Sorunu). Epistemik güveni artırmak için:

1. Temsil yeterliliği: Örneklemin evreni ne kadar doğru temsil ettiği kritik öneme sahiptir.

2. Tekrarlanabilirlik: Aynı deneyin farklı araştırmacılar tarafından ve farklı örneklemlerle tekrarlandığında benzer sonuçlar vermesi gerekir. Biyoistatistik, bu tekrarlanabilirliği istatistiksel testlerin güven aralıkları ve etki büyüklükleri aracılığıyla ölçer.

Bölüm 2: Biyoistatistiğin metodolojisi

Metodoloji, bilimsel bir disiplinin bilgi üretiminde kullandığı mantıksal ve sistematik yöntemler bütünüdür. Biyoistatistik metodolojisi, araştırma tasarımının oluşturulmasından sonuçların yorumlanmasına kadar tüm süreçte geçerli ve güvenilir çıkarımlar yapmayı hedefler.

2.1 Metodolojinin önemi

Doğru istatistiksel metodoloji, bilimsel araştırmanın iç ve dış geçerliliğini (validity) garantiler. Yanlış yöntem seçimi veya uygulama hatası, değerli bilimsel çabaların bile geçersiz veya yanıltıcı sonuçlar üretmesine neden olabilir. Biyoistatistik, sağlık alanındaki nedensellik (causality) iddialarının geçerliliğini, yöntem biliminin prensipleri çerçevesinde değerlendiren bir araçtır.

2.2 Evren ve örneklem seçimi: Temsiliyet sorunu

Biyoistatistikte temel metodolojik problem, kısıtlı bir örneklemden (n) elde edilen bilginin, ait olduğu geniş evrene (N) ne ölçüde genellenebileceğidir.

Evren ve örneklem türleri

- **Evren (Popülasyon):** Araştırma sonuçlarının genelleneceği tüm birimlerin kümesidir.
- **Örneklem (Sample):** Evreni temsil etmek üzere seçilen küçük alt kümedir. Örneklemin temsil yeteneği, sonuçların dış geçerliliği için hayati önem taşır.

Olasılıklı örnekleme yöntemleri

Olasılıklı örnekleme yöntemleri, her birimin örnekleme seçilme şansının bilindiği ve rastgeleliğin esas alındığı yöntemlerdir. Bunlar temsil yeteneğini artırır.

1. Basit rastgele örnekleme: Her birimin eşit seçilme şansı vardır.

2. Sistematik örnekleme: Birimler düzenli aralıklarla seçilir (k=N/n).

3. Tabakalı örnekleme: Evren, önemli alt gruplara (tabakalara) ayrılır ve her tabakadan rastgele örnek seçilir (örneğin yaş gruplarına göre).

4. Küme örneklemesi: Evren kümeler halinde gruplanır ve rastgele seçilen kümelerin tamamı örnekleme dahil edilir (örneğin hastaneler).

Örneklem büyüklüğü hesaplaması ve istatistiksel güç (power)

Örneklem büyüklüğü (n), rastgele hata miktarını belirler ve üç kritik faktöre bağlıdır:

1. Tip I hata düzeyi (α): Yanlış bir H0 hipotezini yanlışlıkla reddetme olasılığı (Genellikle 0.05).

2. Güç (1–β): Gerçekte var olan anlamlı bir etkiyi veya farkı bulma olasılığı (Genellikle 0.80 veya daha yüksek).

3. Etki büyüklüğü (Effect size): Gruplar arasında klinik olarak anlamlı olan en küçük farktır. Bu, ya önceki yayınlardan ya da araştırmacının klinik deneyiminden belirlenir.

Doğru örneklem büyüklüğü, tahminin belirli bir kesinlik (precision) ve güvenle (confidence) elde edilmesini sağlar.

2.3 Hipotez testi, p-değeri ve etki büyüklüğü

Hipotez testi ve p-değeri

Hipotez testleri, biyoistatistiğin temel çıkarım mekanizmasıdır. p-değeri, sıfır hipotezinin doğru olduğu varsayımı altında, gözlenen sonuçların veya daha uç sonuçların elde edilme olasılığını ifade eder.

- $p<\alpha$ (genellikle 0.05) ise sonuç istatistiksel olarak anlamlı kabul edilir ve H0 reddedilir.
- Ancak p-değeri, bir sonucun önemli olduğunu garantilemez; yalnızca tesadüfi olma ihtimalinin düşük olduğunu gösterir.

Tip I ve Tip II hata

- **Tip I hata (α):** Gerçekte doğru olan H0'ı reddetmek (Yanlış pozitif). Tıbbi araştırmada, etkisiz bir tedaviyi etkili ilan etme riskidir.
- **Tip II hata (β):** Gerçekte yanlış olan H0'ı kabul etmek (Yanlış negatif). Tıbbi araştırmada, etkili bir tedaviyi etkisiz kabul etme riskidir.

Etki büyüklüğü (effect size) ve klinik önemlilik

p-değerinin en büyük kısıtlılığı, örneklem büyüklüğünden etkilenmesidir. Büyük örneklemlerde, klinik olarak önemsiz çok küçük farklar dahi istatistiksel olarak anlamlı ($p<0.05$) bulunabilir.

Etki Büyüklüğü (EB), iki ortalama veya oran arasındaki farkın standartlaştırılmış bir ölçüsüdür ve bulgunun klinik veya pratik önemini yansıtır.

- Cohen's d (iki ortalama arasındaki fark için) yaygın bir EB ölçütüdür.
- Cohen'e göre, $d\approx0.2$ zayıf, $d\approx0.5$ orta, $d\geq0.8$ kuvvetli bir etkiyi gösterir. Klinik çalışmalarda genellikle ≥0.5 EB önerilir.

Bu nedenle, bilimsel raporlamada istatistiksel anlamlılık (p-değeri), güven aralığı ve etki büyüklüğü birlikte değerlendirilerek sonuçların klinik anlamlılığı tartışılmalıdır.

2.4 Regresyon, korelasyon ve nedensellik çıkarımı

Korelasyon ve ilişki ölçümü

Korelasyon, iki değişken arasındaki doğrusal ilişkinin gücünü ve yönünü ölçer. Biyoistatistikte yaygın kullanılan korelasyon katsayıları:

- **Pearson r:** Normal dağılmış sürekli değişkenler için.
- **Spearman ρ:** Normal dağılmayan veya sıralı (ordinal) değişkenler için.
- **Nedensellik sorunu:** Biyoistatistiğin temel epistemolojik sınırlamalarından biri, korelasyonun nedensellik (causality) anlamına gelmemesidir.

Regresyon analizleri

Regresyon analizleri, bir veya daha fazla bağımsız değişkenin (prediktör) bir bağımlı değişken (sonuç) üzerindeki etkisini modellemek için kullanılır.

1. **Doğrusal regresyon:** Sürekli sonuç değişkenleri için (örneğin, dozajın kan basıncı üzerindeki etkisi).

2. **Lojistik regresyon:** İkili (dikotom) sonuç değişkenleri için (örneğin, sigara içmenin bir hastalığa yakalanma olasılığı üzerindeki etkisi).

3. **Cox regresyonu (Survival analizi):** Zaman-olay verileri için (örneğin, bir tedavinin sağkalım süresi üzerindeki etkisi).

Regresyon modellerinde, R2 değeri (açıklama yüzdesi) ve modelin uygunluğu, sonuçların metodolojik olarak ne kadar güvenilir olduğunu gösterir.

2.5 Yanlılık (bias) ve hata kaynakları

Yanlılık, sonuçların sistematik olarak gerçek değerden sapmasına yol açan metodolojik kusurdur ve istatistiksel geçerliliğin en büyük düşmanıdır.

Başlıca yanlılık türleri

1. Seçim yanlılığı (Selection bias): Örneklem seçimindeki hatalardan kaynaklanır (örneğin, sadece belirli bir bölgedeki hastaların dahil edilmesi).

2. Bilgi yanlılığı (information bias): Verilerin toplanması veya ölçülmesindeki hatalardan kaynaklanır (Örn: Hatalı veya eksik veri).

3. Karıştırıcı değişken (confounding) yanlılığı: Bağımsız değişken ile sonuç değişkeni arasındaki ilişkiyi yapay olarak güçlendiren veya zayıflatan üçüncü bir değişkenin kontrol edilmemesi (Örn: Yaşın, sigara ile kanser arasındaki ilişkiye olan etkisi).

4. Yayın yanlılığı (Publication bias): İstatistiksel olarak anlamlı (pozitif) sonuçların, anlamsız (negatif) sonuçlara göre daha sık yayınlanması. Bu, literatürdeki kanıtı gerçekte olduğundan daha güçlü gösterir ve istatistiksel epistemolojiyi zayıflatır.

5. Yanıt vermeme yanlılığı: Nüfusun bazı üyeleri ankete yanıt vermediğinde ortaya çıkar ve temsili olmayan bir örnekleme yol açar.

2.6 Normal dağılım ve istatistiksel varsayımlar

İstatistiksel çıkarımın metodolojik temeli, kullanılan testlerin altında yatan matematiksel varsayımların yerine getirilmesine bağlıdır.

- Normal dağılım: Birçok parametrik testin (örneğin t-testi, ANOVA) temelini oluşturur. Dağılımın çan eğrisi şeklinde olması gerektiği varsayılır. Bu varsayımın kontrolü (örneğin Kolmogorov-Smirnov veya Shapiro-Wilk testleriyle) metodolojik zorunluluktur.
- Varsayım ihlali durumunda: Varsayımların sağlanmadığı durumlarda, non-parametrik testlere (Mann-Whitney U, Kruskal-Wallis H) geçiş yapılması veya veri dönüşümü (transformation) uygulanması gerekir. Bu, analizin istatistiksel geçerliliğini korur.

2.7 Metodolojik şeffaflık ve tekrarlanabilirlik

Metodolojik şeffaflık, bir araştırmanın sonuçlarının güvenilirliğini artırır. Bir biyoistatistikçinin görevi, sadece son p-değerini vermek değil, aynı zamanda veri temizleme, model seçimi ve varsayım kontrolü süreçlerini de şeffaf bir şekilde raporlamaktır. Tekrarlanabilirlik (Reproducibility), farklı araştırmacıların aynı veri seti ve aynı analiz kodlarıyla aynı sonuçları elde edebilmesi anlamına gelir. Bu, bilimsel güvenilirliğin temel bir ölçüsüdür.

Bölüm 3: Biyoistatistiğin etik ve deontolojik boyutu

Biyoistatistik, sağlık ve insan hayatı ile doğrudan ilgili olduğu için, etik ve deontolojik sorumlulukları en yüksek düzeyde olan bir alandır. İstatistiksel analizde dürüstlük, verinin gizliliği ve sonuçların toplumsal etkisi, bu disiplinin ahlaki temelini oluşturur.

3.1 Etik boyutun önemi

Biyoistatistikçi, yalnızca teknik bir uygulayıcı değil, aynı zamanda bilimin ahlaki temsilcisidir. İstatistiksel analizden elde edilen sonuçlar, klinik kılavuzları, halk sağlığı politikalarını ve hasta tedavi kararlarını doğrudan etkiler. Bu nedenle, en küçük bir etik ihlal veya yanlı raporlama, geniş kitlelerin sağlığını riske atabilir. Dürüstlük, nesnellik, dikkat ve titizlik, meslek etiğinin temel ilkelerindendir.

3.2 Hasta onamı ve veri gizliliği

Biyoistatistiğin etik zorluklarının çoğu, hassas sağlık verileriyle çalışmasından kaynaklanır.

Aydınlatılmış onam

Veri toplama sürecinde, katılımcıların araştırma amaçları, riskleri ve faydaları hakkında tam olarak bilgilendirilmesi ve özgürce rıza göstermesi (aydınlatılmış onam) etik bir zorunluluktur.

Veri gizliliği ve anonimleştirme

- Gizlilik ilkesi: Araştırmadan elde edilen kişisel sağlık verilerinin korunması esastır. Bu, sadece yasal bir gereklilik değil, aynı zamanda katılımcılara karşı bir sadakat ve dürüstlük yükümlülüğüdür.

- GDPR ve KVKK: Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü (GDPR) ve Türkiye'deki Kişisel Verileri Koruma Kanunu (KVKK) gibi yasal çerçeveler, biyomedikal verilerin anonimleştirilmesi, depolanması ve üçüncü taraflarla paylaşılması konusunda katı kurallar getirir.

- Anonimleştirme ve veri koruma: Verinin, bireyin kimliğinin belirlenmesini imkânsız kılacak şekilde anonimleştirilmesi (de-identification), toplumsal güveni artırır ve verinin ikincil analizlerde kullanılabilmesini sağlar. Ancak anonimliğin bozulması riski, özellikle büyük ve birleştirilmiş veri setlerinde (big data) önemli bir etik sorun olmaya devam etmektedir.

3.3 Etik kurullar ve onay süreçleri

Etik Kurullar, tüm biyomedikal araştırmaların etik uygunluğunu ve veri toplama yöntemlerini denetleyen bağımsız organlardır.

- Misyon: Araştırma katılımcılarının haklarını ve refahını korumak.
- Deontolojik çerçeve: Etik kurullar, araştırmanın Helsinki Bildirgesi gibi uluslararası standartlara uygunluğunu değerlendirir.

- Biyoistatistikçi, Etik Kurul başvurusunda, örneklem büyüklüğü hesaplaması, veri yönetimi planı ve gizlilik protokollerini net bir şekilde sunmakla yükümlüdür.

3.4 Normal değerlerin ve istatistiksel sonuçların etik yorumu

İstatistiksel sonuçların yanlış veya aşırı yorumlanması, etik bir ihlal oluşturabilir.

- "Normal" olanı tanımlama: Biyoistatistik, laboratuvar test sonuçlarında olduğu gibi, bir popülasyonda beklenen referans aralıklarını ("normal değerler") tanımlar. Ancak bu değerlerin bağlama özgü olduğu unutulmamalıdır; yanlış bir normal aralık tanımı, bireylerin hatalı sınıflandırılmasına ve klinik hatalara yol açabilir.
- Sınırda anlamlılık: p=0.05 eşiği keyfi bir sınırdır. Sınırda anlamlı (p≈0.06−0.10) sonuçların kesin anlamlıymış gibi yorumlanması, veri saptırmanın hafif bir formu olabilir.

3.5 Bilimsel güven ve etik ihlaller

Bilimsel dürüstlük, verilerin kasıtlı olarak manipüle edilmemesini, uydurulmamasını veya tahrif edilmemesini gerektirir. Biyoistatistikteki etik ihlaller, bilime olan toplumsal güveni temelden sarsar.

Veri suistimalinin üç ana biçimi (FFP)

1. Veri uydurma (Fabrication): Var olmayan verilerin, araştırma sonuçlarını desteklemek amacıyla yaratılması ve rapora dahil edilmesi.

2. Veri çarpıtma/tahrifat (Falsification): Toplanan verilerde değişiklik yapılması; bilgilerin eklenip çıkarılarak amacından saptırılması veya verinin analiz yönteminde kasıtlı değişiklikler yapılması.

3. İntihal (Plagiarism): Başka bir araştırmacının fikrinin, sonucunun veya metninin uygun atıf yapılmadan kullanılması (İstatistiksel metin ve kodların çalınması da dahil).

Bu tür ihlaller, araştırmanın planlanması, yürütülmesi, değerlendirilmesi ve raporlanmasındaki dürüstlük ilkesine doğrudan aykırıdır.

3.6 Yayın etiği ve şeffaf raporlama

Biyoistatistikçiler, araştırma sonuçlarının yayınlanması ve yayılması konusunda da etik yükümlülük altındadır.

- Negatif sonuçların yayınlanması: Etik kılavuzlar, negatif ve sonuçsuz sonuçların da pozitif sonuçlar gibi yayınlanmasını veya kamuya açık hale getirilmesini zorunlu kılar. Aksi takdirde literatürde yayın yanlılığı oluşur ve meta-analizler gerçek etki büyüklüğünü abartabilir.
- Şeffaf raporlama: Kullanılan tüm istatistiksel yöntemlerin, varsayım kontrollerinin ve veri setine

yapılan işlemlerin şeffaf bir şekilde raporlanması, etik bir gerekliliktir. Yazarların fon kaynakları ve potansiyel çıkar çatışmaları da açıkça belirtilmelidir.

3.7 Yapay zeka ve büyük verinin etik zorlukları

Günümüzde biyoistatistik, Yapay Zeka (YZ) ve Büyük Veri (Big Data) analizi ile kesişmektedir. Bu durum yeni etik zorlukları beraberinde getirir:

1. Algoritma yanlılığı: YZ modellerinin eğitildiği veri setlerindeki sistematik yanlılıklar (örneğin azınlık gruplarının eksik temsili), modellerin kararlarında (örneğin tanı veya tedavi önerisi) ayrımcılığa yol açabilir. Biyoistatistikçiler, bu tür yanlılıkları modellemede tespit etmek ve azaltmakla yükümlüdür.

2. Karar şeffaflığı: Karmaşık makine öğrenimi modellerinin (BlackBox) karar verme süreçleri genellikle anlaşılmazdır. Sağlık gibi kritik bir alanda bu şeffaflık eksikliği, etik sorumluluk ve hesap verebilirlik açısından sorunludur.

Genel sonuç

Biyoistatistik, tıp ve sağlık bilimlerinin ilerlemesinde merkezi bir rol oynar. Bu rol, matematiksel yeterlilikten daha fazlasını gerektirir; derin bir epistemolojik farkındalık, sağlam bir metodolojik titizlik ve sarsılmaz bir etik sorumluluk üzerine inşa edilmiştir.

Disiplinin epistemolojik temeli, belirsizlik altındaki bilgi üretimini olasılık teorisi ile rasyonelleştirir ve

Bayesçi/Frekansçı yaklaşımlarla bilginin inşasını meşrulaştırır. Metodolojik olarak, doğru örneklem büyüklüğü hesaplaması, yanlılık kontrolü ve p-değeri ile etki büyüklüğünün bütüncül yorumu (istatistiksel anlamlılık ve klinik anlamlılık dengesi) kritik öneme sahiptir. Etik açıdan ise, biyoistatistikçiler veri gizliliği, aydınlatılmış onam ve FFP (uydurma, çarpıtma, intihal) gibi bilimsel suistimallerden kaçınma konusunda en yüksek standartları uygulamalıdır.

Nihayetinde biyoistatistik, tıbbi bilginin güvenilirliğini ve ahlaki değerini sağlayan bir kontrol mekanizması olarak işlev görür. Bu üç boyutun—epistemoloji, metodoloji ve etik—bir arada ve dengeli bir şekilde ele alınması, bilimsel doğruluğun vicdanı olarak biyoistatistiğin misyonunu eksiksiz yerine getirmesini sağlayacaktır.

Kaynakça

Altman, D. G. (1991). Practical Statistics for Medical Research. Chapman and Hall/CRC.

Beauchamp, T. L., & Childress, J. F. (2013). Principles of Biomedical Ethics (7th ed.). Oxford University Press.

Cox, D. R. (2006). Principles of Statistical Inference. Cambridge University Press.

European Commission. (2018). General Data Protection Regulation (GDPR). (Kişisel veri koruma mevzuatının biyoistatistiksel veri yönetimine etkileri).

Fisher, R. A. (1925). Statistical Methods for Research Workers. Oliver and Boyd.

Goodman, S. N. (1999). Toward evidence-based medical statistics. 1: The P value fallacy. Annals of Internal Medicine, 130(12), 995-1004.

Ioannidis, J. P. A. (2005). Why most published research findings are false. PLoS Medicine, 2(8), e124.

Mlodinow, L. (2009). The Drunkard's Walk: How Randomness Rules Our Lives. Pantheon.

Nosek, B. A., Alter, G., Banks, G. C., Borsboom, D., Bowman, S. D., Brett, B., ... & Yarkoni, T. (2015). Promoting an open research culture. Science, 348(6242), 1422-1425.

Rothman, K. J. (2012). Epidemiology: An Introduction (2nd ed.). Oxford University Press.

World Medical Association. (2013). Declaration of Helsinki: Ethical Principles for Medical Research Involving Human Subjects. JAMA, 310(20), 2191-2194.

BÖLÜM 6

Bilişim Teknolojileri Felsefesi

Nadire ÇAVUŞ, *Prof. Dr.*
nadire.cavus@neu.edu.tr

Giriş

Günümüzde bilişim teknolojileri ve yapay zekâ, bireylerin günlük yaşamından kurumların işleyişine kadar her alanda belirleyici bir rol oynamaktadır. Teknolojinin hızlı gelişimi, dijital dönüşüm süreçlerinin tüm sektörlerde etkili bir şekilde yürütülmesini zorunlu kılmaktadır. Bu süreç yalnızca teknik altyapının modernizasyonunu değil, aynı zamanda bireylerin ve kurumların yeni öğrenme, çalışma ve etkileşim modellerine uyum sağlamasını da gerektirmektedir.

Bilişim teknolojileri felsefesi, modern teknolojilerin doğasını ve sınırlarını sorgularken, etik, toplumsal ve kültürel boyutları da ele alır. Bu perspektif, teknolojiyi yalnızca kullanmakla kalmayıp, sorumlu, bilinçli ve yaratıcı biçimde hayata geçirme bilinci kazandırmayı hedefler. Yapay zekâ ve dijital dönüşüm süreçleri, iş süreçlerini optimize etme, karar alma mekanizmalarını güçlendirme ve toplumsal etkileşimleri yeniden şekillendirme gibi

fırsatlar sunarken; yanlış veya etik dışı kullanım, ciddi toplumsal ve ekonomik riskler doğurabilir.

Eğitim alanında ise uzaktan öğrenme, bireyselleştirilmiş öğrenme deneyimleri ve bilgiye erişimin demokratikleşmesi açısından kritik öneme sahiptir. Uzaktan eğitim, zaman ve mekân sınırlılıklarını ortadan kaldırarak öğrenenlerin aktif katılımını teşvik eder ve öğretmenlerin rehberlik rolünü ön plana çıkarır. Bununla birlikte, teknolojinin eğitimde etkili kullanımı, yalnızca araçların kullanımına değil, pedagojik stratejiler ve içerik ile uyumlu entegrasyona da bağlıdır.

Bu kitap bölümü, bilişim teknolojileri felsefesi, dijital dönüşüm, yapay zekâ ve uzaktan eğitim perspektiflerini bir araya getirerek, teknolojiyi sadece kullanmanın ötesinde, etik, sorumlu ve yaratıcı biçimde hayata geçirme bilinci kazandırmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, okuyucuya teknolojiyi eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirme ve sürdürülebilir biçimde kullanma perspektifi sunulmaktadır.

Bilişim felsefesi ve bilişim teknolojileri felsefesi

Bilişim felsefesi bir bilim dalıdır ve bilişim teknolojilerinin doğasını, sınırlarını ve insan yaşamıyla olan ilişkisini sorgular. Bilişim felsefesinin öncülerinden olan Luciano Floridi bilişim felsefesini “bilgi ve bilişim süreçlerinin felsefi doğasını araştıran ve bilgi teorik yöntemleri felsefi problemlere uygulayan bir alan” (Floridi, 2002: 124) şeklinde tanımlar.

Bilişim teknolojileri felsefesi ise genelden özele yani genel anlamdaki bilişimden daha çok bilişim teknolojilerine odaklanır. Yani, bilişim teknolojileri felsefesi yapay zeka, bulut teknolojileri, Nesnelerin İnterneti (IoT), sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik gibi yeni teknolojilerle şekillenen bilişim toplumlarının yapılarını, etik sorunları ve dijital dünyadaki insan davranışlarını ele alır. Bilişim etiği, yapay zekâ etiği ve dijital haklar tartışmalarının akademik temelini oluşturmaktadır. Özetle, bilişim felsefesi, hızla gelişen ve değişen teknolojik ilerlemelerin hem birey hem de toplum üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmeyi amaçlayan felsefi bir alandır.

Bilişim ve yapay zeka etiği

Bilişim etiği, bireylerim dijital otamlarda bilişim teknolojilerini kullanımları esnasında ortaya çıkan etik sorunların incelendiği bir disiplindir (Schöpfel vb, 2025). İnternet, sosyal media, youtube Twitter yeni ismi ile X ve diğer digital platformları kullanan bireylerin ve kurumların uymakla yukumluoldukları prensipleri ve kuralları ortaya koyar. Toplum bireylerinin dijital ortamları kullanırken sıklıkla karşılaştıkları en önemli etik sorunlar özel hayatın ihlali, telif hakları ihlali, kişisel verilerin toplanması ve/veya kullanılması, siber zorbalık, yalan haber (dezenformasyon), yanlış bilgi (misinformasyon) vb. sıralanabilir. Her birey bilmelidir ki, bilişim etiği kurallarının ihlali durumunda hukuki yaptırımlarla karşılaşacaklardır. Diğer tarafdan bu ihlaller sonucunda toplum da ciddi zaralar görebilmektedir. Örneğin sosyal medya kullanan bireyin hesabını ele

geçirip kişisel bilgilerini, resimlerini,videolarını vs. izinsiz ve/veya habersiz yaymak ve/veya farklı amaçlar için kullanılması, hesap sahibi bireye ciddisorunlar yaratabilmektedir. Bunun tesbiti sonucunda da bu etik suçu işleyen kişiye de bilişim hukuğu bağlamında "kişisel verinin ihlali" kasamında ciddi yaptırımlar ve cezalar verilmektedir. Diğer tarafdan, örneğin siyasi bağlamda sosyal media platformlarında (Facebook, YouTube vs.) bir toplum veya sisyasi bir kişi (cumhurbaşkanı, bakan, milletvekili vs.) hakkında kasıtlı olarak yalan (dezenformasyon) veya yanlış (misinformasyon) haber yayarak toplum bireyleri üzerinde olumsuz, istenmeyen davranışlar oluşmasına etki ederek toplumun zarar görmesine neden olunabilinir.

Son yıllarda özellikle yapay zeka (YZ) teknolojileri, sistemleri ve araçları oldukca popüler olmuştur. Günümüzde YZ'nın kullanılmadığı nerdeyse hiç bir sektör kalmamıştır. Bu nedenle, insan değerlerinin korunması ve etik kurallar çarçevesinde hareket edilmesinin sağlanması daha da önem kazanmakda ve günümüzün en önemli konusu haline gelmektedir. Ortaya çıkan olumsuz YZ etkilerine yönelik bireylerde ve toplumlarda artan endişelere çözüm üretmek amacıyla "yapay zekâ etiği" (Kazim & Koshiyama, 2021) ortaya çıkmıştır. Son günlerde çok sık duymaya başladığımız YZ sorunları gündemi meşgul etmekdir. Örneğin, bir kişinin izni olmadan görüntüsü ve/veya sesi kullanılarak sahte klipler, vedolar veya ses kayıtları oluşturularak dijital platformlarda paylaşılarak o kişiye şantaj yapılmakda, itibar zedeleme yoluyla zaraz verilmekte ya da

dolandırıcılık amacıyla kullanılarak ciddi suçlar işlendiği görülmektedir.

Sonuç olarak, bilgisayar sistemleri veya herhangi bir dijital platform kullanırken birey bilmelidir ki her istediğini yapamaz her istediğini söyleyemez ve her istediği zararı istediği kişi veya birime veremez, uymakla yükümlü olduğu bilişim kuralları vardır. Kurallara uyulmama durumunda da bilişim hukuğu kapsamında cezalandırılacaktır.

Enformasyon ve bilişim

Bilişim, bilginin toplanması, işlenmesi, depolanması ve ağlar aracılığıyla iletilmesini sağlayan bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin bütününü inceleyen bir bilim alanıdır. Bilişimin odak noktası, bilginin elektronik ortamda işlenmesi, depolanması, düzenlenmesi ve paylaşılmasıdır. Buna karşın, enformasyon yalnızca bilginin kendisini ifade eden daha dar bir kavramdır. Günümüzde bilginin hacmindeki artış (büyük veri) göz önünde bulundurulduğunda, enformasyon kavramının kapsamının yetersiz kaldığı ve bilişimin giderek daha fazla önem kazandığı açıkça görülmektedir.

Bilişim teknolojileri, bireylerin ve kurumların verimliliğini artırmak, iletişim ve işbirliğini kolaylaştırmak ve yaşam kalitesini yükseltmek amacıyla kullanıldığı için eğitimden finansa, işletmecilikten ekonomiye kadar tüm sektörler üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Bununla birlikte, bilişim teknolojilerinin ve sistemlerinin etkin ve verimli bir biçimde kullanılabilmesi için tüm sektörlerin dijital

dönüşümü gerçekleştirmesi bir zorunluluk hâline gelmiştir. Alanyazında yapılan çalışmalar, dijital dönüşümün önemine güçlü biçimde vurgu yapmakta (Wang & Xia, 2024) ve işletmelerin finansal performansının dijital dönüşümden olumlu yönde etkilendiğini ortaya koymaktadır (Mubarak, 2019; Peng & Tao, 2022). Ancak dijital dönüşümün etkin bir şekilde hayata geçirilebilmesi için dijital becerilere sahip liderlik, uygun dijital teknolojiler, çalışanların dijital yeterlilikleri ve iyi planlanmış bir dijital dönüşüm stratejisi gibi çok sayıda bileşenin bir arada bulunması gerektiği de belirtilmektedir (Cavus, Aghamiri & Sancar, 2025).

Teknoloji ve toplumdaki yeri

Teknoloji, en temel anlamıyla, insanların günlük yaşamlarında karşılaştıkları sorunları çözmek, ihtiyaçlarını karşılamak ve çevresel koşulları iyileştirmek amacıyla bilgi birikimini donanım (aletler, makineler) ve yazılım (yöntemler, teknikler) aracılığıyla kullanma sanatıdır. Bu bağlamda, teknolojinin sağlıklı ve etkin bir şekilde kullanılabilmesi, bireylerin söz konusu araçları bilinçli biçimde kullanmayı öğrenmesini gerektirir. Özellikle internet gibi geniş kapsamlı dijital kaynakların doğru kullanımı, pedagojik olarak "balık vermek yerine balık tutmayı öğretmek" yaklaşımıyla örtüşmekte ve bireylere bilgiye erişim, değerlendirme ve güvenli kullanım becerilerini kazandırmaktadır.

Bununla bağlantılı olarak, internet, uçsuz bucaksız bir bilgi havuzu niteliğindedir. Öğrencilere, çocuklara veya yetişkinlere bu kaynağı yasaklamak yerine, bilgiye nasıl

erişeceklerini, dijital içerikleri nasıl değerlendireceklerini ve çevrimiçi ortamda güvenli davranışları nasıl sergileyeceklerini öğretmek, teknolojiden olumlu yönde yararlanmanın temel koşuludur (Cavus & Ercag, 2016; Livingstone & Helsper, 2010). Bu noktada sorumluluk yalnızca bireylerle sınırlı kalmamakta; ebeveynler, öğretmenler ve iş ortamlarındaki yöneticiler de dijital okuryazarlığın gelişiminde kritik rol oynamaktadır.

Bunun somut bir örneği olarak, teknolojinin pratik uygulamaları, günlük yaşam ve iş süreçlerinde de büyük önem taşımaktadır. Örneğin marketlerde ürün fiyatlandırmasının kontrolü, geleneksel yöntemlerle oldukça güç iken; dijital sistemlerin kullanımı sayesinde ürün üzerindeki dijital etiket, ödeme anında gerçek fiyatı doğru şekilde yansıtmakta ve insan hatasına veya yanıltıcı uygulamalara izin vermemektedir. Bu örnek, teknolojinin doğru kullanımının bireylere ve kurumlara sağladığı somut faydaları göstermektedir.

Buna karşın, teknolojinin ideal vizyonu ile yol açtığı toplumsal etkiler arasında belirgin bir çelişki bulunmaktadır. İnternet ve dijital araçlar, sınırların, engellerin ve fiziksel kısıtlamaların önemini azaltarak küresel etkileşimi mümkün kılarken; bireyi sanal bir gerçekliğe hapsederek fiziksel dünyadaki olaylara karşı duyarsızlaştırma potansiyeli de taşımaktadır. Bu nedenle, teknolojinin bireysel ve toplumsal etkileri eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilerek, dijitalleşme süreci bilinçli ve sürdürülebilir biçimde yönetilmelidir.

Özetle, günümüzde etkin bir şekilde var olabilmek ve toplumsal ile ekonomik süreçlerde kritik pozisyonlarda yer alabilmek için bireylerin genel anlamda teknoloji okuryazarı, özelde ise yapay zekâ ve dijital okuryazarlık becerilerine sahip olması kaçınılmazdır. Bununla birlikte, teknolojiyi benimserken insanlık yararına kullanılmasını sağlamak kritik bir sorumluluktur; aksi takdirde, teknolojinin yanlış veya etik dışı kullanımı ciddi toplumsal ve ekonomik riskler doğurabilir.

Siber güvenlik

Dijital dönüşüm sürecinde, bilişim teknolojileri içerisinde güvenlik önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır (Stewart, 2023). Bu süreçte, hangi sektörde uygulanıyor olursa olsun, teknolojilerin entegrasyonu, yönetimi ve organizasyonu sağlanırken, bilgi güvenliği sistemlerinin oluşturulması da kritik bir gerekliliktir. Zira dijitalleşme sürecinde, hem kişisel verilerin hem de kurumsal bilgilerin güvenliğinin sağlanamaması durumunda, kötü niyetli kişiler veya rakip firmalar tarafından bu verilere erişim sağlanabilir. Bu durum, müşterilerin mağduriyetine yol açabileceği gibi, şirketlerin bilgi varlıklarının kötüye kullanılması nedeniyle ciddi ekonomik kayıplar yaşamasına da sebep olabilir.

Eğitim sektörü açısından değerlendirildiğinde, dijital güvenlik gerekliliği çok daha kritik bir boyut kazanmaktadır. Öğrencilerin kişisel verilerinin korunamaması durumunda bu bilgiler kötü niyetli kişiler tarafından ele geçirilerek farklı amaçlarla kullanılabilir. Ayrıca öğrencilerin not

bilgileri çalınabilir, değiştirilebilir, kopyalanabilir veya izinsiz biçimde üçüncü kişilerle paylaşılabilir. Bu tür ihlaller, hem öğrenci mahremiyetinin zedelenmesine hem de eğitim süreçlerinin güvenilirliğinin ciddi biçimde sarsılmasına yol açmaktadır. Bu nedenle dijital eğitim platformlarında güçlü veri koruma politikalarının geliştirilmesi, siber güvenlik altyapılarının güçlendirilmesi ve tüm paydaşların dijital güvenlik konusunda bilinçlendirilmesi, sürdürülebilir ve güvenilir bir eğitim ekosistemi için zorunludur.

Yapay zeka

Yapay zekâ, insan benzeri düşünme yeteneğine sahip, problemlere çözüm önerileri geliştirebilen ve veri analizi gerçekleştirebilen akıllı bir teknolojidir. Günümüzde bilgi toplumlarında, finans, sağlık, eğitim, pazarlama ve üretim gibi tüm sektörlerde maliyetleri düşürmek ve verimliliği artırmak amacıyla kullanılmaktadır (Panda et al., 2025). Büyük veri analizlerini kısa sürede ve yüksek doğrulukla gerçekleştirebilmesi nedeniyle, işletmelerin ve organizasyonların stratejik planlama süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca, ülke sınırlarının önemini azalttığı globalleşen dünyamızda, sektörlerin rekabet edebilirliğini artırmada etkili olmaktadır. Dolayısıyla, yapay zekâ sadece bireysel işletmelerin değil, aynı zamanda toplumların dijital dönüşüm süreçlerinde kritik bir araç olarak işlev görmektedir (Qu, Tang, Li & Liu, 2025).

Bununla birlikte, yapay zekânın hızla yaygınlaşması, çeşitli sektörlerde ve bireylerin günlük yaşamında bazı kaygıların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu kaygılar

genellikle mesleklerin ortadan kalkması, işsizlik riski veya yapay zekâ sistemlerinin insan kontrolünü aşma ihtimali gibi konular etrafında yoğunlaşmaktadır. Ancak, burada vurgulanması gereken önemli bir nokta, yapay zekânın temel olarak bir teknoloji olduğudur; onu geliştiren, yöneten ve uygulayan yine insan faktörüdür. Bu nedenle, yapay zekâ sistemleri insanın gerçekleştireceği karmaşık işlemleri kısa sürelerde ve yüksek doğrulukla yerine getirebilmekte; bu durum, insanın zaman ve bilişsel kaynaklarını daha yaratıcı ve değer üreten işlere yönlendirmesine olanak tanımaktadır (Li, Tang & Chen, 2025).

Örneğin, cep telefonlarında kullanılan ve geniş bir kullanıcı kitlesi tarafından bilinen Siri gibi yapay zekâ uygulamaları, teknolojinin gündelik hayatta en somut örneklerinden biri olup, rutin görevlerin otomasyonunu mümkün kılmaktadır. Bu tür uygulamalar, yapay zekânın hem bireysel yaşamı kolaylaştırma hem de iş süreçlerini optimize etme potansiyelini açıkça göstermektedir. Ayrıca, yapay zekânın sağladığı veri analizi ve karar destek sistemleri, işletmelerin stratejik planlamalarında ve küresel rekabet ortamında daha bilinçli kararlar almasını mümkün kılmaktadır.

Yapay zeka örnekleri

- Yüz tanıma sistemleri
- Haritalar
- Akıllı arabalar
- Chatbot
- Akıllı ev sistemleri
- Sahtecilik önleme sistemleri vs.

Eğitim ve teknoloji

Teknolojinin eğitimde kullanımı, pedagojik amaçlar ve etkili kullanım stratejileri dikkate alınmadan gerçekleştirildiğinde, genellikle beklenen öğrenme çıktıları elde edilememektedir. Örneğin, eğitim teknolojilerinden PowerPoint gibi öğretmenler tarafından yaygın olarak kullanılan sunum araçları, çoğu zaman tüm ders içeriklerinin bu platforma aktarılması ve öğretmenin sınıfta yalnızca sunum yapması biçiminde kullanılmaktadır; öğrenciler ise yalnızca sunumu takip etmektedir. Bu yaklaşım, teknolojinin eğitim süreçlerine entegre edildiği izlenimini yaratmakla birlikte, pedagojik temeli olmayan bir kullanım, öğrenme üzerinde anlamlı bir etki sağlamamaktadır.

Eğitim teknolojileri

Eğitim teknolojileri, eğitimde etkili öğrenme sağlamak için kullanılan teknolojik araç ve gereçler, yazılımlar, öğretim teknikleri ve dijital kaynaklar bütünü olarak tanımlanabilir (Todino, 2025). Günümüzde eğitim sektöründe en fazla ilgi çeken ve eğitim sistemlerine entegrasyonu yürütülen eğitim teknolojileri:

- Yapay zeka (AI) destekli öğrenme yönetim sistemleri
- Artırılmış gerçeklik
- Sanal gerçeklik
- Blok zinciri teknolojisi
- Robotik
- Uzaktan eğitim araçları
- Nesnelerin interneti

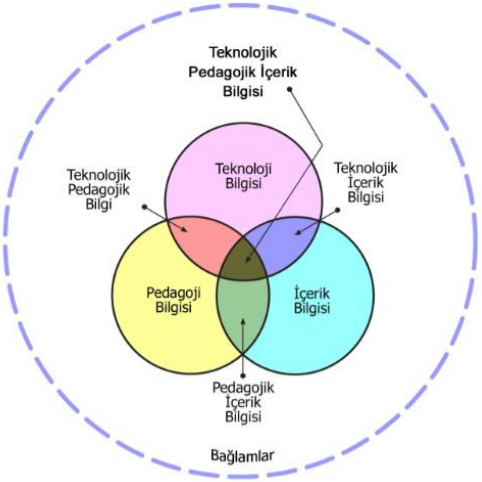
- Akıllı asistanlar
- Adaptif öğrenme platformları vb.

Yapay zeka (YZ) ve akıllı eğitim teknolojilerinin eğitim sektörüne entegrasyonu, bireyselleştirilmiş öğrenme deneyimlerinin geliştirilmesine kayda değer katkı sağlamaktadır (Syahrizal vd., 2024; Walter, 2024). Her bireyin farklı özelliklere, öğrenme hızlarına ve ilgi alanlarına sahip olması, adaptif öğrenme platformlarının kullanımını zorunlu kılmaktadır. Bu yenilikçi eğitim-öğretim araçları, öğretmenlerin ve eğitimcilerin müfredat ile öğretim yöntemlerini daha etkili ve verimli biçimde tasarlamalarına da olanak sunmaktadır. Eğitimciler, söz konusu teknolojileri veriye dayalı kararlar almak (Gao vd., 2021), öğrenme süreçlerini iyileştirmek (Zaman vd., 2024) ve öğrenci performansını tahmin etmek (Abdaljaleel vd., 2024; Martin vd., 2023) amacıyla kullanmaktadır. Bu doğrultuda, eğitimde kalite artırılmakta ve öğrenci başarısının yükseltilmesiyle, rekabetçi bir dünyada etkili biçimde yer alabilecek nitelikli yeni nesiller yetiştirilmektedir.

TPAB (TPACK) modeli

Eğitim alanında bir öğretmenin/eğitimcinin sahip olması gereken üç tür temel bilgi alanı vardır: Alan bilgisi, pedagoji ve teknoloji bilgisidir. Eğitimcilerin alan, pedagoji ve teknolojik yeterliklerinin kesiştiği alan ise Teknolojik Pedagojik Alan Bilgisi-TPAB (Technological Pedagocigal Content Knowledge-TPACK) kavramıyla açıklanmaktadır (TPACK, 2012). TPAB, Shulman (1986) tarafından

alanyazına kazandırılmıştır. Eğitime teknoloji entegrasyonunu ele alan bir modeldir (Baran & Bilici, 2015).

Şekil 1. TPAB (TPACK) modeli. (Yeniden üretilmiştir, © 2012 by TPACK.org. Kaynak: http://tpack.org)

Bu model, öğretmenlerin etkili bir şekilde ders tasarlayıp yürütmelerini sağlamak amacıyla, derste kullanılacak teknoloji, dersin yapısına uygun seçilmiş pedagoji ve multimedya destekli hazırlanmış ders içeriğinin birbirleriyle etkin etkileşimine vurgu yapan bir öğrenme modelidir. Bu model, öğretmenlerin derste kullanacakları eğitim teknolojilerini, pedagojik öğretme stratejileri ve içerik bilgisi ile uyumlu biçimde bütünleştirmelerini mümkün kılar. Böylece öğrenme deneyimleri hem etkili hem de yenilikçi

hale gelir ve öğrenme çıktılarının kalitesi en üst düzeyde elde edilebilir.

Alanyazın incelendiğinde, eğitim teknolojilerinin etkili olabilmesi için yalnızca araç kullanımının yeterli olmadığı; bu teknolojilerin pedagojik yaklaşımlar ve öğretim stratejileri ile bütünleştirilmesi gerektiği görülmektedir (Ertmer & Ottenbreit-Leftwich, 2010). Tüm bu değerlendirmeler ışığında, eğitimde teknoloji entegrasyonu yalnızca ders içeriğinin birebir aktarımı veya belirli bir teknolojik araç, sistem ya da platformun kullanımı ile sınırlı kalmamalı; aynı zamanda ilgili dersin öğretim tasarımı ve öğrenme hedefleri ile uyumlu olacak şekilde planlanması kaçınılmazdır.

Uzaktan eğitim

Günümüzde teknolojik gelişmelerin hız kazanması, eğitim sistemlerinde köklü dönüşümlere yol açmış ve uzaktan eğitim modellerinin önemini büyük ölçüde artırmıştır (Cavus, 2009). İnternet teknolojilerinin bilgiye anında erişim imkânı sunması, bilginin üretilmesi, sunulması ve öğrenenlere ulaştırılması süreçlerini önemli ölçüde dönüştürmüş; eğitim teknolojilerindeki yenilikler, öğrenme yöntemlerinin çeşitlenmesini ve öğretim anlayışlarının yeniden şekillenmesini sağlamıştır (Uzunboylu, Bicen & Cavus, 2011). Özellikle internetin geniş kitlelere ulaşma kapasitesi, uzaktan eğitimi çağdaş eğitim yaklaşımlarının merkezine taşımıştır. Eğitim teknolojilerinin sunduğu etkileşimli ve işbirlikçi öğrenme ortamları, hem öğretmenlere hem

de öğrencilere daha etkin ve zengin öğrenme deneyimleri kazandırmaktadır (Concannon, Flynn & Campbell, 2005).

Teknolojik yenilikler, bireylerin yoğun çalışma temposu, rekabetçi toplum yapısı ve sürekli gelişim ihtiyacı, eğitim süreçlerinin uzaktan eğitim modelleri ile desteklenmesini zorunlu hâle getirmiştir. Klasik öğrenme modeline alternatif olarak gelişen uzaktan eğitim; esnek, öğrenen odaklı ve kişiselleştirilebilir bir öğrenme ortamı sunarak zaman ve mekân sınırlılıklarını ortadan kaldırmaktadır. Yenilikçi eğitim-öğretim araçları, sanal sınıf sistemleri ve online öğrenme platformları, öğrenenin performansını artırmakta; sürekli erişilebilir öğrenme kaynaklarıyla yaşam boyu öğrenme fırsatlarını güçlendirmektedir.

Bu bağlamda uzaktan eğitim, dijital dönüşümün etkisiyle hem öğretmenin hem de öğrencinin rollerini yeniden tanımlamakta ve öğretim materyallerini dijital formlara taşımaktadır. Buna ek olarak, uzaktan eğitim uygulamalarının başarılı bir şekilde hayata geçirilebilmesi için hem öğretmenlerin hem de öğrencilerin teknoloji okuryazarlık becerilerinin geliştirilmesi, eğitim-öğretim planlarının güncellenmesi, eğitim kurumlarının teknolojik altyapılarının güçlendirilmesi ve inovatif araç, sistem ve platformların hazırlanması büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, bu süreçlerin etkin yürütülmesi için nitelikli teknik personelin kadroya dahil edilmesi gerekmektedir.

A. Öğretmenin uzaktan eğitimde değişen rolleri

Uzaktan eğitim ortamları, öğretmenlerin rolünü geleneksel bilgi aktarıcılığından çıkararak daha yönlendirici, rehberlik edici ve öğrenmeyi kolaylaştırıcı bir niteliğe dönüştürmüştür. Bu bağlamda öğretmenin değişen başlıca rolleri şöyledir:

- Öğretmen bilgiyi doğrudan aktaran kişi değil, öğrenenin bilgiye nasıl ulaşacağını gösteren bir rehberdir.

- Öğreneni merkeze alan öğretim stratejileri uygular ve bireyselleştirilmiş öğretim yöntemlerinden yararlanır.

- Klasik materyaller yerine dijital kaynaklar üretir ve ders içeriklerini çevrimiçi platformlara uygun şekilde tasarlar.

- Öğrenme ortamlarını fiziksel sınıflardan sanal sınıflara taşır ve bu ortamları pedagojik açıdan etkili hâle getirir.

- Öğrenenle iletişimini dijital araçlar ve çevrimiçi platformlar aracılığıyla sürdürür.

- Senkron ve asenkron iletişim araçlarını kullanarak öğrenen-öğrenen ve öğrenen-öğretmen etkileşimini artırır.

- Dijital araçlar sayesinde öğrencilerin ilerlemelerini izler, anlık ve etkili geribildirim sağlar.

- Coğrafi mekândan bağımsız şekilde, farklı ülkelerde bulunan öğrencilerle öğretim süreçlerini sürdürebilir.

- Yenilikçi teknolojilerden yararlanarak kişiselleştirilmiş sanal sınıflar ve akıllı öğrenme ortamları tasarlar.

B. Öğrencinin uzaktan eğitimde değişen rolleri

Dijital öğrenme ortamlarının yaygınlaşmasıyla birlikte öğrencinin rolü de önemli ölçüde değişmiştir. Uzaktan eğitimde öğrenci, öğrenme sürecinin pasif bir alıcısı olmaktan çıkarak aktif bir öğrenen hâline gelmiştir. Bu doğrultuda öğrencinin değişen rolleri şu şekilde özetlenebilir:

- Öğrenci pasif bir dinleyici değil, öğrenme sürecine aktif katılım sağlayan bir öğrenendir.

- Kendi öğrenme zamanını belirler ve zaman yönetiminden sorumludur.

- Kendi öğrenme hızını belirleyerek süreçte özdenetim sağlar.

- Bilgiyi kendisi araştırır, bulur ve öğretmeni ile tartışarak öğrenmeyi derinleştirir.

- Dijital araçları etkin biçimde kullanarak öğrenme sürecini destekler.

- Öz değerlendirme yaparak kendi öğrenme sürecini yönetir ve yönlendirir.

- Eleştirel düşünme ve problem çözme becerilerini kullanarak öğrenme sürecine aktif katkı sağlar.

C. Uzaktan eğitim ile klasik öğrenmenin farkları

Uzaktan eğitim

- Zaman ve mekândan bağımsızdır.

- Senkron ve asenkron öğrenme imkânları sunar.

- Öğrenme öğrenci merkezlidir ve bireyselleştirilebilir.

- Dijital platformlar, çevrimiçi iletişim araçları ve yenilikçi teknolojiler kullanılır.

- Bireysel hızda öğrenme fırsatı sunar.

- Geniş öğrenci gruplarına eşit öğrenme fırsatı sunar.

- Eğitim ortamı sanal platformlardan oluşur ve fiziksel sınıf gereksinimini ortadan kaldırır.

Klasik (yüz yüze) eğitim

- Belirli bir zaman ve fiziksel sınıf ortamıyla sınırlıdır.

- Öğretmen merkezlidir.

- Öğrenme genellikle standart bir hızda gerçekleşir.

- Öğretmen ve öğrenci aynı mekânda bulunur.

- Eğitim teknolojileri sınıfta destekleyici araç olarak kullanılır.

Uzaktan eğitimde kullanılan teknolojiler

Uzaktan eğitim, öğrenenlere zaman ve mekândan bağımsız erişilebilir, esnek ve etkileşimli öğrenme olanakları sunabilmek için çeşitli teknolojilerden yararlanmaktadır. Bu kapsamda kullanılan başlıca teknolojiler şunlardır:

- Sanal gerçeklik
- Artırılmış gerçeklik
- Öğretim yönetim sistemleri
- Öğrenme analitiği platformları
- Yapay zekâ destekli eğitim platformları
- Oyunlaştırma araçları
- Video konferans platformları
- İnternet iletişim araçları
- Bulut bilişim tabanlı eğitim uygulamaları
- Blockchain tabanlı eğitim uygulamaları
- Mobil öğrenme teknolojileri vs.

Sonuç

Günümüzde yapay zekâ, tüm sektörlerde giderek yaygınlaşmakta ve ekonomik, sosyal ve kültürel süreçleri derinden etkilemektedir. Bu yaygın kullanım, yapay zekâ uygulamalarında etik ilkeler, insan-teknoloji etkileşimi ve adaptasyon süreçleri gibi kritik hususların her sektörde titizlikle dikkate alınmasını zorunlu kılmaktadır. Etik ilkeler, yapay zekânın adil, şeffaf ve hesap verebilir biçimde kullanılmasını sağlarken; insan-teknoloji etkileşimi, kullanıcıların sistemleri doğru ve verimli bir şekilde kullanabilmesi için gerekli eğitim ve rehberlik süreçlerini kapsamaktadır.

Adaptasyon süreci ise hem bireylerin hem de kurumların yapay zekâ teknolojilerine uyum sağlaması, iş süreçlerini yeniden yapılandırması ve potansiyel riskleri etkin biçimde yönetmesini içermektedir. Bu unsurlar, yapay zekânın tüm sektörlerde sürdürülebilir ve güvenli bir şekilde uygulanabilmesi için kritik öneme sahiptir.

Özetle, globalleşen dünyada etkin bir şekilde var olabilmek ve kritik pozisyonlarda yer alabilmek için, bireylerin genel anlamda teknoloji okuryazarı, özelde ise yapay zekâ okuryazarı hâline gelmeleri kaçınılmazdır. Bununla birlikte, teknolojiyi benimserken insanlık yararına kullanılmasını sağlamak da büyük önem taşımaktadır; aksi takdirde, yapay zekânın yanlış ve etik dışı kullanımı ciddi toplumsal ve ekonomik riskler doğurabilir.

Kaynakça

Schöpfel, J., Koltay, T., & Azeroual, O. (2025). Information systems and ethical issues. In A. Jain, J. Wang, & A. K. Yadav (Eds.), Research Handbook on Information Systems and Society. Edward Elgar Publishing.

Ertmer, P. A., & Ottenbreit-Leftwich, A. T. (2010). Teacher technology change: How knowledge, confidence, beliefs, and culture intersect. Journal of research on Technology in Education, 42(3), 255-284.

Baran, E., & Bilici, S. C. (2015). Teknolojik Pedagojik Alan Bilgisi (TPAB) üzerine alanyazın incelemesi: Türkiye örneği. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 30(1), 15-32

Kazim, E., & Koshiyama, A. S. (2021). A high-level overview of AI ethics. Patterns, 2(9), 100314. https://doi.org/10.1016/j.patter.2021.100314

Floridi, L. (2002). What is the Philosophy of Information? Metaphilosophy, 33(1-2), 123-145.

Stewart, H. (2023). Digital transformation security challenges. Journal of Computer Information Systems, 63(4), 919–936. https://doi.org/10.1080/08874417.2022.2115953

Shulman, L. S. (1986). Those who understand; Knowledge growth in teaching. Educational Researcher, 15(2), 4-14.

Spector, J. M., Merrill, M. D., Elen, J., & Bishop, M. J. (Eds.). (2014). Handbook of research on educational communications and technology (4th ed., pp. Pages101-111). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-3185-5_9

Gao, P., Li, J., & Liu, S. (2021). An introduction to key technology in artificial intelligence and big data driven e-learning and e-education. Mobile Networks and Applications, 26(5), 2123–2126.

Zaman, K. A. U., Islam, A., Islam, Y. M., & Sayed, M. A. (2024). Dataset of computer science course queries from students: Categorized and scored according to Bloom's taxonomy. Data in Brief, 53, 110109.

Martin, F., Zhuang, M., & Schaefer, D. (2023). Systematic review of research on artificial intelligence in K-12 education (2017–2022). Computers and Education: Artificial Intelligence, 100195.

Abdaljaleel, M., Barakat, M., Alsanafi, M., Salim, N. A., Abazid, H., Malaeb, D., & Sallam, M. (2024). A multinational study on the factors influencing university students' attitudes and usage of ChatGPT. Scientific Reports, 14(1), 1983.

Syahrizal, S., Yasmi, F., & Mary, T. (2024). AI-enhanced teaching materials for education: A shift towards digitalization.International Journal of Religion, 5(1), 203–217.

Walter, Y. (2024). Embracing the future of Artificial Intelligence in the classroom: The relevance of AI literacy, prompt engineering, and critical thinking in modern education. International Journal of Educational Technology in Higher Education, 21(1), 15.

Livingstone, S., & Helsper, E. (2010). Balancing opportunities and risks in teenagers' use of the internet: The role of online skills and internet self-efficacy. New media & society, 12(2), 309-329.

Cavus, N. & Ercag, E. (2016). The scale for the self-efficacy and perceptions in the safe use of the Internet for teachers: The validity and reliability studies. British Journal of Educational Technology, 47(1), 76-90. doi:10.1111/bjet.12217

Todino, M. D. (2025). Educational Technologies. Encyclopedia, 5(1), 23; https://doi.org/10.3390/encyclopedia5010023

Cavus, N., Aghamiri, S., & Sancar, N. (2025). Development and validation of digital leadership skills scale. Entrepreneurial Business and Economics Review, 13(2), 7-28. https://doi.org/10.15678/EBER.2025.130201

Mubarak, M.F., Shaikh, F.A., Mubarik, M., Samo, K.A., & Mastoi, S. (2019). The impact of digital transformation on business performance: A study of Pakistani SMEs. Engineering, Technology and Applied Science Research, 9(6), 5056-5061. https://doi.org/10.48084/etasr.3201

Peng, Y., & Tao, C. (2022). Can digital transformation promote enterprise performance?—From the perspective of public policy and innovation. Journal of Innovation & Knowledge, 7(3), 100198. https://doi.org/10.1016/j.jik.2022.100198

Wang, D., & Xia, X. (2024). The impact of corporate digital transformation on firms' performance in utilities sector. Heliyon, 10(15), e23362. https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e23362

Cavus, N., & Ala'a, M. M. (2009). Computer aided evaluation of learning management systems. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 1(1), 426-430.

Uzunboylu, H., Bicen, H., & Cavus, N. (2011). The efficient virtual learning environment: A case study of web 2.0 tools and Windows live spaces. Computers & Education, 56(3), 720-726.

Concannon, F., Flynn, A., & Campbell, M. (2005). What campus-based students think about the quality and benefits of e-learning. British Journal of Educational Technology, 36(3), 501-512.

Panda, M., Hossain, M. M., Puri, R., & Ahmad, A. (2025). Artificial intelligence in action: Shaping the future of public sector digital policy. Regulation and Governance, 27(6), 668–686. https://doi.org/10.1108/DPRG-10-2024-0272

Psikolojik Travmanın Felsefesi: Kuramsal Temeller, Klinik Belirtiler, Toplumsal-Yapısal Boyutlar ve Tedavi Modelleri

Asra BABAYİĞİT, *Doç. Dr.*
asrababayigit@gmail.com

Giriş

Travma, psikiyatri ve klinik psikolojinin merkezinde duran bir kavramdır. Bireysel semptomlar yanında yaşam kalitesi, işlevsellik ve toplumsal ilişkiler üzerinde de önemli etkileri mevcuttur. Bu kitap bölümü travmanın tanımından başlayarak tanı sınıflamalarına, felsefik yaklaşımına, çeşitlerine, nörobiyolojik mekanizmalara, değerlendirme araçlarına ve tedavi yaklaşımlarına sistematik bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır.

Travma

Travma, bireyin biyolojik, psikolojik, bilişsel ve sosyal bütünlüğünü zorlayan, çoğu zaman yaşamı tehdit eden ya da tehdit algısı yaratan olayların ardından ortaya çıkan

kompleks bir süreçtir. Klinik travma psikolojisi, travmanın nörobiyolojik temellerini, duygusal ve bilişsel etkilerini, semptomlarını ve tedavi modellerini inceleyen geniş bir alandır. Psikolojik travma, bireyin yaşam veya beden bütünlüğünü tehdit eden ya da kişi tarafından tehdit olarak algılanan olaylara verilen biyopsikososyal bir tepkidir (Herman, 1992). Travma, olayın kendisinden çok, kişinin olayı algılayış biçimi, baş etme kapasitesi ve çevresel destek düzeyi ile şekillenmektedir (van der Kolk, 2014).

Travma kavramı üç ana kategoride sınıflandırılabilmektedir. İnsanoğlu tarafından kasıtlı olarak yaratılanlar (savaş, işkence, tecavüz, terör eylemleri, hapishane ve gözaltı uygulamaları), insanlar tarafından meydana gelen kazalar (trafik, uçak, gemi, tren kazaları, iş kazaları, yangınlar) ve doğal afetler (deprem, sel, orman yangını vb.) olmak üzere üç kategoriye ayrılmaktadır (APA, 2013). Deprem, sel, doğal afetler ve savaşlar, cinsel veya fiziksel saldırılar, işkence, kaçırma, trafik kazaları, terör eylemlerine maruz kalma gibi olaylar ve bir kimsenin başa çıkabilme yeteneğini aşan olaylar ruhsal travmatik olaylar olarak adlandırılmaktadır. Bu bağlamda, bireyler ve toplumlar üzerinde kısa ve uzun süreli psikolojik etkiler meydana getiren olaylar travma olarak adlandırılmaktadır (Wulkau ve ark., 2025; Kida ve ark., 2025).

Travma türleri

Travma türleri genel olarak aşağıdaki sınıflarda incelenir:

- Akut travma
- Kronik travma
- Kompleks travma
- Kolektif/toplumsal travma
- Sekonder/Vikaryöz travma
- Gelişimsel travma

Bu sınıflandırma klinik müdahale planının belirlenmesinde kritik öneme sahiptir (Jae, 2024).

Travma türleri ve etki matrisi

Travma Türü	Duygusal Etki	Bilişsel Etki	Davranışsal Etki
Akut	Şok, korku	Odaklanma güçlüğü	Kaçınma
Kronik	Yıpranma, tükenme	Bellek bozulması	Agresyon
Kompleks	Utanç, suçluluk	Dissosiyasyon	Kaotik ilişkiler
Kolektif	Kaygı, umutsuzluk	Güvensizlik	Toplumsal geri çekilme

Travma zihinsel, duygusal ve bedensel düzeyde çok yönlü etkilere neden olabilmektedir. Bunlar arasında:

- Posttravmatik stres belirtileri: Yeniden yaşantılama, kaçınma, hiperarousal.

- Dissosiyatif belirtiler: Depersonalizasyon, derealizasyon.

- Duygu düzenleme güçlükleri: Özellikle kompleks travmada temel belirti profilidir.

- Bağlanma problemleri: Güvensiz, kaçıngan veya dezorganize bağlanma örüntüleri.

- Somatizasyon: Bedensel belirtilerle ilerleyen süreç (Nijenhuis & van der Hart, 2011).

Travma sonrası ortaya çıkan yaygın semptom grupları:

- Yeniden yaşantılama: istemsiz, rahatsız edici anılar, kabuslar, dissosiyatif anılar.

- Kaçınma: travma ile ilişkili anılardan/uyaranlardan kaçınma.

- Duygu ve bilişsel değişiklikler: suçluluk, utanç, duygularda donukluk, olumsuz inançlar.

- Uyarılmışlık belirtileri: uykusuzluk, aşırı uyarılma, öfke patlamaları (Shalev ve ark., 2017).

Travma sonrası süreç

Travma süreci genellikle şu evrelerle açıklanır: şok, inkâr, bilişsel dağılma, kaçınma, öfke, yeniden yaşantılama, duygu düzenleme bozukluğu, işlev kaybı ve iyileşme/kabullenme. Bu süreç kişiden kişiye değişiklik gösterebilmektedir.

Travma sonrası bireyler, travmatik bir olayın hemen ardından şok veya inanmazlık hissi yaşayabilmektedir. Olanları kabullenmekte zorluk çekebilirler ve bu da örseleyici duygularla başa çıkmanın bir yolu olarak inkarı savunma mekanizması olarak kullanmalarına neden olabilmektedir. Travma genellikle korku ve kaygı duygularını tetiklemektedir. Bireyler aşırı tetikte olabilir, güvenli durumlarda bile tehlikeyi öngörebilirler. Yoğun öfke, travmaya karşı yaygın bir duygusal tepkidir. Hayatta kalanlar, derin bir adaletsizlik duygusu hissedebilmekte veya travmayı çevreleyen koşullar nedeniyle kendilerine veya başkalarına öfkelenebilmektedir. Travma mağdurları, yaşananlar için kendilerini suçlayarak veya olayı önleyemedikleri için utanç duyarak yoğun suçluluk duyabilmektedir. Travma mağdurları, travmatik olayın canlı ve rahatsız edici anılarını flashbackler halinde yeniden yaşantılama yoluyla deneyimleyebilmekte ve bu anılar, hatırlatıcılar veya duyusal uyaranlarla tetiklenebilmektedir. Kaçınma, travmanın hatırlatıcılarından kaçmak için kullanılan bir başa çıkma mekanizmasıdır. Bu, travmatik olayla ilişkili belirli yerlerden, kişilerden veya durumlardan kaçınmayı içerebilmektedir (Yıldırımlı & Tosun, 2012; Spiegel ve ark., 2013).

Travmanın felsefesi ve varoluşsal temelleri

Travma yalnızca psikolojik bir yaralanma değil, aynı zamanda kişinin dünyayı anlamlandırma biçiminde bir kırılma meydana gelmesi olarak tanımlanmaktadır (Caruth, 1996). Derrida travmayı "anlamın kesintiye uğradığı nokta" olarak tanımlarken; Agamben ise insanın tanıklık etme kapasitelerini zayıflatan bir deneyim olarak açıklamaktadır (Agamben, 1999).

Travma kavramı yalnızca psikiyatrik bir tanı grubu değil, insanın dünyayla, zamanla ve kendilikle olan ilişkisinin kırıldığı ontolojik bir yarılmayı temsil etmektedir. Felsefi açıdan travma, "benliğin sürekliliğini bozarak öznenin dünyaya yerleşme biçimini dönüştüren bir olay" olarak tanımlanabilmektedir (Caruth, 1996). Travma bireyin yaşantısını yalnızca "acı verici bir olay" şeklinde değil, anlamlandırma kapasitesini aşan bir kırılma şeklinde algılanmaktadır. Bu yönüyle fenomenolojik, varoluşçu ve hermeneutik geleneklerle doğrudan ilişkilidir.

Travmanın ontolojisi: 'Olay', 'Kırılma' ve 'Kopuş'

Travmanın ontolojik doğası, üç ana tema üzerinden incelenir:

Olayın aşırılığı

Travmatik olay, bireyin bilişsel ve duygusal yapılarının taşıyabileceği kapasitenin üzerinde algılanmaktadır. Lyotard (1988), travmayı "ifade edilemeyenin zorunlu

temsili" olarak tanımlamktadır. Bu yönüyle travma deneyimlendikten sonra bile anlaşılamaz.

Zamanın yarılması

Travma bireyin zamansal sürekliliğini bozmaktadır. Fenomenolojik psikolojide travma zaman bilincinin kopması olarak tanımlanmaktadır.

Geçmiş bugüne taşarak yeniden yaşanır, şimdi ve geçmiş birbirine karışır ve gelecek silikleşir. Bu yönüyle travma "zamansal bir çözülme" olarak deneyimlenmektedir (Ratcliffe, 2017).

Kendilikte kopuş

Travma travmatik deneyimi yaşantılayan öznenin kendi deneyimine yabancılaşmasına neden olabilmektedir. Felsefi açıdan bu durum varoluşsal yabancılaşma olarak tanımlanmaktadır. "Ben" ile "ben olmayan" arasındaki sınır çözülebilmekte, öznenin kendine tanıklığı kesintiye uğrayabilmektedir. Bu durum psikolojide "kendine yabancılaşma" olarak adlandırılmaktadır.

Kuramsal yaklaşımlar

Fenomenolojik yaklaşım

Fenomenoloji travmayı "yaşantının yapısında bir kesinti" olarak görmektedir:

1. Beden-zihin bütünlüğünün bozulması
2. Dünyaya yönelimin değişmesi
3. Benlik sürekliliğinin parçalanması

Bu yaklaşımda travma;

1. duyumsama,
2. bedensel farkındalık,
3. öznel zaman deneyimi üzerindeki etkileriyle incelenmektedir (Fuchs, 2021).

Psikanalitik travma kuramları

Travmaya dair psikanalitik teoriler, örseleyici olayların ruhu nasıl bozabileceğini, parçalanmış anılara ve çaresizlik hissine yol açabileceğini açıklamaktadır. Temel kavramlar arasında, travmatik anıların genellikle bastırıldığı veya "ikinci bir bilinçte" yerleşerek tekrarlanmaya yol açtığı ve travmanın hem dış hem de iç kaynaklardan kaynaklanabileceği fikri yer almaktadır. Ferenczi, Freud ve Winnicott gibi psikanalistler, travmanın egoyu, bedeni ve hafızayı nasıl etkilediğini ve psikanalizin bu bozulmaları aşarak iyileşme sürecine nasıl yardımcı olabileceğini araştırarak bu fikirlere katkıda bulunmuşlardır.

Freud'un travma modeli

Freud travmayı iki düzeyde tanımlar:

1. Gerçek travmatik olay: Kişinin kapasitesini aşan deneyim.

2. Travmanın tekrarı: Rüyalar, flashbackler, yeniden yaşantılama belirtileri (Freud, 1920).

Freud'a göre travmanın özü bastırılan içeriğin değil, uyarıcı yükünün aşırılığıdır.

Temel kavramlar

Psişenin bozulması: Travmatik bir olay, zihnin onu işleyemeyeceği kadar zorlayıcı olabilmekte ve bu da normal işlevlerin bozulmasına ve izlenimlerin bilinçdışı düzeyde bile kaydedilememesine yol açabilmektedir.

Bastırma ve ayrışma: Travmatik anılar bastırılabilir veya kişilik başa çıkmak için parçalanabilir; bu süreç "disosiyason" olarak tanımlanmaktadır.

İkinci bilinç: Boşaltılamayan travmatik anılar, zihnin ayrı bir bölümüne itilerek, izole edilmiş veya özetlenmiş bir biçimde erişilebilir bir "ikinci bilinç" haline gelebilmektedir (Krause-Utz, 2022).

Tekrarlama: Travma, travmatik deneyimleri tekrarlama zorlantısına yol açabilir ve bu da kişinin daha fazla travmatize olmasına neden olabilmektedir.

İçsel ve dışsal faktörler: Travma, dışsal olaylardan veya içsel çatışmalardan, kaygılardan ve dürtüsel tetikleyicilerden kaynaklanabilmektedir.

Çaresizlik ve pasiflik: Çaresizlik durumunda olmak, kişiyi travmaya karşı savunmasız hale getirebilmektedir. Bazı

durumlar, benlik duygusunu bozan bir pasiflik durumuna dönüşü tetikleyebilmektedir.

Karmaşık travma: Bu kavram, çocuk istismarı veya ihmali gibi travmatik deneyimlere tekrarlanan veya uzun süreli maruz kalma sonucu oluşan travmayı ifade etmektedir ve ruhsal açıdan daha ciddi bir yaralanma olarak kabul edilmektedir (Van der Kolk, 2014; Caruth, 1996).

Bilişsel-kuramsal travma modelleri

Bu modele göre travmanın kalıcı olmasının nedeni olayın kendisi değil, olayın işlenme biçiminin bozulmasıdır.

Travma sonrası bellek dağınık, kronolojik olmayan duyusal flashbackler hâlinde depolanmaktadır. Travmatik deneyim sonrası bir kişide Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) gelişirken bir diğerinde gelişmemesinin nedeni de psikolojik dayanıklılık gibi faktörlerin yanısıra olayı algılayış biçimindeki bireysel farklılıklar olarak Kabul edilmektedir (Babayiğit & Çakıcı, 2022).

Bu kurama göre travmatik deneyim yaşayan bireyde üç temel inanç sarsılmaktadır. Bunlar;

- Dünya iyidir
- Dünya anlamlıdır,
- Ben değerliyim (Yıldırımlı ve Tosun, 2012).

Nöropsikolojik travma kuramları

Travma nörobiyolojik düzeyde bir “sistem çökmesi”dir:

- Amigdala aşırı aktivasyonu
- Hipokampal işlev bozulması
- Prefrontal korteks inhibisyonunun zayıflaması
- HPA ekseni düzensizliği

Bu durum "üst-beyin" (kortikal kontrol) ile "alt-beyin" (duygusal sistem) arasındaki hiyerarşinin çökmesine neden olmaktadır (van der Kolk, 2014).

Varoluşçu travma kuramları

Varoluşçu psikoloji travmayı yaşamın dört temel gerçekliğine bağlar:

1. Ölüm
2. Özgürlük ve sorumluluk
3. Mutlak Yalnızlık
4. Anlam arayışı

Travmatik deneyim tüm bu varoluşsal kaygıları aynı anda tetikleyerek kişinin mevcut yaşam felsefesini etkilemektedir (Yalom, 1980).

Travmanın dil ve anlatı üzerindeki etkisi: Hermeneutik yaklaşım

Travma "anlatılamayan deneyim" olarak tanımlanmaktadır. Hermeneutik düşünce travmayı bir anlam boşluğu, metinsel kopuş ve anlatı çökmesi olarak algılamaktadır. Caruth (1996), travmanın ancak dolaylı anlatım, yinelemeli hikâye ve boşluklu dil ile ifade edilebileceğini savunmaktadır. Bu nedenle travma sonrası terapi anlamlandırma ve yeniden kurma süreci olarak kabul edilmektedir.

Travmanın onto-fenomenolojik sonuçları

Travmanın felsefi etkileri yalnızca ruhsal değil, ontolojik düzeydedir:

Travmayı deneyimleyen kişide, dünyayla ilişki değişir, beden kendine yabancılaşır, algılanan zaman parçalanır, kendilik ve nesne sürekliliği kesintiye uğrar ve özne kendi hayatının tanığı olma yetisini yitirebilmektedir. Bu nedenle travma yalnızca "psikolojik bir bozukluk" değil, ontolojik bir kırılma olarak kabul edilmektedir (Merleau-Ponty, 1945).

Travmanın felsefi psikoloji içindeki yeri

Travma modern psikoloji ile felsefe arasında köprü oluşturan bir kavramdır:

- ontoloji (varlık)
- epistemoloji (bilgi)
- etik (acının tanınması)
- fenomenoloji (yaşantı)
- hermeneutik (anlam)
- dil felsefesi (ifade edilemezlik) gibi farklı alanlarla kesişir.

Travma; özne, dünya ve anlam arasında kurulan bağın kırılmasıyla ilgilenen bütünlüklü bir varlık deneyimidir. Felsefi açıdan travma yalnızca "bozucu" değil, aynı zamanda dönüştürücü bir potansiyeldir. Travmatik deneyim sonrası birey, kendilik sınırlarını, dünya deneyimini, ilişkisel bağlarını ve anlam arayışını yeniden şekillendirme

sürecine başlamaktadır. Bu da bir yıkım değil yeniden oluşumun başlangıcıdır. Bu nedenle travma, hem kuramsal psikoloji hem de felsefi antropoloji açısından insanı anlamanın merkezinde yer almaktadır (Frankl, 1946).

Travmatik olayların sınıflandırılması

Travmatik etki yaratabileceği kabul edilen durumlar kişinin yaşamını veya beden bütünlüğünü tehdit eden her türlü durum olarak nitelenirken, bu süreçlerin sadece kişiye yönelik olması gerekmeyip, başkasının yaşadığı bu tür bir olaya tanık olmakda travmatik etki kabul edilir. Her bireyin butür yaşanmış deneyimlere verdiği ruhsal tepki farklıdır. Aynı yoğunluk tabir travma bir bireyde belirgin TSSB bulguları oluştururken, başka bir birey de bu bulgulara rastlanılmayabilmektedir (Şuer, 2005). İnsan hayatında sıkıntı ve üzüntü yaratan pek çok olay olur, ancak bunların tümü ruhsal travma yaratmaz. Ayrıca her insan her olaydan aynı şekilde etkilenmez. Bir kişi için travma yaratabilecek bir durum diğeri için travmaya neden olmayabilmektedir (Sütçigil ve Aslan, 2012).

Travmalar doğal afetler, savaş, göç, hastalık, kayıp, şiddet, istismar, kazalar, kronik stresörler ve mikro-travmalar olarak sınıflandırılabilmektedir (APA, 2013). DSM-5, travma sonrası stres bozukluğunu (PTSD) belirli kriterlerle tanımlar; bunlar arasında doğrudan travmaya maruz kalma, yeniden yaşantılama (flashback, intruziv anılar), kaçınma davranışları, olumsuz bilişsel ve duygudurum değişiklikleri ile artmış uyarılma/reaktivite yer almaktadır. Bu kümelenmiş semptomların süre ve işlevsellik üzerine

etkisi tanı için önemli bir etkiye sahiptir. ICD-11, PTSD'yi üç ana küme — yeniden yaşantı, kaçınma ve sürekli tehdit algısı — şeklinde ele alırken, Complex PTSD (C-PTSD) kavramını kronik/tekrarlayıcı travma deneyimleri sonucu gelişen ve ek olarak "self-organization" bozuklukları (duygu düzenlemede bozulma, olumsuz öz-kimlik ve ilişki sorunları) ile tanımlamaktadır. C-PTSD özellikle uzun süreli çocukluk çağı travmatik yaşantılar, esaret/işkence, kronik aile içi şiddet gibi kaçışı zor travmalarla ilişkilidir. DSM-5 travma tanımını, gerçek bir ölüm, ciddi yaralanma ya da cinsel şiddete maruz kalma veya tanıklık etme olarak sınıflandırmaktadır. Travma yalnızca olayın kendisinden değil, kişinin olayı anlamlandırma biçiminden etkilenmektedir. Klinik literatürde travmanın öznel doğası vurgu kazanmış; aynı stresörün farklı bireylerde farklı psikopatolojik sonuçlara yol açtığı görülmüştür.

Duygusal, bilişsel ve davranışsal travma belirtileri

Travma sonrası kişinin bilişsel sistemi rüminatif döngülere girebilmekte; hatırlama ve unutma mekanizmaları bozulabilmekte ve dissosiyatif tepkiler gelişebilmektedir. Duygusal düzeyde yoğun korku, öfke, utanç, suçluluk ve çaresizlik duyguları ortaya çıkabilmektedir. Kaçınma davranışları, sosyal geri çekilme, irritabilite, öfke patlamaları ve bağımlılıklara yönelme sıklıkla gözlenen davranışsal sonuçlardır. Travma sonrası görülen başlıca belirtiler: yoğun korku, dehşet, çaresizlik, kopma, dissosiyasyon, kabuslar, tetikleyicilerle karşılaşınca yoğun fizyolojik uyarılma, kaçınma davranışları ve sosyal geri çekilmedir (APA, 2022).

Travmanın bilişsel ve psikososyal etkileri

Bilişsel etkiler

Travma sonrası kişilerde özellikle aşağıdaki bilişsel örüntüler yaygınlaşır:

- Dünyanın tehlikeli olduğuna dair genellenmiş inançlar
- Kendilik algısının olumsuzlaşması
- Geleceğe dair umutsuzluk
- Aşırı uyarılmışlık nedeniyle dikkat, bellek ve yürütücü işlevlerde bozulma

Psikososyal etkiler

Travma sadece bireyi değil, ilişkisel bağlamı da etkiler:

- Sosyal geri çekilme
- Öfke patlamaları
- Güvensiz bağlanma
- Yalnızlık ve izolasyon
- İlişki problemleri (APA, 2013).

Değerlendirme: Klinik görüşme ve ölçekler

Değerlendirme çok boyutlu olmalıdır: ayrıntılı travma öyküsü, semptom başlangıcı/süresi, işlevsellik düzeyinde etkilenme, intihar riski, madde kullanımı, tıbbi geçmiş ve destek sistemi sorgulanmaktadır. Kullanılan yaygın ölçüm araçları arasında Clinician-Administered PTSD Scale (CAPS), PTSD Checklist (PCL-5), Childhood Trauma Questionnaire (CTQ) ve dissosiyasyon ölçekleri bulunmaktadır.

Değerlendirme süreçleri hem tanı koymaya hem de tedavi planlamaya yardımcı olmaktadır.

Dissosiyasyon ve travma

Dissosiyasyon, bilincin, belleğin, kimlik sürekliliğinin veya algının normal bütünlüğünde bozulma yaşanmasıdır (Dell & O'Neil, 2009). Travma psikolojisinin en merkezi kavramlarından biridir ve özellikle erken dönem, kişilerarası ve süreğen travmalarla güçlü biçimde ilişkilidir. Dissosiyasyon, travma psikolojisinin merkezi kavramlarından biridir ve özellikle çocukluk çağı travmalarıyla güçlü biçimde ilişkilidir. Dissosiyasyon, bilinç, bellek, kimlik ve algı süreçlerinin bütünlüğünde ortaya çıkan kopmalar veya ayrışmalar olarak tanımlanmaktadır (Spiegel ve ark., 2013). Ağır travmalarda kişi olayı kısmen ya da tamamen hatırlamayabilmektedir. Bu durum disosiyatif amnezi olarak tanımlanmaktadır. Travmatik gerçeklik ile yüzleşmek bireye o kadar zorlayıcı gelir ki bilinçdışı olarak travmatik anının bir bölümünü veya tamamını bastırır. Dissosiyatif amnezi bilinçdışı savunma mekanizmasıyla ilişkili olarak görülmektedir (Steele, van der Hart & Nijenhuis, 2009).

Dissosiyasyonun klinik görünümünde: Zihinsel donukluk, dalıp gitme, duygusal uyuşma, zaman kayıpları, beden algısında değişiklik, bellek kayıpları, kimlikte süreksizlik, derealizasyon/depersonalizasyon belirtileri görülebilmektedir. Travmatik strese maruz kaldığında beyin "savaş-kaç" yanıtını aşırı aktive eder; ancak kaçışın mümkün olmadığı durumlarda dorsal vagal yanıt devreye girerek "donma/çözülme" (freeze/collapse) tepkisi ortaya çıkar

(Porges, 2011). Amigdala hiperaktivitesi ve prefrontal kontrolün devre dışı kalması, "duygusal kopukluk" deneyimini tetikleyebilmektedir (Lanius ve ark., 2010). Özellikle, orbitofrontal korteksin gelişimsel inhibisyonu, amigdala hiperaktivasyonu ve hipokampal bütünleşmenin zayıflaması dissosiyatif yanıtın kalıcı hale gelmesine neden olabilmektedir.

Kompleks travma literatürüne göre (Nijenhuis & van der Hart, 2011; Steele, van der Hart, Nijenhuis & 2009), ağır çocukluk travmaları kişilikte "korunan parça" ve "hayatta kalan parça" olarak iki ana işlevsel sistemi bölerek yapısal dissosiyasyona yol açabilmektedir. Bu model güncel klinik müdahalelerde oldukça yaygındır.

Travma, depresyon, anksiyete ve bağımlılık ilişkisi

Travma yaşayan bireylerde depresyon, anksiyete bozuklukları ve bağımlılık yüksek oranda eş tanılı olarak görülmektedir (Kessler ve ark., 2005). Bağımlılık çoğu zaman bireyin kendini "düzenleme girişimi" olarak ortaya çıkabilmektedir (Najavits, 2002). Komorbid bozukluklarda majör depresyon, anksiyete bozuklukları, madde kullanım bozuklukları, kişilik bozuklukları ve travma ile ilişkili disosiyatif bozukluklar sıklıkla eşlik etmektedir. Ayırıcı tanı ve eş tanıların doğru tespiti tedavi seçimini doğrudan etkilemektedir. TSSB tanısı için en az bir ay süren yeniden yaşantılama, kaçınma, olumsuz bilişsel-duygusal değişiklikler ve aşırı uyarılma belirtilerinin bulunması gerekmektedir (APA, 2013).

Travma ve depresyon

Travmatik yaşantılar depresyon riskini 3–5 kat artırmaktadır (Heim & Nemeroff, 2001). Travma, major depresif bozukluğun bilinen en güçlü çevresel belirleyicilerindendir. Travma sonrası depresyon hem biyolojik duyarlılık, hem bilişsel şemaların bozulması, hem de sosyal destek kaybı ile tetiklenmektedir.

Bunun biyolojik ve psikososyal mekanizmaları mevcuttur:

Biyolojik mekanizmalar

- HPA ekseninin kronik aktivasyonu → kortizol düzensizlikleri
- Hipokampal hacim azalması → bilişsel ve duygusal düzenleme zorlukları
- Serotonin ve norepinefrin döngülerinde bozulma

Bu değişiklikler depresif duygudurum, anhedoni ve motivasyon kaybıyla ilişkilidir.

Psikososyal mekanizmalar

- Değersizlik, suçluluk, utanç
- Öğrenilmiş çaresizlik
- Güvensiz bağlanma
- Kendilik algısında bozulma

İstismar, doğal afet veya şiddet gibi travmatik olaylar bazı psikolojik belirtilerin oluşmasına neden olabileceğinden, travmatik deneyimler depresyon geliştirme riskini önemli ölçüde artırabilmektedir. Hem travma hem de depresyon, uyku bozuklukları, konsantrasyon güçlüğü ve sinirlilik gibi

örtüşen semptomlara neden olmaktadır. Travmaya maruz kalan herkes depresyon geliştirmese de, travmanın şiddeti genellikle depresif semptomların şiddetiyle ilişkilidir. Özellikle çocukluk çağı travmaları, erişkin dönemi depresyonunun en güçlü belirleyicilerindendir (Rossi ve ark., 2024).

Travma ve kaygı bozuklukları

Travma, beyin kimyası ve yapısındaki değişiklikler yoluyla kaygıya neden olabilmekte ve bu da kalıcı bir "savaş, kaç veya don" tepkisine yol açabilmektedir. Bu durum, yaygın kaygı, panik ataklar, aşırı tetikte olma hali ve kişiye travmatik olayı hatırlatan her şeyden kaçınma şeklinde kendini gösterebilmektedir. Travma birçok anksiyete bozukluğu için tetikleyici veya sürdürdürücü bir etkendir:

- Panik bozukluk: Travmatik anıların fizyolojik yeniden aktivasyonu
- Sosyal kaygı: Zorbalık/istismar sonrası değersizlik şemaları
- Genel kaygı bozukluğu: Hipervijilans, tehdit algısının artması
- Fobiler: Travmatik öğrenme mekanizmaları (ör. köpek saldırısı–köpek fobisi)

Travmaya bağlı kaygı, genellikle sistematik kaçınma, irritabilite ve uykuda bozulma ile kendini göstermektedir. Travmaya maruz kalan bireylerde genelleşmiş kaygı bozukluğu, panik bozukluk ve sosyal kaygı bozukluğu gibi bozukluklar daha yüksek oranda görülmektedir.

Travmanın kaygıyı arttırma mekanizması

- Amigdala eşik değerinin düşmesi
- Tehlike algısının genellenmesi
- Bedensel duyumların tehdit olarak yorumlanması
- Güvenlik davranışlarının pekişmesi
- Travmatik ipuçlarının koşullanması (Taelah ve ark., 2025).

Travma ve bağımlılık

Bağımlılık literatürü travmanın bağımlılıkların oluşumunda en güçlü belirleyicilerden biri olduğunu göstermektedir.

Nörobiyolojik mekanizma

Travma:

- Ödül sisteminde dopamin reaktivitesini azaltır
- Nucleus accumbens duyarlılığını değiştirir
- Prefrontal kontrol işlevlerini zayıflatır.

Bu durum bireyi kısa süreli rahatlama sağlayan maddelere veya davranışlara daha yatkın hale getirmektedir.

Kendini yatıştırma modeli

Duygusal travma yaşayan bireyler, yoğun duyguları düzenlemek için:

- Alkol
- Uyuşturucu
- Yeme

- Kumar
- Dijital bağımlılıklar
- Kendine zarar davranışları gibi dışsal regülasyon yollarına yönelmektedir (Khantzian, 2017). Bağımlılık davranışlarını birey sıklıkla kendi kendine tedavi etme amacı ile ortaya çıkarmaktadır.

Kompleks travma ve bağımlılık

Çocukluk çağı travmaları bağımlılık gelişme riskini 4–8 kat artırmaktadır.

Özellikle:

- Çocukluk istismarı
- İhmal
- Aile içi şiddet
- Bağlanma travmaları bağımlılığın kronikleşmesiyle güçlü biçimde ilişkilidir (Nijenhuis & van der Hart, 2011).

Travma sonrası büyüme ve psikolojik dayanıklılık

Travma sonrası büyüme; ilişkilerde güçlenme, yaşamın anlamının yeniden değerlendirilmesi ve öz-değer artışı şeklinde ortaya çıkmaktadır (Tedeschi & Calhoun, 2004). Psikolojik dayanıklılık, travmatik stresörlere rağmen işlevselliği sürdürebilme kapasitesidir. Travma sonrası büyüme ise travmatik deneyimden sonra kişinin değer sistemlerinde, ilişki kalitesinde, yaşam amacında ve benlik algısında olumlu gelişmeler yaşamasıdır. Bazı bireyler

travma sonrası bilişsel yeniden yapılanma süreci ile psikolojik olarak güçlenebilmektedir.

Travma her zaman yıkıcı sonuçlar doğurmaz; bazı kişilerde anlamlandırma süreçleri gelişerek "travma sonrası büyüme" meydana gelebilmektedir (Tedeschi & Calhoun, 2004). Büyüme; ilişkilerde derinlik, yaşamın anlamını yeniden değerlendirme ve içsel güçlenme ile kendini göstermektedir. Dayanıklılık ise travmaya rağmen işlevselliğin sürdürülebilmesiyle ilgilidir. Destekleyici ilişkiler, sağlıklı bağlanma ve psikolojik esneklik dayanıklılığın temel belirleyicileridir.

Her travma travma bozukluğuna dönüşmemektedir. Koruyucu faktörler arasında sağlam sosyal destek, travma sonrası hızlı psikososyal müdahale, güvenli çevreye erişim, olumlu başa çıkma stratejileri ve önceki sağlıklı ruhsal yapı yer almaktadır. Psikolojik dayanıklılığın arttırılmasına yönelik müdahaleler (psiko-eğitim, sosyal ağların güçlendirilmesi) önleyici stratejiler arasında sayılmaktadır. İnsan eliyle yapılan travmalar özellikle adalet arayışını artırmakta ve öfke duygusunu güçlendirebilmektedir. (Janoff-Bulman, 1992). Bu durum iyileşme sürecini uzatabilmektedir.

Travmanın nörobiyolojisi

Travmanın merkezi sinir sistemi üzerindeki etkileri önemli bir araştırma konusudur. Kronik travma durumunda:

- Amygdala hiperreaktivitesi (duygusal / tehdite yönelik aşırı alarm),

- Prefrontal korteks aktivitesinde azalma (duygu düzenleme, üst düzey kontrol eksikliği),

- Hippocampus hacimsel azalma gibi bulgular sık raporlanır.

Ayrıca HPA ekseni ve stres-hormon (kortizol) yanıtında düzensizlikler, artmış adrenerjik tonus ve duygulanım-uyaran eşleşmelerinde değişiklikler gözlenmektedir. Bu biyolojik bulgular tedavi hedeflerinin (ör. maruz bırakma ile duyarsızlaştırma, bilişsel yeniden yapılandırma) rasyonelini desteklemektedir. Travma sonrası semptomların biyolojik bileşenleri; limbik sistem aktivasyonu, amigdala hiperaktivitesi, hipokampal hacim değişiklikleri ve prefrontal korteksin düzenleyici işlevlerinde bozulmalarla açıklanabilmektedir. Bessel van der Kolk (2014) ve Shalev ve ark (2017), travmanın beyin ağlarını hem yapısal hem işlevsel düzeyde dönüştürdüğünü ifade etmektedir. Travma amigdala, hipokampus ve prefrontal korteks işleyişini değiştirmektedir. Kronik stres kortizol dengesini bozarak bellek, dikkat ve duygusal düzenlemeyi etkilemektedir (McEwen, 2007).

Amigdala

Amigdala, tehdit algısının merkezidir. Travma sonrası aşırı duyarlılık kazanmakta ve tehlike olmayan uyaranlara bile alarm verebilmektedir (Rauch, Shin & Phelps, 2006).

Hipokampus

Hipokampus, travmatik anıların bağlamlandırılmasında önemli rol oynamaktadır. Travma sonucu küçülme ve işlev bozulması sık görülebilmektedir (Bremner, 2006).

Prefrontal korteks

Duygu düzenleme ve yürütücü işlevlerden sorumludur. Travma sonrası prefrontal kontrol zayıfladığı için kişi duygularını düzenlemekte zorlanmakadır (Shin ve ark., 2005).

Kuşaklararası travma aktarımı

Travma yalnızca anlatılarla değil, epigenetik yolaklarla da nesiller arası aktarılmaktadır. Fare çalışmalarında travmatik koku-şok eşleşmesinin sonraki nesillere aktarıldığı bulunmuştur (Dias & Ressler, 2014). Kuşaklar arası aktarım, travmanın bir nesilden diğerine biyolojik, epigenetik, ilişkisel ve sosyal öğrenme mekanizmaları yoluyla geçmesidir.

Epigenetik aktarım

Yapılan çalışmalar travmaya maruz kalan ebeveynlerin:

- Kortizol regülasyonu
- Stres genlerindeki metilasyon
- Oksitosin reseptör duyarlılığı gibi epigenetik değişiklikleri çocuklarına aktarabildiğini göstermektedir (Yehuda ve ark., 2016).

Holokost, savaş ve göç travmalarında bu bulgular güçlüdür.

İlişkisel aktarım

- Travmatize ebeveynlerde duygu düzenleme güçlüğü
- Aşırı korumacı veya kopuk ebeveynlik
- Bağlanma travmaları
- Modelleme ve aktarılmış korkular çocuğun psikolojik gelişimini şekillendirebilmektedir (Dekel & Goldblatt, 2008).

Toplumsal-kültürel aktarım

Savaş, göç, yoksulluk ve toplumsal varoluş mücadeleleri nesiller boyunca aktarılabilen kolektif psikolojik izler bırakabilmektedir. Travma yalnızca travmayı yaşayan bireyi değil, sonraki jenerasyonları da etkilemektedir. Bu aktarım biyolojik, psikolojik ve sosyal yollarla gerçekleşebilmektedir.

Psikolojik aktarım

Çocuklar ebeveynlerinin:

- Travmatik anıya ilişkin duygulanım tarzlarını
- Kaçınma ve korku örüntülerini
- Öfke, kontrol, güvensizlik regülasyon biçimlerini öğrenerek içselleştirebilmektedir (Yehuda ve ark., 2016).

Sosyal ve kültürel aktarım

Topluluk içinde travma anlatıları, sessizlik kültürü, kolektif yas ve kültürel ritüeller üzerinden aktarım gerçekleşebilmektedir (Karatay, 2020).

Kolektif travma ve toplumsal etkiler

Kolektif travma, geniş kitleleri etkileyen ve toplumsal düzeni sarsan olaylardır: savaşlar, doğal afetler, pandemiler, göç dalgaları, politik baskılar bunlar arasında sayılabilmektedir.

Kolektif travmanın özellikleri

- Bireysel travmadan daha yaygın ve uzun süreli etkiler üretmektedir.
- Toplumsal hafıza ve kimlik üzerinde iz bırakmaktadır.
- Kuşaklar arası aktarımın temel kaynağıdır (Alexander, 2004).
- Güvensizlik, belirsizlik, toplumsal bölünme artabilmektedir.

Kolektif travmanın psikolojik etkileri

- Kayıp, yas, sürekli alarm hali
- Bağlanma kopuklukları
- Toplumsal dayanışmada azalma veya aşırı sıkılaşma
- Travmatik stresin normalleşmesi (“kolektif donukluk”)

Kolektif travmadan iyileşme

- Toplumsal ritüeller (anma törenleri, kolektif yas işleme)
- Toplum temelli psikososyal müdahaleler
- Adalet, hakikat ve onarım süreçleri
- Ortak hikâye üretimi ve travma anlatılarının tanınması (Karatay, 2020).

Savaş, göç, deprem, ekonomik krizler gibi olaylar toplumun genel psikolojik dayanıklılığını etkilemektedir. KKTC'de TSSB yaygınlığı %11.9, depresyon yaygınlığı %23.4 bulunmuştur. KKTC'de saptanan yüksek TSSB ve depresyon yaygınlık oranları, diğer yüksek prevalanslı bölgeler ile benzer şekilde, savaş geçmişi, ekonomik problemler, zorunlu göç deneyimi, tanınmayan bir ülke oluşu ve koloni geçmişi gibi faktörler ile açıklanabilmektedir (Babayiğit & Çakıcı, 2022). Toplumsal travmalar (savaş, göç, ekonomik krizler, pandemiler) bireysel travma semptomlarını ağırlaştırabilmekte ve kuşaklar arası aktarım süreçlerini tetikleyebilmektedir. Klinisyen için bireyin yaşadığı travmayı toplumsal bağlamıyla birlikte değerlendirmek önemli bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir.

Kolektif travmalar bireysel travmalardan farklı olarak:

- Büyük grupları etkileyen
- Kayıp, belirsizlik ve tehdit içeren
- Toplumsal hafızada yer eden
- Kuşaklar boyunca sürdürülebilen olaylardır (Alexander, 2012).

Örnekler:

- Savaşlar
- Doğal afetler
- Pandemiler
- Ekonomik krizler
- Politik şiddet

Kolektif travmanın özellikleri

- Kimlik yaralanması
- Topluluk bağlarının zayıflaması
- Yaygın güven kaybı
- Kolektif yas
- Kültürel süreklilikte kırılma

Bireyler sadece kendi yaşadıklarıyla değil, topluluğun hafızasında yer eden acıyla da koşullanabilmektedirler.

Travma ve maneviyat

Maneviyat travma sonrası iyileşme sürecinde koruyucu bir faktör olabilmekte; ancak işlevselliği bozacak düzeyde bir kaçınma mekanizmasına dönüşmemesi gerekmektedir (Pargament, 2011). Travma bireyin dünya görüşünü, anlam sistemlerini ve manevi yapısını doğrudan etkilemektedir. Bu ilişki çift yönlüdür: travma maneviyatı zedeleyebilmekte, ancak maneviyat aynı zamanda travma sonrası yaşanan süreçte iyileştirici bir kaynak olabilmektedir.

Travmanın maneviyat üzerindeki etkileri

Travmatik deneyim:

- "Dünya adildir" inancının çökmesine yol açabilmektedir.

- Bireyin anlam arayışını sekteye uğratabilmektedir.

- Manevi kriz, inanç kaybı, suçluluk ve öfkeye neden olabilmektedir (Pargament, 2011).

Afetler, ani kayıplar ve savaş gibi kolektif travmalarda manevi kırılma belirginleşmektedir.

Maneviyatın travma sonrası iyileşmeye katkısı

Araştırmalar, manevi/dini başa çıkmanın şu süreçleri güçlendirdiğini göstermektedir:

- Umut
- Dayanıklılık
- Sosyal destek
- Anlam üretme
- Gelecek odağı (Wong, 2012)

Bazı modellerde manevi anlamlandırma travma sonrası büyüme ile yakından ilişkilidir. Bazı bireylerde ise:

- Travma sonrası anlam arayışı
- Şükür pratikleri
- Meditasyon, dua ve içsel dayanıklılık güçlenmesi
- Topluluk aidiyeti travma sonrası büyümeyi destekleyen bir koruyucu faktör haline gelmektedir.

Maneviyat, bilimsel literatürde "psikolojik dayanıklılık" ile pozitif ilişkili bulunmuştur (Pargament, 2013). Yaşanan travmatik deneyim sonrası maneviyata yönelen bireylerde şükran, hayatındaki olumlu yönlerin fark edilmesi ve geleceği yönelik umut kavrayışının benimsenmesi gibi değişimlerin travma sonrası iyileşme sürecine olumlu yönde katkı sağladığı düşünülmektedir.

Epidemiyoloji ve risk faktörleri

Travma maruziyeti genel nüfusta yaygındır; yaşam boyu travma maruziyeti oranları çalışmalara göre değişse de birçok toplumda önemli bir kesim en az bir kez potansiyel olarak travmatik olay deneyimlemektedir. Ancak TSSB gelişimi travma maruziyetine otomatik olarak bağlı değildir; genetik yatkınlık, önceden var olan ruhsal hastalık, sosyal destek düzeyi, travmanın şiddeti/süresi, travmatik olayın doğası ve travma sonrası stresörler belirleyici risk faktörleridir. Buna ek olarak, kadınlarda ve belirli meslek gruplarında (ör. acil servis çalışanları, askerler) TSSB riski genelde daha yüksektir (Babayiğit & Çakıcı, 2022).

Travmada terapi yaklaşımları

Travma tedavisi multidisipliner bir yaklaşım gerektirmektedir. Klinik olarak travma tedavisinde en sık kullanılan etkin yöntemler arasında: EMDR, bilişsel davranışçı terapi, travma odaklı BDT, somatik deneyimleme, psikanalitik yönelimli terapi, pozitif psikoterapi ve mindfulness temelli terapiler bulunmaktadır (Herman, 2015).

Uluslararası yaklaşımlar, travma-odaklı terapilerin TSSB tedavisinde birinci basamak olduğunu göstermektedir. APA gibi kurumlar tarafından travma-odaklı bilişsel davranışçı terapi (maruz bırakma+bilişsel yeniden yapılandırma), EMDR ve bazı durumlarda prolonged exposure (PE) ve cognitive processing therapy (CPT) önerilmektedir. C-PTSD, yalnızca semptom çoğalması değil, aynı zamanda öz-kimlik, ilişki kurma ve duygudurum düzeninde kronik bozulma göstermektedir. Tedavi genellikle üç aşamalıdır: stabilizasyon (güvenlik, duygudurum düzenleme becerileri), travma işleme (uygun teorik modelle) ve yeniden entegrasyon/rehabilitasyon. Terapötik hedefler arasında özsaygının yeniden inşası, güven ilişkilerinin onarımı ve günlük işlevselliğin artırılması mevcuttur (Cohen ve ark., 2018).

Travma odaklı BDT (TO-BDT)

TO-BDT, anıların kontrollü bir şekilde yeniden işlenmesini, kaçınmanın azaltılmasını ve travma ile ilişkili yanlış inançların düzeltilmesini hedeflemektedir. Çocuk ve ergenler için uyarlanmış formu yaygın şekilde kullanılmaktadır (Cloitre ve ark., 2011). Travma sonraso bireylerde yaygın bilişsel çarpıtmalar gözlemlenmektedir. Bu bilişsel çarpıtmalar bireyde yoğun duygusal tepkilerin oluşmasını tetiklemektedir. Bu yaklaşım ile olumsuz otomatik düşünceler ve temel varsayımlar üzerinden çalışılarak suçluluk, öfke gibi yoğun duygusal tepkilerin de azaltılması hedeflenmektedir (Ogan, Özsoysal & Aysan, 2023).

EMDR (Eye Movement Desensitization and Reprocessing)

EMDR, travmatik anıların işlem görmesini ve duygusal yükün azalmasını sağlamak için çift-dikkat biçimlendirme (örn. göz hareketleri) kullanılmaktadır. Bu yaklaşımdaki temel Teknik göz hareketleri ile duyarsızlaştırma sağlanmasıdır. Travmatik anı yeniden işlenerek travmatik deneyimin yarattığı duygusal tepkiler azaltılmaktadır. Birçok karşılaştırmalı çalışma EMDR'in etkin olduğunu göstermektedir; meta-analizler TO-BDT ile EMDR arasında klinik anlamlı fark olmadığını, her iki yöntemin de etkili olduğunu göstermiştir. Ancak çalışmaların heterojenliği ve bazı araştırmalardaki metodolojik sınırlılıklar literatürde tartışma konusudur (Shapiro, 2018).

Süre, doz ve hedefleme

Tedavinin süresi semptom şiddeti, kroniklik ve eşlik eden sorunlara göre değişmektedir. Akut travma sonrası erken müdahale gerektiğinde kısa süreli çözüm odaklı, travma-odaklı müdahaleler önerilebilirken, kronik/kompleks travmada uzun süreli çok aşamalı yaklaşımlar (ör. Stabilizasyon-travma işleme-rehabilitasyon) tercih edilmektedir (Ogan, Özsoysal & Aysan, 2023).

Farmakoterapi

Antidepresanların (özellikle SSRI'ler: sertralin, paroksetin) TSSB semptomlarını azaltmada etkili olduğu saptanmıştır; ancak psikoterapiye göre genel olarak daha sınırlı etkiye sahiptir ve kombinasyon yaklaşımları sıklıkla

kullanılmaktadır. Prazosin gibi bazı ajanlar travma sonrası kabus ve uyku bozukluklarında spesifik etki gösterse de ilaç tedavisi bireyselleştirilmelidir (Gökalp, 2000).

Kaynakça

Agamben, G. (1999). Remnants of Auschwitz: The witness and the archive. (D. Heller-Roazen, Trans.). Zone Books.

Alexander, J.C. (2004). Chapter 1. Toward a Theory of Cultural Trauma. Cultural Trauma and Collective Identity, Berkeley: University of California Press, pp. 1-30.

American Psychiatric Association (2013) Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-5. 5th edn. Washington, D.C.: American Psychiatric Publishing.

American Psychiatric Association. (2022). Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5th ed., text rev.)https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425787.

Babayiğit, A., & Çakıcı, M. (2022). Prevalence and risk factors of post-traumatic stress disorder in a North Cyprus household adult cross-sectional study. Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi, 4(4), 315-323.

Bremner, J. D. (2006). Traumatic stress: Effects on the brain. Dialogues Clin Neurosci, 8(4), 445-61.

Caruth, C. (1996). Unclaimed experience: Trauma, narrative and history. Johns Hopkins University Press.

Cloitre, M., Courtois, C.A., Charuvastra, A., Carapezza, R., Stolbach, B.C., & Green, B.L. (2011). Treatment of complex PTSD: results of the ISTSS expert clinician survey on best practices. J Trauma Stress, 24(6), 615-27.

Cohen, J.A., Deblinger, E., & Mannarino, A.P. (2018). Trauma-focused cognitive behavioral therapy for children and families. Psychother Res, 28(1), 47-57.

Dekel, R., & Goldblatt, H. (2008). Is there intergenerational transmission of trauma? The case of combat veterans' children. Am J Orthopsychiatry, 78, 281-289.

Dias, B. G., & Ressler, K. J. (2014). Parental olfactory experience influences behavior and neural structure in subsequent generations. Nature Neuroscience, doi: 10.1038/nn.3594

Frankl, V. (1946). Man's search for meaning. Beacon Press.

Freud, S. (1920). Beyond the pleasure principle. The International Psycho-Analytical Press London: Vienna.

Fuchs, T. (2021). Time, the body, and the other in phenomenology and psychopathology. In C. Tewes & G. Stanghellini (Eds.), Time and body: Phenomenological and psychopathological approaches (pp. 12–40). Cambridge University Press.

Gökalp, P.G. (2000). Travma sonrası stress bozukluğunda ilaç tedavisi. Klinik Psikiyatri, 3, 21-28.

Heim, C., & Nemeroff, C. (2001). The role of childhood trauma in the neurobiology of mood and anxiety disorders: preclinical and clinical studies. Biol Psychiatry, 49(12), 1023-39.

Herman, J. L. (1992). Trauma and Recovery: The Aftermath of Violence—From Domestic Abuse to Political Terror. New York: Basic Books.

Herman, J. (2015). Trauma and Recovery. Basic Books.

Jae, S. (2024). Analysing the different types of trauma and their impact on mental health. Neuropsychiatry, 14(5), 1-2.

Janoff-Bulman, R. (1992). Shattered assumptions: Towards a new psychology of trauma. Free Press.

Kessler, R. C., Sonnega, A., Bromet, E., Hughes, M., & Nelson, C.B. (2005). Posttraumatic stress disorder in the National Comorbidity Survey. Arch Gen Psychiatry, 52(12), 1048-60.

Kida, E.B., Jahiu, G., & Karaj, T. (2025). Prevalence of post-traumatic stress disorder and traumatic exposure among teachers in post-war communities. Discover Mental Health, 10.1007/s44192-025-00194-6.

Krause-Utz, A. (2022). Ayrışma, travma ve sınırda kişilik bozukluğu. bord kişisel bozukluk duygu düzensizliği 9, 14. https://doi.org/10.1186/s40479-022-00184-y

Lanius, R. A., Vermetten, E., & Pain, C. (Eds.). (2010). The Impact of Early Life Trauma on Health and Disease: The Hidden Epidemic. Cambridge: Cambridge University Press.

Lyotard, J.F. (1988). The differend: Phrases in dispute. Minneapolis: University of Minnesota Press.

McEwen, B. (2007). Physiology and neurobiology of stress and adaptation: Central role of the brain. Physiological Reviews, 87(3).

Merleau-Ponty, M. (1945). Phenemenology of perception. Paris: Gallimard.

Nijenhuis, E., & van der Hart, O. (2011). Dissociation in trauma: a new definition and comparison with previous formulations. J Trauma Dissociation, 12(4), 416-45.

Ogan, S., Öz Soysal, F. S., ve Aysan, F. (2023). Travma ve krize müdahele yaklaşımları: kuramsal bir bakış. Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi, 14 (2), 1431-1457.

Pargament, K. (2011). Spiritually integrated psychotherapy: Understanding and addressing the sacred. New York: Guilford Press.

Ratcliffe, M. (2017). Real hallucinations. Psychiatric illness, intentionality, and the interpersonal world. Cambridge: MIT Press.

Rauch, S.L., Shin, L.M., & Phelps, E.A. (2006). Travma sonrası stres bozukluğu ve yok oluşun nörodevre modelleri: insan nörogörüntüleme araştırması - geçmiş, şimdi ve gelecek. Biol Psychiatry 60, 376–382.

Rossi, A.A., Panzeri, A., Fernandez, I. et al. (2024). The impact of trauma core dimensions on anxiety and depression: a latent regression model through the Post-Traumatic Symptom Questionnaire (PTSQ). Sci Rep 14, 23036.

Shalev, A., Yehuda, R., & McFarlane, A. (2017). International Handbook of Traumatic Stress Syndromes. Netherlands: Springer.

Shapiro, F. (2018). Eye movement desensitization and reprocessing (EMDR) therapy: Basic principles, protocols, and procedures (3rd ed.). The Guilford Press.

Shin, L.M., Wright, C.I., Cannistraro, P.A., Wedig, M.M., McMullin, K., Martis, B., ve diğerleri (2005). Travma sonrası stres bozukluğunda açıkça görülen korkulu yüzlere amigdala ve medial prefrontal korteks tepkilerinin fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme çalışması. Arch Gen Psychiatry, 62, 273–281.

Spiegel, D., Lewis-Fernández, R., Lanius, R., Vermetten, E., Simeon, D., & Friedman, M. (2013). Dissociative disorders in DSM-5. Annual Review of Clinical Psychology, 9, 299-326.

Steele, K., van der Hart, O., & Nijenhuis, E. R. S. (2009). The theory of trauma-related structural dissociation of the personality. In P. F. Dell & J. A. O'Neil (Eds.), Dissociation and the dissociative disorders: DSM-V and beyond (pp. 239–258). Routledge/Taylor & Francis Group.

Taelah, M., Asif, F., Noureen, S., & Khan, S. (2025). The role of childhood trauma and self-esteem in anxiety disorders among young adults across different institutes of Pakistan. Research Journal of Psychology, 3(2), 204-212.

Tedeschi, R.G., & Calhoun, L.G. (2004). Posttraumatic growth: conceptual foundations and empirical evidence. Psychol Inq, 15(1), 1-18.

van der Kolk, B. (2014). The body keeps the score: Brain, mind, and body in the healing of trauma. UK: Penguin Books.

Wong, P. T. P., & Wong, L. C. J. (2012). A meaning-centered approach to building youth resilience. In P. T. P. Wong

(Ed.), The human quest for meaning: Theories, research, and applications (2nd ed., pp. 585–617). Routledge/Taylor & Francis Group.

Wulkau, L., Racaite, J., Bain, P., Bramesfeld, A., & Lindert, J. (2025). Forced displacement, social support, and resilience: Meta-analytic evidence. Journal of Immigrant and Minority Health, 10.1007/s10903-025-01759-x.

Yalom, I. D. (1980). Existential psychotherapy. Basic Books/Hachette Book Group.

Yehuda, R., & Lehrner, A. (2018). Intergenerational transmission of trauma effects: putative role of epigenetic mechanisms. World Psychiatry, 17(3), 243-257.

Yıldırımlı, G., Tosun, A. (2012). Travma sonrası stres bozukluğunda bilişsel süreçler. International Journal of Human Sciences, 9(2), 1429-1442.

BÖLÜM 8

Güzelliğin Felsefesi ve Altın Oran

Vali GJİNALİ, *Dr.*
vgjinali@ciu.edu.tr

Öz

Güzellik kavramı, insanlık tarihinin en eski dönemlerinden itibaren hem kültürel hem de düşünsel bir değer olarak varlığını sürdürmüştür. Erken uygarlıklar olan Mezopotamya, Mısır, Yunan ve Roma toplumları, güzelliği yalnızca dış görünüşle sınırlı bir olgu olarak değil, aynı zamanda düzen, uyum ve toplumsal statünün bir ifadesi olarak ele almışlardır. Mezopotamya'da güzellik tanrısal düzenin parçası olarak görülürken, Mısır'da temizlik, sağlık ve ruhsal arınma ile ilişkilendirilmiştir. Yunan kültüründe güzellik; oran, simetri ve ölçü üzerine kurulmuş estetik bir ideal haline gelirken, Roma'da daha gösterişli, sosyal statüyle bağlantılı bir yapıya bürünmüştür.

Felsefe tarihinde güzellik üzerine düşünceler, bu kültürel birikimlere paralel şekilde gelişmiştir. Antik Yunan filozofları, güzelliği evrenin matematiksel düzeniyle ilişkilendirerek, estetiği rasyonel temeller üzerine oturtmaya çalışmışlardır. Platon'un "idealar" öğretisinde güzellik, duyularla algılanan biçimlerin ötesinde, mükemmel ve

değişmeyen bir gerçeklik olarak konumlanır. Aristoteles için ise güzellik, nesnelerin içsel düzeni, uyumu ve işlevsel bütünlüğüyle ilgilidir. Modern felsefe geleneğinde Kant, estetik yargıları öznel bir deneyim olmakla birlikte evrensel bir geçerlilik iddiası taşıyan yargılar olarak tanımlamış; böylece güzellik hem bireysel algının hem de ortak insan duyarlılığının ürünü olarak ele alınmıştır. Günümüze yaklaştıkça Santayana gibi düşünürler güzelliği haz, duygu ve anlam üretimi bağlamında değerlendirerek estetik deneyimin duygusal yönünü vurgulamıştır.

Bu tarihsel ve felsefi çerçeve içinde Altın Oran, güzelliğin ölçülebilir olup olmadığına dair tartışmaların merkezinde yer alır. Antik dönemden itibaren matematiksel oranların estetikle ilişkisi incelenmiş olsa da Altın Oran özellikle Rönesans sanatçılarının ve düşünürlerinin çalışmalarıyla evrensel bir uyum ilkesi olarak dikkat çekmiştir. Leonardo da Vinci'nin insan bedenini geometrik ilişkiler üzerinden analiz eden çizimleri, bu oranın hem bilimsel hem de sanatsal açıdan güçlü bir referans haline gelmesini sağlamıştır.

Günümüzde Altın Oran; estetik cerrahi, yüz analizi, makyaj teknikleri ve tasarım disiplinlerinde referans alınan bir araç olarak kullanılmaktadır. Yüzdeki yapısal uyumu değerlendirmede kaş, göz, burun ve dudak oranları bu ilkeye göre incelenmekte; böylece hem profesyonel hem de sanatsal estetik uygulamalarda daha bütüncül bir yaklaşım geliştirilmektedir. Bununla birlikte çağdaş araştırmalar, Altın Oran'ın güzelliği tanımlayan mutlak bir standart olmadığını, ancak estetik değerlendirmede yol gösterici bir çerçeve sunduğunu vurgulamaktadır. Böylece güzellik,

tarih boyunca olduğu gibi bugün de hem ölçülebilir oranların hem de kültürel çeşitliliğin iç içe geçtiği çok boyutlu bir kavram olarak varlığını sürdürmektedir.

Giriş

İnsanoğlu, yaratılışından bu yana, "güzelin ne olduğu" ve "neyin güzel sayıldığı" sorularına duyduğu merakla estetik bir sorgulama içinde olmuştur. Güzellik kavramı ile insan arasındaki ilişki, insanın güzel olana karşı geliştirdiği hoşlanma ve haz duygularıyla kendini gösteren doğal bir eğilim olarak varlığını sürdürmektedir (Çetinkaya, 2010).

Güzellik kavramını birkaç sözcükle tanımlamak mümkün görünse de bu tür ifadeler çoğunlukla yalnızca yüzeysel bir etki yaratır ve derinlikli bir anlayış sunmaz. Saltzberg ve Chrisler (1997) güzelliğin nesnel bir biçimde ölçülemeyeceğini ve güzelliğin esasen başkalarının değerlendirmelerinin bir sonucu olduğunu ifade etmektedir (Aygüneş, 2022). Güzelliğin "hakikatin ifadesi", "ilahi mükemmelliğin sembolü" ya da "iyinin duyusal görünümü" olarak nitelendirilmesi etkileyici olsa da bu tanımlar kavramın özünü açıklamaktan uzaktır. Gerçek anlamda açıklayıcı bir güzellik tanımı, güzelliğin kökenini, oluşum koşullarını ve bileşenlerini ortaya koymalıdır. Bu bağlamda, güzelliğin ne zaman, nasıl ve hangi nedenlerle ortaya çıktığını, bir varlığın güzel olarak değerlendirilebilmesi için hangi estetik ölçütleri karşılaması gerektiğini ve insan doğasının hangi yönlerinin güzelliğe duyarlılığı mümkün kıldığını belirlemek gereklidir. Ancak bu unsurların bir araya getirilmesiyle, güzellik kavramının niteliği ve estetik

değerlendirmenin temeli gerçekten anlaşılabilir (Santayana, 2023).

Güzellik duygusu her insanda doğal olarak var olmasına rağmen, güzellik olgusunu felsefî bir problem olarak ilk kez Antik Yunan filozofları ele almıştır. Başlangıçta, diğer felsefî konular gibi güzellik de dini bağlamda tartışılmıştır. Ancak Pythagoras ile birlikte güzellik, kavramsal bir nitelik kazanmış ve güzel olanın uyumluluk ile ilişkili olduğu belirtilmiştir. Herakleitos, bu uyumun zıtlıklar üzerinden sağlanabileceğini ileri sürerken, Empedokles güzellik ile sevgi ve aşk arasında bir bağlantı kurarak konuyu farklı bir boyuta taşımıştır. Demokritos, güzelliği doğada değil, insanda aramayı önermiş, Sokrates ise bu yaklaşımı geliştirerek asıl güzelliğin ruh güzelliği olduğunu vurgulamış ve güzellik ile iyilik arasında sıkı bir bağ olduğunu ifade etmiştir. Platon, tüm güzelliklerin, idea olarak var olan güzelin yansımaları olduğunu ileri sürmüş ve güzel ile iyi arasındaki ilişkiyi sürdürmüştür. Bu yaklaşımın aksine, Aristoteles, güzelliğin nesnelerden kaynaklandığını kabul ederek Platon'un ideaya dayalı anlayışına karşı çıkmıştır. Aristoteles, daha önce kabul edilen orantı, simetri ve uyumluluk gibi ölçütlere büyüklük kavramını ekleyerek güzelliğin yücelik boyutunu da gündeme taşımıştır (Özden, 2002).

Ancak, güzellik algısı zaman içinde ve kültürden kültüre farklılık göstermiştir. Örneğin, Antik Yunan'da ideal güzellik oranları matematiksel olarak hesaplanarak belirlenirken, Rönesans döneminde daha gerçekçi portreler ve manzaraların güzellik anlayışı ortaya çıkmıştır. Güzellik

algısı sadece zaman içinde değişmekle kalmamış, aynı zamanda farklı kültürler arasında da büyük farklılıklar göstermiştir. Aynı kültürde bir dönem güzel bulunan şey, daha sonra çirkin bulunabilirken, farklı kültürlerin güzellik ve çirkinlik algısı da değişebilmektedir (Karadeniz, 2024).

Güzellik, çok boyutlu ve çok katmanlı bir kavramdır; bu çok boyutluluk, doğadaki güzelliklerden ilahi güzelliklere kadar farklı düzeylerde ele alınabilmesini sağlar. İnsan bağlamında ise güzellik yalnızca fiziksel özelliklerle sınırlı değildir; ahlak, erdem ve davranış biçimleri gibi manevi unsurlar da bireyin içsel güzelliklerini oluşturur (Aygüneş, 2022). Bu çok boyutlu yaklaşım, güzelliği yalnızca soyut bir kavram olmaktan çıkararak, öznede haz ve beğeni duyguları uyandıran somut bir özellik olarak kavramamıza olanak tanır.

Güzellik bu çerçevede, bir nesnenin öznede beğeni ve haz duyguları uyandırabilme kapasitesi ile tanımlanabilir. Bu etkiyi yaratabilmesi için nesne, öznedeki duyusal algılara hitap etmelidir. Dolayısıyla güzellik, görme, işitme ve dokunma gibi duyular aracılığıyla, biçim, orantı, düzen, ahenk ve ölçülülük gibi unsurlar üzerinden ruhun derinliklerinde beğeni, hoşa gitme ve hayranlık duygusu uyandıran estetik bir değer olarak anlaşılır (Özden, 2002, Karadeniz, 2024).

Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, fiziksel güzelliğe ilişkin metaforları tartışmak olduğundan, derlemde yer alan insanın fiziksel güzelliği dışındaki ifadeler çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır.

Güzellik anlayışının tarihsel gelişimi

Güzellik kavramı, insanlık tarihinin en eski dönemlerinden itibaren hem düşünsel hem de estetik bir sorgulama alanı olmuştur. Her dönem, kendi toplumsal, kültürel ve felsefî koşulları doğrultusunda "güzel"e farklı anlamlar yüklemiştir. Bu nedenle güzellik anlayışı, yalnızca estetik beğeninin değil, aynı zamanda insanın dünyayı algılama biçiminin de bir yansımasıdır.

Eco, (2016) 'Güzelliğin Tarihi' adlı yapıtında güzeli tarif ederken onun zarif ve hoş benzeri kavramlar gibi genellikle beğendiğimiz bir şeyi tarif etmek amacıyla kullandığımız bir sıfat olduğunu söylemektedir. Bu yönüyle güzel olanın aynı zamanda iyi olanla da bağlantılı olduğunu söyler. Bu bakımdan güzel olan sadece sevdiğimiz bir şey değil, aynı zamanda kendimiz için isteyebileceğimiz bir şeydir de.

Kimi kültürlerde güzel olarak nitelenen bir şey, başka bir kültürde çirkin olarak nitelenebilir. Her kültür kendi güzellik anlayışını kendisi yaratmaktadır ve bunu ifade ederken de çirkinlikten yararlanır (Atar, 2018). Örneğin ilk medeniyetlere bakacak olursak; Mezopotamya uygarlığı, insanlık tarihinin en eski yerleşim merkezlerinden biri olarak hem kültürel hem de estetik açıdan ileri bir düzeye ulaşmıştır. Bu toplumda kadınların güzellik anlayışı; düzen, zarafet ve toplumsal statünün bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Güzellik kavramı, tanrılara duyulan hürmetle ve bireyin kendini yüceltme arzusuyla doğrudan ilişkilendirilmiştir (Leick, 2003). Kadınlar saç bakımına özel

bir önem atfetmiş; saçlarını örgü, bukle ve topuz gibi biçimlerle şekillendirmiştir. Saç, çoğunlukla doğurganlık ve kadınlıkla özdeşleştirilmiş sembolik bir unsur olarak kabul edilmiştir (Black & Green, 1998). Cilt bakımı ve parfüm kullanımı da bu bağlamda dikkate değerdir; doğal yağlar, aromatik esanslar ve bitkisel karışımlar hem fiziksel güzelliği hem de bedensel arınmayı simgelemiştir. Mezopotamya halkı için güzellik, ilahi bir düzenin dünyevi tezahürü olarak görülmüş; bu nedenle makyaj, saç düzenlemeleri ve takılar yalnızca görsel bir süsleme aracı değil, aynı zamanda ruhsal uyumun ve toplumsal konumun bir ifadesi olarak benimsenmiştir (Matthews, 2003).

Antik Mısır uygarlığında güzellik kavramı; sağlık, hijyen ve kutsallıkla iç içe geçmiş çok boyutlu bir olgu olarak değerlendirilmiştir. Bedensel uyum ve arınmışlık, güzelliğin temel ölçütleri arasında yer alırken; kadınlar açısından güzellik, yalnızca fiziksel görünümle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda ruhsal denge ve içsel uyumun dışa vurumu olarak algılanmıştır (Manniche, 1999). Mısırlı kadınların göz çevresine uyguladıkları siyah sürme, estetik bir unsur olmanın ötesinde, güneş ışınlarına karşı koruyucu işleviyle ve taşıdığı mistik anlamlarla öne çıkmıştır (Hart, 2004). Saçlar da güzellik anlayışında önemli bir yere sahipti; örgüler, peruklar ve aromatik yağlarla süslenerek hem görsel hem de sembolik bir değer taşımıştır (Robins, 1993). Mısır toplumunda güzellik, tanrılara yakınlıkla özdeşleştirilmiş; bu nedenle kişisel bakım ve süslenme ritüelleri, aynı zamanda dini bir ibadet ve bireyin kendini kutsallaştırma biçimi olarak görülmüştür. Güzellik anlayışı, ölümsüzlük

inancıyla da bağlantılıydı; mezarlarda yer alan kozmetik kapları, bireyin estetik kimliğinin ölümden sonra da korunacağına dair inancı yansıtmaktadır.

Antik Yunan uygarlığı, yalnızca felsefe, sanat ve bilim alanlarındaki katkılarıyla değil, aynı zamanda güzellik kavramının düşünsel temellerini şekillendirmesi bakımından da insanlık tarihinde ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Yunan düşüncesinde güzellik (kalos/kallos), salt fiziksel bir özellik olarak değil; ahlaki, ruhsal ve zihinsel bir erdemin dışa vurumu şeklinde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda güzellik; denge, ölçülülük, simetri ve uyum ilkeleriyle tanımlanmış ve ideal formun bir yansıması olarak görülmüştür (Boardman, 1995). Antik Yunanlılar, insan bedenini tanrısal bir tasarım olarak kabul etmiş; bu nedenle bedeni yüceltmek, biçimlendirmek ve korumak, kutsal bir eylem olarak benimsenmiştir (Neils, 2005). Kadın bedeni ise doğurganlık, estetik değer ve ilahi uyumun sembolü olarak öne çıkmıştır. Aşırılık, yapaylık ve gösteriş, güzellik anlayışına aykırı unsurlar olarak değerlendirilmiş; hakiki güzellik ise ölçülü yaşam biçimi ve doğayla bütünleşme idealiyle özdeşleştirilmiştir (Blundell, 1995).

Roma uygarlığında güzellik kavramı, yalnızca estetik bir özellik olarak değil; aynı zamanda erdem ve düzen ilkeleriyle yakından ilişkili bir değer olarak ele alınmıştır. Güzellik, bedensel görünümle ahlaki uyumun birleşimini ifade ederken, Antik Yunan'dan farklı olarak Romalılar bu kavramı toplumsal statüyle doğrudan bağlantılı görmüşlerdir (Olson, 2008). Özellikle aristokrat Roma kadınları için güzelliğin korunması ve sergilenmesi, bireysel bir tercihten

öte, ailenin itibarı, zenginliği ve sosyal konumunun bir temsili olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle kişisel bakım ve süslenme pratikleri, bireysel arzuların ötesinde toplumsal bir yükümlülük haline gelmiştir. Roma'nın güzellik anlayışı, Yunanların "ölçülülük" idealini sürdürmekle birlikte, bu ideale dünyevi ve sosyal bir boyut eklemiştir. Yunan kültüründe güzellik bir erdem olarak değerlendirilirken, Roma'da bu erdem; saygınlık, görünürlük ve toplumsal prestijle iç içe geçmiştir (Kelly, 2013). Bu durum, Roma'da güzellik algısının daha maddi, gösterişli ve dışa dönük bir biçim kazanmasına yol açmıştır. Ancak bu gösterişin temelinde hâlâ ölçülülük, simetri ve düzen arayışı yatmakta; aşırı makyaj, abartılı renk kullanımı ve düzensizlik olumsuz karşılanmaktaydı. Gerçek Roma zarafeti, "gösterişsiz ama etkileyici" olma ilkesine dayanmaktaydı (Grant, 1997).

Unsur	Mezopotamya	Mısır	Yunan	Roma
Temel anlam	Doğurganlık, bereket ve toplumsal kimliğin ifadesi	Kutsallık ve arınmışlık	Ruh-beden dengesi ve doğallık	Statü, zarafet ve prestij
Makyaj anlayışı	Koruyucu, büyüsel ve statü belirleyici	Koruyucu, dini anlamlı	Hafif ve doğallığı vurgulayan	Belirgin ve toplumsal gösterişli
Saç ve takı	Örgüler, baş bantları, altın ve değerli taş süsleri	Kokulu yağlar, örgüler, mücevher	Sade örgüler, zarif tokalar	Karmaşık modeller, altın tokalar

Cilt ideali	Açık ten, sağlıklı ve bakımlı görünüm	Bronz ve parlak	Açık, pürüzsüz, doğal	Beyaz, temiz ve zarif
Güzellik ideali	Bereket tanrıçalarıyla özdeş, dişil güç vurgusu	Tanrısal düzen	Ruhsal denge	Toplumsal güç
Estetik yaklaşım	Büyüsel, sembolik ve toplumsal	Ritüel ve dinsel	Felsefi ve ahlaki	Sosyal ve kültürel

Tablo 1. Mezopotamya, Mısır, Yunan ve Roma medeniyetlerine ait güzellik anlayışlarının ortak noktaları ve farklılıkları

Bu uygarlıkların güzellik anlayışları arasındaki ortak noktalar ve farklılıklar, estetik kavramının tarihsel süreçte kültürel, dinsel ve toplumsal bağlamlarla nasıl şekillendiğini göstermektedir. Her dönemde güzellik, içinde bulunulan toplumun değerleri, inanç sistemleri ve dünya görüşüyle iç içe gelişmiş; bu da estetiğin hem bireysel hem de kolektif bir anlam taşımasına yol açmıştır.

Orta Çağ'a gelindiğinde ise, güzellik kavramı giderek somut biçimlerde temsil edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde, güzelin görünür olanla özdeşleştirilmesi anlayışı güç kazanmış; mimari, heykel ve resim gibi güzel sanatların yükselişi, bu estetik yönelimin en belirgin yansıması olmuştur. Ancak Aydınlanma Çağı ile birlikte güzellik kavramı yeniden zihinsel ve felsefî bir kategori olarak ele alınmıştır. Antik dönemdeki kutsal ve metafizik temellere dayanan güzellik düşüncesi, bu çağda yerini aklın

rehberliğinde, rasyonel sistemler içinde değerlendirilen bir estetik anlayışa bırakmıştır (Yanar, 2019).

Sonuç olarak, güzelliğin tarihsel gelişimi incelendiğinde, bu kavramın dinsel bir simgeden akıl temelli bir estetik kategoriye evrildiği; dolayısıyla her dönemin güzellik anlayışının, kendi toplumsal ve kültürel dinamikleriyle doğrudan ilişki içinde olduğu görülmektedir.

Güzellik felsefesi ve filozofların güzellik anlayışı

Güzellik olgusunun tarihsel süreci değerlendirildiğinde, bu kavramın yalnızca kültürel ve toplumsal dönüşümlerle değil, aynı zamanda felsefi düşüncenin gelişimiyle de derin bir ilişki içinde olduğu anlaşılmaktadır. Antik çağlardan itibaren düşünürler, güzelliğin özü, kaynağı ve insan üzerindeki etkisi hakkında tutarlı fikirler ortaya koymuşlardır. Bu çerçevede güzellik, yalnızca duyulara hitap eden bir deneyim olarak değil; ontoloji, epistemoloji ve değerler alanını kapsayan kapsamlı bir felsefi mesele olarak ele alınmıştır. Bu doğrultuda, güzellik kavramının düşünsel arka planını kavrayabilmek amacıyla, tarih boyunca öne çıkan filozofların bu konuya dair görüşleri incelenecektir.

Pythagoras (M.Ö. yaklaşık 580-500) Güzellik üzerine sistematik düşünceler geliştiren ilk filozof olarak Pythagoras kabul edilmektedir. Ona göre “en güzel olan şey, harmonia (uyum)”dur. Pythagoras’ın güzelliği doğrudan uyum kavramıyla ilişkilendirmesi, bu iki kavram arasında felsefi bir bağ kurduğunu göstermektedir. Harmonia, karşıt unsurların dengeli bir biçimde birleşmesiyle ortaya çıkan

uyum anlamına gelir. Bu tanım, güzelliğin yalnızca dışsal bir nitelik değil, aynı zamanda içsel bir düzen ve dengeyi ifade ettiğini ortaya koymaktadır (Özden, 2002).

Herakleitos (M.Ö. yaklaşık 540-480) Antik dönemin önemli düşünürlerinden biri olan Herakleitos, evrenin sürekli bir değişim ve karşıtlıklar üzerinden işlediğini savunmuştur. Harmonia kavramına değinen filozoflar arasında yer alan Herakleitos'a göre, gerçek uyum gözle değil akılla kavranır; "görünmeyen uyum, görünenden daha güçlüdür." Bu yaklaşım, güzelliğin duyusal algının ötesinde, zihinsel ve kavramsal bir düzlemde anlaşılması gerektiğini vurgular. Herakleitos'un düşüncesinde güzellik, evrendeki zıtlıkların bir araya gelerek oluşturduğu derin ve görünmeyen bir düzenin tezahürüdür (Özden, 2002).

Demokritos (M.Ö. yaklaşık 460-370) Atomcu felsefenin öncüsü olan Demokritos, güzellik kavramını kendisinden önceki doğa filozoflarından farklı bir biçimde ele almıştır. Güzelliği doğada değil, insanda arayan Demokritos, onu bağımsız bir estetik değer olarak değil, ahlaki iyilikle bağlantılı bir olgu olarak değerlendirmiştir. Ona göre güzellik, bireyde haz (hetho) ve mutluluk (eudaimonia) duygularını uyandırır; bu duygular da güzel olan şeylerden doğar. Ancak Demokritos, haz konusunda seçici olunması gerektiğini savunur: "Her hazzı değil, ahlaken güzel olana bağlı olanı seçmek gerekir." Güzellik ile iyilik arasındaki ortak payda ise ölçülülük ilkesidir. "Her şeyde güzel olan, hoş olan itidaldir" diyen Demokritos, bireyin düşünce, davranış ve eylemlerinde ölçülü olmasının güzelliğe ulaşmada temel bir unsur olduğunu belirtir. Ona göre itidal, bireye

neşe ve huzur kazandırır; aksi takdirde, “ölçü aşılırsa en hoş şey, en hoşa gitmeyen olabilir.” (Özden, 2002).

Sokrates (M.Ö. yaklaşık 469-399) Antik Yunan felsefesinde güzellik kavramı, yalnızca duyusal algıya dayalı bir estetik değer olarak değil, aynı zamanda ahlaki ve zihinsel bir erdem olarak ele alınmıştır. Bu yaklaşımın en belirgin temsilcilerinden biri olan Sokrates, güzelliği dış görünüşle sınırlı bir olgu olarak görmemiş; onun esas kaynağını ruhun erdeminde ve bireyin iyi olma hâlinde aramıştır. Sokrates, “güzel” ile “iyi” kavramları arasında güçlü bir bağ kurmuş ve bu iki kavramı çoğu zaman birbirinin yerine kullanmıştır. Bu anlayışa göre, bir şeyin güzel olarak nitelendirilebilmesi için yalnızca estetik açıdan hoş olması yeterli değildir; aynı zamanda amaca uygunluk, yararlılık ve erdemlilik gibi nitelikleri de taşıması gerekir.

Sokrates, fiziksel güzelliği geçici ve yüzeysel bir değer olarak değerlendirirken, ruhsal güzelliği kalıcı ve esaslı bir değer olarak kabul etmiştir. Ona göre gerçek güzellik, duyusal hazdan öte, aklın rehberliğinde oluşan içsel uyum ve ahlaki bütünlükle ilgilidir (Özden, 2002). Ona göre, bir birey hem yüz güzelliğine hem de ruhsal erdeme sahipse, bu kişiyle kimsenin boy ölçüşmesi mümkün değildir. Bu düşünce, Sokrates’in güzellik anlayışının yalnızca estetik değil, aynı zamanda etik ve entelektüel bir temele dayandığını açıkça ortaya koymaktadır.

Platon (M.Ö. 427-347) Felsefe tarihinin en önemli düşünürlerinden biri olan Platon, estetiğin bağımsız bir disiplin hâline gelmesinden çok önce, sanat ve güzellik

kavramlarını felsefi düzlemde sistemli biçimde ele alan ilk düşünürlerden biri olarak kabul edilir. Diyaloglarında güzelliğin doğası, sanatın işlevi ve estetik değerlendirmenin ölçütleri üzerine kapsamlı tartışmalar yürütmüş; bu yönüyle felsefi estetiğin kurucularından biri olarak düşünce tarihine önemli katkılar sunmuştur (Tokdil, 2021; Polat, 2018). Platon'un güzellik anlayışı, yaratma fikriyle ilişkilendirilmiş metafizik bir temele dayanır (Timuçin, 2003). Dolayısıyla güzelliği duyusal dünyanın ötesinde yer alan bir "idea", yani mutlak varlık alanına ait bir gerçeklik olarak tanımlar. Onun güzellik düşüncesi genel olarak üç dönemde ele alınır: gençlik, olgunluk ve yaşlılık. Gençlik döneminde, hocası Sokrates'in etkisiyle güzelliği etik bir olgu olarak değerlendirmiş; olgunluk döneminde mutlak güzelliğin insan yaşamındaki yansımalarını tartışmıştır. Yaşlılık döneminde ise Pythagorasçı öğretilerden etkilenerek 'güzel bir formdur, doğadaki her-hangi bir nesnenin güzelliği ise onun geometrik şeklindeki simetriye, orana ve ölçüye bağlıdır.' (Aşkın ve Cılız, 2016) dolayısıyla güzelliği oran, uyum ve düzen ilkeleriyle açıklamış, bu kavrama matematiksel bir anlam kazandırmıştır (Timuçin, 2003).

Platon'a göre evrendeki tüm varlıklar, "Güzel İdeası"ndan pay aldıkları ölçüde güzeldir. Onun güzellik anlayışı, genel felsefi sistemi olan İdealizm ile doğrudan ilişkilidir. Platon'a göre, güzellik yalnızca Güzel İdeası'nın somut dünyadaki yansımaları aracılığıyla anlam kazanır; başka bir deyişle, bir şey güzelliğin idealar âlemindeki özüne ne kadar yakınsa, o ölçüde gerçekten güzeldir (Kavuran ve Dede, 2014). Değişim ve geçiciliğe tabi olan nesneler ise

bu anlamda kalıcı bir güzelliğe sahip olamaz, çünkü güzelliğin özü zamandan ve maddi değişimden bağımsızdır.

Hilav'ın (2009) belirttiği üzere, Platon, Herakleitos'un "her şey değişim içindedir" düşüncesinden hareketle, sürekli değişen varlıklar hakkında kesin bilgiye ulaşılamayacağını savunmuştur. Kalıcı bilgi ancak değişmeyen, sürekli varlıklar üzerine kurulabilir. Bu nedenle Platon, değişen şeylerin ardında değişmeyen özlerin bulunduğunu öne sürer ve bunları "idea" olarak adlandırır. Dolayısıyla, Güzel İdeası da tüm geçici güzelliklerin ötesinde, zamanüstü ve mutlak bir güzelliğin kaynağıdır (Kavuran ve Dede, 2014). Platon'daki güzellik kavramının temellendirilmesinin ardından onda 'güzel' olan ile 'iyi' olanın aynı düzlemde bulunduğunu; yani güzelin iyi, iyinin de güzelle bir ve aynı olduğunu belirtmek gerekir.

Genel olarak değerlendirildiğinde Platon'un İdealar Kuramı, temelinde bilginin kaynağını sorgulayan ve gerçek varlık alanını duyusal dünya ile düşünülür dünya arasında yaptığı ayrımla tanımlamaya çalışan bir felsefi sistem olarak değerlendirilebilir. Bu kuram, nesnelerin yalnızca asıl gerçekliğin birer yansıması olduğunu öne sürerek, bilginin duyularla algılanan değişken varlıklardan değil, değişmeyen idealar dünyasından elde edilebileceğini savunur. Platon'un bu yaklaşımı, güzellik kavramına dair görüşlerinin de temelini oluşturur. Her ne kadar sanatı, gerçek varlık alanının dışında, yalnızca bir taklit (mimesis) düzeyinde görse de güzele ilişkin düşünceleriyle idealist estetik anlayışın felsefi temellerini atmıştır denilebilir (Tokdil, 2021).

Aristoteles (M.Ö. 384-322) Platon'un idealist güzellik anlayışına karşın Aristoteles, güzelliği akla ve gözleme dayalı bir bakış açısıyla ele alarak hocasından farklı olarak realist bir estetik anlayışı geliştirmiştir. Aristoteles'in felsefesi, Platon'un aksine soyut idealar dünyasına değil, yaşanabilir ve gözlemlenebilir gerçekliğe dayanır (Kavuran ve Dede, 2014). Ona göre idealar, Platon'un öne sürdüğü gibi duyular dünyasının ötesinde, mutlak ve sonsuz bir varlık alanına ait değildir. Aksine, idea nesnenin içinde, onun özünde (formunda) bulunur. Bu nedenle Aristoteles, duyular dünyasını reddetmek yerine araştırmasını bu alanda derinleştirir. Yetkin'in (2007) de belirttiği gibi, Platon'un bu dünyanın ötesinde aradığı ideayı Aristoteles, dünyanın kendisinde aramaktadır.

Aristoteles'e göre bir varlığın güzel sayılabilmesi için canlı, doğal ve gerçek olması gerekir (Polat, 2018). Bu bakımdan o, maddi olmayan bir düşünülür dünya yerine reel dünyadaki biçim ve varlıkları araştırmaya yönelmiştir. Platon'un duyular dünyasının ötesinde, zaman ve mekândan bağımsız bir şekilde var olduğunu düşündüğü ideayı Aristoteles; "nesnelerin içinde, onların özü ya da formu" olarak tanımlar. Bir nesneyi o yapan şey, o nesnenin formudur; madde ise ancak form kazandığında anlam kazanır (Tunalı, 2009). Dolayısıyla, insanın hayal gücü bile gözlemlenebilir nesnelerle sınırlıdır; örneğin bir masa görmeden onu hayal etmek mümkün değildir (Kavuran ve Dede, 2014).

Aristoteles, güzellik kavramını soyut bir düşünceden ziyade, görünür nesneler üzerinden somut ölçütlerle açıklamaya çalışmıştır. Güzelliğin biçimlenmesinde simetri,

uyum ve düzen ilkelerini temel alarak kavramı matematiksel bir düzleme taşımıştır. Ona göre sanat eseri, gerçeğe uygun olduğu ölçüde güzeldir; bu uygunluk da oran, ölçü ve simetriyle belirlenir. Böylece Aristoteles'te güzellik ve estetik kavramlarının temeli, doğrudan matematiksel düzen fikrine dayanır (Polat, 2018).

Bu bağlamda, Aristoteles'e göre sanatta güzellik, Platon'daki gibi kendine özgü bir idea olarak değil, sanat eserinin varlık kazanmasıyla ortaya çıkar. Dolayısıyla onun sanat anlayışı, Platon'un metafizik güzellik kavramsallaştırmasının aksine, ontolojik bir temele oturur (Polat, 2018). Aristoteles'in sanat görüşü, onun epistemolojisi (bilgi anlayışı) ve ontolojisi (varlık anlayışı) ile yakından ilişkilidir (Polat, 2018). Böylelikle Aristoteles, bilgi ve varlık alanlarını birbirinden ayırmak yerine, aynı düzlemde buluşturur.

İbn Sînâ (Avicenna) (980-1037) İslam filozofları, güzellik kavramını temelde nizam (düzen), tertib (uyum) ve oran (ölçülülük) ilkeleriyle ilişkilendirmiştir. Bu bağlamda İbn Sînâ, güzelliğin ölçütleri olarak düzen, kompozisyon ve simetriyi öne çıkarır. Ona göre güzellik, biçimsel uyumun ötesinde, "İlk İlke" olarak Tanrı'nın mutlak güzelliğinden kaynaklanır; bütün varlıklar bu ilahi kaynaktan pay alır (Karadeniz, 2024). Benzer biçimde Aquinolu Thomas, güzelliğin orantı ve parlaklık gibi biçimsel özellikleri gerektirdiğini kabul eder, ancak bunları tek başına yeterli görmez. Ona göre güzellik, bir nesnenin kendi formunu bütünlük içinde yansıtabilme gücüdür (Karadeniz, 2024). İslam estetik düşüncesinde güzellik yalnızca nesnenin

nitelikleriyle değil, aynı zamanda öznenin algısıyla da anlam kazanır.

Leonardo da Vinci (1452-1519) Rönesans dönemi sanatçısı olan Leonardo da vinci, bilimle iç içe eserler ortaya koyarken ilk başlarda sanatı bir kanal olarak farkında olmadan kullansa da ilerleyen süreçlerde bu tavrından vazgeçip sanatsal estetik algısını ortaya koymuştur. Böylelikle sanatçının güzelliğin ne olduğu üzerine arayışı, düşünsel bir bağlama bürünmüş ve ideal olanın aktarılmasıyla özgün bir hümanist sanat karakterine erişmiştir (Vezzosi, 2002).

Güzelliği ideal bir biçim olarak değil, doğada gözlemlenebilen düzenin ve orantının sanatsal bir izdüşümü olarak kavramsallaştırmıştır. Onun nazarında güzellik, rastlantısal bir estetik hazdan ziyade, doğanın içkin matematiksel yapısıyla şekillenen bir mükemmellik biçimidir. Bu bağlamda, insan bedeninin oranları, doğadaki geometrik harmoninin en belirgin ve somut tezahürü olarak değerlendirilmiştir (da Vinci, 1952). Altın oranın prensiplerini daha fazla takip eden ve idealize edilmiş güzellik anlayışına odaklanan bir sanatçıdır (Özdemir, 2023). Leonardo'nun ünlü "Vitruvius Adamı" çizimi, bu düşünsel yaklaşımın simgesel bir temsili olup, insan bedenini evrenin kozmik düzeniyle özdeşleştiren bir görsel manifestodur.

Leonardo'ya göre güzellik, yalnızca duyular aracılığıyla algılanan estetik bir olgu değil, aynı zamanda doğanın işleyişini yöneten evrensel yasaların bir yansımasıdır. Sanatçının görevi, doğayı yüzeysel biçimde taklit etmekle sınırlı

kalmamak; onun ardındaki rasyonel ve ilahi düzeni kavrayarak bu düzeni sanatsal üretime içkin kılmaktır. Bu nedenle, güzellik, doğadaki biçimlerin bilimsel yöntemlerle incelenmesi sonucu elde edilen entelektüel bir kavrayışın ürünüdür (da Vinci, 1952, Gombrich, 1995). Estetik kuramında Leonardo, güzelliği üç temel kavramla ilişkilendirmiştir: orantı, denge ve doğallık. Ona göre, yapaylık, abartı ya da kusursuzluk takıntısıyla biçimlenen formlar, doğanın içsel uyumunu bozar ve dolayısıyla gerçek güzelliği zedeler. Hakiki güzellik, doğanın kendi iç dinamiklerinden doğan ve onun yasalarıyla uyum içinde gelişen bir armonidir. (da Vinci, 1952).

Dolayısıyla, Leonardo da Vinci için güzellik, ne yalnızca duyusal bir haz nesnesi ne de soyut bir metafizik ideadır. O, güzelliği doğanın matematiksel düzeni ile sanatçının sezgisel kavrayışının birleşiminden doğan bir sentez olarak görür. Bu yaklaşımıyla Leonardo'nun estetik anlayışı, Rönesans hümanizminin bilimsel düşünce ile sanatsal duyarlılığı bütünleştiren özgün bir ifadesi olarak öne çıkar (Tunalı, 2018).

Immanuel Kant (1724-1804) 18. yüzyılda estetik düşüncenin teorik temellerini atan Immanuel Kant, *Yargı Gücünün Eleştirisi* (1790) adlı eserinde güzelliği ahlak, fayda ve bilgi alanlarından bağımsız bir biçimde ele alarak modern estetik kuramının temellerini atmıştır (Özdemir, 2023). Kant, estetiği ahlaktan ayırmakla birlikte, güzeli ne "iyi" ne de "doğru" kavramlarıyla ilişkilendirir; onun için güzellik, yalnızca estetik deneyim alanında anlam kazanan bir kavramdır (Tunalı, 1963).

Kant'a göre güzellik, aklın belirleyici yargılarından bağımsız, doğrudan "yargı gücü" aracılığıyla kavranan bir histir. Yargı gücü yalnızca estetik deneyimlerin değil, insanın dış dünyayla kurduğu tüm ilişkilerin temel belirleyicisi konumundadır (Polat, 2018; Göçmen, 2011). Bu bağlamda, Kant'ın estetik anlayışı yalnızca bir "güzellik felsefesi" değil, aynı zamanda bir estetik yargı mantığı ve estetik haz psikolojisidir (Güler, 2024).

Kant, "Güzelin Analitiği" başlıklı bölümde estetik yargıyı nitelik, nicelik, ereksellik ve kiplik olmak üzere dört temel başlıkta açıklar. Bu dört aşama, hem kendisinden önceki estetik anlayışlarla bir hesaplaşmayı hem de güzelliğin özünü tanımlama çabasını temsil eder (Güngör, 2018).

Ona göre güzel, herhangi bir çıkar ya da fayda beklentisi taşımayan saf bir haz duygusudur. Bir nesne güzel olarak değerlendirildiğinde, bu yargı bireysel bir beğeniden doğsa da herkes tarafından paylaşılabileceği varsayılır; bu durum Kant'ın "öznel evrensellik" olarak adlandırdığı bir ortak duyuya işaret eder (Güngör, 2018).

Kant, güzelliği "hoşlanma duygusu" temelinde değerlendirir ve bu duygunun nesnede değil, öznenin algısında ortaya çıktığını belirtir. Hoşlanma, nesnenin herhangi bir niteliğine değil, öznenin tasarımı algılama biçimine dayanır (Altuğ, 1989).

Sonuç olarak, Kant estetik yargının özünde öznel bir evrensellik bulunduğunu öne sürmüş; güzelliği ne biyolojik ölçütlere ne de faydacı yaklaşımlara indirgemiştir. Onun

için güzellik, öznenin duyusal ve zihinsel yetilerinin özgür uyumundan doğan, çıkar gütmeyen bir haz olarak tanımlanır.

George Santayana (1863-1952) *The Sense of Beauty* adlı eseri, felsefi derinliğinin yanı sıra edebi üslubuyla da dikkat çeker. Dört bölümden oluşan bu eser, güzelliğin doğası, unsurları, biçimi ve ifadesi gibi temel estetik meseleleri sistematik biçimde ele alır, (Santayana, 1955) Santayana'ya göre güzellik, "hazla özdeş bir pozitif değer"dir. Bu bağlamda estetik deneyim, süjenin ruhsal dünyasından kaynaklanan bir haz sürecidir. Ona göre güzellik, nesnede içkin bir özellik değil, bireyin algısında oluşan bir duygudur. Bu yönüyle Santayana'nın estetiği psikolojik temelli ve öznelci bir karakter taşır. Platon'un güzelliği oran ve simetri gibi matematiksel ölçütlerle açıklamasının aksine, Santayana güzelliği akılcı formlara değil, duygusal algıya dayandırır. Güzellik, nesnel bir evrensellikten ziyade, insan ruhunun duyumsadığı öznel bir haz olarak ortaya çıkar. Böylece onun estetik anlayışı, metafizik açıklamalardan uzak, insan deneyimine dayalı bir haz estetiği biçiminde tanımlanabilir (Yanar, 2019).

Sonuç olarak, ele alınan filozofların güzellik anlayışları, tarihsel süreç içerisinde değişen düşünsel paradigmaların bir yansıması niteliğindedir. Pythagoras'tan itibaren güzellik kavramı; oran, simetri ve düzen ilkeleriyle tanımlanmış; Platon ve Aristoteles'in katkılarıyla bu kavrama ruhsal ve ahlaki boyutlar eklenmiştir. İslam felsefesi geleneğinde İbn Sînâ, güzelliği ilahi düzenin yeryüzündeki tezahürü olarak yorumlamış; Rönesans döneminde ise

Leonardo da Vinci, bu metafiziksel yaklaşımı matematiksel oranlar, altın oran ve sanatsal gözlemle harmanlamıştır. Aydınlanma düşüncesiyle birlikte Immanuel Kant, güzelliği öznel bir yargı biçimi olarak ele almış ve bu yargının evrensel geçerliliğini tartışmaya açmıştır. Modern dönemde George Santayana, güzellik kavramını bireysel haz ve psikolojik deneyim temelinde değerlendirmiştir. Bu bağlamda güzellik, tarihsel olarak aşkın ve ilahi bir ilkeden başlayarak duyusal ve bireysel bir algıya doğru evrilen çok katmanlı bir düşünsel evrim geçirmiştir.

Altın oran ve güzellik arasındaki ilişki

Altın Oran, matematiksel bir kavram olmanın ötesinde, evrendeki düzenin ve uyumun simgesi olarak kabul edilmektedir. Her ne kadar bu oranın insanlar tarafından ne zaman keşfedilip kullanılmaya başlandığı kesin olarak bilinmese de kökeninin Eski Mısır uygarlığına dayandığı, oradan Antik Yunan'a ve sonrasında Batı medeniyetine geçtiği öne sürülmektedir (Kaya, 2016).

Matematiksel olarak Altın Oran, bir doğru parçasının küçük kısmının büyük kısmına, büyük kısmın da bütüne oranına eşit olduğu biçimde tanımlanır (De Bartolo, ve ark. 2021). Bu oran yaklaşık olarak 1.618 değerine karşılık gelmektedir (Sözen ve Tanyeli, 1986). Göz nizamı ya da estetik oran olarak da adlandırılan bu matematiksel ilişki, tarih boyunca sanat, mimari ve doğa gözlemlerinde bir denge, uyum ve armoni ölçütü olarak kabul edilmiştir. Oran, kelime anlamı itibarıyla parçanın bütüne, nesnelerin birbirine olan dengeli ilişkisini ve simetriyi ifade eder. Bu

nedenle orantısız nesneler insan zihninde bir rahatsızlık veya "çirkinlik" hissi uyandırır (Tekkanat, 2006).

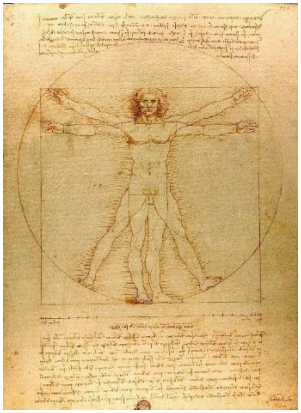
Bu bağlamda Altın Oran, soyut bir matematiksel yapıdan ziyade, doğadaki düzeni niceliksel biçimde tanımlama çabasının bir yansımasıdır. Yaklaşık 2500 yıllık bir geçmişe sahip olan bu oran, sanatın farklı alanlarında estetik dengeyi açıklamada temel bir ilke hâline gelmiştir (Bergeron ve Reutenauer, 2019). Bunun yanı sıra, Ortaçağ'ın önde gelen İtalyan matematikçilerinden Leonardo Fibonacci'nin sayı dizileri üzerine yaptığı çalışmalar da Altın Oran'ın teorik temellerinin gelişmesine katkıda bulunmuştur (Beyoğlu, 2016).

Estetik güzellik kavramı, doğadaki düzenle yakından ilişkilidir. İnsanlar, doğada gözlenen simetrik biçimleri ve oranlı yapıları estetik olarak çekici bulma eğilimindedir. Bu nedenle Altın Oran, insanın "hoşluk" algısını etkileyen önemli bir ölçüt olarak değerlendirilir. Nitekim birçok araştırma, bireylerin Altın Oran'a uygun biçimlerde düzenlenmiş nesneleri daha estetik bulduğunu göstermektedir (Bashour, 2006). Ancak yine de estetik algının yalnızca matematiksel oranlarla açıklanamayacağı; kültürel, bireysel ve dönemsel faktörlerin bu algıyı önemli ölçüde etkilediği unutulmamalıdır (Özdemir, 2023).

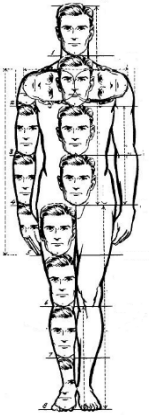
Leonardo da Vinci'nin güzellik anlayışı da bu bağlamda değerlendirilebilir. Matematik, anatomi, geometri, tıp, fizik ve astronomi gibi alanlardaki çok yönlü ilgisi, onun sanatında Altın Oran'ı bir estetik ilke olarak uygulamasına zemin hazırlamıştır. Da Vinci, eserlerinde geometrik

oranlar, anatomik doğruluk ve “sfumato” tekniği aracılığıyla hem biçimsel mükemmeliyet hem de derin bir estetik denge oluşturmuştur. Bu yaklaşım, onun sanatında bilimin ve estetiğin birleştiği özgün bir güzellik anlayışının temelini oluşturur (Çelikbağ, ve Geçen, 2024).

Vitruvius Adam, Leonardo da Vinci tarafından üretilmiş ve Antik Roma mimarı Vitruvius’un aktardığı antropometrik ilkelere dayanan bir çizimdir. Bu çalışma, insan bedeninin ideal oranlarını ve geometrik uyumunu ortaya koymayı amaçlamakta; bedenin yapısının Altın Oran ilkeleriyle ilişkili olduğunu ve matematiksel açıdan dengeli bir bütünlük sunduğunu ileri sürmektedir. Altın Oran’ın tarihsel süreç boyunca birçok düşünür tarafından güzellik ve mükemmelliğin göstergesi olarak kabul edilmesi, bu oranın sanatsal kompozisyonlarda estetik düzen kurmak adına işlevsel bir araç olarak kullanılmasını mümkün kılmıştır (Özdemir, 2023).

Resim 1. Vitruvius Adamı.
Leonardo da Vinci, 1492

Resim 2.
Baş vücut orantıları

Güzellik kavramını insan bedeni üzerinden temellendiren bazı düşünürler, fiziksel oranları estetik değerlendirmenin ölçütü hâline getirmiştir. Bu bağlamda Vitruvius, ideal beden estetiğini belirlemek amacıyla çeşitli oranlar ortaya koymuş; örneğin yüzün toplam boyun onda biri, başın sekizde biri ve gövdenin ise beden uzunluğunun dörtte biri olması gerektiğini ifade etmiştir (Eco, 2009; Karadeniz, 2024).

Altın Oran, estetik ve vücut biçimlendirmesi alanında geleneksel olarak önemli bir referans noktasıdır. Cerrahi ve güzellik araştırmalarına göre, bel-kalça oranı gibi ölçümlerde yaklaşık 1,61 değerine yakın oranlar hem erkek hem kadın izleyiciler tarafından estetik olarak daha çekici bulunmuştur (Pérez Chávez ve ark, 2020) Bu bağlamda, estetik cerrahi planlamasında Altın Oran, yüzeysel ideal oranların biçimlendirilmesinde bir ölçüt olarak kullanılmaktadır (Hwang, & Park 2021).

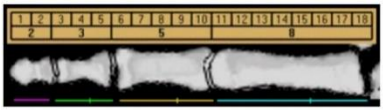
Örneğin erkeklerde omuz-bel oranı üzerine yapılan bir değerlendirmede, omuz genişliğinin bel genişliğine oranının yaklaşık 1,618 olması durumunda görsel olarak daha etkileyici algılandığı belirtilmiştir (Enviroliteracy Team, 2025). Kadınlarda benzer biçimde, bel-kalça oranının yaklaşık 0,62 (kalçanın belden yaklaşık 1,62 kat büyük olması) değerine yakın olması “ideal vücut oranı” olarak yaygın biçimde ifade edilmektedir.

Aynı şekilde insan vücudunun çeşitli bölgelerinde de yine bu orana benzer oranlar bulunmaktadır. Parmak boğumlarında, el ve kollarda, bacaklarda, bas ve omuz kısmında Altın Oranlar söz konusudur. Elinizin işaret parmağınızın

sekline bir bakın. Eğer standartlar dışında bir yapısı yoksa parmağınızda da altın oranı bulabilirsiniz (Kaya, 2016).

Resim 3. El ve kol altın oran

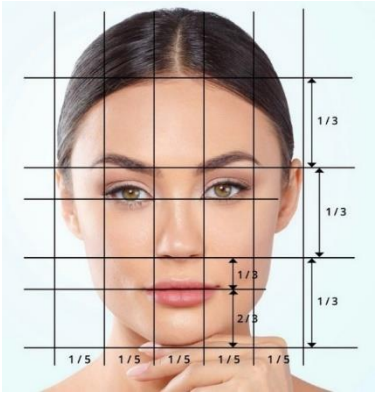
Resim 4. Parmaklarda altın oran

Röntgen incelemeleri, işaret parmağındaki her kemiğin uç falankstan proksimal falanksa doğru Fibonacci dizisine karşılık gelen 2, 3, 5 ve 8 oranlarında ardışık bir büyüme gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, ön kol uzunluğunun el uzunluğuna oranının yaklaşık olarak 1,618 değerine, yani Altın Oran'a karşılık geldiği belirlenmiştir (Özdemir, 2023).

Benzer şekilde, insan yüzünde de Altın Oran'a ilişkin belirli oransal ilişkiler bulunmaktadır; ancak bu oranların her bireyde doğrudan bir ölçüm alınarak doğrulanması mümkün değildir. Çünkü söz konusu oranlar, bilim insanları ile sanatçıların ortak kabulleriyle oluşturulan "ideal insan yüzü" modeline dayanmaktadır. Dolayısıyla her yüzün bu matematiksel oranlara tam olarak uyması beklenemez; Altın Oran yalnızca idealize edilmiş yüz yapılarında gözlemlenebilir (Kaya, 2016).

Estetik literatürde "ideal yüz tipi" çoğunlukla oval yüz formu olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle oval formun dışındaki yüz tiplerinde, yüzün oranlarını ovale yaklaştırmaya yönelik çeşitli estetik müdahaleler uygulanabilmektedir. Söz konusu dönüşüm, geçici olarak makyaj teknikleriyle sağlanabileceği gibi, kalıcılığı daha yüksek olan estetik cerrahi işlemler ve dermal dolgu uygulamalarıyla da

gerçekleştirilebilir. Bu bağlamda yüzün ideal oranları, alın–çene arası dikey uzunluğun üç eşit parçaya ayrılması (1/3) ve yüz genişliğinin beş eşit bölüm (1/5) üzerinden değerlendirilmesiyle tanımlanır.

Estetik cerrahi ve profesyonel makyaj uygulamalarında kullanılan temel ölçüt, yüz oranlarının yaklaşık 1:1,618 değerine, yani Altın Oran'a yakın olmasıdır. Bu kapsamda yüz uzunluğunun genişliğe oranı, göz aralığı ve göz genişliği, kaş çizgisi ile alt kirpik hattı arasındaki mesafe, burun-üst dudak arası uzaklık ve üst dudak–çene mesafesi gibi parametrik ölçümler Altın Oran çerçevesinde analiz edilir. Böylelikle makyaj uygulamaları aracılığıyla yüz hatlarında daha dengeli, uyumlu ve estetik açıdan ideal kabul edilen bir görünüm elde edilmeye çalışılır (Maningas Cosmetic Surgery, 2025). Örneğin gözler birbirine yakın, birbirinden uzak, çukurda veya çıkık ise göz makyajı teknikleri uygulanarak altın orana getirtilmeye çalışılır. Aynı şekilde burun konturü, çene hattı ve elmacık kemikleri makyaj aracılığıyla oranlı bir görünüm kazandırılır.

Cerrahlar ve estetik uzmanları da özellikle yüz hatlarının orantılılığına dikkat ederek, göz kemedeki mesafeler, çene hattı, elmacık kemiği genişliği, burun uzunluğu gibi ölçümleri Altın Oran doğrultusunda planlamaya çalışmaktadır. Literatürde yapılan sistematik derlemeler, Altın

Oran'ın estetik cerrahi uygulamalarında yaygın bir referans olmasına rağmen, bilimsel olarak evrensel bir "güzellik formülü" olarak geçerliliğinin kanıtlanamadığını göstermektedir (Naini, 2024).

Estetik algı yalnızca matematiksel oranlara indirgenemez. Kültürel farklılıklar, bireysel yüz yapıları, asimetri gibi değişkenler bu oranların "ideal" olarak algılanma düzeyini değiştirmektedir. Gerçekten de son çalışmalar Altın Oran'a yakın oranlara sahip olmayan bireylerin hâlâ estetik olarak çekici algılandığını göstermektedir (Özgür, Mazlum, & Kızılok 2025).

Son olarak, güzellik yarışmalarında sıkça dile getirilen bir kavram olan Altın Oran, yüz ve vücut oranlarının estetik çekiciliğini nicel bir çerçevede değerlendirme amacıyla kullanılmıştır (Tan ve ark. 2024) Altın Oran yaklaşımının yarışma bağlamında tek başına geçerli bir güzellik kriteri olmadığını göstermektedir (Jang ve ark, 2017). Güzellik yarışmalarında Altın Oran'ın kullanımı, hem jüri değerlendirmeleri sırasında estetik ölçüt olarak gündeme gelmiş hem de medya ve halk nezdinde "ideâl yüz" ya da "ideal vücut" algısının desteklenmesine aracılık etmiştir. Örneğin bir güzellik portalında, Altın Oran'a göre yüz ölçümlerinin yüzde 90'ın üzerinde olmasıyla "ideal güzellik" bağlantısı kurulmuş olsa da uzmanlar bunun bilimsel olarak çok tartışmalı olduğunu belirtmiştir (Nelson, 2024).

Tartışma ve sonuç

Güzellik olgusu, insanlık tarihinin en eski uygarlıklarından itibaren hem estetik bir ideal hem de toplumsal bir değer olarak ele alınmış; zamanla farklı kültürel kodlar, düşünsel yaklaşımlar ve bilimsel paradigmalar doğrultusunda çok

katmanlı bir anlam kazanmıştır. Mezopotamya'da düzen, simetri ve oran gibi kavramlar, tapınak mimarisinden mühür tasarımlarına kadar uzanan estetik üretimlerde temel ölçütler olarak benimsenmiş; Antik Mısır'da ise güzellik, ilahi düzen olarak temsil edilmiş, beden ve yüz oranları katı normlarla idealize edilmiştir. Antik Yunan düşüncesi, güzelliği matematiksel oranlarla temellendirerek estetik kuramda köklü bir dönüşüm yaratmış; Roma ise Yunan mirasını daha pragmatik ve toplumsal bir çerçevede yeniden yorumlayarak gündelik yaşam ve sanat pratiklerine entegre etmiştir.

Bu tarihsel süreçte filozofların güzellik anlayışları da belirleyici bir rol oynamıştır. Pisagor, güzelliği evrensel düzenin matematiksel oranlarla kurulan bir yansıması olarak tanımlarken; Herakleitos, karşıtlıkların uyumunu güzelliğin temel ilkesi olarak görmüştür. Demokritos, güzelliği nesnel ölçütlerden ziyade bireysel algının ürünü olarak değerlendirmiştir. Sokrates, güzelliği işlevsellikle ilişkilendirerek "yararlılık" üzerinden tanımlamış; Platon ise güzelliği idealar dünyasının en yüce formu olarak konumlandırmıştır. Aristoteles, biçim, uyum ve ölçüye dayalı daha somut bir güzellik tanımı geliştirmiştir. Rönesans döneminde Leonardo da Vinci, altın oran ve insan anatomisindeki matematiksel düzen üzerine yaptığı çalışmalarla güzelliğin ölçülebilirliğini vurgulamış; Yeniçağ'da Kant, güzelliği öznel bir yargı olarak tanımlamakla birlikte evrensel geçerliliğe sahip bir beğeni biçimi olarak ele almıştır. Santayana ise güzelliği haz, değer ve estetik deneyimin bileşimi üzerinden değerlendirerek modern estetik kuramına önemli katkılarda bulunmuştur. Bu çeşitli yaklaşımlar, güzellik kavramının hem nesnel ölçütlere hem de öznel

yorumlara dayalı çok boyutlu bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır.

Altın oran, Antik Yunan'dan başlayarak Rönesans ve modern estetik bilimine kadar uzanan süreçte güzellik tartışmalarının merkezinde yer almış; özellikle Leonardo da Vinci'nin Vitruvius Adamı ve anatomik çizimleri aracılığıyla insan bedenindeki ideal oranların matematiksel bir sistemle açıklanabileceği düşüncesini pekiştirmiştir. Günümüzde altın oran; yüz estetiği, plastik cerrahi ve kozmetik uygulamalarda sıkça başvurulan bir referans noktası haline gelmiş; yüzün dikey ve yatay bölümlenmesinde, burun, çene, alın, dudak ve göz arası mesafelerde idealize edilmiş ölçü standartları olarak kullanılmaktadır. Makyaj tekniklerinde de yüzün daha dengeli ve estetik algılanmasını sağlamak amacıyla gölgelendirme, aydınlatma ve şekillendirme uygulamalarında altın oran ilkelerinden yararlanılmaktadır. Bu bağlamda altın oran, güzellik ideallerinin yalnızca tarihsel bir simge değil, aynı zamanda günümüz estetik pratiklerinde ölçülebilir ve uygulanabilir bir araç olduğunu göstermektedir.

Güzellik yarışmalarında altın oran, özellikle yüz ve vücut ölçümlerinde bir referans noktası olarak değerlendirilmekle birlikte, tek başına belirleyici bir kriter değildir. Günümüzde bu yarışmalarda estetik uyum, simetri, duruş, ifade, kültürel çeşitlilik, kişisel karizma ve toplumsal temsil gücü gibi daha kapsamlı ölçütler dikkate alınmaktadır. Bununla birlikte yapılan araştırmalar, altın oranla uyumlu yüz hatlarının hâlen geniş kitlelerce daha çekici bulunduğunu ortaya koymakta; bu durum, matematiksel oranların güzellik algısı üzerindeki tarihsel etkisinin sürekliliğini gözler önüne sermektedir.

Sonuç olarak güzellik hem kültürel hem bireysel düzeyde değişkenlik gösteren bir olgu olmakla birlikte, tarih boyunca matematiksel oran, simetri ve uyum gibi kavramlarla ilişkilendirilmiştir. Altın oran ise bu arayışın en çarpıcı ve kalıcı sembollerinden biri olarak öne çıkmıştır. Felsefi düşünce, sanat tarihi, tıp, estetik cerrahi ve kozmetik uygulamalar birlikte değerlendirildiğinde, güzelliğin zihinsel, bedensel ve matematiksel bir bütünlük içinde ele alındığı görülmektedir. Bu bütünlük, güzellik kavramının zamansal sürekliliğini ve disiplinlerarası etkileşimini ortaya koyması bakımından estetik düşünceye önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Kaynakça

Altuğ, T. (1989). Kant'ın estetiği. İstanbul: Pavel Yayınevi.

Aşkın, Z., & Cılız, F. (2016). Platon'da güzel, aletheia ve sanat ilişkisi. Beytulhikme: An International Journal of Philosophy, 6(1), 195–209.

Aygüneş, M. (2022). Güzellik sadece güç müdür? Derlem tabanlı bir metafor incelemesi. Dilbilim Araştırmaları Dergisi, (2), 247–280.

Atar, K. (2018). Sanatta güzellik ve çirkinlik kavramları üzerine Umberto Eco incelemesi. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6(77), 492–499.

Bashour, M. (2006). An objective system for measuring facial attractiveness. Plastic and Reconstructive Surgery, 118(3), 757–774. https://doi.org/10.1097/01.prs.0000221596.16946.32

Beyoğlu, A. (2016). Sanat eğitiminde altın oran ve Leonardo da Vinci'nin eserleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi, XIII(I), 360–382. http://ef-dergi.yyu.edu.tr

Bergeron, F., & Reutenauer, C. (2019). Golden ratio and phyllotaxis, a clear mathematical link. Journal of Mathematical Biology, 78(1), 1–19.

Black, J., & Green, A. (1998). Gods, demons and symbols of ancient Mesopotamia. University of Texas Press.

Blundell, S. (1995). Women in ancient Greece. Harvard University Press.

Boardman, J. (1995). Greek art. Thames & Hudson.

Çelikbağ, T., & Geçen, F. (2024). Zamanın ötesinde bir devrimci bir ressam: Leonardo da Vinci. Sanat ve Tasarım Üzerine Araştırmalar (Eds. E. N. Yılmaz, B. S. Yılmaz). Palet Yayınları.

Çetinkaya, Ü. (2010). Osmanlı kültüründe kadın süs malzemelerinin edebiyata yansımaları. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Bahar (12), 89–126.

da Vinci, L. (1952). The notebooks of Leonardo da Vinci (Çev. I. A. Richter). Oxford University Press.

De Bartolo, D., et al. (2021). The golden ratio as an ecological affordance leading to … PMC – Accessed via PubMed Central.

Eco, U. (2009). Çirkinliğin tarihi (Çev. A. U. Ergün ve diğerleri). İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık.

Eco, U. (2016). Güzelliğin tarihi (Çev. A. C. Akkoyunlu). İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık.

Enviroliteracy Team. (2025, March 25). What is the most attractive body ratio for a man? Enviroliteracy. https://enviroliteracy.org/what-is-the-most-attractive-body-ratio-for-a-man

Gombrich, E. H. (1995). The story of art. Phaidon Press.

Göçmen, D. (2011). İmmanuel Kant'ın güzellik ve yücelik duygusu üzerine gözlemler I. Felsefe Logos Dergisi, 42(3), 121–142.

Güler, A. (2024). Kant'ın estetik anlayışı ve bunun edebi eleştiriciliğe etkisi. Söylem Dergisi, 9(1), 112–124.

Güngör, F., Ş. (2018). Kant'ın estetik eleştirisini "yaşam duygusu" bağlamında yeniden değerlendirmek. ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(1), 70–87.

Grant, M. (1997). History of Rome. Scribner.

Hart, G. (2004). Egyptian myths. University of Texas Press.

Hilav, S. (2009). Felsefe el kitabı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Hwang, K., & Park, C. Y. (2021). The divine proportion: Origins and usage in plastic surgery. Plastic and Reconstructive Surgery – Global Open, 9(2), https://doi.org/10.1097/GOX.0000000000003419

Jang, K. S., Bayome, M., Park, J. H., Park, K.-H., Moon, H.-B., & Kook, Y.-A. (2017). A three-dimensional photogrammetric analysis of the facial esthetics of the Miss Korea pageant contestants. Korean Journal of Orthodontics,

47(2), 87–99. https://doi.org/10.4041/kjod.2017.47.2.87

Karadeniz, M. U. (2024). “Hûb u zişte nazar et: Modern öncesi Osmanlıda güzellik ve çirkinlik”. İstem, 43, 73–94. https://doi.org/10.31591/istem.1384573

Kavuran, T., & Dede, B. (2014). Platon ve Aristoteles’in sanat etiği, estetik kavramı ve yansımaları. Sanat Dergisi, 23, 47–64.

Kelly, R. (2013). The Roman household. Cambridge University Press.

Leick, G. (2003). Mesopotamia: The invention of the city. Penguin.

Manniche, L. (1999). Sacred luxuries: Fragrance, aromatherapy, and cosmetics in ancient Egypt. Cornell University Press.

Maningas Cosmetic Surgery. (2025, September 14). What is the golden ratio of facial aesthetics? https://mcosmeticsurgery.com/what-is-the-golden-ratio-of-facial-aesthetics

Matthews, R. (2003). The archaeology of Mesopotamia. Routledge.

Naini, F. B. (2024). The golden ratio—Dispelling the myth. Maxillofacial Plastic and Reconstructive Surgery, 46(1), 2. https://doi.org/10.1186/s40902-024-00411-2

Nelson, G. (2024, July 14). Can the ‘golden ratio’ really be used to measure physical perfection? BEAUTYcrew Beauty & Social Editor. https://www.beautycrew.com

Özgür, Ö., Mazlum, L. C., & Kızılok, B. S. (2025). Beauty beyond the golden ratio: A study of perception regarding facial proportions and symmetry in the Turkish population. GMJ, 36, 24–27. http://dx.doi.org/10.12996/gmj.2024.4131

Özdemir, D. (2023). Altın oranın modern resim sanatında kullanımı. ulakbilge, 83, 375–386. https://doi.org/10.7816/ulakbilge-11-83-07

Özden, Ö. (2002). Hellenizm öncesi Yunan felsefesinde güzellik anlayışları. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 17, 61–92.

Polat, A. E. (2018). Aristoteles'in Poetika'sının sanat ve etik ilişkisi açısından incelenmesi (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Pérez Chávez, F., Flores González, E. A., Ramírez Guerrero, O. R., Gracida Mancilla, N. I., & Pérez Estrada, U. (2020). The perception of the ideal body contouring in Mexico. Plastic and Reconstructive Surgery – Global Open, 8(12), https://doi.org/10.1097/GOX.0000000000003274

Saltzberg, E. A., & Chrisler, J. C. (1997). Beauty is the beast: Psychological effects of the pursuit of the perfect female body. In D. Estelle (Ed.), Reconstructing gender: A multicultural anthology (pp. 134–145). Mayfield Publishing.

Santayana, G. (2023). Güzelliğin felsefesi: Güzellik duyusu (Yeşim İpekçi, Çev.). Fol Yayınları.

Sözen, M., & Tanyeli, U. (1986). Sanat kavram ve terimleri sözlüğü. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Tan, S. K., Hussien, N. F., Mohd Yunos, N. A., Mah, M. C., & Zwahlen, R. A. (2024). Facial anthropometry and aesthetic preferences in Malay women: A comparative study. Archives of Orofacial Sciences, 19(1), 31–46. https://doi.org/10.21315/aos2024.1901.OA03

Tekkanat, N. (2006). Altın oranın kaynakları ve sanat'a yansıması (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

Timuçin, A. (2003). Estetik. İstanbul: Bulut Yayınları.

Tokdil, E. (2021). Platon ve Aristoteles'in (Antik Yunan) güzellik anlayışı ile Giacometti heykellerine bakmak. Sanat ve İnsan Dergisi, 5(1), 143–160.

Tunalı, İ. (1963). Kant estetiği ve problemleri. Felsefe Arkivi, 0(14), 65–81.

Tunalı, İ. (2009). Felsefeye giriş. İstanbul: Altın Kitaplar Yayıncılık.

Tunalı, İ. (2018). Estetik. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Vezzosi, A. (2002). Leonardo Da Vinci, evren bilimi ve sanatı (Çev. N. Başer). İstanbul: YKY.

Yanar, I. (2019). Psiko-hedonist teori açısından George Santayana estetiğinde güzelliğin doğası (Yayımlanmış doktora tezi). İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul.

Yetkin, S. K. (2007). Estetik doktrinler. Ankara: Palme Yayıncılık.

Sonsuzluk Arayışı ve Aklın Şiiri: Matematik Felsefesi Üzerine Derinlemesine Bir Analiz

Okan GERÇEK, *Doç. Dr.*
okangercek@gau.edu.tr

Özet

Bu çalışma, matematiğin yalnızca sayısal işlemlerden ibaret mekanik bir etkinlik olmadığı; aksine insan düşüncesinin yapısını, bilimsel bilginin oluşumunu ve evrenin kavranış biçimini şekillendiren çok katmanlı bir disiplin olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. İnceleme, matematiğin epistemolojik (bilginin kaynağı ve doğrulanabilirliği), ontolojik (matematiksel varlıkların niteliği), aksiyolojik (matematiksel değerin ve estetiğin yapısı) ve metodolojik (matematiksel yöntemin işleyişi) boyutlarını merkeze alarak disiplinin çok yönlü karakterini tartışmaktadır.

Matematik tarih boyunca evrensel bir dil, düşünsel bir araç ve bilimsel ilerlemenin temel belirleyicisi olarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda Galileo'nun matematiği evrenin yazıldığı dil olarak tanımlaması (Galilei, 1623), alanın ontolojik statüsünü belirleyen önemli bir referans niteliği taşır. Benzer şekilde Einstein'ın matematiği

"mantığın şiiri" olarak nitelemesi (Einstein, 1934), matematiğin yalnızca doğrulama mekanizmalarıyla sınırlı olmayan, aynı zamanda estetik, yaratıcılık ve kavramsal bütünlük gerektiren bir düşünsel etkinlik olduğunu ortaya koyar. Bu tür değerlendirmeler, matematiğin hem bilişsel hem de kültürel açıdan çok katmanlı bir anlam dünyasına sahip olduğunu göstermektedir.

Çalışma aynı zamanda matematiğin rasyonel düşünme süreçlerindeki kurucu rolüne odaklanmaktadır. Descartes'ın matematiği aklın en güçlü aracı olarak konumlandıran yaklaşımı (Descartes, 1637), modern bilimin metodolojik çerçevesinin şekillenmesinde matematiğin belirleyici bir unsur olduğunu göstermektedir. Matematiksel temsil, modelleme, soyutlama ve kanıtlama süreçleri; fiziksel gerçekliğin kavranışından teknolojik gelişmelere kadar geniş bir yelpazede temel işlevlere sahiptir. Bu bağlamda Feynman'ın matematiksel yeterliliği modern toplum için bir "okuryazarlık biçimi" olarak nitelemesi (Feynman, 1965), matematiğin yalnızca bilimsel uzmanlık değil, aynı zamanda düşünsel yetkinlik gerektiren toplumsal bir beceri olduğunu vurgular.

Özet çerçevesinde ele alınan bir diğer temel boyut, matematiğin sonsuzluk kavramı üzerinden açtığı felsefi alanlardır. Erdős'ün "Matematik sonsuzluk içinde yüzmeyi öğrenmektir" sözü, matematiğin sınır, belirsizlik, yapı ve düzen kavramlarını bir arada düşünmeye zorlayan ontolojik bir faaliyet olduğunu göstermektedir. Cantor'un kümeler teorisi ve sonsuzluk tipolojileri üzerinden geliştirilen modern matematiksel çerçeve (Cantor, 1895), sayıların

ötesine geçen bir düşünsel yapı kurarak matematiğin soyutlama kapasitesini genişletmiştir. Bu yönüyle matematik, yalnızca çözümler üreten bir teknik alan değil; kavramsal derinliği, tutarlılık ilkelerini ve sonsuzlukla kurduğu ilişkiyi merkeze alan felsefi bir araştırma alanı olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak bu çalışma, matematiğin tarihsel, felsefi ve metodolojik yönlerini bütüncül bir şekilde ele alarak disiplinin kapsamını yeniden düşünmeyi amaçlar. Matematik, salt işlem temelli bir etkinlik olmaktan çıkarak; bilgi üretiminin, düşünsel yaratıcılığın, estetik bütünlüğün ve bilimsel ilerlemenin temel bileşeni olarak analiz edilmektedir. Bu çok boyutlu çerçeve, matematiğin hem bireysel zihinsel süreçlerde hem de kolektif bilimsel kültürde oynadığı merkezi rolü görünür kılmaktadır.

Giriş

Matematik, insan düşüncesinin en köklü ve en kapsamlı bilgi formlarından biri olarak, tarih boyunca yalnızca sayısal işlemleri düzenleyen bir araç değil; aynı zamanda evreni anlamlandırma, soyutlama üretme ve tutarlı düşünme sistemleri inşa etme çabalarının merkezinde yer almıştır. Toplama, çıkarma, çarpma ve bölme gibi temel işlemlerin ötesine geçen matematiksel yapı, hem kavramsal hem de metodolojik düzeyde insan aklının en gelişmiş etkinliklerinden birini temsil eder. Bu nedenle matematiğin kapsamı, salt hesaplamaya indirgenemeyecek kadar geniş; epistemolojik, ontolojik ve aksiyolojik boyutlarıyla felsefi düşüncenin de ayrılmaz bir parçasıdır.

Matematiğin epistemolojik temeli, bilginin kaynağı ve doğrulanabilirliğine ilişkin sorular çerçevesinde şekillenir. Matematiksel bilgi, duyusal deneyimden bağımsız olarak tanımlanabilen, ancak gerçekliğin yapısına dair en güçlü çıkarımların yapılmasına olanak tanıyan bir niteliğe sahiptir. Soyutlama, genelleme, ispat ve modelleme süreçleri, matematiksel bilginin nasıl üretildiğini ve nasıl güvenilirlik kazandığını ortaya koyar (Lakatos, 1976). Bu bağlamda matematik, yalnızca doğrular kümesi değil; aynı zamanda akıl yürütme biçimi, analitik tutarlılık modeli ve zihinsel disiplin alanı olarak değerlendirilir.

Matematiğin ontolojik boyutu, matematiksel varlıkların doğasına ilişkin temel tartışmaları içerir. “Matematik insan zihninin bir icadı mıdır, yoksa evrende zaten var olan bir düzenin keşfi midir?” sorusu, matematik felsefesinin en köklü tartışmalarından biri olarak önemini korumaktadır. Galileo’nun matematiği evrenin yazıldığı dil olarak nitelemesi (Galilei, 1623), matematiksel yapıların fiziksel gerçekliğin dokusuna gömülü olduğunu öne çıkarırken; Platoncu yaklaşım, matematiksel kavramların insan düşüncesinden bağımsız olarak var olduğu fikrini pekiştirir. Modern bilimsel teorilerin matematiksel formülasyon gerektirmesi, matematiğin yalnızca soyut bir disiplin değil, doğanın temel yasalarını ifade eden ontolojik bir araç olduğunu göstermektedir.

Bu temel çerçevede matematik, aynı zamanda bilişsel ve pedagojik bir süreç olarak da ele alınmalıdır. Matematiksel düşünme, bireyin soyutlama yeteneğini geliştirir; problem çözme, mantık yürütme ve analitik muhakeme

gibi üst düzey zihinsel becerilerin oluşumunda belirleyici rol oynar. Eğitim sistemlerinde matematiğe verilen önem, ulusal kalkınma, teknolojik gelişme ve bilimsel yetkinlik ile doğrudan ilişkilidir. Newton'un diferansiyel ve integral hesabı yerçekimi yasasını formüle edebilmek için geliştirmesi (Newton, 1687/1999), matematiğin bilişsel yaratıcılık ve bilimsel ihtiyaç arasında kurduğu güçlü bağı gösteren tarihsel bir örnektir.

Matematiğin tarihsel gelişim süreci, uygarlıklar arası bir bilgi birikimi aktarımını temsil eder. Mezopotamya'dan Antik Yunan'a, oradan İslam medeniyetine ve modern Avrupa'ya kadar uzanan bu süreç, disiplinin sürekli olarak yeniden inşa edilen, genişleyen ve derinleşen bir bilgi alanı olduğunu ortaya koyar (Boyer & Merzbach, 2011). Bu tarihsel ilerleyiş, matematiğin yalnızca teknik bir uzmanlık alanı değil, aynı zamanda kültürel bir miras ve düşünsel bir dönüşüm aracı olduğunu göstermektedir.

Bu çerçevede, matematiğin epistemolojik yapısı, ontolojik işlevi, pedagojik önemi ve kültürel gelişimdeki konumu, disiplinin çok boyutlu niteliğini belirleyen temel unsurlardır. Bu makale, matematiği hem tarihsel hem de felsefi perspektiflerden ele alarak, disiplinin insan düşüncesi ve bilimsel ilerleme üzerindeki etkilerini irdelemeyi amaçlamaktadır. Sonsuzluk, birebir eşleme, geometrik paradigmalar, matematiksel yöntem, tarihsel gelişim ve eğitimsel yansımalar gibi konular, matematiğin bütüncül bir anlayış çerçevesinde değerlendirilebilmesi için derinlemesine incelenecektir.

Matematiğin cinsiyeti üzerine metaforik bir tartışma: Bilimlerin anası mı, babası mı?

Matematiğin bilimler hiyerarşisindeki konumunu tartışmak, yalnızca metodolojik bir değerlendirme değil, aynı zamanda disiplinin epistemik ve kültürel rolünü çözümlemek açısından da önemli bir felsefi girişimdir. Matematiğin "bilimlerin anası mı yoksa babası mı olduğu" sorusu, metaforik bir ifade olmakla birlikte, disiplinin diğer bilgi alanlarıyla kurduğu yapısal ilişkinin niteliğini anlamak için verimli bir düşünsel çerçeve sunar. Bu soru, matematiğin hem kapsayıcı hem de yönlendirici karakterini sorgulamaya yönelik sembolik bir araç olarak değerlendirilebilir.

Bu bağlamda, matematik çoğu zaman bilimsel düşüncenin temel dayanaklarını oluşturan bir "ilk ilke" niteliğinde görülür. Matematiksel yapıların evrenselliği, tutarlılığı ve soyutlama gücü, disiplini diğer bilimlerin üzerinde yükseldiği bir omurga hâline getirir. Dolayısıyla matematiği "bilimlerin anası" olarak tanımlamak, onun besleyici, yönlendirici ve açıklayıcı niteliğini vurgular. Matematiğin bilimsel yöntemlere sunduğu kesinlik, açıklık ve yapılandırıcı rehberlik, metaforik olarak annelik rolüyle özdeşleştirilebilir (Kline, 1980); tıpkı bir çocuğun risk anında yöneldiği güven kaynağı gibi, bilimsel süreçler de belirsizlik durumlarında matematiksel yapılara başvurarak çözüm arar.

Öte yandan, matematiğin rasyonellik, tutarlılık, düzen kurma ve ilkeleri belirleme yönündeki işlevi, onu "bilimlerin babası" olarak yorumlamaya da olanak tanır. Bu metafor, matematiğin kurucu otoritesini, disiplinler arası

ilişkilere yön veren ilkelerini ve bilimsel sistemlerin sınırlarını belirleyen normatif gücünü temsil eder. Matematik, deneysel bilimlerin açıklama modellerini yapılandıran temel kavramları üretir; fizik yasalarından mühendislik prensiplerine, ekonomi modellerinden bilgisayar bilimine kadar geniş bir alanda kurucu bir rol üstlenir.

Her iki yaklaşım da matematiğin doğrudan cinsiyetlendirilmesini amaçlamaz; aksine metaforlar aracılığıyla disiplinin epistemolojik ve ontolojik niteliğini görünür kılmayı hedefler. Matematik, hem açıklayıcı hem de kurucu özellikleri nedeniyle bilimlerin gelişimi için vazgeçilmez bir referans noktasıdır. Bu nedenle, matematiğin "anası mı yoksa babası mı" olduğu tartışması, aslında onun bilimsel bilgi üretimindeki çok katmanlı işlevini sembolik bir dile aktarma girişimi olarak değerlendirilebilir.

Disiplin, hem bilimlerin dayandığı temel ilkeleri biçimlendiren bir kurucu otorite, hem de bilimsel düşüncenin gelişimini mümkün kılan besleyici bir yapı olarak iki yönlü bir rol üstlenmektedir. Matematiğin bu çift yönlü metaforik karakteri, onun hem felsefi hem de bilimsel bağlamlarda neden ayrıcalıklı bir konumda değerlendirildiğini göstermektedir.

Matematiğin felsefi temelleri

Keşif-icat tartışmasının ontolojik ve epistemolojik boyutları

Matematiğin doğasına ilişkin "keşif mi, icat mı?" tartışması, disiplinin ontolojik statüsünü belirlemeye yönelik

en köklü felsefi sorunsallardan biridir. Bu tartışma, matematiğin yalnızca soyut bir semboller sistemi olup olmadığı ya da doğanın temel yapısında zaten var olan düzenin insan zihni tarafından ortaya çıkarılması anlamına mı geldiği sorularını merkezine alır. Sorunun önemi, yalnızca teorik bir merakın ötesine geçer; matematik eğitiminin temellerinden bilimsel yöntemin ontolojisine, bilişsel süreçlerden teknolojik yeniliklerin altyapısına kadar geniş bir yelpazede sonuçlar doğurur.

Keşif yaklaşımı, matematiksel yapıların insan zihninden bağımsız bir gerçeklik taşıdığını ve evrenin temel düzeninin matematiksel ilkelerle ifade edilebilir olduğunu savunur. Bu görüş, matematiği evrensel bir dil olarak gören Platoncu perspektifle de uyumludur. Galileo'nun ünlü "Evren matematik dilinde yazılmıştır" sözü (Galilei, 1623), bu yaklaşımın özünü temsil eder: Matematik, insanın ürettiği bir araç olmaktan çok, doğanın yapısında zaten var olan düzeni görünür kılmaya yarayan bir keşif sürecidir. Fiziksel yasaların matematiksel formlar aracılığıyla ifade edilebilmesi, evrendeki düzenin insandan bağımsız olarak var olduğu fikrini güçlendirir.

İcat yaklaşımı ise matematiğin insan zihninin bir ürünü olduğunu, sembollerin, aksiyomların ve yapıların tarihsel süreçte toplumsal ve kültürel ihtiyaçlara göre biçimlendiğini öne sürer (Wittgenstein, 1956). Bu bakış açısına göre matematiksel sistemler, gerçek dünyanın doğrudan bir yansıması değil, onu anlamlandırmak için oluşturulmuş yapay modellerdir. Yine de bu görüş, matematiğin dış dünyayla kurduğu ilişkiyi bütünüyle reddetmez;

matematiğin başarısı, zihinsel yapıların fiziksel olgularla tutarlı biçimde eşleşebilme kapasitesiyle açıklanır.

Bu tartışmanın pedagojik etkileri de dikkate değerdir. Öğrencilerin matematiği bir keşif süreci olarak algılaması, disiplinin doğayla olan bağına dikkat çekerek kavramların daha derin bir anlam kazanmasına yardımcı olur. Öte yandan matematiğin icat yönünün vurgulanması, yaratıcılığı, modelleme yeteneğini ve soyut düşünmeyi güçlendiren bir yaklaşım sunar. Her iki perspektifin dengeli bir biçimde ele alınması, matematiğin hem evrensel hem de insani yönlerini görünür kılar.

Popüler kültürde yer alan örnekler, bu felsefi tartışmanın anlaşılmasını kolaylaştıran birer araç işlevi görür (Tegmark, 2014). Örneğin bilimkurgu sinemasında sıkça kullanılan temasal öğeler, matematiğin kültürler ve biyolojik varlıklar arasındaki ortak iletişim alanı olarak sunulmasını sağlar. Bu bağlamda, evrendeki herhangi bir bilinçli varlıkla temas kurulmasının en olası yolunun matematiksel semboller aracılığıyla olması gerektiği görüşü öne çıkar. Matematik, dilsel veya biyolojik sınırlardan bağımsız yapısıyla, keşfedilmiş bir evrensel düzenin temsilcisi olarak öne çıkar.

Sonuç olarak, matematiğin keşif mi yoksa icat mı olduğu sorusuna kesin bir yanıt vermek yerine, her iki yaklaşımın da disiplinin farklı yönlerini açıklama gücüne sahip olduğu görülür. Matematik hem insan zihninin yaratıcılığını somutlaştıran bir soyutlama alanı, hem de evrenin düzenine ilişkin en temel gerçeklikleri kavramamızı sağlayan bir

keşif süreci olarak değerlendirilebilir. Bu çift yönlü karakter, matematiğin felsefi derinliğini ve bilimsel disiplinler arasındaki merkezi konumunu ortaya koyan temel unsurlardan biridir.

Newton ve kalkülüs: Matematiksel yeniliğin ontolojisi ve bilimsel modelleme kapasitesi

Isaac Newton'un Kalkülüs'ü geliştirme süreci, matematiğin hem teorik hem de uygulamalı yönlerini bütünleştiren en çarpıcı tarihsel örneklerden biridir. Newton'un 17. yüzyıldaki çalışmaları, bilimsel açıklama ile matematiksel araçlar arasındaki karşılıklı bağımlılığın açık bir kanıtı olarak değerlendirilebilir (Newton, 1687/1999). Yerçekimi yasasını formüle etmeye çalışırken karşılaştığı analitik güçlükler, dönemin mevcut matematiksel yöntemlerinin fiziksel olguları açıklamada yetersiz kaldığını göstermiştir. Bu durum, Newton'u diferansiyel değişim, süreklilik, limit ve türev gibi bugün modern matematiğin temel taşları olarak kabul edilen kavramları sistematik bir yapıda geliştirmeye yöneltmiştir.

Kalkülüs'ün ortaya çıkışı, matematiğin yalnızca soyut kavramlardan oluşan bir düşünme alanı olmadığını; aynı zamanda doğadaki karmaşık süreçlerin modellenmesi için zorunlu bir epistemik araç olduğunu göstermektedir. Newton'un geliştirdiği yöntemler, gözlemlenen fiziksel gerçekliğin matematiksel bir dil aracılığıyla ifade edilebilmesini mümkün kılmış; dinamik sistemler, hareket ve kuvvet ilişkilerinin nitel açıklamalardan sayısal modellere dönüşmesini sağlamıştır (Newton, 1687/1999). Bu

dönüşüm, modern bilimin metodolojik temelini oluşturan nicel analiz kültürünün de başlangıcıdır.

Kalkülüs'ün epistemolojik önemi yalnızca fizik yasalarının formülasyonunda değil, aynı zamanda matematiksel düşüncenin yapısında gerçekleşen paradigma değişiminde de kendini gösterir. Newton'un yaklaşımı, matematiğin yeni kavramları "icat etme" kapasitesi ile doğanın özündeki düzeni "keşfetme" sürecini aynı potada eritmiştir. Bu durum, keşif–icat tartışmasının pratikte birbirinden keskin hatlarla ayrılmadığını; aksine bilimsel ilerlemenin bu iki boyutun kesişiminden beslendiğini gösterir. Matematiksel yenilik, hem dış dünyanın yapısal özelliklerinden hem de insan zihninin soyutlama gücünden kaynaklanan çift yönlü bir süreçtir (Guicciardini, 2003).

Newton'un Kalkülüs'ü, modern bilim tarihinde yalnızca bir matematiksel teknik olarak değil, aynı zamanda bilme biçimini dönüştüren bir düşünsel kırılma olarak değerlendirilir. Süreklilik kavramı, değişimin analizi, limit davranışlarının incelenmesi ve diferansiyel ilişkilerin çözümü gibi kavramlar, hem fizik hem de mühendislik, ekonomi, biyoloji ve bilgi teorisi gibi farklı disiplinlerde temel epistemik araçlar hâline gelmiştir. Bu yönüyle Kalkülüs, matematiğin soyut gücünün fiziksel gerçeklikle kurduğu ilişkiyi en açık biçimde temsil eden bir köprü işlevi görür.

Sonuç olarak Newton'un çalışması, matematiğin yalnızca mantıksal bir yapı değil, aynı zamanda doğanın işleyişine dair evrensel bir açıklama kapasitesi sunduğunu göstermektedir. Kalkülüs, matematiğin ontolojik derinliğini ve

bilimsel modelleme üzerindeki belirleyici etkisini görünür kılan tarihsel bir dönüm noktası olarak, matematik felsefesi tartışmalarının da merkezinde yer almaya devam etmektedir.

Aksiyomlar ve matematiksel karmaşıklığın yapısal mantığı

Herhangi bir matematiksel sistemin hem başlangıç noktalarını hem de sınırlarını belirler. Kanıt gerektirmeyen temel kabuller şeklinde tanımlanan aksiyomlar, bir disiplinin epistemik bütünlüğünü mümkün kılan ilkeler bütünü olup, soyut matematiksel yapılar üzerinde gerçekleştirilen tüm çıkarımların güvenilirliğini teminat altına alır. Bu yönüyle aksiyomlar, matematiğin hem metodolojik çerçevesini hem de ontolojik iddialarını biçimlendiren kurucu öğelerdir.

Aksiyomatik sistemlerin tasarımında önemli bir denge problemi vardır: Aksiyom sayısının azaltılması, sistemi yalın ve yönetilebilir kılarken; fazlalığı ise karmaşıklığı artırarak tutarsızlık riskini yükseltebilir. Bu durum, matematiksel yapılar arasındaki ilişkiselliğin hassas doğasını ortaya koyar. Örneğin Öklid geometrisinin "iki noktadan yalnızca bir doğru geçer" şeklindeki temel aksiyomu, tüm geometrik sistemin inşasında belirleyici bir ilkedir (Euclid, 1956). Bu tekil kabul, hem geometrik kavrayışın tutarlılığını sağlar hem de diğer bütün teoremlerin mantıksal iskeletini oluşturur. Aynı aksiyomun değiştirilmesiyle doğan Öklid-dışı geometri örnekleri ise, aksiyomların yalnızca bir başlangıç doğrusu olmadığını; matematiksel evrenin yapısını

tamamen dönüştüren ontolojik parametreler olduğunu gösterir.

Aksiyomların epistemolojik değeri, matematiğin nasıl bir bilgi sistemi olduğunu anlamada da merkezi bir rol oynar. Kurt Gödel'in eksiklik teoremleri, aksiyomatik sistemlerin belirli bir noktadan sonra kendi içlerinde tüm doğruları kanıtlayamayacağını göstererek, aksiyomların hem kurucu hem de sınırlayıcı bir niteliğe sahip olduğunu kanıtlamıştır (Gödel, 1931). Bu bağlamda aksiyomatik yöntem, yalnızca matematiksel doğruları yapılandıran bir araç değil; aynı zamanda bilginin sınırlarını belirleyen felsefi bir çerçeve olarak da değerlendirilir.

Aksiyomların sunduğu bu çift yönlü yapı—sınırlandırma ve yaratma—matematiksel düşüncenin dinamik doğasını da görünür kılar. Aksiyomatik sistemler, düşünceye bir çerçeve sağlarken, aynı zamanda bu çerçeve içinde yaratıcı çözümler, yeni kavramlar ve alternatif yapıların geliştirilmesine olanak tanır. Bu nedenle aksiyomlar, matematiğin yalnızca katı bir mantık sistemi olmasının ötesinde, soyut düşüncenin üretkenliğini destekleyen epistemik bir zemin olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak, aksiyomlar matematiğin hem tutarlılık mimarisini oluşturan hem de düşünsel çeşitliliğini mümkün kılan temel unsurlardır. Azlığı ile sadelik, çokluğu ile karmaşıklık getiren bu ilkeler bütünü, matematiğin doğasını anlamada vazgeçilmez bir kavramsal çerçeve sunar.

Matematikte sonsuzluk ve birebir eşleme

Sonsuzluk kavramının ontolojisi

Sonsuzluk, matematiksel düşüncenin hem en köklü hem de en karmaşık kavramlarından biri olarak, disiplinin epistemolojik, ontolojik ve metodolojik boyutlarının kesişim noktasında yer alır. Paul Erdős'ün "Matematik sonsuzluk içinde yüzmeyi öğrenmektir" ifadesi, bu kavramın salt niceliksel bir büyüklüğün ötesinde, matematiksel varoluşa ve düşünme biçimlerine yön veren yapısal bir ilke olduğunu gösterir. Sonsuzluk, matematiksel evrenin yalnızca bir unsuru değildir; bilginin nasıl üretildiği, yapıların nasıl düzenlendiği ve soyutlamanın hangi sınırlar içerisinde mümkün olduğu sorularının merkezinde konumlanır.

Sonsuzluk kavramının modern matematikte kurumsallaşması, özellikle Georg Cantor'un çalışmalarıyla gerçekleşmiştir. Cantor, sonsuzluğun tekil bir kavram olmadığını, aksine farklı "büyüklüklere" veya kardinalitelere sahip sonsuzlukların var olduğunu göstermiştir (Cantor, 1895). Doğal sayıların oluşturduğu sayılabilir sonsuzluk ile reel sayıların oluşturduğu sayılamayan sonsuzluk arasındaki ayrım, matematiksel sonsuzluk anlayışını kökten değiştirmiştir. Sayılamayan sonsuzluğun keşfi, soyut düşüncenin kapsamını genişletmiş, kümeler kuramını matematiğin temel yapı taşlarından biri hâline getirmiştir. Bu çalışmalar, yalnızca teorik matematiğin değil, analiz, topoloji, fonksiyonel analiz ve mantık gibi birçok alt disiplinin gelişiminde belirleyici rol oynamıştır.

Ontolojik açıdan sonsuzluk, matematiksel varlıkların doğası üzerine önemli sorular doğurur. Sonsuz kümeler gerçekten fiziksel gerçeklikten bağımsız bir şekilde "var mıdır", yoksa yalnızca insan zihninin soyutlama gücünün ürettiği kuramsal nesneler midir? Bu soru, matematik felsefesinde Platoncu realizm, nominalizm, formalizm ve konstrüktivizm gibi temel akımlar tarafından farklı şekillerde yanıtlanmıştır. Platoncu bakış açısı, sonsuzluğun insan zihninden bağımsız olarak var olduğunu savunurken; konstrüktivist yaklaşım, yalnızca inşa edilebilir sonsuzluk biçimlerini kabul eder. Bu tartışmalar, matematiksel varlığın anlamını belirleyen temel bir ontolojik çerçeve sunar.

Epistemolojik düzeyde sonsuzluğun anlaşılması, insan zihninin sınırlı deneyim alanını aşan bir soyutlama becerisi gerektirir. Gerçek dünyada hiçbir zaman "tam bir sonsuzluk" ile karşılaşılmaması, bu kavramı bilişsel açıdan daha da meydan okuyucu hâle getirir. Matematik, bu sınırlılığı aşmak için soyutlama teknikleri, sembolik yapılar ve formel çıkarım mekanizmaları geliştirmiştir. Sonsuz diziler, limit kavramı, sürekli fonksiyonlar, ölçü kuramı ve Hilbert uzayları gibi yapıların ortaya çıkışı, sonsuzluğun kontrollü bir biçimde matematiksel sistemlere dâhil edilmesi ihtiyacının bir sonucudur.

Metodolojik açıdan bakıldığında, sonsuzluk matematiğin en zengin ve en zorlayıcı problem alanlarından birini oluşturur. Sonsuz kümeler üzerinde yapılan birebir eşleme (bijection) çalışmaları, farklı sonsuzluk seviyelerinin karşılaştırılmasını mümkün kılarak matematiksel yapıları

sınıflandırmanın güçlü bir yöntemine dönüşmüştür. Cantor'un kümeler arası birebir eşlemeler yoluyla kardinallikleri tanımlaması, soyut yapıları sistematik biçimde incelemenin yöntemsel temelini oluşturmuştur. Bu nedenle sonsuzluk, yalnızca matematiksel bir kavram değil; aynı zamanda matematiğin yöntemsel gelişimini yönlendiren itici bir güçtür.

Sonuç olarak, sonsuzluk matematiğin hem kurucu hem de sınayıcı kavramlarından biridir. Ontolojik niteliğiyle varlık anlayışını, epistemolojik boyutuyla bilgi üretim biçimlerini, metodolojik yönüyle ise matematiksel sistemlerin inşa süreçlerini belirler. Bu çok katmanlı yapı, sonsuzluğu matematiksel düşüncenin yalnızca bir konusu değil, aynı zamanda matematiğin kendisini şekillendiren temel bir ilkesi hâline getirir.

Birebir eşleme ve halk matematiği

Birebir eşleme (one-to-one correspondence) ilkesi, modern matematiğin sonsuzluk anlayışının merkezinde yer alan ve özellikle Cantor sonrası matematiksel düşüncenin metodolojik temelini oluşturan bir kavramdır. Bu ilke, iki kümenin elemanları arasında karşılıklı ve düzenli bir eşleştirme yapılarak, kümelerin sahip olduğu kardinalitenin belirlenmesini mümkün kılar. Sonlu kümelerde büyüklük kavramı fiziksel saymayla kolaylıkla anlaşılabilirken, sonsuz kümeler söz konusu olduğunda sezgisel yöntemler yetersiz kalır; birebir eşleme ise bu sezgisel boşluğu dolduran, soyut düşünceyi yapılandıran temel araçlardan biridir.

Bu çerçevede birebir eşleme ilkesi yalnızca teknik bir matematiksel yöntem değil; aynı zamanda soyut kavramların düşünsel olarak nasıl kurulduğunu gösteren epistemolojik bir ilkedir. Bir kümenin elemanlarını diğer bir kümeyle birebir ilişkiye sokma eylemi, sonsuzluk kavramının içsel yapısını görünür hâle getirir. Örneğin Cantor'un doğal sayılar kümesi ile çift sayılar kümesi arasında birebir eşleme kurarak her iki kümenin de aynı büyüklükte olduğunu göstermesi, sonsuzlukla ilgili sezgisel beklentilerimizi kökten dönüştüren bir yaklaşımdır. Bu bağlamda birebir eşleme, modern matematiğin "sonsuzluk mantığı"nı mümkün kılan kritik bir araç niteliği taşır.

Birebir eşlemenin başka bir önemi ise soyut matematiksel kavramların pedagojik ve bilişsel işlevini yansıtmasıdır. İnsan zihni, sonsuzluk gibi doğrudan deneyimlenemeyen bir olguyu ancak yapılandırılmış ilişkiler üzerinden kavrayabilir. Bu nedenle birebir eşleme, soyutlama kapasitesini artıran, ilişkisel düşünme becerisini geliştiren ve matematiksel yapıların içsel tutarlılığını görünür kılan bir öğrenme mekanizması olarak değerlendirilebilir. Sonsuz kümeleri ele alırken karşılaşılan sezgisel güçlüklerin aşılmasında bu ilke, hem teorik hem de didaktik açıdan vazgeçilmezdir.

Halk matematiğinde yer alan örnekler, birebir eşleme ilkesinin sezgisel bir biçimde toplumsal bellekte nasıl yer bulduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir. Bir nesne kümesinin bir başka kümedeki elemanlarla "tek tek karşılıklandırılması" fikri, matematiğin kültürel formlar içerisinde de kendiliğinden ortaya çıkan bir düşünme biçimi olduğunu gösterir. Bu örnekler, birebir eşlemenin

sadece akademik matematiğe özgü soyut bir kavram olmadığını; aksine, insan zihninin doğal bir ilişkilendirme ve karşılaştırma yöntemi olarak tarihsel ve kültürel bağlamlarda da ortaya çıktığını göstermektedir.

Birebir eşleme ilkesi, sonuç olarak, yalnızca Cantor'un sonsuzluk kuramının temel araçlarından biri değil; aynı zamanda modern matematiğin epistemolojik ve metodolojik yapı taşlarından biridir. Bu kavram sayesinde matematik, sonsuzluk kavramı ile sistemli ve tutarlı bir biçimde başa çıkabilmekte; farklı büyüklükte sonsuzlukların varlığını gösterebilmekte ve soyut yapılar arasında ilişki kurma yeteneğini geliştirmektedir. Böylelikle birebir eşleme, matematiğin hem teorik derinliğini artıran hem de düşünsel kapasiteyi genişleten bir araç olarak evrensel bir nitelik kazanır.

Doğru bilinen yanlışlar ve geometrik paradigmaların dönüşümü

Matematiksel doğruların büyük bir bölümü, belirli bir aksiyomatik sistem veya geometrik bağlam altında geçerlilik kazanır. Bu nedenle "bilinen doğrular", çoğu zaman evrensel gerçekleri değil, içinde bulundukları mantıksal sistemin sonuçlarını ifade eder. Üçgenin iç açılarının toplamının 180 derece olduğu bilgisi, bu duruma ilişkin klasik bir örnektir. Bu ifade, yalnızca Öklid geometrisinin aksiyomları altında geçerlidir; farklı aksiyomatik temellere sahip geometrilerde ise geçerliliğini yitirir. Dolayısıyla matematiksel bilgi, mutlak ve bağlamdan bağımsız değil, aksiyomlara ve yapısal varsayımlara bağlıdır.

Bu bağlamın en belirgin örneklerinden biri küresel geometridir. Küresel yüzey üzerinde oluşturulan üçgenlerde iç açıların toplamı 180 dereceden büyük olabilir ve hatta belirli konfigürasyonlarda 270 dereceyi aşabilir. Örneğin iki meridyen ile ekvator arasında oluşturulan ve köşeleri küresel yüzey üzerinde yer alan üçgenler, Öklid geometrisinin öngördüğü açı ilişkilerinin küresel bağlamda tamamen değiştiğini göstermektedir. Bu durum, düzlem geometrisi sezgisiyle yetişmiş bireylerin beklediği sonuçlarla çelişir; çünkü sezgisel düşünce çoğunlukla üç boyutlu uzay içinde düzlemsel ilişkilerin geçerli olduğu varsayımına dayanır.

Aksiyomatik sistemlerin değişmesiyle ortaya çıkan bu farklılık, geometrinin yalnızca uzamsal şekillerin incelendiği bir alan olmadığını; daha temel olarak, belirli mantıksal yapıların ve soyut varsayımların bir bütünü olduğunu gözler önüne serer. Bu nedenle geometri, fiziksel uzayın bir yansıması olmaktan çok daha fazlasıdır: O, uzayı tanımlamanın mümkün farklı biçimlerini sağlayan matematiksel modeller sistemidir. Bu modeller arasında Öklid, küresel ve hiperbolik geometrilerin her biri, kendi iç tutarlılığı olan bağımsız matematiksel yapılardır.

Geometrik paradigmaların farklılaşması, bilim tarihine de yön veren önemli dönüşümlerin habercisidir. Öklid dışı geometrilerin 19. yüzyılda gelişmesi, yalnızca matematik açısından bir çeşitlilik yaratmakla kalmamış; aynı zamanda fiziksel gerçekliğin alternatif matematiksel çerçeveler içinde ifade edilebileceğini göstermiştir. Bu gelişme, ilerleyen dönemde görelilik teorisinin matematiksel

temellerini oluşturmuş; fiziksel evrenin düzlemsel değil, eğrisel bir yapıda tanımlanabileceği fikrine kapı aralamıştır.

Dolayısıyla "doğru bilinen yanlışlar" olarak adlandırılan durumlar, matematiğin dogmatik kesinliklerden değil, sorgulamaya ve aksiyomatik tutarlılığa dayalı bir mantıksal yapıdan oluştuğunu ortaya koyar. Bir matematiksel sonucun doğruluğu, ait olduğu sistemin varsayımlarına bağlıdır; bu varsayımlar değiştiğinde sonuç da değişir. Bu farkındalık, matematiksel düşüncenin epistemolojik temellerini güçlendirir ve disiplinin bilimsel esnekliğini vurgular. Böylece geometri, mutlak doğruların değil, mantıksal olasılıkların incelendiği çok katmanlı bir disiplin hâline gelir.

Matematiğin tarihsel gelişimi

Medeniyetler arası bilimsel süreklilik

Matematiğin tarihsel gelişimi, insanlık kültürünün kuşaklar ve uygarlıklar boyunca aktarılan en sürekli ve en bütüncül entelektüel birikimlerinden biri olarak değerlendirilir. Bu gelişim çizgisi, farklı medeniyetlerin bilgi üretimini bir bayrak yarışı şeklinde birbirine devrettiği, kesintisiz fakat dönüşümlü bir ilerleyişe işaret eder. Matematik, bu yönüyle yalnızca teknik bir disiplin değil; aynı zamanda uygarlıklar arasındaki kültürel sürekliliğin de en temel taşıyıcılarından biridir.

Bu sürecin erken aşamaları Mezopotamya'da görülür. Sümerler ve Babiller tarafından geliştirilen sayı sistemleri, astronomik gözlemler ve geometrik yaklaşımlar,

matematiksel düşüncenin ilk kurumsal yapılarını oluşturmuştur. Çivi yazılı tabletlerde kayıt altına alınan bu bilgiler, yalnızca dönemin hesaplama ihtiyaçlarına değil, aynı zamanda soyutlama kapasitesinin gelişmesine de hizmet etmiş; böylece matematiksel düşüncenin tarihsel temelleri atılmıştır.

Bu birikim, Antik Yunan matematiğinin ortaya çıkmasıyla yeni bir dönüşüm geçirmiştir. Thales, Pisagor, Eukleides ve Arşimet gibi isimlerin temsil ettiği bu dönem, matematiğin ilk kez sistematik bir aksiyomatik çerçeveye kavuştuğu; soyut düşüncenin formel mantıkla bütünleştiği bir döneme karşılık gelir. Geometri, ispat kültürü ve düzenli yöntemler bu süreçte kurumsallaşmış; matematik, yalnızca pratik hesaplamaların ötesine geçen teorik bir disipline dönüşmüştür. Bununla birlikte Yunan matematiği, kültürel olarak kapalı bir yapı geliştirmemiş; İskenderiye merkezli çeviri faaliyetleri sayesinde farklı coğrafyalara aktarılmış ve böylece evrensel bir bilgi birikiminin parçası hâline gelmiştir.

Matematiğin tarihsel sürekliliği İslam medeniyeti döneminde daha da güçlenmiştir. 8.-12. yüzyıllar arasında Bağdat, Horasan, Semerkant ve Endülüs gibi merkezlerde yürütülen bilimsel çalışmalar, antik dünyanın matematiksel mirasını yalnızca korumakla kalmamış; aynı zamanda bu mirası yeni yöntemlerle genişletmiştir. Bu dönemde cebir, trigonometri, sayı teorisi ve astronomi alanlarında sistematik yenilikler yapılmış; özellikle Harezmi'nin cebir alanındaki yapıtları modern cebirin metodolojik temelini oluşturmuştur. Günümüzde "algoritma" kavramının

etimolojik kökeni de bu dönemin matematiksel katkılarını yansıtmaktadır.

Matematiksel bilginin bu uzun erimli ilerleyişi, tek bir uygarlığın tekelinde gelişen bir bilimsel çabayı değil; farklı kültür, inanç ve coğrafyaların ortak ürünü olan bir entelektüel sürekliliği ifade eder. Her uygarlık, kendisinden önceki dönemin matematiksel birikimini yeniden yorumlamış, düzenlemiş ve kendi toplumsal ihtiyaçlarıyla uyumlu yeni bir epistemik düzeye taşımıştır. Bu kültürel aktarım zinciri sayesinde matematik, insanlık tarihinin en istikrarlı ve en kapsayıcı bilgi alanlarından biri hâline gelmiştir.

Rönesans ve Avrupa matematiği: Matematiksel bilginin yeniden doğuşu

Matematiğin tarihsel gelişimi, özellikle Rönesans döneminde belirgin bir kırılma noktası yaşamıştır. 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa'da başlayan kültürel yeniden doğuş, yalnızca sanat ve felsefeyi etkilemekle kalmamış; matematiğin yöntemsel ve uygulamalı boyutlarında da köklü değişimlere yol açmıştır. Bu dönüşüm süreci, büyük ölçüde Avrupa iç dinamiklerinden kaynaklansa da, Doğu'dan Batı'ya aktarılan bilimsel ve matematiksel birikimin bu sürecin temel yapı taşlarından biri olduğu unutulmamalıdır.

Bu dönemde matematiğin pratik alanlardaki önemi özellikle mühendislik ve askeri strateji bağlamında öne çıkmıştır. Büyük topların dökümünde kullanılan malzeme

hesaplamaları, balistik eğriler, gerilme analizleri ve gemilerin karadan taşınması için yapılan mekanik düzenlemeler, matematiğin hem teknik hem de lojistik uygulamalarda ne denli kritik bir araç olduğunu göstermektedir. Bu tür pratik uygulamalar, matematiğin yalnızca teorik bir disiplin olmadığını; aynı zamanda toplumsal ve teknolojik gelişmelerin merkezinde yer aldığını ortaya koyar.

Rönesans dönemi Avrupa'sında bilimsel devrim süreci, matematiği doğa bilimlerinin temel dili hâline getirmiştir. Kopernik'in astronomik modelleri, Kepler'in gezegen hareketlerini matematiksel yasalarla açıklaması, Galileo'nun deneysel yöntemleri matematikle birleştirmesi (Galilei, 1623) ve Newton'un kalkülüsü geliştirmesi, modern bilimsel metodolojinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu gelişmeler, matematiğin yalnızca soyut bir düşünce alanı değil, evrenin yasalarını anlamada zorunlu bir araç olduğunu kanıtlamaktadır.

Rönesans sonrası dönemde bilimsel kurumların kurulması, matematiğin toplumsal ve stratejik öneminin artışına işaret etmektedir. Örneğin, Avrupa ve Rusya'da kurulan akademiler, devletlerin bilim ve matematiği stratejik bir güç unsuru olarak değerlendirdiğinin göstergesidir. Matematik, bu süreçte toplumsal gelişme, ekonomik üretkenlik, askeri strateji ve teknolojik ilerleme ile doğrudan ilişkilendirilmiş; disiplin, çağdaş bilimsel ve teknolojik paradigmaların temel yapı taşlarından biri hâline gelmiştir.

Matematiğin kahramanları: Tarihin matematiksel mimarı

Matematik tarihinin en önemli figürleri, yalnızca teorik başarılarıyla değil, aynı zamanda modern bilimin ve teknolojinin temel yapı taşlarını oluşturmuş olmalarıyla da öne çıkar. Carl Friedrich Gauss, Leonhard Euler ve Pisagorcular, farklı dönemlerde yaşamış olmalarına rağmen, matematiğin yüzlerce yıl boyunca nasıl evrildiğini ve derinleştiğini temsil eden üç ayrı sütun niteliğindedir.

Carl Friedrich Gauss, matematik alanındaki kapsamlı çalışmaları ile "matematiğin prensi" olarak anılır. Gauss'un katkıları, kompleks analiz, sayı teorisi, istatistik, geometri ve fizik gibi birçok alt alanda modern bilimin altyapısını oluşturur. Karmaşık sayılar üzerine geliştirdiği yaklaşım, elektromanyetik alanların modellenmesi ve elektrik mühendisliği uygulamaları için kullanılan matematiksel araçların temelini sağlamıştır. Gauss'un yöntembilimsel titizliği, matematiğin hem teorik hem de uygulamalı boyutlarını birbirine bağlamıştır.

Leonhard Euler, matematiğin estetik ve yaratıcı boyutunu en iyi temsil eden isimlerden biridir. Diferansiyel denklemler, topoloji, graf teorisi ve sayısız başka alanda geliştirdiği yöntemler, günümüzde hâlâ aktif olarak kullanılmaktadır. Euler'in e^(iπ)+1=0 ifadesi, beş temel matematiksel sabiti tek bir formülde birleştirerek, matematiksel estetiğin zirvesini temsil eder. Bu eşitlik, matematiğin yalnızca hesaplama veya mantıktan ibaret olmadığını, aynı

zamanda felsefi ve sanatsal bir boyutu da taşıdığını göstermektedir.

Pisagorcular, matematiği evrenin düzenini açıklayan bir ilke olarak gören ilk topluluklardan biri olarak tarihe geçmiştir. Özellikle √2'nin irrasyonelliğinin keşfi, antik dönemde entelektüel bir sarsıntı yaratmış; sayıların evrensel düzenin temel unsurları olduğunu ortaya koymuştur. Bu keşif, matematiğin mutlak doğrular barındırmakla sınırlı olmadığını, aksine sürekli genişleyen bir bilgi alanı olduğunu göstermektedir.

Bu üç matematiksel figür ve onların temsil ettiği gelenekler, matematiğin tarih boyunca neden hem bilimlerin temeli hem de insan düşüncesinin en rafine ürünü olarak kabul edildiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Matematik, yalnızca problem çözme aracı değil; aynı zamanda estetik, felsefi ve metodolojik derinliği ile insan zihninin en sofistike ifade biçimlerinden biri olmuştur.

Matematik eğitimi ve toplumsal etkileri

Türk eğitim sistemi

Türkiye'de matematik eğitimi, uzun yıllardır süregelen pedagojik tartışmalar ve uluslararası ölçme-değerlendirme sonuçlarının yönlendirdiği sistematik bir dönüşüm sürecinden geçmektedir. Geleneksel olarak matematik, öğrenciler için çoğunlukla formüller ve hesaplama tekniklerinden ibaret görülmüş, problem çözme ve analitik düşünme becerilerinin geliştirilmesi ikinci planda kalmıştır. Ancak son yıllarda, özellikle mantık temelli öğretim

anlayışının ön plana çıkmasıyla birlikte, öğrencilerin yalnızca matematiksel işlemleri ezberlemesinin yeterli olmadığı; bunun yerine problem çözme, eleştirel akıl yürütme, modelleme ve soyutlama gibi üst düzey bilişsel becerilerin kazandırılmasının önemi giderek artmıştır.

Uluslararası değerlendirme programları olan PISA ve TIMSS gibi sınavlar, bu dönüşümün etkilerini doğrudan gözler önüne sermektedir. 2015 sonrası PISA sonuçlarındaki iyileşmeler, öğrencilerin matematiği yalnızca ezber yoluyla değil, günlük yaşam bağlamlarıyla ilişkilendirerek öğrenmelerinin bir yansıması olarak yorumlanmaktadır. Müfredatta yer alan "hayatın içinden sorular", "yeni nesil problem setleri" ve disiplinler arası yaklaşımı teşvik eden ölçme yöntemleri, öğrencilerin analitik düşünme ve yaratıcı problem çözme yeteneklerinin gelişmesini desteklemektedir. Bu süreç, matematiği salt sayılar ve formüller bütünü olarak algılamaktan çıkarıp, öğrencilerin düşünsel becerilerini geliştiren bir entelektüel araç hâline getirmektedir.

Türk eğitim sisteminde yapılan bu dönüşüm, öğrencilerin sadece bireysel akademik başarılarını değil, uzun vadede ülkenin bilimsel kapasitesini ve teknolojik rekabet gücünü de güçlendirmektedir. Daha analitik, yorumlayıcı ve uygulama odaklı bir müfredat, öğrencilerin soyut kavramları somut problem çözme süreçleriyle ilişkilendirmesini sağlar; bu da matematiksel bilginin gerçek dünyadaki uygulanabilirliğini artırır. Sonuç olarak, Türkiye'de matematik eğitimi, hem bireysel zihinsel gelişimi hem de ulusal

düzeyde bilimsel ve teknolojik ilerlemeyi destekleyen stratejik bir araç olarak konumlanmaktadır.

Singapur matematiği ve pedagojik yenilikler

Singapur matematik pedagojisi, ezbere dayalı öğretim yöntemlerinin ötesine geçerek, öğrencinin kavramsal anlamayı ve mantıksal düşünmeyi merkeze almasını sağlayan bir çerçeve sunmaktadır. Bu pedagojinin en temel özelliklerinden biri, "somut-görsel-soyut" (Concrete-Pictorial-Abstract) yaklaşımıdır. Bu yöntem, öğrencinin önce somut nesnelerle veya fiziksel materyallerle problemle etkileşime geçmesini, ardından görsel temsil ve diyagramlarla kavramları somutlaştırmasını ve en sonunda soyut sembollerle matematiksel ifadeleri anlamlandırmasını öngörür. Parmak hesabı gibi basit görünen teknikler, öğrenme sürecinde hem dokunsal hem de görsel temsilleri devreye sokarak, matematiksel kavramların zihinde kalıcı hâle gelmesini sağlamaktadır.

Singapur sisteminde problem çözme kültürü, öğrenciyi pasif bir bilgi alıcısı konumundan çıkarıp, karşılaştığı matematiksel durumu analiz eden, hipotezler geliştiren ve çözüm stratejileri üreten aktif bir özne hâline getirir. Bu yaklaşım, öğrencilerin erken yaşlarda sembolik mantığı kavramasını ve soyut düşünceye sistematik olarak uyum sağlamasını mümkün kılar. Ayrıca, pedagojik başarı yalnızca sınıf içi yöntemlerle sınırlı kalmayıp, kültürel ve toplumsal destekle de güçlendirilmektedir. Uluslararası sınavlarda elde edilen yüksek başarı, bu sistemin hem

pedagojik hem de sosyal altyapısının sağlamlığını göstermektedir.

Singapur modeli, matematiğin öğrenciler için sadece bir okul dersi değil, düşünsel bir süreç olarak işlev görmesini sağlamaktadır. Öğrenciler, soyut kavramları somut ve anlamlı bağlamlarla ilişkilendirerek öğrenir; bu da analitik düşünme, problem çözme ve mantıksal akıl yürütme becerilerinin gelişimini doğrudan destekler. Bu pedagojik yaklaşım, matematiğin birey üzerindeki zihinsel etkisini maksimize ederken, toplumsal olarak da bilimsel okuryazarlığın artırılmasına katkıda bulunur.

Akademik yolculuk ve toplumsal katkı

Matematiksel düşüncenin bireysel gelişim üzerindeki etkisi, akademik araştırma ve mentorluk süreçleri ile doğrudan ilişkilidir. Araştırmacının deneyim kazanması, yalnızca teknik bilgi ve becerilerin gelişmesini sağlamakla kalmaz; aynı zamanda sabır, metodolojik disiplin, yaratıcı düşünme ve zihinsel esneklik gibi entelektüel erdemlerin oluşmasını da destekler. Matematiksel problemlerin çözümü, sezgi ve yaratıcılığı metodolojik titizlikle birleştiren bir süreçtir. Bu süreç, bireyin düşünsel kapasitesini ve entelektüel derinliğini artırır.

Matematik eğitiminin toplumsal boyutu da giderek önem kazanmaktadır. Modern çağda matematik, savunma teknolojilerinden kriptografiye, yapay zekâdan enerji sistemlerine kadar birçok kritik alanda temel bir araç olarak kullanılmaktadır. Matematiksel bilgi ve yetkinlik, yalnızca

akademik başarı için değil, ulusal düzeyde bilimsel ve teknolojik bağımsızlık ve stratejik üstünlük sağlamak için de vazgeçilmezdir. Bu bağlamda, matematik eğitimi bir ülkenin uzun vadeli kalkınması, güvenliği ve inovasyon kapasitesi açısından stratejik bir öneme sahiptir.

Sonuç

Matematik, insan düşüncesinin en karmaşık ve yaratıcı alanlarından biri olarak, yalnızca sayısal işlemler veya teknik bir araç olmanın ötesine geçer. Bu çalışmada ele alınan konular, matematiğin epistemolojik, ontolojik, aksiyolojik ve metodolojik boyutlarını bütüncül bir perspektifle incelemiştir. Matematiğin soyut yapısı, tarihsel gelişimi, kültürel yansımaları ve bilimsel düşüncedeki rolü, disiplinin yalnızca bireysel zihinsel gelişim değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel ilerleme için de temel bir araç olduğunu göstermektedir.

Sonsuzluk kavramı, birebir eşleme ilkesi ve geometrik modellerin incelenmesi, matematiğin epistemik temellerini ve düşünsel derinliğini ortaya koymuştur. Cantor'un sonsuz kümeler üzerindeki çalışmaları, Paul Erdős'ün matematiğe dair anlayışı ve Gauss ile Euler'in matematiksel katkıları, disiplinin hem teorik hem de uygulamalı boyutlarının tarihsel ve kültürel önemini vurgulamaktadır. Bu tartışmalar, matematiğin yalnızca bir bilim dalı değil, aynı zamanda insanlığın entelektüel mirasını ve kültürel üretimini şekillendiren bir alan olduğunu göstermektedir. Matematiksel kavramların anlaşılması ve uygulanması süreci, bireylerin soyut düşünme kapasitesini geliştirmekte ve

bilişsel içselleştirme yoluyla zihinsel olgunlaşmayı desteklemektedir.

Matematik eğitiminin toplumsal etkileri de kapsamlı biçimde ele alınmıştır. Türkiye'deki öğretim sisteminde yapılan reformlar, problem çözme temelli yaklaşımlar ve analitik düşünceyi geliştiren pedagojik modeller, öğrencilerin yalnızca formül ezberlemekten öte, eleştirel ve yaratıcı bir matematiksel düşünce geliştirmesini sağlamaktadır. Singapur matematik pedagojisi örneği, somut–görsel–soyut yaklaşımı ve problem çözme odaklı öğrenme ortamıyla, matematiğin bireysel bilişsel gelişimde ve toplumsal bilimsel okuryazarlıkta oynadığı kritik rolü ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, matematik eğitimi yalnızca akademik bir faaliyet değil; aynı zamanda ulusal bilimsel kapasitenin, teknolojik bağımsızlığın ve stratejik karar alma yetkinliğinin güçlendirilmesinde temel bir araç olarak değerlendirilmektedir.

Tüm bu analizler, matematiğin bireysel ve toplumsal düzeyde dönüştürücü gücünü açıkça ortaya koymaktadır. Matematik, yalnızca bilgi üretimi için değil, düşünsel bir disiplin olarak insan aklının sınırlarını zorlayan ve estetik bir düzen arayışını yansıtan bir araçtır. Aynı zamanda matematiğin toplumsal boyutu, bilimsel ilerlemeyi, teknolojik yeniliği ve stratejik düşünceyi besleyen temel bir zemin oluşturur. Bu bağlamda matematik, evreni anlamlandırma aracı, mantığın şiirsel ifadesi ve entelektüel bir çerçeve olarak hem bireysel hem de toplumsal düzeyde vazgeçilmez bir konuma sahiptir.

Sonuç olarak, matematik yalnızca bir disiplin değil; insan düşüncesinin sınırlarını sürekli ileriye taşıyan, tarihsel süreçleri şekillendiren ve toplumsal ilerlemenin temel taşını oluşturan çok boyutlu bir alan olarak değerlendirilmektedir. Disiplinin epistemik derinliği, pedagojik önemi ve kültürel etkisi, matematiğin modern dünyada sahip olduğu merkezi rolü ve vazgeçilmezliğini güçlü bir biçimde ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Boyer, C. B., & Merzbach, U. C. (2011). A history of mathematics (3rd ed.). Wiley.

Cantor, G. (1895). Beiträge zur Begründung der transfiniten Mengenlehre. Mathematische Annalen, 46, 481–512.

Einstein, A. (1934). On the method of theoretical physics. Philosophy of Science, 1(2), 163–169.

Euclid. (1956). The elements (T. L. Heath, Trans.). Dover Publications. (Original work published ca. 300 BCE)

Feynman, R. (1965). The character of physical law. MIT Press.

Galilei, G. (1623). Il saggiatore. Giacomo Mascardi.

Gödel, K. (1931). Über formal unentscheidbare Sätze der Principia Mathematica und verwandter Systeme I. Monatshefte für Mathematik und Physik, 38(1), 173–198.

Guicciardini, N. (2003). Reading the Principia: The debate on Newton's mathematical methods for natural philosophy. Cambridge University Press.

Kline, M. (1980). Mathematics: The loss of certainty. Oxford University Press.

Lakatos, I. (1976). Proofs and refutations: The logic of mathematical discovery. Cambridge University Press.

Newton, I. (1999). The mathematical principles of natural philosophy (I. B. Cohen & A. Whitman, Eds.). University of California Press. (Original work published 1687)

Tegmark, M. (2014). Our mathematical universe: My quest for the ultimate nature of reality. Knopf.

Wittgenstein, L. (1956). Remarks on the foundations of mathematics. Basil Blackwell.

Özel Eğitim Felsefesi Temelleri Üzerinde Düşünsel ve Kurumsal Bir İnceleme

Mukaddes SAKALLI DEMİROK, *Prof. Dr.*
mukaddes.sakalli@neu.edu.tr

Giriş

Düşünce Nüansı çerçevesinde eğitimin felsefi temellerini incelemek, yalnızca öğrenme mekanizmalarını açıklamaktan ibaret değildir. Bireyin doğumdan itibaren başlayan varoluş arayışının, anlamlandırma çabasının ve öğrenme süreçlerinin bütüncül bir yansıması olan eğitim, bireyin öğrenme süreçlerinin bütüncül bir yansımasıdır. Sonuç olarak, eğitim felsefesi, bilginin ne olduğunu, nasıl üretildiğini, nasıl aktarıldığını ve bireyin zihninde nasıl yerleştirildiğini ele alır (Dewey, 1938; Teaser & Locke, 1973). Özel eğitim, bu felsefi temelleri daha hassas bir alana yerleştirir. Özel gereksinimi olan bireylerin algı süreçleri, sosyal etkileşim örüntüleri ve gelişimsel profilleri farklı olduğundan, bu özelliklerin her biri farklı olabilir. Bu farklılıklar nedeniyle eğitimin epistemolojik, ontolojik, aksiyolojik ve metodolojik yönlerini daha kapsamlı bir şekilde incelemek gerekir (Skrtic, 1991; Ainscow, 2005).

Özel eğitimde bilgi, bireyin gelişimsel özelliklerine bağlı düzenlenen ve uyarlanan dinamik bir süreçtir. Eğitim sistemi girdi, süreç ve çıktıdan oluşmaktadır; ancak özel eğitimde bu süreç bireylerin ihtiyaçlarına göre ve değişken öğrenme profilleri sebebiyle daha karmaşık ve çok boyutlu olarak değerlendirilmektedir. Sonuç olarak, özel eğitim, yalnızca bireysel destek olarak değil, aynı zamanda toplumsal değişimi mümkün kılan felsefi bir temel olarak hizmet eder.

Bu bölümde, özel eğitimin felsefi temelleri dört ana başlık altında ele alınmıştır: bilginin doğası ve öğrenme süreçlerinin felsefi yapısı, bireyin ontolojik konumu, etik değerler ve kapsayıcı toplum anlayışı ve özel eğitim öğretmenliği.

Bilginin doğası ve öğrenme sürecinin felsefi yapısı

Özel eğitimde epistemoloji, bilginin oluşumu ve bireyin bilgiyi nasıl işlediğini inceleyen bir felsefe dalıdır. Özel gereksinimi olan bireylerin öğrenme süreçleri çeşitlilik göstermektedir. Bundan ötürü özel eğitimde bilgi, sadece bir öğrenme modeli ile sınırlandırılamaz; bireyin bilişsel özelliklerine, duyusal süreçlerine, dikkat becerilerine ve sosyal etkileşim becerilerine bağlı olarak şekillendirilir (Hallahan, Kauffman & Pullen, 2013). Yapılandırmacı yaklaşıma göre birey bilgi alımında aktiftir ve kendi deneyimleri ile yeni öğrendiği bilgiyi şekillendirir (Vygotsky, 1978). Bu bakış açısına bağlı olarak özel gereksinimi olan bireyin öğrenme süreci, bireyin hazır bulunuşluk düzeyi, ilgisi, güçlü yönleri ve öğrenme hızı dikkate alınarak tasarlanmasını zorunlu kılmaktadır.

Özel eğitimde bilgi üretimi çok yönlü bir süreçtir. Öğrencilerin gelişimsel profilleri değerlendirilir, aile görüşmeleri yapılır, öğretim ortamı düzenlenir, her aşamada öğrenciden veri toplanır ve toplanan veriler kayıt altına alınır.

Bilimsel kanıta dayalı uygulamalar, veri tabanlı karar verme süreçleri ve disiplinler arası işbirliği, özel eğitimde etkili öğretimin temellerini oluşturmaktadır (Odom ve arkadaşları, 2005). Bundan dolayı öğretmen, bilgiyi sadece aktaran değil, aynı zamanda bireye yönelik uyarlayan, düzenleyen ve yeniden yapılandıran epistemolojik rehber konumundadır.

Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı (BEP), bilginin bireye özel bir biçimde planlanmasını sağlayan en önemli araçtır. Kargın (2007), BEP'in bireyin güçlü ve desteklenmesi gereken yönlerini tanımlayan, öğretimi bireyselleştiren ve bireyin gelişimsel ihtiyaçlarına göre şekillenen sistematik bir yapıda geliştirilmesini gerekli kılan bir plandır. Bu açıdan değerlendirildiği zaman BEP, özel eğitim epistemolojisinin somutlaşmış şeklidir. BEP aracılığı ile öğrenme hedefleri, öğretim yöntemleri, değerlendirme biçimleri ve çevresel düzenlemeler bireye özgü ve bireyin öğrenme ekosistemine göre yeniden yapılandırılabilir. Böylece bilgi, bireye verilen bir içerik olmaktan çıkar; bireyin deneyimleriyle yeniden yapılandırdığı dinamik bir sürece dönüşür.

Özel gereksinimi olan bireyin ontolojik konumu

Ontoloji, varlık ve varoluş üzerine düşünmeyi gerektirir; özel eğitim bağlamında temel soru şudur: Farklılık neyi ifade eder? İnsanlar doğal olarak bilişsel, sosyal, duygusal ve fiziksel özellikler bakımından birbirinden ayrılır. Ancak toplumsal tutumlar bu farklılıkları çoğu zaman bir eksiklik ya da sapma olarak değerlendirebilmektedir. Goffman'ın (1963) damgalama kuramı, bu algıların sosyal dışlanmayı artırdığını ortaya koymuştur. Özel eğitimde ontolojik yaklaşım, bireyi doğuştan gelen bütünlüğü içinde kabul eder. Farklılık, bir yetersizlik değil; insan profillerinin doğal çeşitliliğidir. Wehmeyer (2020), öz-yönelim hakkının özel gereksinimi olan bireyler için vazgeçilmez bir unsur olarak tanımlamaktadır. Bu bakış açıcı ile değerlendirildiğinde bireyin tercihleri, ilgi alanları ve güçlü yönleri eğitim sürecinin merkezine alınmalıdır. Bireyin ontolojik kabulü, her bireyin biricik ve değerli olduğu düşüncesine dayanır. Bu yaklaşım bireyin yalnızca akademik başarısı açısından değil, psikososyal gelişimi açısından da önem taşımaktadır.

Ailenin ontolojik konumu da kritik bir önem taşımaktadır. Turnbull ve diğerleri (2015), bireyin kimlik gelişiminin büyük ölçüde aile içinde şekillendiğini vurgulamaktadır. Aile tarafından kabul edilen çocuk, toplumsal ilişkilerde daha güçlü bir benlik algısı geliştirir. Bu nedenle özel eğitimde ontolojik yaklaşım, birey-aile-toplum üçgeninde bütüncül bir kabul sürecini gerektirir.

Etik değerler ve kapsayıcı toplum anlayışı

İnsan onuru, değerler ve etik ilkeler, özel eğitimin aksiyolojik temelini oluşturur. Aksiyoloji, değerlerin nasıl oluştuğu ve değer insan ilişkisi üzerine odaklanır (Kaçal ve Saylıgil, 2023). Özel gereksinimi olan bireylerin eğitimi oldukça fazla hassasiyet gerektirdiğinden uygulamada etik ilkelere dikkat edilmesi gerekmektedir. Etik, ahlaki değerlere bağlı normlar oluşturan ve bireylerin davranışsal olarak yanlış veya doğruyu ayırt etmelerine yardımcı olmayı hedefleyen felsefenin alt dallarından biridir (Akçamete ve diğerleri, 2016). Özel eğitim süreci etik kurallara bağlı planlanmalıdır.

Özel eğitimin aksiyolojik yapısının önemli bir parçası da etiketlemeden kaçınmaktır. Etiketleme ile bireyin kimlik algısını zedelenebilmekte, sosyal dışlanma yaşamasına sebep olabilmekte ve bireyin toplum içindeki konumunu olumsuz yönde etkilenebilmektedir (Goffman, 1963). Bireye konulan tanı bireyi sınırlayan bir kategori olarak değil, öğretimi yönlendiren bir araç olarak değerlendirilmelidir. Günümüz özel eğitim uygulamalarında bireyin güçlü yanlarının ön planda olduğu ve destek gereksiniminin tanıdan bağımsız olarak belirlendiği bir yöntem izlenmektedir.

Kapsayıcı toplum anlayışı özel eğitimin etik boyutunu toplumsal düzeye taşımaktadır. Kapsayıcı eğitim sadece okulda değil, tüm toplumsal kurumlarda adalet, erişilebilirlik ve eşitlik ilkelerine dayandırılmalıdır (UNESCO, 2020a). Ainscow (2005), kapsayıcı eğitimi kültürel bir

değişim olarak tanımlamaktadır. Bu değişim, toplumun özel ihtiyaçlara yönelik yaklaşımının evrilmesi, yerel yönetimlerin erişim çalışmalarını artırması, ailelerin farkındalığının artması ve sosyal destek sistemlerinin güçlenmesiyle gerçekleşebilir. Bu tür bir toplumda çeşitlilik bir değer olarak değerlendirilir.

Öğretmenlik ve özel eğitim öğretmenliği

Özel eğitim öğretmenliği, öğretim tekniklerinin uygulanmasıyla sınırlı olmayan; bilgi üretimi, değerlendirme yapma, süreci yönetme, aile ile etkili iletişim kurma ve disiplinler arası ekiplerle koordinasyon sağlama gibi çok boyutlu bir mesleki yeterlilik gerektiren bir alandır. Bu sebeple özel eğitim öğretmeni, pedagojik bilgilerin yanı sıra etik, psikolojik, teknolojik ve yönetimsel yeterliliklere de sahip olmalıdır.

Özel eğitim alanındaki konuların öğretiminin zorluğu, öğretmenlerin öğretme yeteneklerini etkilemektedir. Öğretmenin mesleki tatminin sağlanamaması gibi sebepler tükenmişliğe yol açabilmektedir. Özel eğitime devam eden çocukların bireysel özellikleri bir değişken olarak göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durum, özel eğitim alanında çalışan özel eğitim öğretmenlerinin tükenmişlik düzeylerinin artmasında bir faktör olarak değerlendirilebilir. Bu çeşitlilikler arasında; çocuğun ihtiyaç türü, tutum problemleri bulunup bulunmaması gibi etkenler sıralanabilirken; özel eğitim alanında görevli özel eğitim öğretmenlerinin grup ve sınıf yönetimi yöntemlerini uygulayıp uygulamama durum, ustalık eğitiminin varlığı, benzer

mesleklerdeki çalışanlar ve anne babaların tutumlar gibi faktörler de sıralanabilir (Oruç, 2007). Yapılan araştırmalar, özel eğitim alanında çalışan eğitimci, uzman ve öğretmenlerin yetersizliğini ve/veya alt boyutlarını konu alan araştırmaların arttığını göstermektedir (Akçamete, Kaner ve Sucuoğlu, 2001; Karahan, Balat, 2011; Aydemir, 2013).

Özetle, özel eğitim öğretmenliği geniş bir kapsamda, yüksek sorumluluk gerektiren ve sürekli güncellenmesi gereken bir uzmanlık alanıdır. Öğretmenin mesleki kimliği; etik hassasiyet, bilimsel bilgi, teknolojik yeterlilik, aile işbirliği, veri analizi, kriz yönetimi ve disiplinler arası iletişim gibi birçok bileşenin uyumlu bir şekilde sürdürülmesini gerektirmektedir. Bu sebeple özel eğitimdeki metodolojik yapı, öğretmenin bilişsel, duygusal ve etik yönden güçlü bir hazırlığa sahip olmasını gerektirir.

Sonuç

Bu bölümde özel eğitimin epistemolojik, ontolojik, aksiyolojik ve metodolojik temelleri bütüncül bir felsefi perspektifle ele alınmıştır. Özel eğitim; bilginin nasıl üretildiği, bireyin varoluşunun nasıl kabul edildiği, etik değerlerin eğitim sürecinde nasıl uygulandığı ve öğretimin hangi bilimsel yöntemlere dayalı olarak yürütüldüğü açısından çok yönlü bir disiplindir. Özel gereksinimi olan bireylerin eğitimi yalnızca akademik bir süreç değil; insan onurunu merkez alan, toplumsal dönüşümü destekleyen ve yaşam kalitesini artırmayı hedefleyen bir yapı olarak değerlendirilmelidir.

Felsefi temellere dayalı bir özel eğitim anlayışı, farklılıkların bir değer olarak görüldüğü, kapsayıcı bir toplumun inşa edilmesini mümkün kılar. Geleceğin özel eğitim uygulamalarının başarıya ulaşması ise bilimsel kanıtlara dayalı yöntemlerin, etik ilkelerin, güçlü öğretmen yeterliliklerinin ve toplumsal farkındalık çalışmalarının birlikte yürütülmesine bağlıdır.

Kaynakça

Ainscow, M. (2005). Developing inclusive education systems: What are the levers for change? Journal of Educational Change, 6(2), 109–124. https://doi.org/10.1007/s10833-005-1298-4.

Akçamete, G., Kaner, S., Sucuoğlu, B., (2001), "Öğretmenlerde Tükenmişlik, İş Doyumu ve Kişilik", Ankara: Nobel Yayınevi.

Akçamete, G., Kayhan, N., İşcen Karasu, F., Sardohan Yıldırım, E. & Şen, M. (2016). Özel eğitim öğretmenleri için mesleki etik ilkeleri. SDU International Journal of Educational Studies, 3(1), 27- 44

Aydemir, H., (2013), "Özel Eğitim Alanında Çalışan Öğretmenlerin Tükenmişlik Düzeyleri ve Yaşam Doyumlarının İncelenmesi", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu

Dewey, J. (1938). Experience and education. Macmillan.

Goffman, E. (1963). Stigma: Notes on the management of spoiled identity. Prentice-Hall.

Hallahan, D. E., Kauffman, J. M., & Pullen, P. C. (2013). Exceptional Learners: An Introduction to Special Education: Pearson New International Edition. Pearson Higher Ed.

Karahan, Ş., Balat, G. U., (2011), "Özel Eğitim Okullarında Çalışan Eğitimcilerin ÖzYeterlik Algılarının ve Tükenmişliklerinin İncelenmesi" , Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi.

Kaçal, Z., & Şaylıgil, Ö. (2023). Üniversiteler ve etik iklimin önemi. Z. Ayvaz Reis (Ed.), Eğitimde etik konular içinde (s. 33-40). İstanbul: İÜC Yayınevi.

Kargın, T. (2017). Bireyselleştirilmiş eğitim programı (BEP) hazırlama ve öğretimin bireyselleştirilmesi. Pegem Atıf İndeksi, 72-99.

Odom, S.L., Brantlinger, E., Gersten, R., Horner, R.H., Thompson, B., & Harris, K.R. (2005). Research in special education: Scientific methods and evidence-based practices. Exceptional Children, 71, 137-148.

Oruç, S., (2007), "Özel Eğitim Alanında Çalışan Öğretmenlerin Tükenmişlik Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi (Adana İli Örneği)" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana

Tesar, M., & Locke, K. (1973). The philosophy of education (pp. 2-4). R. S. Peters (Ed.). Oxford: Oxford University Press.

Skrtic, T. M. (1991). Behind special education: A critical analysis of professional culture and school organization.

Turnbull, A., Turnbull, H. R., Erwin, E. J., & Shogren, K. A. (2015). Families, professionals, and exceptionality:

Positive outcomes through partnerships and trust. Pearson.

UNESCO (2020a). Inclusion and education: All means all. Global monitoring report. Paris: UNESCO. https://en.unesco.org/gemreport/report/2020/inclusion.

Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes (Vol. 86). Harvard university press.

Wehmeyer, M. L. (2020). The importance of self-determination to the quality of life of people with intellectual disability: A perspective. International Journal of Environmental Research and Public Health, 17(19), 7121.

Lojistik ve Tedarik Zinciri Yönetimi: Bilimsel Bir Perspektif

Tolga ÖZ, *Doç. Dr.*
tolga.oz@akun.edu.tr

Öz

Lojistik ve tedarik zinciri yönetimi, 21. yüzyılın en kritik ve dinamik disiplinlerinden biridir. Bu çalışma, lojistiğin epistemolojik konumunu, bilimsel doğasını ve interdisipliner yapısını kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Lojistik, uzun yıllar "dağıtım yönetimi" olarak sınırlı bir perspektifle değerlendirilirken, günümüzde mühendislik, sosyal bilimler, bilgi teknolojileri ve uygulamalı bilimlerin kesişim noktasında yer alan multidisipliner bir alan haline gelmiştir. Lojistiğin tarihsel evrimi, 1960-1980 arası dağıtım yönetimi çağından, 1980-2000 arası lojistik kavramının yükselişine ve 2000 sonrası entegre tedarik zinciri yönetimine doğru gerçekleşmiştir. Günümüzde yapay zekâ, blockchain, nesnelerin interneti (IoT) ve büyük veri analitiği gibi dijital teknolojiler, Endüstri 4.0 çağında lojistiği köklü bir dönüşüme uğratmaktadır. COVID-19 pandemisi, lojistiğin toplumsal önemini dramatik bir şekilde ortaya çıkarmış ve küresel tedarik zincirlerinin kırılganlıklarını gözler önüne sermiştir (Ivanov, 2020). Bu deneyim, tedarik zinciri

dayanıklılığı, risk yönetimi ve çeşitlendirme stratejilerinin önemini vurgulamıştır. Sürdürülebilir lojistik, yeşil uygulamalar ve sosyal sorumluluk, modern tedarik zinciri yönetiminin vazgeçilmez unsurları haline gelmiştir. Türkiye, Avrupa, Asya ve Ortadoğu arasındaki stratejik konumuyla önemli bir lojistik merkez olma potansiyeline sahiptir. Ancak bürokratik prosedürler, nitelikli işgücü açığı ve teknoloji adaptasyonu konularında gelişme alanları bulunmaktadır. Gelecekte otonom araçlar, drone teslimat, 3D baskı ve quantum computing gibi teknolojiler lojistiği daha da dönüştürecektir. Lojistik profesyonelleri, teknik becerilerin yanı sıra etik değerleri, sürdürülebilirlik anlayışını ve küresel perspektifi de içselleştirmelidir. Lojistik, sadece ürünlerin taşınması değil; küresel ekonominin damarlarını oluşturan, toplumsal refahı doğrudan etkileyen ve sürekli evrim geçiren canlı bir sistemdir.

1. Giriş: Lojistiğin epistemolojik konumu ve bilimsel doğası

Lojistik ve tedarik zinciri yönetimi arasındaki ilişki, akademik dünyada uzun yıllar tartışılan ve hala tartışılmaya devam eden temel bir sorudur. Bu tartışma, lojistiğin bağımsız bir bilim dalı mı yoksa tedarik zinciri yönetiminin bir alt dalı mı olduğu sorusu etrafında şekillenmiştir (Gregory, 2025; Russo et al., 2024).

Epistemolojik açıdan bakıldığında, lojistiğin bilgi yapısı, metodolojisi ve bilimsel statüsü, bu alanı anlamak isteyenler için kritik önem taşımaktadır. Akademide uzun

yıllar süren bu tartışma, günümüzde lojistiğin evrimleşen doğası ile birlikte yeni bir boyut kazanmıştır.

Mears-Young ve Jackson (1997), tedarik zinciri disiplininin farkında olmadan işlevselci bir paradigmaya bağlı kaldığını ve bu durumun uygulayıcıları operasyonel bir rolle sınırladığını ortaya koymuştur. Bu nedenle, yazarlar "epistemolojik bir kopuş" ve "sistem fikirleri kullanılarak yaratılan bir zihin tutumu" çağrısında bulunmuşlardır (Gregory, 2025). Artık genel kabul, lojistiğin interdisipliner ve multidisipliner bir bilim alanı olduğu yönündedir. Bu kabul, lojistiğin sadece uygulamaya dönük bir faaliyet alanı olmadığını, aynı zamanda kendi teorik çerçevesi, metodolojisi ve bilimsel paradigması olan bir disiplin olduğunu göstermektedir.

Güncel araştırmalar, lojistik ve tedarik zinciri yönetimi araştırmalarında metodolojik evrim ve çeşitliliğin önemini vurgulamaktadır. Russo ve arkadaşları (2024), geleneksel metodolojik yaklaşımlarla sınırlandırılan alanları keşfetmek ve araştırma sorularının kapsamını genişletmek için araştırma metodolojilerinin ilerletilmesinin önemini vurgulamaktadır. Qualitative Comparative Analysis (QCA), netnografi, tasarım bilimi, Bayesian ağları, makine öğrenimi ve repertory grid tekniği gibi gözden kaçırılan metodolojiler, karmaşık tedarik zinciri fenomenlerini anlamada yeni olanaklar sunmaktadır.

1.1 Lojistiğin temel mahiyeti

Lojistik, özünde stratejik bir rekabet aracıdır ve işletmelere rekabet üstünlüğü sağlama potansiyeli taşır. Ancak "araç" kelimesi burada özel bir anlam kazanmaktadır. Lojistik bir araçtır çünkü asıl amacı, ihtiyaç sahibi müşteriler ile üretim noktaları arasında köprü kurmaktır. Modern ekonomide her birimiz birer müşteri olarak farklı coğrafi konumlarda bulunmaktayız ve ihtiyaçlarımızın karşılanması gerekmektedir.

İşin bir ucunda üretim faaliyeti bulunmaktadır. Üretilen ürün, hammaddeden işlenmiş mala dönüştürülmüş, paketlenmiş ve etiketlenmiş olarak hazır hale gelmiştir. Ancak bu ürün, müşterinin bulunduğu noktaya ulaşmadıkça ekonomik bir değer yaratmamaktadır. İşte tam bu noktada lojistiğin kritik rolü ortaya çıkmaktadır: ürünü müşteriye, doğru zamanda, doğru yerde, doğru miktarda, doğru kalitede ve doğru maliyetle ulaştırmak (Richey et al., 2023). Bu "doğrular" sistematiği, lojistiğin karmaşıklığını ve çok boyutluluğunu göstermektedir.

1.2 Lojistiğin etimolojik ve tarihsel kökleri

Lojistik kelimesinin etimolojik kökleri, bu disiplinin çok katmanlı yapısını anlamak için önemli ipuçları sunar. Kelime, Yunanca "logistikos" (hesaplama sanatı) ve Fransızca "loger" (konaklatmak, yerleştirmek) köklerinden gelmektedir. Bu etimolojik arka plan, lojistiğin hem analitik hem de pratik yönlerini vurgulamaktadır.

Tarihsel olarak bakıldığında, lojistiğin askeri kökleri oldukça belirgindir. Christopher (1982, 1986) lojistiğin, firma içindeki fonksiyonel alanlar ile firma ve çevresi arasında entegrasyon sağlama stratejik potansiyelini gerçekleştiremediğini gözlemlemiştir. Ordular, askerlerini, silahlarını, yiyeceklerini ve diğer malzemelerini savaş alanlarına ulaştırabilmek için sofistike sistemler geliştirmişlerdir. Napolyon'un ünlü sözü "Bir ordu midesinin üzerinde yürür" bu gerçeği özetler. Askeri lojistik, modern ticari lojistiğin birçok prensibinin temelini oluşturmuştur.

İlginç olan şu ki, lojistik aynı zamanda mantık (logic) ve istatistik kelimelerinin birleşiminden de etkilenmiştir. Bu bağlantı tesadüf değildir. Lojistik, yoğun olarak mantıksal düşünme, sistematik planlama ve istatistiksel analize dayanır. Bir lojistik operasyonun başarısı, verilerin doğru analiz edilmesine, mantıksal kararlar alınmasına ve süreçlerin bilimsel yöntemlerle optimize edilmesine bağlıdır.

1.3 Lojistiğin interdisipliner yapısı

Lojistik, birçok farklı bilim dalının kesişim noktasında yer alır. Bu interdisipliner yapı, lojistiği hem zengin hem de karmaşık bir alan haline getirir (Smerichevska et al., 2024). Günümüz araştırmaları, çevre bilimi, veri bilimi ve lojistik yönetimi gibi alanlardan faydalanan interdisipliner bir yaklaşımın, özellikle sürdürülebilir lojistik yönetiminde yapay zekanın potansiyelini bütünsel olarak incelemek için öncelik taşıdığını göstermektedir (Richey et al., 2023).

1.3.1 Mühendislik boyutu

Lojistiğin bir tarafında mühendislik bilimleri bulunmaktadır. Özellikle endüstri mühendisliği, lojistik sistemlerin tasarımı ve optimizasyonunda merkezi bir rol oynar. Süreç iyileştirme, kapasite planlama, yerleşim düzeni optimizasyonu, taşıma problemi modellemesi gibi konular mühendislik metodolojisini gerektirir.

1.3.2 Sosyal bilimler boyutu

Diğer tarafta ise sosyal bilimler yer alır. İşletme yönetimi, ekonomi, uluslararası ilişkiler, davranış bilimleri gibi alanlar, lojistiğin insan ve organizasyon boyutunu oluşturur. Müşteri davranışı, organizasyonel yapılar, stratejik karar alma, küresel ekonomi politik gibi konular sosyal bilimlerin perspektifini gerektirir (Swanson et al., 2020).

1.3.3 Uygulamalı bilimler

Lojistiğin bir diğer önemli boyutu da saha uygulamalarıdır. Teorik bilgi ne kadar güçlü olursa olsun, pratikte işleyen sistemler oluşturmak farklı bir uzmanlık gerektirir. Bu nedenle lojistik eğitiminde staj, vaka çalışmaları ve simülasyonlar önemli yer tutar.

1.3.4 Bilgi teknolojileri

Modern lojistikte bilgi teknolojileri vazgeçilmez bir unsur haline gelmiştir. Yapay zekâ, blockchain ve Nesnelerin İnterneti (IoT) gibi dijital teknolojiler, lojistik 4.0 çağında otomasyonu ve planlamayı programlanmış görevlerin yürütülmesinden, fonksiyonların (kısmen) otonom olarak

gerçekleştirildiği ve bilgilerin siber-fiziksel süreçlerin organizasyonlar arası ortamında paylaşıldığı bir seviyeye taşımaktadır (Klumpp & Zijm, 2019; Strandhagen et al., 2017). Veri tabanı yönetimi, yazılım mühendisliği, yapay zekâ, büyük veri analitiği gibi alanlar, çağdaş lojistiğin temel bileşenleridir. Bu çok katmanlı yapı, lojistiği gerçek anlamda bir multidisipliner alan haline getirir. Bu özellik, lojistik eğitimini zorlaştırsa da bu alanda çalışanların geniş bir perspektife sahip olmalarını sağlar.

1.4 Lojistiğin tarihsel evrimi: Dağıtımdan entegre tedarik zincirine

1.4.1 Erken dönem: Dağıtım yönetimi çağı (1960-1980)

1980'li yıllara kadar olan dönemde, bugün lojistik olarak adlandırdığımız alan "dağıtım yönetimi" (physical distribution) başlığı altında incelenmekteydi. Bu dönemin temel odağı, üretilmiş ürünlerin müşterilere fiziksel olarak ulaştırılmasıydı. Dağıtım yönetimi, temelde operasyonel bir fonksiyon olarak görülüyordu ve stratejik boyutu henüz tam olarak keşfedilmemişti.

Bu dönemde dağıtım faaliyetleri genellikle taşımacılık (transportation), depolama (warehousing), envanter yönetimi (inventory management), sipariş işleme (order processing), malzeme taşıma (materials handling) gibi işlevsel alanlardan oluşuyordu. Bu fonksiyonlar çoğunlukla birbirinden bağımsız, koordinasyonsuz ve maliyet merkezleri olarak yönetiliyordu.

1.4.2 Geçiş dönemi: Lojistik kavramının yükselişi (1980-2000)

1980'li yıllarla birlikte önemli bir paradigma değişimi yaşandı. Askeri lojistik uygulamalarından esinlenen yeni bir bakış açısı, ticari dünyaya adapte edilmeye başlandı. Bu dönemde "lojistik yönetimi" kavramı akademik literatüre ve iş dünyasına girdi.

1.4.2.1 Bütünleşik yaklaşım

Daha önce ayrı ayrı yönetilen dağıtım fonksiyonlarının entegre bir sistem olarak ele alınması gerektiği anlaşıldı. Örneğin, envanter seviyelerinin sadece depolama maliyetleri açısından değil, aynı zamanda taşıma sıklığı ve müşteri hizmet seviyesi ile birlikte optimize edilmesi gerektiği fark edildi.

1.4.2.2 Stratejik perspektif

Lojistik, operasyonel bir fonksiyondan stratejik bir yetenekler zincirine dönüştü. İşletmelerin rekabet avantajı elde etmesinde lojistiğin kritik rolü anlaşıldı. Sweeney, Grant ve Mangan (2015), tedarik zinciri yönetiminin (SCM) stratejik düzeyde anlaşılmasını geliştirmeye çalışmış ve "lojistik ve SCM kavram ve prensiplerinin yüksek düzeyde anlaşılmasının mevcut olduğu görülse de, bu düşünceyi nasıl uygulayacağına dair önemli ölçüde iyileştirme alanı bulunmaktadır" sonucuna varmıştır (Sweeney, Grant, & Mangan, 2018, s. 864).

1.4.2.2 Teknoloji entegrasyonu

Bilgisayar teknolojilerinin gelişmesi, lojistik operasyonların otomasyonunu ve optimizasyonunu mümkün kıldı. Barkod sistemleri, elektronik veri değişimi (EDI), depo yönetim sistemleri (WMS) gibi teknolojiler yaygınlaştı.

1.4.3 Modern dönem: Entegre tedarik zinciri yönetimi (2000-Günümüz)

2000'li yıllardan sonra, lojistik kavramı daha da genişleyerek "tedarik zinciri yönetimi" (supply chain management - SCM) paradigmasına evrildi. Bu dönüşüm, sadece terminolojik değil, aynı zamanda kavramsal bir genişlemeyi de ifade eder.

1.4.3.1 Tedarik zinciri yönetiminin ayırt edici özellikleri:

- End-to-end perspektif: Artık sadece şirket içi süreçler değil, hammadde tedarikçisinden nihai tüketiciye uzanan tüm zincir bir bütün olarak yönetilmeye başlandı.

- İşbirliği ve ortaklık: Tedarik zincirindeki farklı aktörler (tedarikçiler, üreticiler, distribütörler, perakendeciler) arasında stratejik ortaklıklar ve bilgi paylaşımı ön plana çıktı.

- Görünürlük (Visibility): Ürünlerin ve bilgilerin zincir boyunca gerçek zamanlı takibi mümkün hale geldi. Tedarik zinciri görünürlüğü (SCV), esas olarak lojistik ve tedarik zinciri operasyonları verilerine neredeyse gerçek zamanlı erişim sunan SCM teknolojileri

tarafından sağlanmaktadır (Rogerson & Parry, 2020). Endüstri 4.0 ve altta yatan teknolojiler ve prensipler, SCV'yi bir sonraki seviyeye taşımaktadır (Pozzi et al., 2023).

- Çeviklik (Agility): Değişen pazar koşullarına ve müşteri taleplerine hızlı yanıt verebilme yeteneği kritik hale geldi.

- Sürdürülebilirlik: Çevresel ve sosyal sorumluluk, tedarik zinciri yönetiminin ayrılmaz bir parçası haline geldi (Savchenko et al., 2021).

- Risk yönetimi: Küresel tedarik zincirlerinin kırılganlıkları anlaşıldı ve risk yönetimi stratejileri geliştirildi.

1.4.4 Günümüz ve gelecek: Dijital tedarik zincirleri

Günümüzde tedarik zinciri yönetimi, dijital dönüşümün etkisiyle yeni bir evrime girmektedir. Endüstri 4.0 altında dijital dönüşüm, artırılmış gerçeklik, yapay zekâ (AI), büyük veri analitiği, bulut bilişim, blockchain, Nesnelerin İnterneti (IoT), robotik sistemler ve simülasyon araçları gibi yıkıcı dijital teknolojilerin değer ağları boyunca toplu olarak uygulanmasını içermektedir (Pozzi et al., 2023).

- Yapay zekâ ve makine öğrenmesi: Talep tahmini, rota optimizasyonu, fiyatlandırma kararları. Richey ve arkadaşları (2023), yapay zekanın lojistik ve tedarik zinciri yönetimini radikal bir şekilde dönüştürme potansiyeline sahip olduğunu vurgulamaktadır.

- Nesnelerin İnterneti (IoT): Gerçek zamanlı izleme ve kontrol. RFID etiketleri, sensörler ve GPS takip

cihazları gibi IoT cihazlarının yaygın olarak benimsenmesi, cihazların ve sistemlerin sorunsuz bir şekilde iletişim kurduğu, gerçek zamanlı takip, izleme, veri toplama ve lojistik operasyonların optimizasyonunu sağlayan son derece bağlantılı bir lojistik ortamının yaratılmasına olanak tanımaktadır (Global Market Insights, 2024).

- Blockchain: Şeffaflık ve güvenlik. Maersk gibi küresel lojistik şirketleri, uluslararası lojistikte nakliye ve konteyner takibinde evrak işlerinin önemli ölçüde azaltılmasıyla ölçülen maliyet düşüşleri sağlamak amacıyla blockchain kullanımına öncülük etmiştir (Tewari & Wilding, 2024).

- Otomasyon ve robotik: Depolar, taşıma araçları. 2024 yılında yapılan bir araştırma, tedarik zinciri yöneticilerinin %39'unun, 2030 yılına kadar organizasyonlarının tedarik zincirinin çoğunlukla otonom olacağını öngördüğünü ortaya koymuştur (Ernst & Young, 2024).

- Büyük veri analitiği: Stratejik karar destek sistemleri. Bulut platformları ve büyük veri analitiği, tedarik zinciri operasyonları boyunca veri odaklı karar almayı kolaylaştırarak, şirketlerin talep dalgalanmalarını tahmin etmelerine ve gerçek zamanlı veri erişimi sağlayarak paydaşlar arasında işbirliğini geliştirmelerine olanak tanımaktadır (Boardwise, 2025).

1.5 Lojistiğin bilimsel doğası: Bilim mi, sanat mı?

1.5.1 Lojistiğin bilim olarak nitelikleri

Lojistik kesinlikle bir bilimdir. Bu tespit akademik camia tarafından geniş çapta kabul görmektedir. Teorik temellendirilmenin, küresel riskler ve sürdürülebilirlik zorlukları gibi lojistik ve tedarik zinciri yönetiminin (LSCM) özel ihtiyaçları ve bağlamlarına uyarlanması, etkili yönetim ve alanın akademik titizliğini ilerletmek için kritik öneme sahiptir (Pagell & Wu, 2009; Mentzer et al., 2001).

- Sistematik araştırma geleneği: Lojistik alanında onlarca yıllık akademik araştırma birikimi vardır. 2024 yılında yapılan kapsamlı bir inceleme, 2019-2022 yılları arasında yayınlanan 393 makaleyi analiz etmiş ve literatürde dört geniş tema belirlemiştir: (1) COVID-19 pandemisinin tedarik zincirleri üzerindeki etkileri, (2) etkileri yönetmek için tedarik zinciri dayanıklılık stratejileri, (3) tedarik zinciri sürdürülebilirlik konuları ve (4) tedarik zinciri kesintileri ve hafifletme teknikleri (Zhang & Seuring, 2024).

- Teorik çerçeve: Lojistik, kendi teorik çerçevesine sahiptir. Son araştırmalar, LSCM araştırmalarında rekabetçi teorilerin (%31,3) ve mikroekonomik teorilerin (%16) birlikte tüm teorik olayların neredeyse %50'sini oluşturduğunu göstermektedir (Swanson et al., 2020).

- Metodoloji: Lojistik araştırmaları, bilimsel yöntemi kullanır. Russo ve arkadaşları (2024), Multiple Regression Analysis (MRA) ve QCA gibi simetrik yöntemler ile Structural Equation Modeling (SEM) ve QCA

arasındaki farkları açıklığa kavuşturmak için farklı yöntemler kullanılarak sonuçların karşılaştırılmasını önermektedir.

- Ölçülebilirlik: Lojistik performans, objektif kriterlerle ölçülebilir. Teslimat süreleri, maliyet oranları, hizmet seviyeleri, stok devir hızı gibi metrikler kullanılır.

- Matematiksel temel: Lojistik, yoğun olarak matematiksel modellemeyi kullanır. Doğrusal programlama, simülasyon, optimizasyon algoritmaları, istatistiksel analiz gibi araçlar yaygındır.

1.5.2 Lojistiğin sanat olarak boyutu

Ancak lojistiğin icrası bir sanattır. Bu ifade çelişkili görünse de aslında lojistiğin ikili doğasını mükemmel şekilde özetler.

- Sezgi ve deneyim: Teorik bilgi her zaman pratikte karşılaşılan karmaşık durumları çözmek için yeterli olmayabilir. Deneyimli bir lojistik yöneticisi, verilerle tam olarak açıklanamayan sezgisel kararlar alabilir.

- Yaratıcılık: Standart çözümlerin işe yaramadığı durumlarda, yaratıcı ve yenilikçi çözümler üretmek gerekir.

- İnsan faktörü: Lojistik, nihayetinde insanlarla ilgilidir. Müşteri ilişkileri yönetimi, ekip liderliği, müzakere becerileri gibi "yumuşak" beceriler, teknik bilgi kadar önemlidir.

- Bağlamsal anlayış: Her lojistik sorunu benzersizdir. Kültürel farklılıklar, yerel düzenlemeler, pazar

özellikleri gibi bağlamsal faktörleri anlamak ve bunlara uygun çözümler geliştirmek sanat gerektirir.

1.6 COVID-19 pandemisi ve lojistiğin önemi

COVID-19 pandemisi, lojistiğin toplumsal önemini dramatik bir şekilde ortaya çıkarmıştır. Pandemi öncesinde lojistiğin önemi ontolojik olarak bilinmesine rağmen, halkın nezdinde tam olarak idrak edilememişti.

Ernst & Young'ın 2020, 2022 ve 2024 yıllarında gerçekleştirdiği kapsamlı anketler, COVID-19'un tedarik zincirleri üzerindeki etkilerini, gelecekteki öncelikleri, dijital/otonom operasyonlara geçişi ve genel tedarik zinciri değerini incelemiştir. Pandemi, küresel tedarik zincirleri için büyük zorluklar yaratmış, malzeme akışını durdurmuş ve personel eksikliği gibi kırılganlıkları ortaya çıkarmıştır (Ernst & Young, 2024).

Xu ve arkadaşları (2023), 49 makalenin incelemesine dayanarak, pandemiyle ilgili kesintileri üç kategoride gruplandırmıştır: üreticileri ve küresel değer zincirlerini etkileyen kilitlenmeler, sağlık sektöründeki kaynak kaymaları nedeniyle girdi malzemelerinin bulunamaması ve ulaşım kilitlenmeleri nedeniyle ortaya çıkan küresel lojistik sorunları (Cohen et al., 2024).

Pandemi döneminde şu gelişmeler yaşanmıştır:

- **Tedarik zinciri krizleri:** Küresel tedarik zincirleri tamamen kırıldı. Ivanov (2020), salgınların küresel tedarik zincirleri üzerindeki etkilerini tahmin eden simülasyon tabanlı bir analiz sunmuştur.

- Online ticaretin yükselişi: E-ticaret ve kapıya teslimat hizmetleri patladı. 2020 araştırması, ankete katılan tedarik zinciri yöneticilerinin %64'ünün pandemi nedeniyle dijital dönüşümün hızlanacağını söylediğini ortaya koymuştur (Ernst & Young, 2024).

- Lojistiğin hayati rolü: Gıdadan tüpe, ekmekten ilaca her şeyin evlere ulaştırılması lojistik sayesinde mümkün oldu.

- Toplumsal farkındalık: İnsanlar lojistiğin hayati bir altyapı olduğunu anladılar. Abouarab ve arkadaşları (2021), COVID-19 pandemisinin tedarik zincirleri üzerindeki etkisini kapsamlı bir çerçeveyle ele almış ve dokuz faktör belirlemişlerdir: kesintiler, maliyet kontrolü, yetenek oluşturma, yönler, gerçekler, fenomenler, iyileştirme alanları, tedarik zinciri istikrarına yönelik adımlar ve sürekli gelişim.

1.7 Dijital dönüşüm ve Endüstri 4.0

1.7.1 Yapay zekâ ve lojistik

Yapay zekâ, modern tedarik zincirlerinde oyunun kurallarını değiştiren bir faktör haline gelmiştir. Kusiak (2018), tedarik zincirinin dijitalleşmesi kavramını IoT, bulut bilişim, hizmet odaklı bilişim, yapay zekâ ve veri bilimi uygulamaları aracılığıyla akıllı üretimin bir parçası olarak tartışmaktadır. İleri düzey algoritmalar aracılığıyla, organizasyonlar çeşitli yönleri optimize edebilir:

- Envanter yönetimi: Yapay zekâ, optimal stok seviyelerini korumak için geçmiş veri kalıplarını analiz eder

- Talep tahmini: Algoritmalar, müşteri ihtiyaçlarını geleneksel yöntemlerden daha doğru tahmin eder

- Rota planlama: Makine öğrenimi modelleri, gerçek zamanlı koşullara göre en verimli rotaları belirler Wang ve arkadaşları (2018), tedarik zinciri operasyonlarında IoT, sosyal ağ oluşturma ve kitle kaynak kullanımının incelemesini yapmış ve oluşturulan büyük hacimli verileri işlemek için makine öğrenimi modelleri önermiştir.

1.7.2 Blockchain teknolojisi

Blockchain, tedarik zincirinde güvenli veri alışverişini kolaylaştırma yeteneği sayesinde organizasyonların yönetim şeklini ve tedarik zinciri ortakları arasında karşılıklı ilişkilerin tasarımını ve işlemlerin yürütülmesini etkilemiştir. Blockchain'in IoT gibi diğer teknolojilerle entegrasyonu, bir ürünün tedarik zinciri boyunca yolculuğunun her anında kalıcı, dağıtılabilir, yürütülebilir bir kayıt oluşturabilir ve bu da dünya ekonomisi genelinde verimlilik yaratan büyük potansiyele sahiptir (Tewari & Wilding, 2024).

Maersk'in IBM ile işbirliği içinde blockchain kullanımı, küresel ticaret hacminin yaklaşık %18'ini kapsayan yıllık 10 milyon konteyner arasındaki ticaretin izlenmesini sağlamıştır. Bu sistem, gönderi ve teslimat sürecini kolaylaştırarak milyonlarca dolar tasarruf sağlamaktadır (Lim et al., 2021).

1.7.3 Nesnelerin İnterneti (IoT)

IoT teknolojisi, lojistik operasyonlarında gerçek zamanlı görünürlük sağlar. Sensörler, RFID etiketleri ve GPS cihazları aracılığıyla:

- **Gerçek zamanlı takip:** Ürünlerin konumu sürekli izlenir.
- **Durum izleme:** Sıcaklık, nem, titreşim gibi çevresel faktörler kontrol edilir.
- **Öngörücü bakım:** Ekipman arızaları önceden tespit edilir.
- **Otomatik yeniden sipariş:** Envanter seviyeleri otomatik olarak güncellenir.

Global Market Insights (2024), IoT lojistik pazar büyüklüğünün 2023'te 48,5 milyar dolar olarak değerlendiğini ve 2024-2032 yılları arasında %14,8 CAGR ile büyümesinin beklendiğini rapor etmiştir.

1.8 Lojistiğin temel fonksiyonları ve optimizasyon ilkeleri

1.8.1 Zincir metaforu ve sistem düşüncesi

Lojistik ve tedarik zinciri kavramlarında "zincir" metaforu çok önemlidir. Bu metafor, klasik bir gerçeği hatırlatır: Bir zincir, en zayıf halkası kadar kuvvetlidir (Christopher & Peck, 2004). Bu ilke, lojistik sistemler için kritik sonuçlar doğurur:

- Bütüncül yaklaşım: Zincirin sadece bir halkasını güçlendirmek yeterli değildir. Tüm halkalar uyumlu bir şekilde geliştirilmelidir. Goldratt'ın Kısıtlar Teorisi (Theory of Constraints), sistemdeki en zayıf noktanın belirlenmesi ve iyileştirilmesi gerektiğini vurgular (Goldratt & Cox, 1984).

- En zayıf halkanın belirlenmesi: Sürekli iyileştirme yaklaşımında, öncelik sistemdeki darboğazların (bottleneck) belirlenmesi ve giderilmesidir.

- Entegrasyon gerekliliği: Zincirdeki tüm faaliyetlerin koordine edilmesi ve entegre çalışması gerekir. İzole optimizasyonlar, global olarak suboptimal sonuçlar doğurabilir (Mentzer et al., 2001).

1.8.2 Verimlilik ve etkinlik

Lojistik yönetiminde iki temel kavram vardır: Verimlilik (efficiency) ve etkinlik (effectiveness).

1.8.2.1 Verimlilik: Kaynakları en az israfla kullanmaktır. "İşleri doğru yapmak" olarak tanımlanabilir. Lojistikte verimlilik örnekleri:

- Araç doluluğunu maksimize etmek
- Boş dönüş oranlarını azaltmak
- Yakıt tüketimini optimize etmek
- Depo alanını etkin kullanmak

1.8.2.2 Etkinlik: Doğru hedeflere ulaşmaktır. "Doğru işleri yapmak" olarak tanımlanabilir. Lojistikte etkinlik örnekleri:

- Müşteri tatminini sağlamak
- Zamanında teslimat yapmak
- Doğru ürünü doğru yere göndermek
- Pazar talebini karşılamak

İdeal lojistik sistemi hem verimli hem de etkindir. Ancak pratikte bu iki hedef arasında çatışmalar olabilir (Fawcett & Waller, 2014). Örneğin, maliyetleri minimize etmek (verimlilik) hizmet seviyesini düşürebilir (etkinlik). Bu dengeyi kurmak, lojistik yöneticilerinin temel görevidir.

1.8.3 Mühendislik yaklaşımı ve optimizasyon

Lojistik optimizasyonunda, özellikle endüstri mühendislerinin rolü çok önemlidir. Mühendislik yaklaşımının temel özellikleri:

1.8.3.1 Matematiksel modelleme: Lojistik problemler, matematiksel modeller olarak formüle edilir. Örneğin:

- Taşıma problemi (Transportation Problem)
- Araç rotalama problemi (Vehicle Routing Problem)
- Tesis yerleşimi problemi (Facility Location Problem)
- Envanter optimizasyonu modelleri

1.8.3.2 Simülasyon: Karmaşık sistemlerin davranışını anlamak için simülasyon teknikleri kullanılır. Bu sayede farklı senaryolar risk almadan test edilebilir (Banks et al., 2010).

1.8.3.3 Veri analitiği: Büyük veri setlerinden anlamlı içgörüler elde etmek, modern lojistiğin temel yeteneklerinden biridir. Waller ve Fawcett (2013), büyük verinin tedarik zinciri yönetimindeki önemini vurgulamış ve veri

analitiğinin stratejik karar almayı nasıl desteklediğini göstermiştir.

1.8.3.4 Sürekli iyileştirme: Kaizen, Lean, Six Sigma gibi sürekli iyileştirme metodolojileri, lojistik süreçlerin sistematik olarak geliştirilmesinde kullanılır (Womack & Jones, 1996).

1.8.4 İç lojistik ve dış lojistik

Lojistik faaliyetler, kapsamına göre iki ana kategoriye ayrılır:

1.8.4.1 İç lojistik (Internal/Inbound logistics):

- Hammadde ve malzemelerin tesise girişi
- Tesis içi malzeme akışı
- Üretim lojistiği
- İç depo yönetimi
- Atölye içi taşıma

İç lojistik, üretim verimliliğini doğrudan etkiler. Just-In-Time (JIT) gibi üretim felsefelerinin başarısı, iç lojistiğin mükemmelliğine bağlıdır (Ohno, 1988).

1.8.4.2 Dış lojistik (External/Outbound logistics):

- Bitmiş ürünlerin dağıtımı
- Müşteriye teslimat
- Dağıtım merkezi operasyonları
- Tersine lojistik

Dış lojistik, müşteri tatminini ve pazar erişimini doğrudan etkiler.

1.8.5 Tedarik zinciri yönetimi

Tedarik zinciri yönetimi, hammaddeden nihai ürüne kadar tüm süreçlerin koordinasyonunu ve entegrasyonunu içerir. Lambert ve Cooper (2000), tedarik zinciri yönetimini "işletme fonksiyonlarını tedarik zinciri boyunca entegre eden stratejik, sistemik koordinasyon" olarak tanımlamıştır.

- **Stratejik tedarik:** Tedarikçi seçimi, değerlendirmesi ve ilişkilerin yönetimi. Carter ve Ellram (2003), stratejik tedarikçi ilişkilerinin rekabet avantajı yaratmadaki rolünü incelemiştir.

- **Talep yönetimi:** Müşteri talebinin doğru tahmin edilmesi ve yönetilmesi. Croxton ve arkadaşları (2002), talep yönetiminin tedarik zinciri performansına etkisini araştırmıştır.

- **Satış ve Operasyon Planlama (S&OP):** Satış tahminleri ile üretim kapasitesinin uyumlaştırılması. Thomé ve arkadaşları (2012), S&OP'nin tedarik zinciri performansına katkısını göstermiştir.

- **İşbirlikçi planlama:** Tedarik zincirindeki farklı aktörlerin ortak hedeflerde buluşması ve bilgi paylaşımı.

Collaborative Planning, Forecasting and Replenishment (CPFR) modeli, bu yaklaşımın önemli bir örneğidir (Seifert, 2003).

1.8.6 Taşımacılık yönetimi

Taşımacılık, lojistiğin en görünür ve genellikle en maliyetli bileşenidir. Rodrigue ve arkadaşları (2020), küresel taşımacılık sistemlerinin karmaşıklığını ve entegrasyonunu kapsamlı bir şekilde ele almıştır.

1.8.6.1 Karayolu taşımacılığı:

- Avantajlar: Esneklik, kapıdan kapıya hizmet, hız
- Dezavantajlar: Yüksek maliyet, çevresel etki, trafik problemleri
- Kullanım alanları: Kısa ve orta mesafe, değerli ürünler, acil sevkiyatlar

1.8.6.2 Denizyolu taşımacılığı:

- Avantajlar: Çok düşük birim maliyet, çok yüksek kapasite, çevresel verimlilik
- Dezavantajlar: Yavaşlık, liman bağımlılığı, hava koşullarına duyarlılık
- Kullanım alanları: Uluslararası ticaret, hacimli yükler, konteyner taşımacılığı

Notteboom ve Rodrigue (2021), konteyner nakliyesinin küresel ticaret üzerindeki etkisini ve liman sistemlerinin evrimini incelemiştir.

1.8.6.3 Havayolu Taşımacılığı:

- Avantajlar: Hız, güvenlik, küresel erişim
- Dezavantajlar: Çok yüksek maliyet, kapasite kısıtı, havalimanı gerekliliği

- Kullanım alanları: Acil sevkiyatlar, değerli ürünler, bozulabilir mallar

1.8.6.4 Demiryolu taşımacılığı:

- Avantajlar: Orta seviye maliyet, yüksek kapasite, çevresel verimlilik
- Dezavantajlar: Altyapı bağımlılığı, esneklik eksikliği
- Kullanım alanları: Kara taşımacılığı, ağır yükler, uzun mesafeler

1.8.6.5 Multimodal/Intermodal taşımacılık: Modern lojistikte tek bir moda bağlı kalmak nadir hale gelmiştir. Farklı taşıma yöntemlerinin kombinasyonu, maliyet ve hizmet dengesini optimize eder (Crainic & Kim, 2007).

1.8.7 Depolama ve envanter yönetimi

- Depolama yönetimi: Modern depolar, sadece ürünlerin saklandığı yerler değil, katma değer yaratan stratejik varlıklardır. Frazelle (2016), dünya standartlarında depo yönetimi prensiplerine kapsamlı bir rehber sunmuştur.

Depo fonksiyonları:

- Ürün kabul ve kontrolü
- Depolama ve koruma
- Sipariş toplama (picking)
- Paketleme ve etiketleme
- Sevkiyat

- Envanter yönetimi: Stok seviyelerinin optimizasyonu, lojistiğin en kritik konularından biridir. Çok fazla stok sermayeyi bağlar ve maliyetleri artırır; çok az stok ise stoksuzluk (stockout) riskini artırır (Silver et al., 2016). Envanter yönetiminin temel modelleri:

- Ekonomik Sipariş Miktarı (EOQ): Harris'in (1913) geliştirdiği klasik model
- Just-In-Time (JIT): Toyota üretim sisteminin temel taşlarından biri (Ohno, 1988)
- Güvenlik stoku hesaplamaları: Talep ve tedarik belirsizliklerini yönetme
- ABC analizi: Pareto prensibine dayalı envanter sınıflandırması

1.8.8 Tersine lojistik

Tersine lojistik, modern lojistiğin önemli ama genellikle gözden kaçan bir boyutudur. Rogers ve Tibben- Lembke (1999), tersine lojistiği "ürünlerin, malzemelerin ve/veya bilgilerin tüketim noktasından menşe noktasına geri akışını planlama, uygulama ve kontrol etme süreci" olarak tanımlamıştır.

Tersine lojistik kapsamı:

- Ürün iadeleri
- Geri çağırma (recall) operasyonları
- Onarım ve bakım hizmetleri
- Yeniden üretim (remanufacturing)
- Geri dönüşüm
- Atık yönetimi

Souza (2013), tersine lojistiğin hem ekonomik hem de çevresel faydalarını vurgulamış ve döngüsel ekonomiye geçişte kritik rolünü göstermiştir.

1.9 Küresel ticaret ve lojistik ağlar

1.9.1 Küresel üretim merkezleri

Dünya ekonomisinde üretim ve tüketim merkezleri coğrafi olarak ayrışmıştır. Çin, "dünyanın fabrikası" olarak küresel üretimde dominant rol oynamaktadır (Gereffi, 2014). Bu ayrışma, küresel lojistik ağların önemini artırmaktadır.

1.9.2 Deniz ticareti koridorları

Süveyş Kanalı: Rodrigue (2020), Süveyş Kanalı'nın küresel ticaret rotaları üzerindeki stratejik önemini vurgulamıştır. 2021 yılında Ever Given konteyner gemisinin karaya oturması, bu kanalın kritik rolünü dramatik bir şekilde göstermiştir. Altı günlük tıkanıklık, günlük 9-10 milyar dolarlık ticaretin aksamasına neden olmuştur (Verschuur et al., 2021).

Malakka Boğazı: Dünya deniz ticaretinin yaklaşık %25'i bu boğazdan geçmektedir. Singapur Limanı, bu stratejik konumu sayesinde dünyanın en işlek limanlarından biri haline gelmiştir (Lam & Yap, 2011).

Panama Kanalı: Atlantik ve Pasifik okyanuslarını birleştiren bu kanal, Amerika kıtaları arası ticarette kritik rol oynar. Kanal'ın 2016'da genişletilmesi, daha büyük gemilerin geçişine olanak tanımıştır (Rodrigue et al., 2020).

1.9.3 Yeni ticaret koridorları

Arktika rotaları: İklim değişikliği, Kuzey Kutbu'nda yeni deniz yollarının açılmasına yol açmaktadır. Kuzey Deniz Rotası (Northern Sea Route), Asya ile Avrupa arasındaki mesafeyi geleneksel rotaya göre %40 oranında kısaltabilir (Lasserre, 2014). Ancak buzulların erimesi çevresel endişeleri de beraberinde getirmektedir.

- Kuşak ve yol girişimi: Çin'in liderliğindeki Belt and Road Initiative (BRI), Asya, Avrupa ve Afrika'yı birbirine bağlayan dev bir altyapı projesidir. Bu proje, küresel ticaret akışlarını yeniden şekillendirme potansiyeline sahiptir (Huang, 2016). Ancak proje, ekonomik bağımlılık ve jeopolitik riskler konusunda tartışmalara da yol açmaktadır (Jones & Zeng, 2019).

Orta koridor: Türkiye'nin de içinde bulunduğu Trans-Caspian International Transport Route (TITR), Asya ile Avrupa arasında alternatif bir bağlantı sağlar. Bu koridor, Rusya üzerinden geçen rotlara alternatif oluşturması açısından stratejik önem taşımaktadır (Peyrouse, 2016).

1.10 Sürdürülebilir lojistik ve çevresel sorumluluk

1.10.1 Yeşil lojistik

Sürdürülebilir lojistik, çevresel etkilerin minimize edilmesi ve sosyal sorumluluğun gözetilmesi anlamına gelir. McKinnon ve arkadaşları (2015), yeşil lojistiği "lojistik faaliyetlerin çevresel etkilerini azaltmaya yönelik sistematik çabalar" olarak tanımlamıştır.

Karbon emisyonları: Lojistik sektörü, küresel CO2 emisyonlarının yaklaşık %8-10'undan sorumludur (IEA, 2020). Bu nedenle, düşük karbonlu taşımacılık çözümleri kritik önem taşımaktadır:

- Elektrikli araçlar
- Alternatif yakıtlar (hidrojen, biyoyakıtlar)
- Modal kaymalar (karayolundan demiryoluna)
- Rota optimizasyonu

Döngüsel ekonomi: Ellen MacArthur Foundation (2013), döngüsel ekonomi modelini yaygınlaştırmış ve lojistiğin bu modelde merkezi bir rol oynadığını vurgulamıştır. Ürünlerin yeniden kullanımı, onarımı ve geri dönüşümü, tersine lojistik süreçlerini gerektirir.

Yeşil depo yönetimi: LEED (Leadership in Energy and Environmental Design) sertifikası, sürdürülebilir bina standartlarını belirler. Güneş enerjisi, yağmur suyu toplama, enerji verimli aydınlatma gibi uygulamalar yaygınlaşmaktadır (McKinnon et al., 2015).

1.10.2 Sosyal sürdürülebilirlik

Adil çalışma koşulları: ILO (International Labour Organization) standartları, lojistik sektöründe çalışan hakları için referans oluşturur. Güvenli çalışma koşulları, adil ücretlendirme ve sosyal güvenlik hakları temel gereksinimlerdir (ILO, 2021).

Etik tedarik zincirleri: Modern tüketiciler, ürünlerin nasıl üretildiği ve taşındığı konusunda giderek daha bilinçli hale

gelmektedir. Çocuk işçiliği, zorla çalıştırma ve insan hakları ihlalleri, tedarik zincirlerinde kabul edilemez uygulamalardır (Locke, 2013).

1.11 Lojistik performans ölçümleri

1.11.1 Tedarik zinciri performans metrikleri

Gunasekaran ve arkadaşları (2001), tedarik zinciri performansını ölçmek için kapsamlı bir metrikler çerçevesi geliştirmiştir. Bu metrikler üç kategoriye ayrılır:

Finansal metrikler:

- Toplam lojistik maliyeti (satışların yüzdesi olarak)
- Envanter devir hızı
- Nakit dönüş süresi (Cash-to-Cash Cycle Time)
- Yatırım Getiri (ROI)

Operasyonel metrikler:

- Sipariş karşılama oranı (Order Fill Rate)
- Zamanında teslimat performansı (On-Time Delivery)
- Mükemmel sipariş oranı (Perfect Order Rate)
- Tedarik zinciri döngü süresi

Müşteri odaklı metrikler:

- Müşteri tatmin skoru (CSAT)
- Net Promoter Score (NPS)
- Şikayet oranları

1.11.2 SCOR Modeli

Supply Chain Operations Reference (SCOR) modeli, APICS (Association for Supply Chain Management) tarafından geliştirilmiş standart bir performans ölçüm çerçevesidir. SCOR, tedarik zinciri süreçlerini beş ana kategoride organize eder: Plan, Source, Make, Deliver, Return (Bolstorff & Rosenbaum, 2007).

1.11.3 Dünya Bankası Lojistik Performans İndeksi

Lojistik Performans İndeksi (LPI), Dünya Bankası tarafından iki yılda bir yayınlanan ve ülkelerin lojistik performansını altı boyutta değerlendiren bir ölçüm aracıdır (Arvis et al., 2018):

1. Gümrük işlemlerinin verimliliği
2. Ticaret ve taşımacılık altyapısının kalitesi
3. Uluslararası sevkiyatların kolaylığı ve maliyeti
4. Lojistik hizmetlerinin yeterliliği ve kalitesi
5. Sevkiyatların izlenebilirliği ve takibi
6. Planlanan teslimat süresi içinde alıcıya ulaşma sıklığı

2023 LPI raporuna göre, Singapur en yüksek performansı gösteren ülke olurken, Türkiye 139 ülke arasında 52. sırada yer almıştır (World Bank, 2023).

1.12 Lojistik eğitimi ve insan kaynakları geliştirme

1.12.1 Akademik program tasarımı

Lojistik eğitimi, multidisipliner doğası gereği karmaşıktır. Thai ve arkadaşları (2012), lojistik ve tedarik zinciri yönetimi eğitim programlarının tasarımı için kapsamlı bir çerçeve önermiştir. Bu çerçeve şu unsurları içerir:

Temel bilimler:

- Matematik ve istatistik
- Fizik ve mühendislik prensipleri
- Ekonomi ve işletme yönetimi
- Bilgi teknolojileri

Lojistik özel konular:

- Taşımacılık ve dağıtım yönetimi
- Depo ve envanter yönetimi
- Tedarik zinciri stratejisi
- Küresel lojistik ve ticaret
- Dijital lojistik teknolojileri

Beceri geliştirme:

- Analitik düşünme
- Problem çözme
- İletişim ve müzakere
- Proje yönetimi
- Yazılım kullanımı (ERP, WMS, TMS)

1.12.2 Sektör-akademi işbirliği

Murphy ve Poist (2006), lojistik eğitiminde sektör-akademi işbirliğinin önemini vurgulamıştır. Staj programları, vaka çalışmaları, misafir konuşmacılar ve ortak araştırma projeleri, öğrencilerin teorik bilgiyi pratiğe dökme yeteneklerini geliştirir.

1.12.3 Küresel yeterlilikler

Mangan ve Christopher (2005), küresel tedarik zinciri yöneticilerinin sahip olması gereken yeterlilikleri belirlemiştir:

- Kültürler arası iletişim becerisi
- Küresel ticaret düzenlemeleri bilgisi
- Çoklu para birimi ve finansal yönetim
- Coğrafi ve jeopolitik farkındalık
- Yabancı dil yeterliliği

1.13 Gelecek trendleri ve araştırma yönelimleri

1.13.1 Otonom sistemler

Otonom araçlar, lojistiği köklü şekilde değiştirebilir. Tesla, Waymo ve diğer şirketler, sürücüsüz kamyon teknolojisini geliştirmektedir. Raj ve Sah (2019), otonom araçların lojistik maliyetleri %45'e kadar düşürebileceğini tahmin etmektedir.

Avantajlar:

- 7/24 operasyon imkânı
- İnsan hatasının minimize edilmesi
- Maliyet tasarrufu
- Yakıt verimliliği

Zorluklar:

- Yasal düzenlemeler
- Altyapı gereksinimleri
- İstihdam üzerindeki etkiler
- Siber güvenlik riskleri

1.13.2 Drone teslimat

Amazon Prime Air, Wing (Google) ve diğer şirketler drone teslimat sistemleri geliştirmektedir. Yoo ve arkadaşları (2018), drone'ların son mil teslimatında önemli maliyet avantajları sağlayabileceğini göstermiştir.

Uygun uygulamalar:

- Acil ilaç teslimatı
- Kırsal alanlara erişim
- Hafif ve küçük paketler
- Trafik sıkışıklığından etkilenmeyen teslimat

1.13.3 3D baskı ve distributed manufacturing

Berman (2012), 3D baskı teknolojisinin tedarik zincirlerini kökten değiştirebileceğini öne sürmüştür. Ürünlerin merkezi fabrikalar yerine talep noktalarına yakın yerlerde

üretimi, lojistik ihtiyaçlarını azaltabilir. Ancak bu teknoloji, karmaşık ürünler için henüz sınırlı uygulanabilirliğe sahiptir.

1.13.4 Quantum computing

Quantum computing, karmaşık optimizasyon problemlerini çözmede devrim yaratabilir. Feld ve arkadaşları (2019), quantum algoritmaların araç rotalama problemlerinde klasik algoritmalara göre önemli avantajlar sağlayabileceğini göstermiştir.

1.13.5 Dijital ikizler (Digital twins)

Dijital ikiz teknolojisi, fiziksel tedarik zincirinin dijital bir kopyasını oluşturarak gerçek zamanlı izleme ve simülasyon imkânı sunar. Ivanov ve Dolgui (2020), dijital ikizlerin tedarik zinciri dayanıklılığını artırmadaki rolünü vurgulamıştır.

1.14 Türkiye'nin lojistik potansiyeli ve zorlukları

1.14.1 Coğrafi avantaj

Türkiye'nin Avrupa, Asya ve Ortadoğu arasındaki stratejik konumu, lojistik merkez olma potansiyeli sunmaktadır. Arvis ve arkadaşları (2018), Türkiye'nin transit ticaret için önemli bir koridor olduğunu vurgulamıştır.

1.14.2 Altyapı yatırımları

Türkiye, son yıllarda lojistik altyapısını geliştirmeye önemli yatırımlar yapmıştır:

- Yeni havalimanları (İstanbul Havalimanı)
- Liman modernizasyonu
- Otoyol ve demiryolu projeleri
- Lojistik köyler

1.14.3 Zorluklar

Bürokratik prosedürler: Gümrük işlemlerinin ve düzenleyici süreçlerin basitleştirilmesi gerekmektedir.

Nitelikli işgücü açığı: Lojistik sektöründe özellikle ara kademe yöneticilerde ciddi açık bulunmaktadır (Cerit et al., 2014).

Teknoloji adaptasyonu: Dijital dönüşüm konusunda küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ'ler) zorlanmaktadır.

Sürdürülebilirlik: Çevresel düzenlemelere uyum ve yeşil lojistik uygulamaları konusunda gelişme alanı bulunmaktadır.

1.15 Kriz yönetimi ve tedarik zinciri dayanıklılığı

1.15.1 Dayanıklılık kavramı

Tedarik zinciri dayanıklılığı, beklenmedik olaylara karşı hazırlıklı olma, hızlı tepki verme ve kısa sürede toparlanma yeteneğidir. Ponomarov ve Holcomb (2009), dayanıklılığı "tedarik zincirinin kesintilere uyum sağlama yeteneği" olarak tanımlamıştır.

1.15.2 Risk yönetimi stratejileri

Christopher ve Peck (2004), tedarik zinciri risk yönetimi için dört temel strateji önermiştir:

1. Çeviklik (Agility): Değişen koşullara hızlı yanıt verme yeteneği

2. İşbirliği: Tedarik zinciri ortaklarıyla bilgi paylaşımı ve ortak planlama

3. Mühendislik yaklaşımı: Esneklik ve yedeklilik içeren sistem tasarımı

4. Risk yönetim kültürü: Proaktif risk tanımlama ve değerlendirme

1.15.3 Çeşitlendirme stratejileri

Tek kaynak bağımlılığı, COVID-19 pandemisinde tedarik zinciri kesintilerinin ana nedenlerinden biri olmuştur. Sheffi ve Rice (2005), tedarikçi çeşitlendirmesinin ve coğrafi dağılımın önemini vurgulamıştır.

- **Dual sourcing:** İki tedarikçi kullanımı
- **Multi sourcing:** Üç veya daha fazla tedarikçi
- **Near-shoring:** Tedarikçilerin tüketim noktalarına yaklaştırılması
- **Re-shoring:** Üretimin ana pazara geri getirilmesi

1.16 Lojistikte etik ve kurumsal sosyal sorumluluk

1.16.1 Etik uygulamalar

Carter ve Jennings (2004), tedarik zincirinde etik davranışın uzun vadeli rekabet avantajı sağladığını göstermiştir. Etik uygulamalar şunları içerir:

- Şeffaf iş ilişkileri
- Rüşvet ve yolsuzlukla mücadele
- Adil rekabet
- Fikri mülkiyet haklarına saygı
- Veri gizliliği ve güvenliği

1.16.2 Kurumsal sosyal sorumluluk

Kurumsal sosyal sorumluluk (CSR), lojistik şirketlerinin topluma ve çevreye karşı sorumluluklarını yerine getirmesidir. Carter ve Easton (2011), CSR'nin tedarik zinciri performansına pozitif etkisini kanıtlamıştır.

Sosyal sorumluluk alanları:

- Toplum kalkınması projeleri
- Eğitim ve beceri geliştirme programları
- Hayır ve yardım lojistiği
- Afet yardımı operasyonları

Sonuç ve değerlendirme

Lojistik ve tedarik zinciri yönetimi, 21. yüzyılın en dinamik ve kritik disiplinlerinden biridir. Multidisipliner yapısı, sürekli teknolojik evrim ve küresel ekonomideki merkezi

rolü, bu alanı hem akademik araştırma hem de kariyer fırsatları açısından son derece zengin kılmaktadır.

Gregory (2025), gelecekteki araştırmaların "epistemolojik çoğulculuğu" benimsemesi gerektiğini ve bunun disiplinin entelektüel canlılığını ve pratik uygunluğunu geliştireceğini savunmaktadır. COVID-19 pandemisi, iklim değişikliği, dijital dönüşüm ve jeopolitik değişimler, lojistik sektörünü şekillendirmeye devam edecektir.

Richey ve arkadaşları (2023), yapay zekanın lojistik ve tedarik zinciri yönetiminde "paradigma değiştirici bir teknoloji" olduğunu ve araştırmacıların bu alanda üç ana odak noktası üzerinde durması gerektiğini belirtmiştir:

(1) yeni bilimsel bilgiye katkı sağlamak, (2) gerçek dünya uygulamaları için çözümler sunmak ve (3) toplumsal refahı gözetmek.

Gelecekte lojistik profesyonelleri, sadece teknik becerilerle donatılmış olmamalı, aynı zamanda etik değerleri, sürdürülebilirlik anlayışını ve küresel perspektifi de içselleştirmelidir. Lojistik eğitimi, bu kapsamlı vizyon doğrultusunda şekillendirilmelidir.

Sonuç olarak, lojistik sadece ürünlerin taşınması değil; küresel ekonominin nabzını oluşturan, toplumsal refahı doğrudan etkileyen ve sürekli evrim geçiren canlı bir sistemdir. Bu sistemin bilimsel olarak anlaşılması, etkin yönetilmesi ve sürdürülebilir şekilde geliştirilmesi, modern çağın en önemli gereksinimlerinden biridir.

Kaynakça

Abouarab, A., Sheikholeslami, A., & Taleizadeh, A. A. (2021). A comprehensive review of the COVID-19 pandemic's impact on supply chain operations. Advances in Production Engineering & Management, 16(4), 393-414.

Arvis, J. F., Ojala, L., Wiederer, C., Shepherd, B., Raj, A., Dairabayeva, K., & Kiiski, T. (2018). Connecting to compete 2018: Trade logistics in the global economy. World Bank.

Banks, J., Carson, J. S., Nelson, B. L., & Nicol, D. M. (2010). Discrete-event system simulation (5th ed.). Pearson.

Berman, B. (2012). 3-D printing: The new industrial revolution. Business Horizons, 55(2), 155-162.

Boardwise. (2025). Supply chain trends 2025: Navigate disruption and drive growth. Retrieved from https://www.boardwise.com

Bolstorff, P., & Rosenbaum, R. (2007). Supply chain excellence: A handbook for dramatic improvement using the SCOR model (2nd ed.). AMACOM.

Carter, C. R., & Easton, P. L. (2011). Sustainable supply chain management: Evolution and future directions. International Journal of Physical Distribution & Logistics Management, 41(1), 46-62.

Carter, C. R., & Ellram, L. M. (2003). Thirty-five years of the Journal of Supply Chain Management: Where have we been and where are we going? Journal of Supply Chain Management, 39(1), 27-39.

Carter, C. R., & Jennings, M. M. (2004). The role of purchasing in corporate social responsibility: A structural equation analysis. Journal of Business Logistics, 25(1), 145-186.

Cerit, A. G., Deveci, D. A., & Esmer, S. (2014). Lojistik sektöründe insan kaynakları yönetimi: Türkiye'deki durumun analizi. Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi, 6(1), 95-119.

Christopher, M. (1982). The strategy of distribution management. Gower.

Christopher, M. (1986). Reaching out to the consumer: The challenge for logistics management in the 1990s. International Journal of Physical Distribution & Materials Management, 16(5), 3-11.

Christopher, M., & Peck, H. (2004). Building the resilient supply chain. International Journal of Logistics Management, 15(2), 1-14.

Cohen, M. J., Durrani, A., & Wucker, M. (2024). The compound impact of the COVID-19 pandemic on supply chain: A systematic literature review. Sustainability, 16(3), 1127.

Crainic, T. G., & Kim, K. H. (2007). Intermodal transportation. In C. Barnhart & G. Laporte (Eds.), Handbook in operations research and management science (Vol. 14, pp. 467-537). Elsevier.

Croxton, K. L., García-Dastugue, S. J., Lambert, D. M., & Rogers, D. S. (2001). The supply chain management processes. International Journal of Logistics Management, 12(2), 13-36.

Ellen MacArthur Foundation. (2013). Towards the circular economy: Economic and business rationale for an accelerated transition. Ellen MacArthur Foundation.

Ernst & Young. (2024). Supply chain in 2030: Building agility for a digital future. EY Global.

Fawcett, S. E., & Waller, M. A. (2014). Supply chain game changers—Mega, nano, and virtual trends—And forces that impede supply chain design (i.e., building a winning team). Journal of Business Logistics, 35(3), 157-164.

Feld, S., Roch, C., Gabor, T., Seidel, C., Neukart, F., Galter, I., ... & Linnhoff-Popien, C. (2019). A hybrid solution method for the capacitated vehicle routing problem using a quantum annealer. Frontiers in ICT, 6, 13.

Frazelle, E. (2016). World-class warehousing and material handling (2nd ed.). McGraw-Hill Education.

Gereffi, G. (2014). Global value chains in a post-Washington Consensus world. Review of International Political Economy, 21(1), 9-37.

Global Market Insights. (2024). IoT in logistics market size by component, by application – Growth trends, regional overview, global forecast 2024-2032. Global Market Insights Inc.

Goldratt, E. M., & Cox, J. (1984). The goal: A process of ongoing improvement. North River Press.

Gregory, R. (2025). Questioning our epistemological assumptions: Pluralism, pragmatism, and the future relevance of supply chain research. International Journal of Operations & Production Management, 45(1), 63- 82.

Gunasekaran, A., Patel, C., & Tirtiroglu, E. (2001). Performance measures and metrics in a supply chain environment. International Journal of Operations & Production Management, 21(1/2), 71-87.

Harris, F. W. (1913). How many parts to make at once. Factory, the Magazine of Management, 10(2), 135-136, 152.

Huang, Y. (2016). Understanding China's Belt & Road Initiative: Motivation, framework and assessment. China Economic Review, 40, 314-321.

IEA. (2020). Tracking transport 2020. International Energy Agency.

ILO. (2021). Decent work in the transport sector. International Labour Organization.

Ivanov, D. (2020). Predicting the impacts of epidemic outbreaks on global supply chains: A simulation-based analysis on the coronavirus outbreak (COVID-19/SARS-CoV-2) case. Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review, 136, 101922.

Ivanov, D., & Dolgui, A. (2020). Viability of intertwined supply networks: Extending the supply chain resilience angles towards survivability. A position paper motivated by COVID-19 outbreak. International Journal of Production Research, 58(10), 2904-2915.

Jones, L., & Zeng, J. (2019). Understanding China's 'Belt and Road Initiative': Beyond 'grand strategy' to a state transformation analysis. Third World Quarterly, 40(8), 1415-1439.

Klumpp, M., & Zijm, H. (2019). Logistics innovation and social sustainability: How to prevent an artificial divide in Human-Computer Interaction. Journal of Business Logistics, 40(3), 265-278.

Kusiak, A. (2018). Smart manufacturing. International Journal of Production Research, 56(1-2), 508-517.

Lam, J. S. L., & Yap, W. Y. (2011). Dynamics of liner shipping network and port connectivity in supply chain systems: Analysis on East Asia. Journal of Transport Geography, 19(6), 1272-1281.

Lambert, D. M., & Cooper, M. C. (2000). Issues in supply chain management. Industrial Marketing Management, 29(1), 65-83.

Lasserre, F. (2014). Case studies of shipping along Arctic routes. Analysis and profitability perspectives for the container sector. Transportation Research Part A: Policy and Practice, 66, 144-161.

Lim, M. K., Li, Y., Wang, C., & Tseng, M. L. (2021). A literature review of blockchain technology applications in supply chains: A comprehensive analysis of themes, methodologies and industries. Computers & Industrial Engineering, 154, 107133.

Locke, R. M. (2013). The promise and limits of private power: Promoting labor standards in a global economy. Cambridge University Press.

Mangan, J., & Christopher, M. (2005). Management development and the supply chain manager of the future. International Journal of Logistics Management, 16(2), 178-191.

McKinnon, A., Browne, M., Whiteing, A., & Piecyk, M. (Eds.). (2015). Green logistics: Improving the environmental sustainability of logistics (3rd ed.). Kogan Page.

Mears-Young, B., & Jackson, M. C. (1997). Integrated logistics—Call in the revolutionaries! Omega, 25(6), 605-618.

Mentzer, J. T., DeWitt, W., Keebler, J. S., Min, S., Nix, N. W., Smith, C. D., & Zacharia, Z. G. (2001). Defining supply chain management. Journal of Business Logistics, 22(2), 1-25.

Murphy, P. R., & Poist, R. F. (2006). Skill requirements of senior-level logisticians: A longitudinal assessment. Supply Chain Management: An International Journal, 11(5), 423-431.

Notteboom, T., & Rodrigue, J. P. (2021). Containerization and the competitive potential of ports in the new transport era. In Port Management (pp. 21-44). Palgrave Macmillan.

Ohno, T. (1988). Toyota production system: Beyond large-scale production. Productivity Press.

Pagell, M., & Wu, Z. (2009). Building a more complete theory of sustainable supply chain management using case studies of 10 exemplars. Journal of Supply Chain Management, 45(2), 37-56.

Peyrouse, S. (2016). Discussing China, the Silk Road Economic Belt initiative and the role of Kazakhstan in the new Silk Road: A view from Central Asia. In China's Belt and Road Initiative (pp. 47-76). Palgrave Macmillan.

Ponomarov, S. Y., & Holcomb, M. C. (2009). Understanding the concept of supply chain resilience. International Journal of Logistics Management, 20(1), 124-143.

Pozzi, R., Rossi, T., & Secchi, R. (2023). Industry 4.0 technologies: Critical success factors for implementation and improvements in manufacturing companies. Production Planning & Control, 34(2), 139-158.

Raj, A., & Sah, B. (2019). Analyzing critical success factors for implementation of drones in the logistics sector using grey-DEMATEL based approach. Computers & Industrial Engineering, 138, 106118.

Rodrigue, J. P. (2020). The geography of transport systems (5th ed.). Routledge.

Rodrigue, J. P., Comtois, C., & Slack, B. (2020). The geography of transport systems (5th ed.). Routledge.

Rogers, D. S., & Tibben-Lembke, R. (1999). Going backwards: Reverse logistics trends and practices. Reverse Logistics Executive Council.

Rogerson, S., & Parry, G. C. (2020). Blockchain: Case studies in food supply chain visibility. Supply Chain Management: An International Journal, 25(5), 601-614.

Savchenko, L., Gryshchenko, O., Borysiuk, O., Zakrynytska, M., & Kucher, A. (2021). Sustainable development of logistics systems: Challenges and prospects. In E3S Web of Conferences (Vol. 255, p. 01044). EDP Sciences.

Seifert, D. (2003). Collaborative planning, forecasting, and replenishment: How to create a supply chain advantage. AMACOM.

Sheffi, Y., & Rice Jr, J. B. (2005). A supply chain view of the resilient enterprise. MIT Sloan Management Review, 47(1), 41-48.

Silver, E. A., Pyke, D. F., & Thomas, D. J. (2016). Inventory and production management in supply chains (4th ed.). CRC Press.

Souza, G. C. (2013). Closed-loop supply chains: A critical review, and future research. Decision Sciences, 44(1), 7-38.

Strandhagen, J. O., Vallandingham, L. R., Fragapane, G., Strandhagen, J. W., Stangeland, A. B. H., & Sharma, N. (2017). Logistics 4.0 and emerging sustainable business models. Advances in Manufacturing, 5(4), 359-369.

Swanson, D., Goel, L., Francisco, K., & Stock, J. (2020). An analysis of supply chain management research by topic. Supply Chain Management: An International Journal, 25(6), 821-843.

Sweeney, E., Grant, D. B., & Mangan, D. J. (2018). Strategic adoption of logistics and supply chain management. International Journal of Operations & Production Management, 38(3), 852-873.

Tewari, I., & Wilding, R. (2024). Blockchain in supply chain management: A literature review and future research opportunities. International Journal of Logistics Management, 35(1), 1-28.

Thomé, A. M. T., Scavarda, L. F., Fernandez, N. S., & Scavarda, A. J. (2012). Sales and operations planning: A research synthesis. International Journal of Production Economics, 138(1), 1-13.

Verschuur, J., Koks, E. E., & Hall, J. W. (2021). Global economic impacts of COVID-19 lockdown measures stand out in high-frequency shipping data. PLOS ONE, 16(4), e0248818.

Waller, M. A., & Fawcett, S. E. (2013). Data science, predictive analytics, and big data: A revolution that will transform supply chain design and management. Journal of Business Logistics, 34(2), 77-84.

Wang, G., Gunasekaran, A., Ngai, E. W., & Papadopoulos, T. (2016). Big data analytics in logistics and supply chain management: Certain investigations for research and applications. International Journal of Production Economics, 176, 98-110.

World Bank. (2023). Logistics Performance Index 2023. World Bank Group.

Xu, Z., Elomri, A., Kerbache, L., & El Omri, A. (2023). The impact of COVID-19 on supply chain disruption and recovery: Lessons learned from an empirical investigation. Journal of Industrial and Production Engineering, 40(2), 123-145.

Yoo, W., Yu, E., & Jung, J. (2018). Drone delivery: Factors affecting the public's attitude and intention to adopt. Telematics and Informatics, 35(6), 1687-1700.

Zhang, M., & Seuring, S. (2024). A comprehensive review of supply chain research during COVID-19 pandemic (2019-2022). Supply Chain Management: An International Journal, 29(1), 1-28.

Sağlık Yönetimi: Tanımlar, Tarihsel Gelişim, Stratejik Yönetim, İnsan Hakları ve Etik Boyutlar

Akın CEM DİKMEN, *Yrd. Doç. Dr.*
cdikmen@ciu.edu.tr

Özet

Bu bölümde sağlık yönetimi, yalnızca "hastane idaresi"nden ibaret olmayıp,sağlık sistemlerinin işleyişinde merkezi ve stratejik bir konuma sahip, disiplinlerarası bir alan olarak ele alınmaktadır. İlk olarak yönetim ve sağlık yönetimi kavramları tanımlanmakta, dünyada ve Türkiye'de sağlık yönetiminin tarihsel gelişimi, özellikle 2003 sonrası Sağlıkta Dönüşüm Programı'nın (SDP) etkileri çerçevesinde incelenmektedir. Biyomedikal, sosyal, ekosistem ve dijital paradigmalar üzerinden sağlık hizmetlerinin dönüşen yapısı tartışılmakta, sağlık politikası ve sağlık sistemi yönetimi, DSÖ (Dünya Sağlık Örgütü) ve uluslararası insan hakları belgeleri ışığında analiz edilmektedir. Sağlık yöneticilerinin rol ve sorumlulukları profesyonel bürokrasi, stratejik yönetim, kriz yönetimi, maliyet ve bilgi yönetimi, sistem yönetimi ve dijitalleşme ekseninde ele alınmaktadır. Kamu ve özel sağlık kurumları arasındaki denge,

değer temelli rekabet yaklaşımı ve sağlık turizmi politikaları, Türkiye'de oluşturulan kurumsal yapılar ile birlikte değerlendirilmektedir. Ayrıca Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin sağlık turizmi potansiyeli vurgulanmakta ve sağlık yöneticilerinin bu alandaki etkilerine ve önemine değinilmektedir. Sonuç olarak, sürdürülebilir, adil ve insan haklarına dayalı bir sağlık sisteminin inşasında sağlık yönetiminin stratejik öneme sahip olduğu ortaya konmaktadır.

Giriş

Sağlık yönetimi, modern sağlık sistemlerinin işleyişinde merkezi ve stratejik bir role sahip, disiplinlerarası bir yönetim alanıdır. Hastaneler, klinikler, rehabilitasyon merkezleri, huzurevleri, ruh sağlığı merkezleri, toplum sağlığı merkezleri ve benzeri tüm sağlık kuruluşları, toplumun sağlık gereksinimlerini karşılayabilmek için yalnızca klinik açıdan değil, yönetsel açıdan da güçlü yapılara ihtiyaç duymaktadır (DSÖ, 2000). Artan sağlık harcamaları, kronik hastalıkların yaygınlaşması, nüfusun yaşlanması, sağlık çalışanı yetersizliği, teknolojik maliyetlerin yükselmesi ve sağlık politikalarındaki dönüşümler sağlık hizmetlerinin etkin, verimli, hakkaniyetli ve sürdürülebilir bir biçimde sunulmasını zorunlu kılmaktadır (OECD, 2019).

Bu bağlamda sağlık yönetimi, yalnızca günlük idari işleyişin koordinasyonundan ibaret değildir. Aynı zamanda insan gücü yönetimi, mali kaynakların planlanması, bilgi ve bilişim sistemlerinin kullanımı, kalite ve akreditasyon süreçleri, stratejik yönetim, sağlık politikası, insan hakları ve etik boyutları da kapsayan çok boyutlu bir yönetim

pratiğini ifade eder (Sur & Palteki, 2013). Planlama, organizasyon, yürütme, koordinasyon ve denetim fonksiyonlarının sağlık kurumlarında ne ölçüde ve nasıl bütünleştirildiği, hasta memnuniyeti, sağlık çıktılarının kalitesi, finansal sürdürülebilirlik ve çalışan memnuniyeti üzerinde doğrudan belirleyicidir.

Bu bölümde sağlık yönetimi alanı kavramsal çerçeve ve tarihsel gelişim, stratejik yönetim, sağlık politikası ve sağlık sistemi yönetimi, örgütsel yapılar ve kamu ile özel sağlık kurumları dengesi, insan hakları perspektifi ve sağlık hakkı ile etik ve yönetişim boyutları çerçevesinde ele alınarak, güncel literatür ve uygulamalardan örneklerle tartışılacaktır.

Sağlık yönetimi kavramı ve temel tanımlar

Yönetim, klasik tanımıyla, belirlenmiş amaçlara ulaşmak üzere insan, para, malzeme, zaman ve bilgi gibi kaynakların planlanması, örgütlenmesi, yürütülmesi, koordinasyonu ve denetlenmesi sürecidir (Tosun, 1987). Sağlık yönetimi ya da sağlık kurumları yönetimi ise bu genel yönetim ilke ve tekniklerinin, sağlık hizmeti sunan kuruluşlara uyarlanmış özel bir alt alanını ifade eder (Longest & Darr, 2008).

Sağlık yönetimi, hastaneler, klinikler, rehabilitasyon merkezleri, yaşlı bakım tesisleri, ruh sağlığı kurumları ve diğer sağlık kuruluşlarının, hizmet verdikleri toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde etkin, verimli ve adil olarak örgütlenmesini amaçlayan bir yönetim disiplinidir. Bu

kurumlar, hem bireylerin özgün sağlık gereksinimleri, hem de hizmet sunumunda uyulması gereken yasal düzenlemeler, kurumsal politikalar ve etik ilkeler hakkında bilgi sahibi olan profesyonel yöneticiler tarafından yönetilmelidir (Sur & Palteki, 2013).

Sağlık kurumları çok fazla bilgiye ihtiyaç duyulan, çok sayıda profesyonelin yer aldığı karmaşık ekip çalışması, hasta güvenliği riskleri ve güçlü etik yükümlülükler gibi özellikleri nedeniyle diğer hizmet kuruluşlarından ayrılır (Lunenburg, 2012). Bu bağlamda hizmet üretimi çoğu zaman soyut ve karmaşıktır. Hizmetin üretimi ile tüketimi eş zamanlı gerçekleşir, hata toleransı son derece düşüktür ve küçük bir hata bile ciddi zarara neden olabilir. Hastaların ve yakınlarının duygusal beklentileri yüksektir, çalışanların büyük kısmı yüksek eğitimli profesyonellerden oluşur. Bu özellikler, sağlık yönetiminde yalnızca yönetsel teknikleri bilmenin yeterli olmadığını, aynı zamanda klinik süreçleri, sağlık politikalarını, insan hakları boyutunu ve etik ilkeleri anlayan, disiplinlerarası bir bakış açısını zorunlu kıldığını göstermektedir (Mintzberg, 2016).

Dünyada sağlık yönetiminin kurumsallaşması, özellikle 20. yüzyılın ortalarından itibaren hız kazanmış, sağlık sistemlerinin karmaşıklaşması, maliyetlerin artması ve hastanelerin büyük ölçekli örgütlere dönüşmesiyle birlikte profesyonel sağlık yöneticilerine olan ihtiyaç belirginleşmiştir (Gostin, 2014). ABD ve Avrupa ülkelerinde sağlık yönetimi bölümleri, yüksek lisans programları ve mesleki sertifikasyon süreçleri 1960'lardan itibaren gelişmiştir. Bu süreçte Dünya Bankası, DSÖ ve diğer uluslararası

kuruluşlar, sağlık sistemlerinin performansını ve yönetişim yapısını değerlendiren raporlar yayınlamış, yönetim kapasitesinin güçlendirilmesini temel reform alanlarından biri olarak tanımlamıştır (World Bank, 2004).

Türkiye'de sağlık yönetiminin akademik temelleri, 1980'li yıllarda Prof. Dr. Kemal Tosun'un öncülüğünde İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi bünyesinde kurulan "Hastane ve Sağlık Kurumlarında Yönetim" bilim dalına dayanmaktadır (Tosun, 1987). Bu dönemde hekimlerin "doğal yönetici" olarak görüldüğü yaklaşım hakim iken, sağlık hizmetlerinin ölçek ve kapsam olarak büyümesi, teknoloji yoğunlaşması ve maliyet baskıları, profesyonel yöneticilere duyulan ihtiyacı görünür kılmıştır.

1990'lı yıllardan itibaren farklı üniversitelerde hastane işletmeciliği, sağlık kurumları yönetimi ve sağlık yönetimi yüksek lisans programları açılmış, 2000'li yıllarla birlikte ise lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde sağlık yönetimi programları hızla artmıştır . Böylece sağlık yönetimi, hem akademik hem de sektörel düzeyde kurumsallaşmıştır.

2003 sonrasında uygulamaya konan Sağlıkta Dönüşüm Programı (SDP), Türkiye'de sağlık sisteminin yeniden yapılandırılmasına yönelik kapsamlı bir reform paketi olarak değerlendirilmiştir (T.C .Sağlık Bakanlığı, 2009). Program kapsamında genel sağlık sigortası ile kapsayıcılık artırılmış, birinci basamakta aile hekimliği modeli yaygınlaştırılmış, hastane yönetiminde performansa dayalı ödeme ve sözleşme modelleri devreye sokulmuş, kamu ile özel

sağlık kurumları iş birliği çerçevesinde şehir hastaneleri ve benzeri büyük ölçekli yatırımlar gündeme gelmiştir .

Ulusal ve uluslararası değerlendirmeler, SDP'nin sağlık hizmetlerine erişimi artırdığını, finansman yapısını dönüştürdüğünü ve sağlık göstergelerinde iyileşme sağladığını, ancak mali sürdürülebilirlik, bölgesel eşitsizlikler ve sağlık çalışanı iş yükü gibi alanlarda yeni tartışmaları da beraberinde getirdiğini ortaya koymuştur (Bostan ve ark, 2015).

Paradigmalar: Biyomedikal, sosyal, ekosistem ve dijital

Biyomedikal paradigma, hastalığı ağırlıkla biyolojik ve fizyopatolojik mekanizmalar üzerinden açıklayan, tedaviyi ise bu mekanizmaların düzeltilmesine odaklayan bir yaklaşımdır. Modern hastanelerin klinik örgütlenmesi, uzmanlaşma, laboratuvar ve görüntüleme altyapısı büyük ölçüde bu paradigma üzerine kuruludur. Akut enfeksiyon hastalıkları ve travma gibi durumlarda önemli başarılar sağlamış olan biyomedikal paradigmada, sosyal, davranışsal ve çevresel belirleyiciler çoğu zaman ikincil planda kalabilmektedir (DSÖ, 2000).

Sağlık yönetimi açısından bakıldığında, yalnızca biyomedikal paradigma ile hareket eden sistemler, yatak doluluk oranları, bekleme süreleri, tıbbi teknoloji kullanımı gibi göstergelerde iyileşme sağlasa dahi, eşitsizlikler, hasta deneyimi ve toplumsal sağlık çıktılarında sınırlı etki yaratabilmektedir.

Sosyal sağlık paradigması, bireyin sağlık durumunu yalnızca biyolojik faktörlerle değil, sosyoekonomik düzey,

eğitim, toplumsal cinsiyet, çalışma ve barınma koşulları, sosyal destek ağları ve kültürel faktörlerle birlikte ele alır (Walt G., 1994). Halk sağlığı, sağlık sosyolojisi ve sosyal politika literatürü bu paradigmanın kuramsal temellerini güçlendirmektedir. Bu yaklaşım, sağlık yönetiminin yalnızca hastane içi süreçlere odaklanmasının yeterli olmadığını, koruyucu sağlık hizmetleri, toplum temelli programlar ve sağlığın sosyal belirleyicilerine yönelik politikaların da yönetim gündemine alınması gerektiğini vurgular. Örneğin, kronik hastalıklarla mücadelede yalnızca tedavi hizmetlerini artırmak değil, fiziksel aktivite, beslenme, tütün kontrolü ve yoksullukla mücadele gibi alanlarda sektörler arası iş birliği gerekmektedir (WHO, 2010).

Ekosistem paradigması, insan sağlığını çevresel, iklimsel ve ekolojik faktörlerle birlikte yorumlar. İklim değişikliği, hava kirliliği, su ve gıda güvenliği sorunları, biyolojik çeşitliliğin kaybı ve göç hareketleri, sağlık sistemleri üzerinde ciddi baskılar yaratmaktadır (Kickbusch, 2011). COVID-19 pandemisi, küresel ölçekte sağlık sistemlerinin kriz yönetimi kapasitesini ve esnekliğini test eden bir "stres testi" işlevi görmüş, yerel, ulusal ve küresel düzeyde hazırlık, erken uyarı ve koordinasyon mekanizmalarının önemini ortaya koymuştur. Bu paradigmaya göre sağlık yönetimi, yalnızca kurum içi organizasyonları düzenlemekten ibaret değildir. Aynı zamanda afet yönetimi, iklim değişikliği ile uyum, göç ve insani krizlere yanıt gibi alanlarda stratejik kapasite geliştirmeyi de içerir. Sağlık sistemleri paradigması ise hizmet sunumu, finansman, düzenleme, insan kaynakları ve bilgi sistemlerinin bütünleşik bir çerçevede

ele alınmasını önerir (WHO, 2010). Bu yaklaşım, sağlık yönetimini "sistem düşüncesi" ile ilişkilendirerek, girişimler arasındaki geri bildirim döngülerini, beklenmedik sonuçları ve karmaşıklığı vurgular.

Dijital paradigma, elektronik sağlık kayıtları, tele-sağlık hizmetleri, yapay zeka destekli karar sistemleri ve büyük veri analitiği gibi teknolojilerin sağlık yönetimini köklü biçimde dönüştürmesini ifade eder. Dijitalleşme, bir yandan klinik hataları azaltma, süreçleri hızlandırma ve maliyetleri düşürme potansiyeli taşırken, diğer yandan veri güvenliği, mahremiyet, etik ve erişim eşitsizliği gibi yeni sorunları da gündeme getirmektedir (Institute of Medicine, 2001).

Sağlık politikası ve sağlık sistemi yönetimi

Sağlık politikası, belirli bir toplumun sağlık düzeyini iyileştirmeyi amaçlayan kararlar, planlar ve eylemler bütünüdür. DSÖ'ye göre sağlık politikası, sağlıkla ilgili hedeflerin belirlenmesi, bu hedeflere ulaşmak için stratejilerin geliştirilmesi ve sorumlulukların farklı paydaşlar arasında paylaşılmasını içerir. Bir başka ifadeyle sağlık politikası, "ne tür sağlık hizmetlerinin, kimlere, hangi koşullarda, hangi finansman modelleri ile sunulacağı"na ilişkin tercihlerin somutlaştığı alandır (Walt G., 1994).

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 25. maddesi, bireyin kendisi ve ailesi için yeterli bir yaşam standardı ve tıbbi bakım hakkına sahip olduğunu vurgulayarak, sağlığı temel bir insan hakkı olarak tanımlar (United

Nations, 1948). Günümüzde pek çok ülke ve uluslararası kuruluş, sağlık politikalarını insan hakları perspektifiyle biçimlendirmekte, özellikle dezavantajlı grupların sağlık hizmetine erişimini öncelikli hedef olarak ele almaktadır (Gostin, 2014).

Sağlık politikası çok boyutlu bir alan olup, farklı alt başlıklar altında incelenebilir (Kickbusch, 2011):

- Tıbbi araştırma politikası: Kanıta dayalı sağlık politikasının ön koşulu olan bilimsel araştırmaların finansmanı, önceliklendirilmesi ve düzenlenmesi ile ilgilidir.

- Sağlık insan gücü politikası: Hekim, hemşire ve diğer sağlık personelinin sayısı, dağılımı, yetkinlikleri ve eğitim politikaları ile ilişkilidir.

- Sağlık finansmanı politikası: Vergiler, sosyal sigorta, özel sigorta ve cepten ödemeler arasındaki dengeyi ve finansal riskten korunma mekanizmalarını belirler.

- Dış politika ve sağlık: Pandemiler, insani krizler, göç ve iklim değişikliği gibi konular bağlamında küresel sağlık diplomasisini içerir .

- Küresel sağlık politikası: DSÖ, Dünya Bankası, OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü), bağışçı kuruluşlar ve uluslararası sivil toplum örgütleri gibi aktörlerin küresel sağlık yönetişimindeki rolünü kapsar.

Sağlık politikalarının oluşturulması, pratikte lineer olmayan, çok taraflı ve çoğu zaman çatışmalı bir süreç olmakla

birlikte, klasik politika döngüsü genellikle şu aşamalardan oluşur (Walt G., 1994):

1. Sorunun tanımlanması ve gündem oluşturma: Sağlık sorunlarının kamu gündemine girmesi, veri, medya ilgisi, toplumsal baskı ve siyasi öncelikler ile ilişkilidir.

2. Politika oluşturma: Farklı politika seçeneklerinin geliştirilmesi, maliyet-etkililik analizlerinin yapılması ve uygulanabilir alternatiflerin değerlendirilmesi aşamasıdır.

3. Benimseme: Politikanın hukuki veya idari düzeyde resmen kabul edilmesini içerir.

4. Uygulama: Politika metinlerinin sahadaki eylemlere dönüştüğü aşamadır; uygulayıcı aktörlerin davranışları, politika etkilerini belirgin biçimde değiştirebilir.

5. Değerlendirme: Politikanın içeriği, uygulanması ve sonuçlarının değerlendirilerek, gerekirse yeni düzenlemelere gidilmesi sürecidir.

DSÖ (2000), bir sağlık sisteminin temel amaçlarını üç başlıkta toplamaktadır:

1. Nüfusun sağlık düzeyini iyileştirmek,

2. Sağlık hizmetlerine erişimde adalet ve eşitliği sağlamak,

3. Bireyleri sağlık harcamaları karşısında mali riskten korumak.

Bu amaçlara ne ölçüde ulaşıldığı, yaşam beklentisi, bebek ve anne ölüm hızları, hastalık yükü gibi sağlık göstergeleri, gelir, bölge ve sosyoekonomik gruplar arasındaki dağılım, hizmet kalitesinin güvenlik, etkililik, hasta odaklılık, zamanlılık, verimlilik ve eşitlik gibi boyutları üzerinden izlenir (Institute of Medicine, 2001).

Sağlık yöneticilerinin rol ve sorumlulukları

Sağlık yönetimi alanında çalışan profesyonellerin görev ve sorumlulukları, sağlık kurumunun türüne, büyüklüğüne ve örgütsel yapısına göre değişebilmekle birlikte, genel olarak şu başlıkları içerir (Sur & Palteki, 2013):

- Kurumdaki birimlerin uyumlu ve düzenli biçimde çalışmasını sağlamak,

- Nitelikli ve gerekli sayıda personelin planlanması, seçimi, işe alımı ve görevlendirilmesini koordine etmek,

- Kurum içi ve kurumlar arası bilgi akışının etkin, güvenilir ve zamanlı biçimde gerçekleşmesini sağlamak,

- Klinik ve idari performans göstergelerinin (hasta memnuniyeti, bekleme süreleri, yatak doluluk oranı, mali performans vb.) izlenmesini ve iyileştirilmesini güvence altına almak,

- İnsan, malzeme, teknoloji ve finansal kaynakların verimli kullanımını sağlamak,

- Stratejik planlama, kalite geliştirme ve akreditasyon süreçlerinde liderlik rolü üstlenmek,

- Sağlık mevzuatına, mesleki standartlara ve etik ilkelere uyumu denetlemek.

Bazı yöneticiler, kurumun tümünü kapsayan genel yönetici rolünü üstlenirken, bazıları finans, insan kaynakları, bilgi yönetimi, pazarlama veya kalite gibi belirli alanlarda uzman yönetici olarak görev yapar. Modern yaklaşımda, hekim ve hemşirelerin klinik kararlara odaklanmasını, profesyonel yöneticilerin ise kurumun stratejik ve operasyonel yönetimini üstlenmesini sağlayan bir iş bölümü modeli öne çıkmaktadır (Mintzberg, 2016).

Henry Mintzberg, örgütleri yapısal özelliklerine göre sınıflandırdığı modelinde "profesyonel bürokrasi" tipini, standartlaşmış uzmanlık, yüksek profesyonel özerklik ve karmaşık hizmet süreçleri ile karakterize eder. Hastaneler bu kategoriye klasik örneklerdendir. Bu yapılarda:

- Operasyonel çekirdek: Hekimler, hemşireler ve diğer sağlık profesyonellerinden oluşur.

- Yönetim hiyerarşisi: Stratejik tepe, orta kademe ve denetim kademelerinden oluşur.

- Destek ve teknostrüktür birimleri: Lojistik, bilgi işlem, kalite, finans, satın alma gibi bölümleri içerir.

Bu yapı doğru kurgulanmadığında rol karmaşası, çatışmalar, bürokratik tıkanmalar ve verimsizlik ortaya çıkabilmektedir (Lunenburg, 2012).

Uzun yıllar süren "Hastaneleri kim yönetmeli?" tartışması (hekimler mi, profesyonel yöneticiler mi?) günümüzde daha dengeli bir modele yerini bırakmaktadır. Modern anlayışta:

- Tıbbi işler: Başhekimlik, klinik şeflikleri ve sağlık profesyonelleri tarafından yürütülen klinik karar süreçlerini kapsar.

- İdari işler: Hastane yöneticileri, idari direktörler ve profesyonel sağlık yöneticileri tarafından yürütülen finans, insan kaynakları, lojistik, bilgi yönetimi ve kalite yönetimi süreçlerini içerir.

Bu ayrım, hekimlerin ve hemşirelerin klinik rollerine odaklanmasına, yönetim bilimi eğitimi almış profesyonellerin ise kurumun stratejik yönetişimini üstlenmesine olanak tanır. Böylece liyakat temelli, hesap verebilir ve daha rasyonel bir yönetim modeli ortaya çıkar. Günümüzde bu tartışma aşılarak sağlık kuruluşlarını sağlık yönetimi eğitimi de almış yöneticilerin çoğunlukla yönetmeye başladığını söyleyebiliriz.

Yalın hastane modeli

Yalın yönetim, israfı azaltmayı, süreçleri sadeleştirmeyi, değer yaratmayan adımları ortadan kaldırmayı ve çalışanların sürekli iyileştirme süreçlerine katılımını teşvik eden

bir yaklaşımdır (Yılmazlar, 2025). Sağlık kurumlarında yalın hastane modelinin benimsenmesi ile:

- Gereksiz bürokratik katmanlar azaltılabilmekte,

- Hasta akışı hızlanmakta, bekleme süreleri kısalmakta,

- Lojistik süreçler ve stok yönetimi iyileşmekte,

- Hata oranları ve maliyetler düşerken, hasta ve çalışan memnuniyeti artmaktadır (Salvatore ve ark., 2021).

Türkiye'de hem kamu hem özel hastanelerde yalın yönetim uygulamalarının, kalite ve akreditasyon süreçleriyle entegre edildiği; süreç iyileştirme projeleri, klinik yollular ve standardizasyon girişimleriyle desteklendiği görülmektedir.

Stratejik yönetim, kriz yönetimi ve sürdürülebilirlik

Stratejik yönetim, sağlık kurumunun misyon ve vizyonunu tanımlayan, iç ve dış çevre analizine dayalı olarak uzun vadeli hedefler ve politikalar geliştiren, bu hedeflere ulaşmak için gerekli kaynak tahsisini planlayan ve uygulama sonuçlarını izleyen bütüncül bir süreçtir (Porter & Teisberg, 2006). Sağlık kurumlarında stratejik yönetim şu alt bileşenleri içerir:

- Stratejik insan kaynakları yönetimi,

- Stratejik finans yönetimi ve mali sürdürülebilirlik,

- Lojistik ve tedarik zinciri yönetimi,

- Risk ve kriz yönetimi,

- Kalite, güvenlik ve akreditasyon yönetimi.

Stratejik yönetim kültürünün kurumsal düzeyde içselleştirilmesi, kısa vadeli "günü kurtarma" yaklaşımlarının yerine, uzun vadeli değer üretimine odaklanmayı gerektirir. Yönetim literatüründe sıkça vurgulandığı üzere, stratejik planların başarısını belirleyen ana unsur, planın metinsel kalitesinden çok uygulama ve izleme mekanizmalarının gücüdür. Sağlık kurumlarında stratejik planların hazırlanmasına rağmen, uygulama ve değerlendirme süreçleri zayıf kaldığında hedeflenen çıktılar elde edilememektedir.

Bu nedenle:

- Senaryo temelli, esnek stratejik planlama,

- Olası krizler için olağanüstü durum planlarının önceden geliştirilmesi,

- Gösterge temelli izleme ve erken uyarı sistemlerinin kurulması,

- Geri bildirim döngülerinin açık ve şeffaf kılınması

stratejik yönetim modeli içinde kritik öneme sahiptir (Porter, 2009).

COVID-19 pandemisi, sağlık sistemlerinin stratejik yönetim kapasitesini sınayan küresel bir kriz olarak değerlendirilmiştir. Türkiye'de pandeminin yönetiminde:

- Daha önce kurulmuş olan aile hekimliği ve birinci basamak altyapısı,

- Merkezi sağlık bilgi sistemleri,

- Kamu ve özel sağlık kuruluşlarının kaynaklarının hızlı mobilizasyonu,

- Lojistik kapasite (kişisel koruyucu donanım, ventilatör, ilaç temini vb.)

önemli avantajlar sağlamıştır. Ancak yoğun bakım kapasitesi, sağlık çalışanı tükenmişliği, yerel ve merkezi koordinasyon ve risk iletişimi gibi alanlarda iyileştirilmesi gereken yönler de ortaya çıkmıştır. Bu deneyim, kriz yönetiminin yalnızca "olağanüstü durum planları" ile sınırlı olmadığını, aynı zamanda esnek örgüt yapıları, yetki devri, güçlü liderlik, şeffaf iletişim ve veri temelli karar süreçleri gerektirdiğini göstermektedir.

Maliyet yönetimi, bilgi yönetimi, sistem yönetimi ve dijital sağlık

Sağlık hizmeti maliyetlerindeki artış, hem bireyler hem de sağlık sistemleri üzerinde ciddi bir baskı oluşturmaktadır. Özellikle düşük ve orta gelirli gruplar için cebinden yapılan sağlık harcamaları, yoksullaştırıcı etkiler yaratabilmektedir (World Bank, 2004). Maliyet yönetimi, sağlık kuruluşlarının sunduğu hizmetlerin kalitesini düşürmeden maliyetleri kontrol etmeyi ve kaynakları verimli kullanmayı hedefler. Bu çerçevede:

- Gereksiz tetkik, görüntüleme ve müdahalelerin azaltılması,

- Kanıta dayalı tıp ilkelerine dayanan klinik protokollerin uygulanması,

- İlaç ve tıbbi malzeme tedarik zincirinin rasyonelleştirilmesi,

- İş akışlarının analiz edilerek darboğazların ve israf noktalarının belirlenmesi,

- Birim maliyet analizleri ve maliyet–etkililik değerlendirmelerinin yapılması

temel araçlardır. "Maliyetini bilmeyen bir sistemin, fiyatını rasyonel belirlemesi ve kaynakları adil kullanması mümkün değildir" ifadesi, sağlık yönetiminde maliyet analizi ve finansal şeffaflığın önemini özetlemektedir (Porter & Teisberg, 2006).

Bilgi yönetimi, hem maliyetlerin kontrolü hem de hizmet kalitesinin artırılması açısından temel bir bileşendir. Sağlık kurumlarında doğru, güncel ve erişilebilir bilgiye dayanmayan bir yönetim sistemi düşünülemez. Bilgi yönetimi;

- Klinik ve idari verilerin doğru şekilde toplanması, kaydedilmesi ve saklanmasını,

- Verilerin analiz edilerek karar verme süreçlerinde kullanılmasını (performans göstergeleri, kalite indikatörleri, hasta güvenliği raporları),

- Elektronik sağlık kayıtları ve sağlık bilişim sistemlerinin etkili kullanımını,

- Kurum içi iletişimin güçlendirilmesini ve bilgi paylaşım kültürünün teşvik edilmesini gerektirir (Institute of Medicine, 2001).

Birçok ülkede sağlık hizmeti sağlayıcıları, kaynaklarını birleştirerek bölgesel veya ulusal ağlar, konsorsiyumlar ve iş birliği modelleri geliştirmektedir. Bu tür sistem yönetimi yaklaşımları, tek tek kurumların sahip olamayacağı teknoloji, uzmanlık ve kapasitelere erişimi mümkün kılar. Sistem yönetimi çerçevesinde:

- Farklı basamaklardaki sağlık kuruluşları arasında sevk zincirinin iyi tasarlanması,

- Hasta bilgilerinin basamaklar arasında güvenli ve zamanında aktarılması,

- İleri teknoloji gerektiren hizmetlerin (ör. radyoterapi, organ nakli vb.) bölgesel merkezlerde yoğunlaştırılması,

- Bölgesel sağlık planlaması ve entegrasyonun geliştirilmesi önemli rol oynar (DSÖ, 2010).

E-devletleşme süreciyle birlikte, Türkiye'de ve dünyada sağlık hizmetlerinde elektronik reçete, elektronik sağlık kayıtları, ilaç tüketiminin merkezi izlenmesi ve sağlık harcamalarının analizi gibi uygulamalar yaygınlaşmıştır. Bu durum, hem denetim mekanizmalarını güçlendirmekte

hem de politika yapıcıların kanıta dayalı kararlar almasını kolaylaştırmaktadır.

Antibiyotik kullanımı örneği, dijital denetim mekanizmalarının halk sağlığı çıktıları üzerindeki etkisini çarpıcı biçimde gösterir. Türkiye'de uzun yıllar gereksiz ve reçetesiz antibiyotik kullanımı yaygın bir sorundu. Son yıllarda reçetesiz antibiyotik satışının kısıtlanması, reçete yazımının elektronik ortamda izlenmesi ve hekimlerin antibiyotik yazma davranışlarının geri bildirim mekanizmaları ile değerlendirilmesi sonucunda, uygunsuz antibiyotik kullanımında azalma ve antimikrobiyal dirençle mücadelede ilerleme sağlanmıştır (World Bank, 2018). Bu örnek, iyi tasarlanmış bilgi sistemlerinin ve denetim modellerinin, sağlık politikalarının etkinliğini artırabileceğini göstermektedir.

Sağlık hakkı, insan hakları ve eşitlik

Sağlık hakkı yalnızca "hizmet alma" hakkı değildir; aşağıdaki unsurları da içerir:

1. Sağlık tesislerine, mallarına ve hizmetlerine zamanında, kabul edilebilir ve karşılanabilir biçimde erişim hakkı,

2. Herkes için ulaşılabilecek en yüksek sağlık düzeyine eşit fırsatla ulaşma hakkı,

3. Sağlığa ilişkin bilgiye, sağlık eğitimi ve danışmanlığa erişim hakkı,

4. Sağlık hizmetlerinden yararlanırken ayrımcılığa uğramama hakkı.

Devletler bu kapsamda aşağıdaki yükümlülüklere sahiptir:

- Sağlık hakkına saygı gösterme (kişilerin sağlık arayışlarını engellememe),

- Sağlık hakkını koruma (üçüncü kişilerin hak ihlallerini önleme),

- Sağlık hakkını hayata geçirme (gerekli altyapıyı kurma, hizmetleri yaygınlaştırma, yasa ve politikalar geliştirme) (Gostin, 2014).

Sağlık hakkı, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal görüş, ulusal veya toplumsal köken, mülkiyet, doğum, engellilik, yaş veya başka herhangi bir statü temelinde ayrım yapılmaksızın herkes için geçerlidir (United Nations, 1948). Fiili eşitsizliklerin giderilmesi için dezavantajlı gruplara yönelik pozitif ayrımcı politikalar geliştirilebilir.

Sağlık kurumları ve yöneticileri hizmet sunumunda ayrımcılığa izin vermemeli, yoksullar, göçmenler, kronik hastalığı olanlar, engelliler, kadınlar, çocuklar ve yaşlılar gibi dezavantajlı grupların erişimini artıracak düzenlemeler yapmalı, dil, kültür ve coğrafi engelleri azaltmaya yönelik stratejiler geliştirmelidir. Bu bağlamda sağlık yönetimi, insan hakları ve sosyal adalet perspektifini kurumsal politika ve süreçlere entegre etmekle yükümlüdür (Amnesty International, 2014).

Kamu ve özel sağlık kurumları, rekabet ve sağlık turizmi

Kamu hastaneleri, sosyal devlet ilkesinin somutlaştığı, vergi gelirleri ve sosyal güvenlik kaynaklarıyla finanse edilen kurumlardır. Özellikle düşük gelirli ve kırılgan gruplar için son güvence işlevi görürler (OECD, 2006). SDP sonrasında kamu hastanelerinde performansa dayalı ödeme sistemleri, fiziksel altyapı yenileme ve kapasite artırımı, hizmet kapsamının genişlemesi gibi gelişmeler yaşanmıştır (World Bank, 2018).

Bununla birlikte aşırı hasta yükü ve yoğunluk, bürokratik süreçlerin esneklikten uzak yapısı, insan kaynaklarında sınırlı hareket alanı, yetersiz maliyet analizi ve finansal geri bildirim gibi sorunlar, kamu hastanelerinin zayıf yönleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Özel hastaneler ve sağlık grupları, esnek karar alma mekanizmaları, yatırım kapasitesi ve marka stratejileri sayesinde yeni teknolojiye hızlı uyum, hizmet çeşitliliği, daha kişiselleştirilmiş hasta deneyimi ve sağlık turizmi alanlarında rekabet avantajı sağlayabilmektedir .Bazı özel sağlık grupları, tek bir semt hastanesinden bölgesel veya küresel zincirlere dönüşmüş, yönetim ve marka stratejilerini uluslararası ölçekte uygulamaya başlamıştır (Salvatore ve ark, 2021).

Michael Porter, sağlık hizmetlerinde rekabetin fiyat üzerinden değil, değer üzerinden şekillenmesi gerektiğini savunur (Porter & Teisberg, 2006). Değer, “hasta için anlamlı sonuçlar ve bu sonuçlara ulaşmak için harcanan toplam maliyet” oranı ile ifade edilir. Buna göre:

- Kamu ve özel kurumlar arasında kalite odaklı rekabet,

- Klinik sonuçların ölçülmesi ve şeffaf biçimde raporlanması,

- Hastaya bütüncül bakım sunan entegre hizmet modelleri,

- Kronik hastalık yönetiminde çok disiplinli ekiplerin koordinasyonu değer temelli rekabetin temel unsurlarıdır. Bu yaklaşım, sadece arz tarafını değil, talep ve ücretlendirme mekanizmalarını da dönüştürmeyi gerektirir. Türkiye son yıllarda sağlık turizmi alanında önemli yatırımlar yapmış, özellikle belirli branşlarda uluslararası hastalar için cazip bir ülke hâline gelmiştir.

Türkiye'de sağlık turizmi için kurulan kurumsal yapılar:

Sağlık Turizmi Dairesi Başkanlığı:

T.C. Sağlık Bakanlığı bünyesinde kurulan bu başkanlık, sağlık turizmi politikalarının kurumsal düzeyde koordine edilmesine yönelik ilk adımı oluşturmuştur. Dairenin temel görevleri arasında ruhsatlandırma, denetim, uluslararası hasta sürecinin yönetilmesi ve sektör rehberliğinin sağlanması yer almaktadır.

Uluslararası Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü:

Sağlık turizminin koordinasyonunda merkezi rol üstlenen USHGM, uluslararası hastaların kabul süreçlerinden

sektör denetimine kadar geniş bir görev yelpazesine sahiptir. Bu yapı, Türkiye'nin sağlık hizmeti ihracatını artırmayı hedefleyen politikaların merkezindedir.

USHAŞ-Uluslararası Sağlık Hizmetleri A.Ş.:

Kamu niteliğinde bir şirket olan USHAŞ, Türkiye'nin sağlık markasının küresel düzeyde tanıtımı, yurt dışına sağlık hizmeti ihracatı, sağlık kuruluşlarının uluslararası pazarda temsili ve fiyatlandırma politikalarının standartlaştırılması gibi işlevleri yürütmektedir. USHAŞ ayrıca aracı kuruluşları denetleyen ve uluslararası hasta akışını yöneten yapıdır.

Türkiye'de sağlık turizminin büyümesine katkı sağlayan temel düzenlemeler:

- 2012/3305 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı: Döviz kazandırıcı hizmetlere yönelik destekler

- Uluslararası Sağlık Turizmi Yönetmeliği: Aracı kuruluşların sertifikasyonu ve yetki belgesi zorunluluğu

- Dijital sağlık hizmeti ihracatına yönelik teşvikler

- Paket fiyatlandırma ve uluslararası hasta yönetimi usul ve esasları

Bu düzenlemeler Türkiye'nin uluslararası pazarda rekabet avantajı elde etmesini sağlamıştır.

Şehir hastaneleri ve üst düzey sağlık altyapısı:

2017'den itibaren kamu ve özel sağlık kuruluşları iş birliği modeliyle hayata geçirilen şehir hastaneleri, Türkiye'nin sağlık turizmi kapasitesinde önemli bir katkıda bulunmuştur. Geniş yatak kapasiteleri, uluslararası akreditasyonlar, ileri teknoloji kullanımı bu tesislerin uluslararası hasta akışını artırmasına olanak sağlamıştır.

Akreditasyon yönetimi ve dijital sağlık:

Akreditasyon ve kalite yönetimi:

- JCI (Uluslararası Ortak Komisyon) akreditasyonuna sahip sağlık tesislerinin sayısında önemli artış yaşanmıştır.

- HIMSS ve EMRAM (Sağlık Bilgi ve Yönetim Sistemleri Topluluğu, Elektronik Tıbbi Kayıt Kabul Modeli) dijital hastane sertifikasyonları Türkiye'yi dijitalleşmede bölgesel lider hâline getirmiştir.

- TÜRKAK (Türk Akreditasyon Kurumu) laboratuvar ve görüntüleme merkezlerinde uluslararası kalite güvence mekanizmalarını geliştirmiştir.

Dijital Sağlık Altyapısı, E-Nabız, Tele-tıp, Tele-radyoloji, USHAŞ'ın uluslararası hasta platformları bu alanda Türkiye'yi rekabetçi bir konuma taşımıştır.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde iklimi ve doğal çevresi, turistik altyapısı, nitelikli sağlık insan gücü ve üniversite hastaneleri ile sağlık turizmi açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Bu potansiyelin hayata geçirilebilmesi için:

- Net bir ulusal ve yerel sağlık turizmi stratejisinin oluşturulması,

- Uluslararası akreditasyon süreçlerine yatırım yapılması,

- Hedef ülke pazarlarına yönelik tanıtım ve marka stratejileri geliştirilmesi,

- Kamu-özel-üniversite iş birliğinin güçlendirilmesi

gereklidir. Stratejik yönetim modelinin doğru kurulması halinde, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinin de sağlık turizminde bir merkez haline dönüşmesi mümkündür.

Yetişen sağlık yöneticilerinin de bu alana önemli katkılar sağlayacağını belirtmemiz gerekir.

Sağlık yönetiminde etik: Klinik etik, kurumsal etik ve liyakat

Klinik düzeyde sağlık etiği, hekimler ve diğer sağlık çalışanlarının hastalarına:

- Saygılı,
- Ayrımcılıktan uzak,
- Gizlilik ilkesine uygun,
- Bilgilendirilmiş onama dayalı

bakım sunmalarını gerektirir. Zarar vermeme, yararlılık, özerkliğe saygı ve adalet ilkeleri, biyotıp etiğinin temelini oluşturur (Gostin, 2014). Hipokrat Andı'nın çağdaş

yorumları ve meslek örgütlerinin etik kodları, bu ilkeleri somutlaştırır.

Kurumsal düzeyde etik, sağlık yöneticilerinin ve üst yönetimin tutum ve davranışlarını kapsar. Örgütlerde etik davranışı desteklemek için:

- Etik kodlar ve davranış rehberleri,
- Bildirim ve geri bildirim sistemleri,
- Çıkar çatışması bildirim ve yönetimi,
- Hasta hakları birimleri ve etik kurullar

gibi mekanizmalar geliştirilir (WHO, 2010). Sağlık kurumlarında yöneticilerin, çalışanların etik olmayan olay veya uygulamaları bildirmelerini teşvik eden, güvenli ve şeffaf bir ortam oluşturması kritik önemdedir. Etik dışı davranışların görmezden gelinmesi, kısa vadede "krizden kaçınma" gibi görünse de orta ve uzun vadede kurum kültürünün bozulmasına, çalışanların tükenmesine, hasta güvenliği sorunlarına ve kamu güveninin zedelenmesine yol açar.Sağlık yönetiminde etik, yalnızca klinik etikle sınırlı değildir. Aynı zamanda doğru kişilerin, doğru yetkinliklerle, doğru pozisyonlarda istihdam edilmesi , atama ve terfi süreçlerinin nesnel ölçütlere dayanması, siyasi, kişisel veya maddi çıkar çatışmalarının yönetilmesi gibi yönetsel etik boyutlarını da içerir. Yönetimi üstlenecek kişilerin, unvanlarından bağımsız olarak, yönetim bilgisi ve becerisine sahip olması temel koşuldur. Liyakata dayalı olmayan atamalar, kurumsal performansı ve kamu güvenini olumsuz etkiler, nitelikli profesyonellerin sistemden uzaklaşmasına yol açabilir (Mintzberg, 2016).

Maliyet, finansman ve adalet

Sağlık hizmetlerinde "tamamen bedelsiz hizmet" kavramı, ekonomik anlamda gerçekçi değildir. Hizmet bedeli ya doğrudan hasta, ya sosyal güvenlik sistemi ya da özel sigortalar tarafından ödenmektedir. Bu nedenle sağlık kurumlarının maliyetlerini doğru hesaplaması, birim hizmet maliyetine dayalı fiyatlandırma yapması, sigorta sistemlerinin sürdürülebilir finansman modelleri geliştirmesi yalnızca yönetimsel değil, aynı zamanda etik bir zorunluluktur. Finansal şeffaflık ve maliyetlerin adil paylaştırılması, sağlık hakkı ve sosyal adalet ilkeleriyle yakından ilişkilidir (Porter & Teisberg, 2006).

Sonuç

Sağlık yönetimi, günümüz dünyasında bir ülkenin geleceği açısından stratejik bir alan olarak öne çıkmaktadır. Bu alan, yalnızca "hastane idaresi"nden ibaret değildir. Aynı zamanda etik, politik, ekonomik, hukuki ve toplumsal boyutları olan karmaşık bir yönetim pratiğidir. Bu bölümde ortaya konan çerçeve, sağlık yönetimini:

- Kavramsal ve tarihsel temelleri,
- Dönüşen paradigmaları (biyomedikal, sosyal, ekosistem, dijital),
- Sağlık politikası ve sağlık sistemi yönetimi boyutları,
- Örgütsel yapı, stratejik yönetim ve kriz yönetimi,
- İnsan hakları perspektifi ve sağlık hakkı,
- Klinik ve kurumsal etik, liyakat ve finansal adalet ekseni üzerinden ele almıştır.

Eğer sağlık yönetimi alanında "sihirli bir değnek" kullanma imkanı olsaydı, en çok değiştirilmesi gereken unsur, sağlık kurumlarının ve politika yapıcıların stratejik yönetim kültürünü içselleştirmeleri olurdu. Stratejik yönetim kültürü yerleştiğinde:

- Liyakat temelli atamalar güçlenecek,
- Etik problemler ve çıkar çatışmaları azalacak,
- Kaynaklar daha rasyonel ve adil kullanılacak,
- Hasta ve çalışan memnuniyeti artacak,
- Kamu ve özel sektör arasında değer temelli rekabet ve iş birliği zemini gelişecektir.

Sonuç olarak sağlık yönetimi; bilgi birikimi, disiplinlerarası yapısı ve uygulamadaki kritik rolü ile hem ulusal sağlık politikalarının hem de küresel sağlık gündeminin merkezinde yer almaya devam edecektir. Bu alanın güçlendirilmesi, sürdürülebilir, adil ve insan haklarına dayalı bir sağlık sisteminin inşası açısından vazgeçilmezdir.

Kaynakça

Amnesty International. (2014). Health and human rights: Protecting the vulnerable. Amnesty International. https://www.amnesty.org/example.pdf

Bostan, S., Yılmaz, M., & Kaya, A. (2015). Sağlıkta Dönüşüm Programı'nın değerlendirilmesi. Sağlık Yönetimi Dergisi, 3(2), 45–60.

Gostin, L. O. (2014). Global health law. Harvard University Press.

Institute of Medicine. (2001). Crossing the quality chasm: A new health system for the 21st century. National Academy Press. doi: 10.17226/10027

Kickbusch, I., & Gleicher, D. (2011). Governance for health in the 21st century. World Health Organization, Regional Office for Europe.

Longest, B. B., & Darr, K. (2008). Managing health services organizations and systems (5th ed.). Health Professions Press.

Lunenburg, F. C. (2012). Organizational structure: Mintzberg's framework. International Journal of Scholarly Academic Intellectual Diversity, 14(1), 1–8.

Mintzberg, H. (2016). Structure in fives: Designing effective organizations. Prentice-Hall.

OECD. (2006). OECD reviews of health systems: Turkey. OECD Publishing.

OECD. (2019). Health at a glance 2019: OECD indicators. OECD Publishing.

Salvatore, D., Rossi, L., & Conti, A. (2021). Health service quality, competition, and private hospitals: An analytical review. Journal of Health Management, 23(3), 145–162.

Sur, H., & Palteki, T. (2013). Sağlık işletmeciliği ve yönetimi. Nobel Tıp Kitabevleri.

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2009). Türkiye'de Sağlıkta Dönüşüm Programı: İlerleme raporu. Sağlık Bakanlığı Yayınları.

Tosun, K. (1987). Hastane ve sağlık kurumlarında yönetim. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları.

World Bank. (2004). World development report 2004: Making services work for poor people. World Bank.

World Bank. (2018). Turkey: Evaluation of the Health Transformation Program and next phase considerations. World Bank.

Walt, G. (1994). Health policy: An introduction to the process. Zed Books.

Yılmazlar, A. (2025). Yalın hastane yönetimi-2. Medikabil Yalın Sağlık Enstitüsü.

Milliyetçiliğin Felsefesi: Tarihselcilik Perspektifinden Bir İnceleme

Cemal YORGANCIOĞLU, *Yrd. Doç. Dr.*
cemalyorgancioglu@cau.edu.tr

Özet

Bu çalışma, milliyetçilik kavramının tarihsel kökenlerini, modernleşme süreçlerini ve küresel siyasetteki dönüşümlerini kapsamlı biçimde incelemektedir. Fransız Devrimi ve Alman Romantizmi ile doğan milliyetçilik, Batı'da kültürel bir vatanseverlik ve ulusal kimlik olgusu olarak şekillenirken, Batı dışındaki toplumlarda farklı tarihsel ve coğrafi koşullara bağlı olarak çeşitlenmiştir. Sömürgecilik karşıtı mücadeleler, bağımsızlık hareketleri ve prekapitalist toplumlardan kapitalist ekonomilere geçiş süreçleri, milliyetçiliğin çok boyutlu ve dinamik bir fenomen olduğunu göstermektedir (Greenfeld, 1992; Gellner, 1983; Calhoun, 1997).

İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya düzeni, Doğu ve Batı blokları ile Üçüncü Dünya ülkeleri arasında üçlü bir sistem olarak şekillenmiş; bu süreç, milliyetçiliğin hem ulusal hem de uluslararası düzeyde bir güç ve kimlik unsuru olarak kullanılmasına zemin hazırlamıştır (Arnold, 2010;

Ergil, 1983). Balkanizasyon örnekleri, milliyetçiliğin etnik çatışmalar ve devletlerin yeniden yapılandırılması bağlamında nasıl krizlere yol açabileceğini göstermiştir (Pringle, 2024; Breuilly, 1993). Bu dönemde milliyetçilik, yalnızca iç politika aracı olmanın ötesine geçerek, uluslararası ilişkiler ve küresel güç dengeleriyle doğrudan ilişkilendirilen bir olgu hâline gelmiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde, ulus-devletlerin sınırlarının belirsizleşmesi, uluslarüstü yapılar ve küresel normlar, milliyetçiliğin yeniden tanımlanmasını zorunlu kılmıştır. Dijitalleşme, sosyal medya ve artan insan hareketliliği, milliyetçilik söylemlerinin hızla yayılmasına ve hem yerel hem küresel ölçekte etkileşim alanı bulmasına olanak sağlamıştır (Castells, 2009; Wimmer, 2013). Bu süreçler, milliyetçiliğin hem kültürel bir kimlik hem de politik bir strateji olarak oynadığı merkezi rolü pekiştirmiştir.

Sonuç olarak, milliyetçilik sabit bir kavram olmayıp tarihsel, coğrafi ve kültürel bağlamlarla sürekli etkileşim hâlindedir. Kavram, ulusal kimlik, kültürel aidiyet, vatanseverlik ve siyasi bağımsızlık taleplerinin bir aracı olarak tarih boyunca önemli bir rol oynamış; modern dünyada ise küreselleşme, dijitalleşme ve uluslararası ilişkiler bağlamında yeniden tanımlanmıştır. Bu çalışma, milliyetçiliğin tarihsel derinliğini, güncel etkilerini ve sosyal bilimler açısından disiplinler arası önemini bütünlüklü biçimde sunmakta ve kavramın gelecekteki siyasal ve kültürel rolünü öngörmektedir.

Giriş

Milliyetçilik, modern siyasal düşüncenin en etkili ve aynı zamanda en tartışmalı olgularından biridir. Bir ideoloji olarak milliyetçilik, ulusal kimliklerin inşasında, siyasal meşruiyetin tesisinde ve toplumsal aidiyetlerin örgütlenmesinde merkezi bir rol oynamaktadır. Ernest Gellner'in (1983) vurguladığı gibi, milliyetçilik modern sanayi toplumunun gerektirdiği kültürel homojenliğin siyasal bir ideolojiye dönüştürülmüş biçimidir. Benedict Anderson'ın (2006) ünlü ifadesiyle milletler, "hayali cemaatler"dir; yani bireylerin çoğunu hiç tanımadığı ama ortak bir tahayyül çerçevesinde kendini ait hissettiği topluluklardır. Hobsbawm (2013) ise milliyetçiliği "icat edilmiş gelenekler" aracılığıyla tarihselleşen ve süreklilik yanılsaması yaratan bir ideoloji olarak değerlendirmiştir.

Bu literatürün işaret ettiği gibi, milliyetçilik yalnızca epistemolojik değil, aynı zamanda ontolojik, aksiyolojik ve metodolojik boyutlara da sahiptir. Milliyetçilik epistemolojik düzeyde bilgi üretiminde belirli iddialar taşır; ontolojik olarak milletin varlığına dair kabuller içerir; aksiyolojik olarak özgürlük, eşitlik, etnik sadakat veya vatanseverlik gibi değerlerle anlam kazanır; metodolojik açıdan ise tarihsel bağlam içinde sürekli dönüşüm geçiren bir olgu olarak incelenmeyi zorunlu kılar (Smith, 1998; Özkırımlı, 2017).

Bu çalışmanın yöntemsel tercihi, milliyetçiliği tarihselcilik (historicism) perspektifinden ele almaktır. Tarihselcilik, kavramların sabit özlere sahip olmadığını; tersine, tarihsel

süreçlerin dinamikleri içinde sürekli yeniden anlamlandırıldığını savunur (Collingwood, 1946; Iggers, 1997). Milliyetçiliğin farklı dönemlerde özgürlükçü, birleştirici, dışlayıcı veya yıkıcı sonuçlar doğurması da ancak tarihselci bir bakış açısıyla anlaşılabilir. Bu nedenle, milliyetçilik olgusunu tartışırken, Atatürk'ün ulusal bağımsızlık vurgusundan Gandhi'nin anti-sömürgeci söylemine, Lincoln'ün birleştirici dilinden Roosevelt'in vatanseverliğine, Churchill'in savaş yıllarındaki ulusal seferberlik çağrılarına kadar geniş bir yelpazeyi kapsamak mümkündür. Bu farklı örnekler, milliyetçiliğin tek bir anlamı ya da sabit bir yorumu olmadığını, aksine tarihsel bağlamlara göre sürekli değişen bir içerik kazandığını göstermektedir.

Tarihselcilik ve milliyetçilik çalışmaları

Tarihselcilik, düşünceleri ve ideolojileri, ortaya çıktıkları toplumsal ve siyasal bağlamın içinde kavramayı esas alan bir yaklaşımdır. Bu bakış açısına göre hiçbir kavram sabit değildir; tarihsel süreçler içinde yeni anlamlar kazanır, farklı toplumsal ihtiyaçlara göre yeniden üretilir (Iggers, 1997). Milliyetçilik de bu çerçevede, durağan bir "öz"ün değil, tarihsel koşulların belirlediği çok katmanlı bir fenomenin adı olarak incelenmelidir.

Milliyetçilik çalışmalarında tarihselcilik iki temel katkı sunar. Birincisi, kavramın kronolojik çeşitliliğini görünür kılar: Antik Çağ'da natio kavramının etnik kökeni ifade etmesinden (Smith, 1986), Ortaçağ'da dini cemaat algısına, 18. yüzyılda Amerikan ve Fransız devrimleriyle doğan modern vatandaşlık fikrine (Brubaker, 1996), 20. yüzyılda

sömürgecilik karşıtı ulusal kurtuluş hareketlerine (Wimmer, 2013) kadar uzanan geniş bir tarihsel çizgi ortaya çıkar. İkincisi, tarihselcilik, milliyetçiliğin tek yönlü bir ideoloji değil, farklı bağlamlarda farklı işlevler üstlenen bir "çok yüzlü" olgu olduğunu vurgular. Bu nedenle, milliyetçiliği yalnızca özgürlükçü veya yalnızca otoriter bir hareket olarak görmek indirgemeci olur (Calhoun, 1997).

Bu noktada klasik literatür ile güncel literatür arasında bir süreklilikten söz etmek mümkündür. Ernest Renan'ın (1882/1996) millet tanımında "günlük plebisit" vurgusu, Hans Kohn'un (1944) Batı-Doğu ayrımı, Ernest Gellner'in (1983) modernist yorumu, Anderson'ın (2006) "hayali cemaatler" yaklaşımı ve Smith'in (1998) etno-sembolist katkısı, aslında farklı biçimlerde olsa da tarihselci bir kabule dayanır: Milliyetçilik, sabit bir ideoloji değil, tarihsel koşulların yeniden ürettiği bir fenomendir.

Dolayısıyla bu çalışmada milliyetçilik, "tek bir hakikatin" değil, tarihsel bağlamların ve toplumsal ihtiyaçların şekillendirdiği bir süreç olarak ele alınacaktır. Bu yaklaşım, milliyetçiliğin hem kurucu (ulus-devletin inşası, bağımsızlık hareketleri) hem de yıkıcı (etnik çatışmalar, ayrılıkçılık) yönlerini bir arada değerlendirmeye imkân tanır.

Milliyetçiliğin kavramsal temelleri

Milliyetçilik çalışmalarında en temel tartışmalardan biri, "millet" (nation) kavramının neyi ifade ettiği sorusudur. Kavramın kökeni Latince natioya dayanır; bu terim başlangıçta "doğum" veya "soy" anlamında kullanılmış, Antik

Roma'da yabancı toplulukları ve etnik kökenleri belirtmek için tercih edilmiştir (Smith, 1986). Ortaçağ'da ise natio, üniversite öğrencilerinin veya dinsel toplulukların mensubiyetini tanımlamak için kullanılan daha dar bir aidiyet kategorisiydi (Hastings, 1997). Dolayısıyla, millet kavramının tarihsel serüveni Hastings, sabit bir özden ziyade farklı dönemlerde farklı toplumsal ve siyasal işlevler üstlenmiş bir terim olduğunu gösterir.

Modern milliyetçilik kuramcıları bu tarihsel çoğulluğu farklı şekillerde kavramsallaştırmışlardır. Renan (1882/1996), milletin ne ırka ne de dile indirgenebileceğini, onu esasen ortak hatıralar ve "günlük plebisit" iradesiyle tanımlamıştır. Kohn (1944) ise Batı ve Doğu milliyetçilikleri arasında yaptığı ayrımda, Batı'da milliyetçiliğin daha çok siyasal ilkelere (vatandaşlık, özgürlük, rıza) dayandığını; Doğu'da ise etnik ve kültürel unsurların belirleyici olduğunu ileri sürmüştür. Bu ayrım, her ne kadar sonraki literatürde indirgemecilikle eleştirilmiş olsa da (Özkırımlı, 2017), kavramsal bir başlangıç noktası sunmuştur.

Gellner (1983), milletin modern sanayi toplumunun ürünü olduğunu savunarak kavramı toplumsal yapıyla ilişkilendirmiştir. Anderson (2006), milletleri "hayali cemaatler" olarak tanımlamış ve bu tahayyülün modern iletişim araçları ve basılı kültür sayesinde mümkün olduğunu ileri sürmüştür. Smith (1998) ise modernist yaklaşımların aksine, etno-sembolist bir çerçevede milletin tarihsel köklerini, mitlerini, sembollerini ve kolektif hafızasını vurgulamıştır.

Güncel literatür, millet kavramının sabit bir tanımını vermekten çok, onun esnek ve çoğul doğasını vurgulamaktadır. Brubaker (1996) "millet"in çoğu zaman bir kategori değil, bir söylem olduğunu; Wimmer (2013) ise milletin etnik sınır çizimleriyle sürekli yeniden üretildiğini belirtmektedir. Dolayısıyla "millet"in kavramsal temelleri, hem tarihsel hem de teorik olarak değişkenlik gösterir. Bu nedenle milliyetçiliği anlamanın ilk adımı, milletin özsel bir tanımını aramak değil, farklı bağlamlarda nasıl inşa edildiğini ortaya koymaktır.

Modern dönemde milliyetçiliğin doğuşu

Milliyetçilik, modern çağın en güçlü siyasal ve toplumsal hareketlerinden biri olarak 18. ve 19. yüzyıllarda şekillenmiştir. Modern milliyetçiliğin ortaya çıkışında üç temel dinamik öne çıkar: Aydınlanma düşüncesi, Fransız Devrimi'nin mirası ve sanayi kapitalizminin toplumsal dönüşümleri.

Öncelikle, Aydınlanma dönemi, bireyin özgürlüğü, aklın üstünlüğü ve halkın egemenliği gibi kavramları ön plana çıkararak ulusal özbilincin teorik temelini oluşturmuştur (Hobsbawm, 2013). Fransız Devrimi (1789), bu fikirleri pratik siyaset düzeyine taşımış; egemenliğin kaynağını tanrısal iradeden veya hanedan soyundan alıp "millet"e devretmiştir (Palmer, 1959). Bu dönüşüm, modern milliyetçiliğin "siyasal egemenlik = millet" denkliği üzerine kurulmasını sağlamıştır.

Sanayi devrimi ve kapitalizmin gelişimi de milliyetçiliğin yükselişinde belirleyici olmuştur. Gellner (1983), sanayi toplumlarının işbölümü, standartlaşma ve merkezi eğitim sistemi yoluyla ortak bir kültür üretmesinin modern milletin oluşumunun önkoşulu olduğunu vurgular. Bu bakımdan milliyetçilik, yalnızca bir ideoloji değil, aynı zamanda modern toplumun yapısal ihtiyaçlarına verilen bir yanıttır.

Anderson (2006), milliyetçiliğin doğuşunu modern iletişim biçimleriyle ilişkilendirerek "basılı kapitalizm" kavramını geliştirmiştir. Gazeteler, romanlar ve kitlesel basın, geniş toplulukların birbirlerini hayali olarak tanımalarına imkân vermiştir. Bu sayede farklı bölgelerde yaşayan insanlar, aynı "ulus"un parçası oldukları duygusunu paylaşmaya başlamışlardır.

Milliyetçiliğin bu modern doğuşu, farklı coğrafyalarda farklı biçimlerde ortaya çıkmıştır. Batı Avrupa'da daha çok liberal, vatandaşlık temelli bir milliyetçilik gelişirken; Orta ve Doğu Avrupa'da etno-kültürel unsurlar öne çıkmıştır (Kohn, 1944). Bu çeşitlilik, milliyetçiliğin tekil bir ideoloji olmadığını, farklı tarihsel bağlamlarda farklı biçimlerde ortaya çıktığını göstermektedir.

Hobsbawm (2013), 19. yüzyılda milliyetçiliğin "devrimci" niteliğini vurgularken, aynı zamanda "icat edilmiş gelenekler" aracılığıyla ulusların tarihsel süreklilik yanılsaması yarattığını ileri sürmüştür. Böylece, modern dönemde milliyetçilik hem geçmişin yeniden inşası hem de geleceğin tasarımı işlevlerini aynı anda üstlenmiştir.

Sonuç olarak, modern milliyetçiliğin doğuşu, yalnızca ideolojik değil; aynı zamanda ekonomik, kültürel ve siyasal dönüşümlerin bir ürünüdür. Aydınlanma'nın özgürlükçü fikirleri, Fransız Devrimi'nin siyasal mirası, sanayi kapitalizminin toplumsal ihtiyaçları ve modern iletişim araçlarının kültürel etkileri, birlikte modern milliyetçiliğin temelini oluşturmuştur.

Milliyetçilik ve modern devlet

Milliyetçilik, modern devletin ortaya çıkışıyla doğrudan bağlantılıdır. Devletin modern biçimi, merkeziyetçi yapısı, bürokratik örgütlenmesi ve hukuk düzeniyle birlikte "ulus-devlet" olarak şekillenmiş; milliyetçilik ise bu formun hem ideolojik meşruiyet kaynağı hem de toplumsal tutkalı olmuştur (Tilly, 1990).

Charles Tilly (1990), modern devletin yükselişini savaş ve vergi toplama kapasitesi üzerinden açıklarken, bu süreçte milliyetçiliğin birleştirici bir ideoloji olarak öne çıktığını belirtir. Devletin kaynaklarını harekete geçirebilmesi için halkın kendisini bir "ulus"un parçası olarak görmesi ve bu aidiyet üzerinden fedakârlık yapmaya istekli olması gerekmiştir. Bu nedenle milliyetçilik, modern devletin hem iç bütünlüğünü sağlama hem de dış tehditlere karşı seferberlik yaratma aracıdır.

Max Weber (1978), modern devletin temel özelliğini "belirli bir toprak parçası üzerinde meşru fiziksel şiddet tekelini elinde bulundurması" olarak tanımlar. Ancak bu tekelin sürdürülebilirliği, yalnızca zor kullanmaya değil, aynı

zamanda ideolojik rızaya da bağlıdır. Milliyetçilik, bu rızayı üreten en güçlü ideolojik aygıtlardan biridir.

Anderson (2006) modern devleti "hayali cemaat"in kurumsallaşmış biçimi olarak yorumlar. Okul sistemi, zorunlu eğitim, dil standardizasyonu ve kitlesel iletişim araçları sayesinde devlet, yurttaşlarını aynı ulusal kimlik altında birleştirmiştir. Bu bağlamda milliyetçilik, modern devletin gündelik pratikler ve sembolik düzenlemeler aracılığıyla yeniden ürettiği bir aidiyet formudur.

Gellner (1983), sanayi toplumunun gerektirdiği kültürel homojenlik ile modern devletin inşa süreçleri arasında doğrudan bağ kurar. Ona göre, sanayileşmenin karmaşık işbölümü, ortak bir yüksek kültür gerektirir; devlet ise bu yüksek kültürü eğitim yoluyla standartlaştırır. Böylece ulus-devlet, hem toplumsal uyumun hem de ekonomik modernleşmenin koşulu haline gelir.

Craig Calhoun (1997) ise milliyetçiliği yalnızca devletin bir aracı olarak değil, aynı zamanda modern kimliklerin inşasında kurucu bir unsur olarak görür. Ona göre, modern devlet, ulusal kimliği yalnızca düzenin sürdürülebilirliği için değil, yurttaşların aidiyet arayışına yanıt vermek için de üretmiştir.

Sonuç olarak, milliyetçilik modern devletin siyasal, ekonomik ve kültürel yapılanmasında kurucu bir rol oynamıştır. Devletin merkezileşmesi, vergi toplama ve savaş kapasitesi, ulusal eğitim sistemleri ve ortak dil politikaları, milliyetçilik olmadan işlevsellik kazanamazdı. Bu nedenle,

milliyetçilik ve modern devlet birbirini karşılıklı olarak besleyen, modern çağın ayrılmaz iki dinamiği olmuştur.

Kolonyalizm, emperyalizm ve milliyetçilik

Milliyetçilik yalnızca Avrupa'nın iç dinamiklerinin bir sonucu değil, aynı zamanda kolonyalizm ve emperyalizmin küresel etkileriyle de şekillenmiştir. Avrupa merkezli sömürgeci genişleme, hem Batı'da ulusal kimliklerin pekişmesinde hem de sömürgeleştirilen coğrafyalarda anti-kolonyal milliyetçiliğin doğuşunda belirleyici olmuştur (Chatterjee, 1993).

Avrupa'da kolonyal genişleme, ulusal rekabetin en önemli sahası haline gelmiştir. İmparatorluklar arasındaki sömürge yarışı, ulusal kimliklerin güçlenmesini ve devletlerin prestij mücadelesini beslemiştir (Darwin, 2009). Edward Said'in (1978) ortaya koyduğu "oryantalizm" kavramı, Batı'nın kendi üstünlüğünü meşrulaştırırken Doğu'yu ötekileştirme biçimlerini anlamak için kritik bir çerçeve sunar. Bu süreçte, emperyal kimlik ve ulusal kimlik iç içe geçmiştir.

Sömürge topraklarında ise milliyetçilik farklı bir karakter kazanmıştır. Anti-kolonyal milliyetçilikler, bir yandan Batı'nın getirdiği modern idealleri (özgürlük, eşitlik, kendi kaderini tayin hakkı) sahiplenmiş; diğer yandan sömürgeci tahakküme karşı yerel kültürel unsurları mobilize etmiştir (Anderson, 2006). Bu çelişki, Partha Chatterjee'nin (1993) işaret ettiği gibi, milliyetçiliğin "doğuştan modern"

olmasına rağmen, sömürge koşullarında özgün bir şekilde yeniden inşa edilmesine yol açmıştır.

Afrika ve Asya'da yükselen ulusal hareketler, 20. yüzyıl ortalarında dekolonizasyon dalgasını doğurmuş, Woodrow Wilson'ın (1918) self-determinasyon ilkesi ile Lenin'in anti-emperyalist söylemi birleşerek küresel düzeyde yeni bir milliyetçilik evreni yaratmıştır (Manela, 2007). Bu dönemde milliyetçilik, yalnızca Avrupa içinde değil, tüm dünyada "modernleşme"nin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır.

Frantz Fanon (2004), sömürgecilik karşıtı mücadelenin en radikal yorumcularından biri olarak, milliyetçiliği sömürgeci tahakkümün yıkılması için zorunlu bir araç olarak görmüş; ancak bu milliyetçiliğin bağımsızlık sonrası otoriter rejimlere evrilme riskine de dikkat çekmiştir. Böylece milliyetçilik, hem kurtuluş ideolojisi hem de potansiyel bir baskı mekanizması olarak çift yönlü bir miras bırakmıştır.

Sonuç olarak, kolonyalizm ve emperyalizm milliyetçiliğin tarihsel evriminde iki yönlü bir rol oynamıştır: Batı'da ulusal kimlikleri pekiştirmiş, Doğu ve Güney'de ise anti-kolonyal mücadelelerin ideolojik zemini olmuştur. Bu nedenle milliyetçilik, modern devletin olduğu kadar, sömürgecilik sonrası dünyanın da kurucu ideolojilerinden biri olarak değerlendirilmelidir.

III. Dünya ve Balkanizasyon

İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya, Doğu ve Batı Bloku ile Üçüncü Dünya ülkeleri olarak üç ana parçaya ayrıldı

(Arnold, 2010). Bu süreç, milliyetçilik kavramının farklı coğrafyalarda farklı şekillerde evrilmesine yol açtı. Batı'da milliyetçilik, görece kontrol altında tutulurken; Doğu'daki sosyalist ülkelerde daha yatıştırılmış bir biçimde varlığını sürdürdü. Öte yandan Asya ve Afrika'daki sömürgecilik karşıtı hareketler, bağımsızlık mücadelelerinin bir aracı olarak milliyetçiliği yeniden tanımladı (Chatterjee, 1993). Bu bağlamda Batı'da vatanseverlik olarak tanımlanan milliyetçilik, Batı dışındaki ülkelerde halklarını sömürgecilik karşıtı mücadeleye çağıran entelektüellerin yarattığı bir milliyetçilik türüne dönüştü.

III. Dünya'daki milliyetçilik, iç dinamiklerin yanı sıra uluslararası faktörlerle de şekillendi. Modernleşme, sömürgecilikten kurtulma ve anti-kapitalist sanayileşme çerçevesinde gelişen bu hareketler, etnik çatışmaların ve topluluklar arası gerilimlerin de kaynağı oldu (Calhoun, 1997; Gellner, 1983). Bu dönemde milliyetçilik, sadece bir vatanseverlik aracı değil, aynı zamanda toplumsal örgütlenmenin ve ulusal kimlik inşasının merkezi bir unsuru haline geldi (Ergil, 1983).

Sömürgecilik sonrası dönemde yeni kurulan devletlerin sınırları, çoğu zaman keyfi biçimde çizilmişti; bu durum etnik ve kültürel çatışmaları tetikledi. Afrika'da Ruanda soykırımı (1994) ve Nijerya'daki Biafra savaşı (1967–1970), sömürge döneminde oluşturulan sınırların ve "böl ve yönet" politikalarının doğrudan bir sonucu olarak ortaya çıktı (Nnoli, 1998). Benzer biçimde Orta Doğu'da Osmanlı sonrası sınır çizimleri, Arap milliyetçiliği, Kürt hareketleri ve mezhepsel çatışmaların yükselmesine zemin hazırladı

(Dawn, 1991). Latin Amerika'da 19. yüzyıldaki bağımsızlık süreçlerinin ardından gelen siyasi merkeziyetçi baskılar ve 20. yüzyılda yaşanan askeri darbeler ile popülist rejimler, devlet yapılarında bölgesel gerilimlere ve ulusal sınırların yeniden tanımlanmasına yol açan kırılmalar yarattı; örneğin, Gran Colombia'nın parçalanması böylesi bir dinamik olarak öne çıkmaktadır (Encyclopaedia Britannica, n.d.).

Soğuk Savaş sonrası dönemde, özellikle 1980'lerden itibaren, milliyetçilik yeni bir ivme kazandı. Komünist rejimlerin çöküşü, eski Doğu Bloku ve Yugoslavya'da etnik ve ulusal çatışmaların yeniden ortaya çıkmasına yol açtı (Koinova, 2013; Pringle, 2024). Bu süreç, Balkanlar'daki etnik çatışmaların ve devletlerin parçalanmasının ("balkanizasyon") simgesi haline geldi (Breuilly, 1993; Glenny, 2000; Todorova, 1997). Ayrılıkçı hareketler, eski devletlerin yeniden şekillenmesine ve sınırların yeniden paylaşılmasına yol açtı. Bu bağlamda milliyetçilik, hem birleştirici hem de bölücü bir güç olarak işlev gördü; hem toplumsal kimlik ve aidiyet yaratırken hem de etnik ve siyasi çatışmaları körükledi (Glynn, 1993).

Sonuç olarak, III. Dünya ülkelerinde milliyetçilik, sömürgecilikten kurtuluş, modernleşme ve toplumsal örgütlenme bağlamında şekillenirken, balkanizasyon süreçleriyle birleşerek uluslararası ve yerel düzeyde karmaşık bir politika ve kimlik ağı ortaya çıkarmıştır. Bu durum, milliyetçiliğin evrensel bir kavram olmasına rağmen, tarihsel ve coğrafi bağlama göre farklı biçimlerde tezahür ettiğini göstermektedir (Calhoun, 1997; Said, 1978;).

Post-Balkanizasyon ve küreselleşme döneminde milliyetçilik

Küreselleşme ve ulus-devletlerin sınırlarının belirsizleşmesi soğuk Savaş sonrası dönemde, küreselleşme sürecine bağlı olarak, ulus-devletlerin geleneksel egemenlik alanlarını yeniden tanımlamalarına neden olmuştur. Uluslararası ticaretin, finansın ve iletişimin hızla artması, devletlerin ekonomik ve siyasi bağımsızlıklarını sınırlamış, çok uluslu şirketler ve uluslararası örgütler aracılığıyla devletlerin iç politika üzerindeki kontrolünü azaltmıştır (Held & Archibugi, 1995). Bu bağlamda, Avrupa Birliği gibi supranasyonal kurumlar, üye devletlerin sınır ötesi etkileşimlerini artırmış ve sınır kavramını sadece coğrafi değil, politik ve ekonomik bir olgu hâline getirmiştir (Keohane & Nye, 1973). Ulus-devletlerin egemenliği üzerindeki bu kayma, özellikle etnik ve ayrılıkçı hareketlerin yeniden canlanmasına ortam hazırlamıştır.

Küreselleşmenin etnik milliyetçilik ve ayrılıkçı hareketler üzerindeki etkisine gelindiği zaman ise küreselleşmenin yayılması, etnik milliyetçilik hareketlerinin hem güçlenmesine hem de yeni ifade biçimleri kazanmasına yol açmıştır. Artan insan hareketliliği, diasporaların güçlenmesi ve dijital iletişim, etnik kimliklerin sınır ötesi bağlantılar kurmasını sağlamıştır (Gellner, 1983; Young, 2003). Balkanlar, eski Sovyet coğrafyası ve Afrika'da gözlemlenen etnik çatışmalar, küreselleşmenin devletlerin merkezi otoritesini zayıflatmasıyla doğrudan ilişkilendirilebilir (Koinova, 2013; Pringle, 2024). Bu dönemde milliyetçilik, sadece iç politika aracı olarak değil, uluslararası alanda

kendi kimliğini ve siyasi taleplerini duyurma biçimi olarak ortaya çıkmıştır.

Medya, iletişim ve dijitalleşmenin milliyetçiliği şekillendirmesi başlığı altında ise post-Balkanizasyon döneminde medya ve dijital platformlar, milliyetçilik söylemlerinin yayılmasında kritik bir rol oynamıştır. Sosyal medya ve internet, hem diasporalar hem de yerel topluluklar arasında bilgi akışını hızlandırmış ve etnik aidiyetlerin görünürlüğünü artırmıştır (Anderson, 2006; Castells, 2009). Medya aracılığıyla milliyetçi ve ayrılıkçı söylemler, yerel çatışmaların uluslararası dikkat çekmesine olanak sağlamış, aynı zamanda propaganda ve dezenformasyonla toplumlar arasındaki gerilimi tırmandırabilmiştir.

Post-Balkanizasyon bölgelerinde milliyetçilik ve etnik çatışmaların güncel durumu ise Balkanlar ve eski Sovyet coğrafyasında milliyetçilik, devletlerin çözülmüş veya yeniden yapılandırılmış sınırları ile doğrudan ilişkilidir. Eski Yugoslavya'da gözlenen savaşlar ve etnik temelli çatışmalar, devletlerin yeniden inşa sürecinde milliyetçiliğin nasıl araçsallaştırılabileceğini göstermiştir (Breuilly, 1993; Ignatieff, 1993). Bu süreçte milliyetçilik, yalnızca geçmişin mirası olarak değil, aynı zamanda ekonomik, politik ve kültürel alanlarda rekabetin de bir göstergesi hâline gelmiştir.

Küreselleşme ve milliyetçilik arasındaki gerilim: evrensel değerler vs. yerel kimlikler bağlamında ise küreselleşmenin yükselişi, insan hakları, demokrasi ve uluslararası normlar gibi evrensel değerlerle yerel kimlikler arasındaki

çatışmayı keskinleştirmiştir. Küresel değerlerin baskısı altında yerel kültürel kimlikler korunmaya çalışılmış, bu durum milliyetçi hareketleri güçlendirmiştir (Calhoun, 1997; Hechter, 2000). Bu bağlamda milliyetçilik, modern uluslararası toplumda sadece etnik ve kültürel bir kimlik değil, aynı zamanda küresel normlara karşı yerel özerklik talebinin bir ifadesi olarak da önem kazanmıştır.

Milliyetçiliğin geleceği ve yeni dünya düzeni

Küresel politikalar ve yeni tehditler bağlamında ise 21. yüzyılda milliyetçilik, klasik ulus-devlet paradigmasının ötesine geçerek, uluslararası güvenlik, göç ve ekonomik eşitsizlik gibi küresel konularla iç içe geçmiştir (Anderson, 2006; Smith, 2001). Küresel ekonomik krizler, pandemi ve iklim değişikliği gibi krizler, ulusal kimliklerin yeniden ön plana çıkmasına neden olmuş, milliyetçilik hem yerel hem de uluslararası politikada bir strateji aracı hâline gelmiştir (Held & Archibugi, 1995).

Dijitalleşme ve sosyal medyanın rolü dijitalleşme ve sosyal medyada, milliyetçilik söylemlerinin hızlı bir şekilde yayılmasına olanak tanımıştır. Çevrimiçi platformlar, hem diaspora toplulukları hem de yerel gruplar arasında kimlik bağlarının güçlenmesini sağlamış, milliyetçi ve ayrılıkçı hareketlerin organize olmasına destek vermiştir (Castells, 2009; Wimmer, 2013). Bu durum, milliyetçiliğin sadece coğrafi bir olgu olmadığını, aynı zamanda dijital ve kültürel bir fenomen olduğunu göstermektedir.

Ulus-Devlet ve küreselleşme dengesi bağlamında ise ulus-devletler, küreselleşmenin getirdiği baskılar ve çok uluslu yapıların artışı ile karşı karşıya kalmıştır. Sınır ötesi göçler, ekonomik bağımlılıklar ve uluslararası hukukun etkisi, devletlerin iç siyasetini etkilemiş, milliyetçiliğin hem mobilizasyon hem de kontrol mekanizması olarak kullanımını artırmıştır (Calhoun, 1997; Hechter, 2000). Bu bağlamda, milliyetçilik, evrensel değerlerle yerel kimlikler arasındaki gerilimi yönetmek için stratejik bir araç hâline gelmiştir.

Kültürel kimlik ve evrensel insan hakları anlamında ise gelecekte milliyetçilik, kültürel kimliğin korunması ve evrensel insan hakları değerleri arasında bir denge kurmak zorunda kalacaktır (Said, 1978). Küreselleşme ve uluslararası normlar, yerel kimlikleri baskılayabilirken, etnik ve kültürel gruplar, kimliklerini ve özerkliklerini koruma çabası gösterecektir. Bu nedenle milliyetçilik, hem bir savunma hem de bir ifade biçimi olarak önemini koruyacaktır.

Milliyetçiliğin gelecekteki rolü için çok boyutlu bir fenomene dönüşecektir demek iddialı olmayacaktır. Ulusal kimlik, ekonomik ve politik bağımsızlık talepleri, kültürel aidiyet ve dijital bağlantılar arasındaki etkileşim, milliyetçiliğin evrimini şekillendirecektir (Glynn, 1993; Young, 2003). Küresel düzeyde ortaya çıkan yeni sorunlar, milliyetçiliğin sadece iç politika konusu olmadığını, aynı zamanda uluslararası ilişkilerde de belirleyici bir faktör olduğunu gösterecektir.

Sonuç: Milliyetçiliğin evrimi, küresel dinamikler ve yeni dünya düzeni

Bu çalışma, milliyetçilik kavramının tarihsel kökenlerinden başlayarak, modern dönemdeki dönüşümlerini ve küresel siyasetteki yansımalarını ele almıştır. Fransız Devrimi ve Alman Romantizmi ile başlayan milliyetçilik, Batı'da kültürel bir vatanseverlik ve kimlik olgusu olarak doğarken, Batı dışındaki toplumlarda farklı biçimlerde tezahür etmiştir. Sömürgecilik karşıtı mücadeleler, bağımsızlık hareketleri ve prekapitalist toplumların modernleşme süreçleri, milliyetçiliğin çok katmanlı ve dinamik bir fenomen olduğunu ortaya koymaktadır (Calhoun, 1997; Gellner, 1983; Young, 2003).

İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya, üçlü bir sistem olarak şekillenmiş; Doğu ve Batı blokları ile Üçüncü Dünya ülkeleri arasında hem ekonomik hem de ideolojik bir bölünme yaşanmıştır (Arnold, 2010). Bu süreç, milliyetçiliğin sadece iç politik bir araç değil, aynı zamanda uluslararası sistemde bir güç ve kimlik unsuru olarak kullanılmasına yol açmıştır. Üçüncü Dünya ülkelerinde milliyetçilik, yerel halkların kendi kaderlerini tayin etme arayışının, sömürge sonrası sınırların ve uluslararası güç ilişkilerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Ergil, 1983; Hechter, 1975). Balkanizasyon örnekleri ise milliyetçiliğin etnik çatışmalar ve devletlerin yeniden şekillenişi bağlamında nasıl krizlere yol açabileceğini göstermiştir (Breuilly, 1993; Pringle, 2024).

Soğuk Savaş sonrası dönemde, milliyetçilik farklı bir evrim geçirmiştir. Ulus-devletlerin sınırlarının belirsizleşmesi, uluslarüstü yapılar ve küresel normlar, milliyetçiliği hem bir savunma hem de bir ifade biçimi olarak yeniden konumlandırmıştır. Dijitalleşme ve sosyal medya, milliyetçilik söylemlerinin hızla yayılmasına ve küresel ölçekte etkileşim alanı bulmasına olanak sağlamıştır (Castells, 2009; Wimmer, 2013). Aynı zamanda, göç, ekonomik bağımlılık ve uluslararası kurumların artan rolü, milliyetçiliğin hem politik hem de kültürel bir strateji olarak kullanılmasını zorunlu kılmıştır (Held & Archibugi, 1995).

Bu çalışmanın temel bulgularından biri, milliyetçiliğin sabit bir kavram olmayıp, tarihsel, coğrafi ve kültürel bağlamlarla sürekli etkileşim içinde olduğudur. Milliyetçilik, hem bireylerin kimlik arayışını hem de devletlerin iç ve dış politikalarını şekillendiren bir güç olarak önemini korumaktadır. Küresel krizler, etnik çatışmalar, dijital iletişim ve uluslararası normlar, milliyetçiliğin gelecekte de politik ve sosyal bir belirleyici olacağını göstermektedir (Anderson, 2006; Glynn, 1993; Said, 1978).

Sonuç olarak, milliyetçilik, tarih boyunca ulusal kimlik, kültürel aidiyet, vatanseverlik ve siyasi bağımsızlık taleplerinin bir aracı olmuş; modern dünyada ise küreselleşme, dijitalleşme ve uluslararası ilişkiler bağlamında yeniden tanımlanmıştır. Bu çerçevede, milliyetçiliğin geleceği, hem küresel ölçekte politik düzeni şekillendirecek hem de yerel kimliklerin korunması ve ifade edilmesinde merkezi bir rol oynayacaktır. Sosyal bilimler açısından milliyetçilik, hâlâ disiplinler arası bir araştırma alanı olarak büyük

önem taşımakta ve bu çalışmada ortaya konan analizler, kavramın hem tarihsel derinliğini hem de güncel etkilerini bütünlüklü biçimde sunmaktadır.

Kaynakça

Anderson, B. (2006). Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism (Revised ed.). Verso. (Original work published 1991)

Arnold, G. (2010). The A to Z of the Non-aligned Movement and Third World (Vol. 172). United States of America: Scarecrow Press.

Breuilly, J. (1993). Nationalism and the state (2nd ed.). Manchester: Manchester University Press.

Brubaker, R. (1996). Nationalism reframed: Nationhood and the national question in the new Europe. Cambridge University Press.

Calhoun, C. (1997). Nationalism. University of Minnesota Press.

Castells, M. (2009). Communication power. Oxford University Press.

Chatterjee, P. (1993). The nation and its fragments: Colonial and postcolonial histories. Princeton University Press.

Collingwood, R. G. (1946). The idea of history. Oxford University Press.

Darwin, J. (2009). The empire project: The rise and fall of the British world-system, 1830–1970. Cambridge University Press.

Dawn, C. E. (1991). From Ottomanism to Arabism: Essays on the origins of Arab nationalism. University of Illinois Press.

Encyclopaedia Britannica. (n.d.). Gran Colombia. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Gran_Colombia

Ergil, D. (1983). İdeoloji ve milliyetçilik. İstanbul: Turhan Yayınevi.

Fanon, F. (2004). The wretched of the earth. Grove Press. (Original work published 1961)

Gellner, E. (1983). Nations and nationalism. Blackwell.

Glenny, M. (2000). The Balkans 1804–1999: Nationalism, War and the Great Power. Granta Books.

Glynn, P. (1993). The age of Balkanization. Commentary, 96(1), 21.

Greenfeld, L. (1992). Nationalism: Five roads to modernity. Routledge.

Hastings, A. (1997). The construction of nationhood: Ethnicity, religion and nationalism. Cambridge University Press.

Hechter, M. (1975). Internal colonialism: The Celtic fringe in British national development, 1536-1966. Univ of California Press.

Hechter, M. (2000). Containing nationalism. OUP Oxford.

Held, D., & Archibugi, D. (1995). Cosmopolitan democracy: An agenda for a new world order. Polity Press.

Hobsbawm, E. J. (2013). Nations and nationalism since 1780: Programme, myth, reality (2nd ed.). New York: Cambridge University Press.

Iggers, G. G. (1997). Historiography in the twentieth century: From scientific objectivity to the postmodern challenge. Wesleyan University Press.

Ignatieff, M. (1993). Blood and belonging: Journeys into the new nationalism. Farrar, Straus and Giroux.

Keohane, R. O., & Nye Jr, J. S. (1973). Power and interdependence. Survival, 15(4), 158-165.

Kohn, H. (1944). The idea of nationalism: A study in its origins and background. Macmillan.

Koinova, M. (2013). Ethnonationalist conflict in postcommunist states: varieties of governance in Bulgaria, Macedonia, and Kosovo. University of Pennsylvania Press.

Manela, E. (2007). The Wilsonian moment: Self-determination and the international origins of anticolonial nationalism. Oxford University Press.

National Archives. (1918, January 8). President Wilson's message to Congress. Records of the United States Senate, Record Group 46. https://www.archives.gov/

Nnoli, O. (Ed.). (1998). Ethnic Conflicts in Africa. CODESRIA.

Özkırımlı, U. (2017). Theories of nationalism: A critical introduction (3rd ed.). Palgrave Macmillan.

Palmer, R. R. (1959). The age of the democratic revolution: A political history of Europe and America, 1760–1800. Princeton University Press.

Pringle, R.W. (2024, October 15). Balkanization. Encyclopedia Britannica. https://www.britannica.com/topic/Balkanization

Renan, E. (1996). What is a nation? In G. Eley & R. Suny (Eds.), Becoming national: A reader (pp. 41–55). Oxford University Press. (Original work published 1882)

Said, E. (1978). Orientalism. Pantheon Books.

Smith, A. D. (1986). The ethnic origins of nations. Blackwell.

Smith, A. D. (1998). Nationalism and modernism: A critical survey of recent theories of nations and nationalism. Routledge.

Smith, A. D. (2001). Nationalism: Theory, ideology, history. Polity Press.

Tilly, C. (1990). Coercion, capital, and European states, AD 990–1990. Blackwell.

Todorova, M. (1997). Imagining the Balkans. Oxford University Press.

Weber, M. (1978). Economy and society: An outline of interpretive sociology. University of California Press.

Wimmer, A. (2013). Ethnic boundary making: Institutions, power, networks. Oxford University Press.

Young, R. (2001). Postcolonialism: A very short introduction. Oxford University Press.

BÖLÜM 14

Üniversite Kütüphaneciliği Felsefesi

Osman SOYKAN
osman.soykan@emu.edu.tr

Öz

Bu çalışma üniversite kütüphaneciliğini, tarihi, felsefi ve ontolojik açıdan değerlendirmekte ve dijitalleşen dünyada üniversite kütüphaneciliğinin değişen rollerini ortaya koymaktadır. Üniversite kütüphanelerinin hizmet kalitesini ve işbirliğini artıran EKUAL ve ANKOS gibi oluşumların yerini ve önemini anlatan çalışma, ülkemizdeki üniversite kütüphanelerinin hem gelişen teknolojilere hemde ülkenin bilim politikasına katkısı noktasında neler yapması gerektiğini açıklamaktadır. Bu konuda özellikle kapsamlı bir bilgi politikasına duyulan ihtiyacı dile getiren bu kitap bölümü, somut adımlarla devlete düşen görevlerden de bahsetmektedir.

Giriş

Bilgi, tarihinin vazgeçilmez değerlerinin en başında gelmiştir. Şöyle ki, insanlığın varoluşu ve ilerleyişi, bilgiye ulaşabilmesi ile mümkün olmuştur. Bilginin üretilip, muhafaza edilerek gelecek nesillere aktarılması; kütüphaneleri

ve kütüphanecilik mesleğini meydana getirmiştir. Kütüphaneler, kitap ve diğer yayınların/belgelerin toplandığı yerler olma yanında; toplumların ortak entelektüel birikimini ve kültürel/bilimsel mirasını saklayan yüce mekanlardır. Üniversite kütüphaneleri araştırma faaliyetlerinin merkezinde yer almaktadır. Üniversite kütüphaneleri; araştırma, inovasyon, eğitim, öğretim ve kültürel gelişim sürecinde vazgeçilmez bir role sahiptirler.

Bu çalışmada, kütüphanelerin ve kütüphaneciliğin tarihsel gelişimi de değerlendirilerek, üniversite kütüphaneciliğinin felsefesi, fonksiyonu ve teknolojinin gelişimi ile, özellikle dijital dönüşüm ile birlikte kazandığı yeni vizyon ve yön incelenecektir. Buna ek olarak, ülkemizdeki mevcut durum ve gelişim imkanları üzerine incelemelere yer verilecektir.

Kütüphanelerin doğuşu ve gelişimi

İnsanoğlu var oluşunun hemen ardından, gördüklerini, duyduklarını, hissettiklerini, yaşadıklarını ve öğrendiklerini anlatmak veya paylaşmak ihtiyacı ve dürtüsü hissetmiştir. İlk başta bunu sözlü anlatım şeklinde diğerlerine aktarmış olup, zaman sonra bilgilerini kalıcı kılmak için çeşitli formlarda yazıyı icat etmiş ve kullanmıştır.

İnsanoğlunun, bilgisini kalıcılaştırarak gelecek nesillere aktarma vizyonu kazanması ile birlikte, mağara resimleri, taş üzerine semboller, resim yazısı (hiyeroglif) veya çivi yazısı gibi seçenekler yaşamda hayat bulmuştur.

Kütüphaneler ve kütüphanecilik esasen M.Ö. 3000'li yıllarda yazının icadı ile ortaya çıkmıştır.

Geleneksel anlamada "kağıt"ın M.S. 105 yılında Çin'de bulunmuş ve M.S. 5. yüzyılda kağıt yapım tekniği Çin'e komşu Japonya, Kore ve Vietnam gibi ülkelere geçerek Dünya'ya yayılmıştır.

Kağıtın kullanımından önce insanoğlu duygu, düşünce, anı, tecrübe ve bilgilerini; taş, kemik, kil tablet, demir/metal, ağaç kabuğu, papirüs ve hayvan derisi (parşömen) gibi yüzeylere yazmıştır. Bu süreç ile kütüphanelerin de ilk materyalleri/metinleri oluşmaya başlamıştır. Yazılı materyaller çoğaldıkça, bu materyalleri/bilgileri saklama ve düzenleme ihtiyacı doğmuştur. İşte bu ihtiyaç kütüphanelerin ve kütüphaneciliğin meydana çıkmasına neden olmuştur.

M.Ö. 7. yüzyılda Asur Kralı Asurbanipal tarafından kurulan Ninova Kütüphanesi, tarihte bilinen en eski sistematik kütüphanelerden biridir. 30,000 civarında çivi yazılı kil tabletten oluşan bu kütüphane antik Mezopotamya hakkında sahip olunan bilgilerin temelini oluşturmuştur.

Antik Yunan ve Roma dönemlerinde kütüphanelere ciddi önem verilmiş, bu yerler okuma, öğrenme, araştırma için ilham veren, bilgiye açılan ufuklar olarak kabul edilmiştir. M.Ö. 300'lü yıllarda inşa edilen İskenderiye Kütüphanesi de antik dünyanın en görkemli, zengin ve etkileyici kütüphanelerinden biri olarak kabul edilmiştir.

Orta Çağ'da kütüphanelerin baskın rolü, dini metinleri korumak üzerine kurgulanmıştı. 14.-17. yüzyıllarda Avrupa'da yaşanan Rönesans (yeniden doğuş) hareketi ile birlikte bilimsel düşüncenin öne çıkması kütüphanelerin de rolünün değişmesine neden olmuştur.

1450 yılında matbaanın icadı ile birlikte, kitap basımı artmış ve bu durum kütüphaneleri doğrudan etkilemiştir. 19. ve 20. yüzyıllarda ise modern kütüphanecilik anlayışı gelişmiş; kataloglama ve sınıflandırma sistemleri geliştirilmiş ve kullanıcı hizmetleri standartlaşmaya başlamıştır. Günümüzde ise bilgisayar ve dijitalleştirme teknolojilerinin yaygınlaşması ile kütüphanecilik mesleği yeni bir boyuta evrilmiştir. Modern kütüphanecilikte, dijital arşivler, veri tabanları, çevrimiçi erişim gibi kavramlar ön plana çıkmıştır.

Tarih boyunca insanoğlu yazarak, bilim, kültür, edebiyat, sanat, tarih ve diğer tüm alanlarda milyonlarca eser üretmiştir. Bu eserler kuşkusuz ki tüm insanlığa ait olup kolektif hafızayı oluşturmaktadır. İşte kütüphaneler de bu gerçekten hareketle evrensel değere dönüşmüş bilgi hazineleridir. Kütüphaneler insanlığın ortak hazfızasını biriktiren ve muhafaza ederek geleceğe taşıyan kutsal mekanlardır. Kütüphaneciler de (veya yeni adı ile bilgi ve belge yöneticileri) bilgi ve belgeleri sınıflandıran, kullanıcılara rehberlik eden ve bilgiye ulaşma sürecini kolaylaştıran uzmanlardır. Bu yönüyle de kütüphanecilik, bilgi çağının en kıymetli mesleklerinden biridir.

Kütüphaneler ve insan

İnsanoğlu, yaşama dahil olduğu günden beridir, yaşamda, doğada ve kendi iç dünyasında anlam arayan ve bu arayışta kendine ve başkalarına sürekli olarak neden/nasıl sorusunu soran bir varlıktır. Bu arayış ve sorgulama, ilk resim yazılarından günümüz elektronik arşivlerine kadar uzanmaktadır. Kütüphaneler ve arşivler de insanoğlunun bu arayışına şahitlik eden mekanlar olup insanoğlunun kaydettiği düşünceleri, bilgileri koruyan ve geleceğe taşıyan köprülerdir.

İnsanoğlunun kendini, çevresini veya bilmediği ufukları anlama yolculuğunda en değerli hazinesi kuşkusuz ki kütüphanelerdir. İnsan bilgisinin en önemli tetikleyicisi olan kütüphaneler, hem insanın bilişsel ihtiyacını karşılamakta hemde bu ihtiyacın hazinesi olarak gelişmiş toplum bireyleri olarak insana ayrı bir değer katmaktadır.

Tarih boyunca İnsan, bildiği için var olan, bildiğini paylaşabildiği ölçüde mutlu olan ve bilebildiği ölçüde yaşamını idame ettiren bir varlık olarak medeniyetler içerisinde yer almıştır. İnsanın bilebilme özelliği onu diğer canlılardan farklı ve ayrıcaklı kılmış, bu sayede de her bilen insan bir varlık felsefesiyle onu nev'i şahsına münhasır kılmıştır.

İnsanın bilebilme serüveni içerisinde, kendini eğitme ihtiyacı ve bunun karşılanmasında en etkili araçlardan birisi olan Üniversiteler, kütüphanelerinden beslenen ve eğitimin olmazsa olmazı noktasında ona değer katan birer merkezler olarak yer almıştır. Bu haliyle üniversite

kütüphaneleri, kendi ontolojik yaklaşımlarının yanı sıra, epistemolojik olgusuyla da hem kütüphanecilik alanına hemde bireyin bilebilme sürecine önemli katkılar sağlamıştır. Aşağıda okuyacağınız bölüm, üniversite kütüphanelerinin felsefesini açıklamakta ve bunların birey ve daha da ötesi toplumlar için neden vazgeçilemez durumda olduklarını anlatmaktadır.

Üniversite kütüphaneciliği felsefesi

Kütüphanecilik, bireyler ve toplumlar için bilgiye, belgeye, diğerlerinin fikirlerine özgürce erişim hakkını savunmaktadır. Kütüphanecilik, bilgiye erişim hakkını savunurken, araştırmayı ve öğrenmeyi tavsiye eden, bu yönde ilham kaynağı olmayı görev bilen bir felsefi anlayış taşımaktadır.

Üniversite kütüphaneciliğinin temel felsefesi, bilginin özgürlüğünü, evrensel bilgi ve entelektüel mirasın korunmasını ve insanlığın bilimsel, entelektüel, kültürel gelişimini/modernleşmesini desteklemeyi içerir. Bu felsefesi ile modern üniversite kütüphaneleri demokrasi, özgür düşünce, eşitlik ve özgürlük alanlarıdır.

Üniversite kütüphaneleri bilgi ve belgelerin sistemli ve seçici bir politika ile toplandığı, korunduğu, düzenlendiği ve kullanıma sunulduğu yerlerdir. Üniversite kütüphaneleri akademik araştırmalara kaynak olduğu için, bilginin en yoğun kullanıldığı ve yeni bilgilerin doğmasına köprü olunan ortamlardır. Üniversite kütüphaneciliği, araştırma, eğitim ve entelektüel gelişimin sürekliliğini sağlayan, akademik topluluğun hafızasını tutan stratejik kurumlardır.

Günümüzde, bilgiye erişimi kolaylaştırmak, bilgiyi kendi birincil üyeleri yanında diğer araştırmacılar veya bilgi merkezleri ile paylaşmak ve teknolojik altyapı yanında dijital dönüşümle uyum içinde gelişmek, modern üniversite kütüphaneciliğinin temel motivasyonunu oluşturmaktadır. Bu anlayış, öğrencinin bireysel öğrenme yolculuğunu desteklerken, araştırmacının da evrensel bilgiye katkı sunmasına olanak tanır.

Üniversite kütüphanelerinin ontolojik arkaplanı

Üniversite kütüphanelerinin ontolojisi denildiğinde, üniversiteler içinde varlığı yadsınamayacak olan kütüphanelerin önemi tartışılmaktadır. Üniversitelerde eğitim, öğretim ve araştırma faaliyetlerinin yürütülebilmesi için mutlak suretle yeterli donanım ve içerikte kütüphanelere ihtiyaç vardır. Yeterli düzeyde kütüphane hizmeti sunulan yükseköğretim kurumlarında, öğrenci ve akademisyenlerin, araştırma faaliyetleri ciddi oranda desteklenebilmektedir. Üniversitelerde etkili bir kütüphane varlığı ve işlevi, bilimsel ve entelektüel yayın üretimine ilham kaynağı olabilmektedir.

Üniversite kütüphanelerinin en önemli ontolojik boyutlarından bir tanesi, üniversitelerin araştırma ve geliştirme işlevini gerçekleştirdikleri yer olduğu söylenebilir. Araştırma ve öğrenme becerilerinin geliştirilmesine kaynak olan üniversite kütüphaneleri, aynı zamanda bilgi toplumuna erişmenin en temel taşlarındandır (Aydın, 2010).

Üniversite kütüphanelerinde görevli kütüphaneciler, bilgi ve belge yönetimi uzmanları olarak önemli rollere sahiptirler. Öğrenci ve araştırmacıların her formatta ve içerikteki bilgiye rahatça erişmesini sağlarlar. Kütüphaneciler, kullanıcıların ihtiyaçlarına uygun kaynakları bulmalarında rehberlik eder, bilgi okuryazarlığı eğitimleri vererek araştırma yöntemlerini öğretir ve kaynakların etkili kullanımını desteklerler.

Günümüzde üniversite kütüphaneleri, özellikle internet teknolojisinden yaralanarak, bilginin sadece toplandığı ve tutulduğu yerler olmaktan çıkmış, araştırmacıların yeni bilgi kaynakları ile buluşmasını sağlayan bilgi portalları konumuna gelmişlerdir. Üniversite kütüphaneleri, bilgiye fiziksel olarak sahip olmak yanında, kullanıcısının uzaktaki bilgiye de erişimini sağlamak üzerine yoğunlaşmaktadırlar (Aydın ve Odabaş, 2008). Kütüphaneciler kendi kurumlarında olmayan kitap ve yayınları "Kütüphanelerarası Ödünç Alma ve Belge Sağlama Hizmetleri" kapsamında iş birliği ve anlaşma içersinde oldukları diğer bilgi merkezlerinden kullanıcılarına temin edebilmektedirler. Bu anlamda kütüphanelerarası ortaklıklar ve işbirlikleri büyük önem kazanmıştır. Bu yeni kütüphane politikası, akademisyen ve araştırmacıları mekan sınırı olmaksızın bilgi ile buluşturabilmektedir. 21. yüzyılın üniversite kütüphanesinin yeni görevi, akademisyen, araştırmacı ve öğrencilerin her türlü formattaki mevcut bilgiye sınır tanımaksızın erişmesine yol göstermektir (Çakmak, 2012). Bu bağlamda üniversite kütüphanecileri yüklendikleri kritik görevler sayesinde bilimsel yayınların nicelik ve niteliğinde

doğrudan etkin roller almakta ve araştırmacılara rehberlik etmektedirler.

Elektronik kütüphanecilik, dijitalleşme ve üniversite kütüphaneleri

Teknoloji ve bilgisayar bilimlerinin gelişimiyle birlikte üniversite kütüphanelerinin fonksiyonları da yenilenmiştir. Basılı yayınlara ek olarak, elektronik ortama dayalı kütüphanecilik ile çevrim içi veri tabanları, dijital arşivler veya bilgisayar tabanlı bilgi araçları modern üniversite kütüphanelerinin temel kaynakları ve hizmetleri noktasına gelmiştir. Elektronik ortama dayalı kütüphanecilik, bilgi ve yayınlara erişimi kolaylaştırmış ve kapsamını artırmıştır. Üniversite kütüphaneleri sundukları kullanıcı eğitimleri ile, dijital kaynakların etkili şekilde kullanılmasına rehberlik etmektedirler.

Dijital teknolojilerin sunduğu araçlar sayesinde veri analizi, arama motorları ve otomatik kataloglama gibi işlemler kolaylaşmış, kütüphanecilerin rolü daha çok bilgi rehberliği ve teknolojik destek sağlamaya evrilmiştir. Bu dönüşüm, üniversite kütüphanelerini sadece bilgi deposu olmaktan çıkarıp, interaktif ve dinamik bilgi merkezlerine dönüştürmüştür. Böylelikle üniversite kütüphaneleri, öğrenciler için ders çalışma mekanından kurtulmuş ve varlık mücadelesini teknolojiyi kendilerine adapte ederek kazanmıştır.

Ülkemiz ve üniversite kütüphaneleri: sunulan hizmetler ve işbirlikleri

Ülkemizde üniversite kütüphaneleri, yükseköğretim kurumlarının artışı ve gelişimine paralel olarak ilerlemeler kaydetmiştir. Üniversitelerinin sayısındaki artış, kütüphanelerin sayısını ve hizmet çeşitliliğini de artırmış ve etkilemiştir. Modern bina, altyapı olanakları ve teknoloji yatırımları sayesinde kimi üniversite kütüphaneleri kullanıcılarına, dijital yayınlara / kaynaklara erişim veya bilgisayar tabanlı kataloglardan / arama motorlarından yararlanma gibi çağdaş hizmetler sunabilmektedir. Ancak, bazı üniversite kütüphanelerimizin, bina ve altyapı olanakları, kaynak sayısı / çeşitliliği ve bilgi hizmetleri bakımından yeterli seviyede olmadığı görülmektedir. Ülkemizdeki üniversite kütüphanelerinin, hizmet düzeylerinin tatmin edici seviyelere ulaşması için; ulusal ve uluslararası üniversite kütüphaneleri standartları rehber edinilerek planlı bir gelişim politikası benimsenmelidir.

Bunun için özellikle, Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı'nın (YÖK), Üniversite Kütüphaneleri Raporu; "2023'e Doğru Türkiye'de Üniversite Kütüphaneleri Mevcut Durum, Sorunlar, Standartlar ve Çözüm Önerileri" başlıklı rapor, yol gösterici önemli bir kaynak olarak incelenebilir. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK), ilgili raporun önemini şu şekilde vurgulamaktadır; "Bütün yükseköğretim kurumlarımızın referans olarak kullanabileceği bir belge haline gelmiş bulunan raporun hayata geçirilmesi halinde; üniversite kütüphaneleri hızlı bir gelişme gösterecek ve kısa bir süre içerisinde daha iyi bir noktaya gelecektir."

YÖK'ün söz konusu bu raporu, kuşkusuz üniversite kütüphanelerine sunduğu hizmetlere de yer vermektedir. Özellikle EKUAL bu konuda eşsiz bir hizmet anlayışıyla üniversite kütüphanelerinin hem hizmet kalitesini hemde kullanıcı tatminini, belgeye erişim ve kaynak çeşitliliği açısından en üst düzeye çıkarmıştır.

TÜBİTAK ULAKBİM Elektronik Kaynaklar Ulusal Akademik Lisansı (EKUAL):

TÜBİTAK ULAKBİM, Elektronik Kaynaklar Ulusal Akademik Lisansı (EKUAL) hizmeti ile Üniversite Kütüphanelerine ciddi destek sağlamaktadır. Şöyle ki; TÜBİTAK ULAKBİM, temel misyonu gereği Türkiye'deki akademik bilgi üretimini etkinleştirmek, bilgi hizmetlerini ulusal ölçekte yaygınlaştırmak ve bilimsel bilgiye erişimde araştırmacılar arasında fırsat eşitliği yaratmak amacıyla, TÜBİTAK Bilim Kurulu'nun 19.11.2005 tarih ve 136 sayılı kararı doğrultusunda, 2006 yılında Elektronik Kaynaklar Ulusal Akademik Lisansı kapsamında abonelik çalışmalarını başlatarak Türkiye'de faaliyet gösteren devlet ve vakıf üniversiteleri, Polis Akademisi, eğitim ve araştırma hastaneleri yanında KKTC üniversitelerini de hizmet kapsamına almıştır. Bu sayede, araştırmacıların uluslararası bilimsel ve akademik içeriğe erişimlerinde fırsat eşitliği yaratılarak, Türkiye ve KKTC'deki bilimsel bilgi üretiminin etkinleştirilmesi amaçlanmaktadır.

EKUAL, Türkiye ve KKTC araştırma kurumlarının akademik içerikli elektronik bilgi kaynaklarına etkin ve yaygın erişimlerinin sağlanması, ulusal ve uluslararası bilimsel yayın

üretiminin etkinleştirilmesi amacıyla dünyanın önde gelen yayınevleri ve veri tabanı üreticileri ile yapılan ulusal lisans anlaşmaları ve çalışmalarını kapsamaktadır. Bilgi teknolojilerindeki hızlı gelişmeler göz önüne alındığında, bilgi hizmetlerine yapılan tüm yatırımlar bilimsel, teknolojik ve buna bağlı olarak da ekonomik gelişim için stratejik bir önem taşımaktadır.

Elektronik ortamda yayınlanan akademik bilgi kaynaklarının çokluğu ve fiyatlarındaki yüksek artış kütüphaneleri yayıncıların farklı erişim ve fiyatlandırma modelleri ile karşı karşıya bırakmıştır. ULAKBİM'in ulusal bir merkez olması ve hizmet politikası, temel amaç ve hedefleri, Ulusal Akademik Ağ (ULAKNET) alt yapısı, elektronik kaynaklara abonelikte TÜBİTAK ULAKBİM EKUAL Projesi ile yeni ve farklı bir alternatif oluşturmuştur.

Nitelikli bilim insanı sayısının artırılması, yeni bilgi, ürün, süreç, yöntem ve sistemlerinin tasarımı, oluşturulması, ulusal ve uluslararası düzeyde bilime ve bilgiye dayalı rekabet gücünün artırılması, araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde temel araç olan akademik içerikli elektronik veri tabanları TÜBİTAK ULAKBİM EKUAL Projesinin temelini oluşturmaktadır.

TÜBİTAK ULAKBİM, Elektronik Kaynaklar Ulusal Akademik Lisansı (EKUAL) amaçlarını şu şekilde özetleyebiliriz;

- Bütçe kaynakları eşit olmayan araştırma kurumları arasında bilimsel bilgiye erişimde fırsat eşitliği yaratmak,

- Veri tabanlarının yerinde kullanımıyla araştırmacılara zaman tasarrufu sağlamak,

- Ülke çapında araştırma faaliyetlerinin etkinliğini artırmak,

- Ülke kaynaklarının kullanımında tasarruf sağlamak,

- Ulusal ve uluslararası bilimsel yayın üretimini artırmak,

- Bilimsel çalışmalar ışığında ülkemizin rekabet gücünü artırmak

Anadolu Üniversite Kütüphaneleri Konsorsiyumu (ANKOS)

TÜBİTAK ULAKBİM EKUAL hizmetin ek olarak, Anadolu Üniversite Kütüphaneleri Konsorsiyumu (ANKOS) da hem Türkiye hem de KKTC üniversite kütüphaneleri için, çok büyük bir gelişim fırsatıdır.

2000 yılında kurulmuş olan, Anadolu Üniversite Kütüphaneleri Konsorsiyumu (ANKOS), 200 civarı üniversite kütüphanesi ve araştırma kurumunun üye olduğu, uluslararası alanda yerini almış mesleki bir konsorsiyum ve birliktir. ANKOS çatısı altında konsorsiyal mantıkla abonelik yürütülen 80 civarı veritabanı bulunmaktadır. T.C. ve KKTC üniversite kütüphaneleri, abonelik ücret paylaşım modeli ile en ekonomik şekilde ANKOS çatısı altında bu veritabanlarından tercih ettiklerine abone olabilmektedirler.

ANKOS, üniversite ve araştırma kütüphanelerinin en uygun fiyatla, en fazla e-bilgi kaynağına erişimlerini sağlamak, ölçek ekonomisi çerçevesinde bu ürünlere yapılan yatırımı paylaşmak, Türkiye ve KKTC'deki akademisyen ve öğrencilerin küresel bilgi ağına en üst düzeyde erişimlerini gerçekleştirerek, eğitim ve araştırmaya kütüphanelerin desteğini arttırmak için ortak çalışmalar yürütmektedir.

ANKOS çalışmalarını yürütürken hedeflediği temel ilkeleri şunlardır;

- Abone olunan veya satın alınan e-kitapların veri tabanlarının rasyonel gelişiminin göz önüne alınması ve konsorsiyuma katılan kurumların kullanıcılarının eğitimsel ve araştırmaya yönelik ihtiyaçlarının karşılanması için daha fazla kaynağın alımı gibi konularda üyeler arasında ortak politika birliğinin sağlanması.

- Personelin sürekli eğitiminin ve personel değişiminin üye kütüphaneler arasında sağlanması.

- Telif hakları, lisans anlaşmaları ve dünyadaki diğer konsorsiyumlar konusunda yurt içi ve yurt dışında uygun enstitü ve organizasyonlarla işbirliği yapılarak, ANKOS'un uluslararası gelişmelere katılımının arttırılması.

- Türkiye Akademik Kütüphanelerinin gelişmesinin sağlanması için gerekli girişimlerde bulunulması.

Gerek EKUAL gerekse ANKOS üniversite kütüphaneciliğinin ontolojik varlığına yönelik radikal bir dönüşümün

tetikleyicisi olduğu söylenebilir. Gerek akademisyenin kariyerine gerekse öğrencilerin mezuniyetine doğrudan katkı sağlayan söz konusu işbirlikleri, üniversite kütüphane-lerinin de açık erişim politikalarını, entelektüel birikimlerini ve bilgiye eşit ve adil erişimi güçlendirmiştir.

Sonuç ve öneriler

Yazının yazıldığı ortam ister kil bir tablet olsun isterse elektronik bir dosya olsun eylemin gayesi; yazmak, yazılanı saklamak ve paylaşmaktır. Kütüphaneler de bu sürecin vazgeçilmez birer parçası ve köprüleridirler. Kütüphaneler çağlar boyunca medeniyetlerin gelişiminde kritik rol oynamış ve insanlık tarihinin entelektüel mirasına katkı sağlamıştır. Üniversite kütüphaneleri bu bağlamda, toplumsal düzeyde araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin en başat noktasında kendilerine yer bulmuş ve bilgi teknolojilerinin ve çağımızda özellikle yapay zeka araştırmalarının da mutfağında yer almıştır.

Bilgi, çağımızın vazgeçilmez değeridir. Bilimsel bilgiyi kendine rehber edinen toplumlar, bilim ve teknoloji alanında gelişmekte ve bu gelişim, bu toplumların gerek entelektüel yaşam seviyelerine gerekse ekonomik refah düzeylerine olumlu yönde yansımaktadır. Bu bağlamda üniversite kütüphaneleri gerek bulunduğu bölgedeki gerekse ulusal düzeydeki bilgi ve bilim politikalarının oluşturulmasında ve topluma yayılmasında en önemli varlık savaşı veren ve bilgi hizmet anlayışını değiştiren entelektüel varlıklar olarak literatürde yerini almaktadır.

Üniversite kütüphaneleri, bilgilerin üretilmesine ve yeni bilgilerin doğmasına imkan yaratan hassas merkezlerdir. Öğrenmeyi destekleyen ve araştırmalara ilham kaynağı olan önemli bir misyona sahiptirler. Bu yüzden gerek açık erişim, gerek araştırmalara verdiği destekler ve gerekse kurumsal ve toplumsal hafızanın oluşturulmasında kilit noktada kendilerine rol biçmektedirler.

Günümüzde elektronik ortama dayalı kütüphanecilik ve dijitalleşmenin etkisiyle üniversite kütüphanelerinin yapısı ve işlevi hızla dönüşmekte olup elektronik kaynaklara erişim, bilgi okuryazarlığı eğitimi, kaynak paylaşımı ve kullanıcı odaklı hizmetler öne çıkmaktadır. Bu özellikler üniversite kütüphanelerini, diğer kütüphane türlerinden radikal bir biçimde ayırmaktadır. Bu ayırt edici özelliğin en önemli sebeplerinden birtanesi de, diğer kütüphane türlerine göre işbirlikleri ve konsorsiyuma sahip olmalarından gelmektedir.

Bu sebeple, Türkiye ve KKTC'deki üniversite kütüphaneleri, TÜBİTAK ULAKBİM EKUAL ve ANKOS gibi oluşumlar sayesinde uluslararası bilgi kaynaklarına ve bilgi hizmetlerine daha kapsamlı ve ekonomik bir şekilde erişme fırsatı bulmaktadırlar.

Ülkemizdeki çoğu üniversitenin, modern üniversite kütüphaneciliği standartlarını yakalayarak araştırmacılara güçlü seviyede kütüphane hizmeti sunabilmesi; nitelikli insan kaynağı yetiştirebilmesi ve akılcı ve planlı yatırımlar yaparak güçlü altyapı politikaları oluşturmaları için, en azından Türkiye'deki üniversite kütüphaneciliğinin

gelişimine paralel bir bakış açısının ve vizyoner davranış modelinin bir an önce benimsenmesi gerekir. Ayrıca, YÖDAK nezdinde üniversite kütüphanelerinin işbirliklerine yönelik stratejik bir planın oluşturulma ihtiyacı da gün geçtikçe kendisini daha belirgin bir biçimde hissettirmektedir. Gerçekleşecek eylem planı ve stratejik plan sayesinde hem üniversitelerimizin kütüphanelerarası işbirlikleri güçlenecek hem de ulusal kaynak israfından kurtulup araştırmacılara bütüncül hizmetler sunulabilecektir. Ayrıca, yapay zeka, nesnelerin interneti, metaverse ve akıllı teknolojiler aracılığıyla ülkemizdeki üniversite kütüphaneciliğinin gelişimi sağlanabilecek ve üniversite kütüphaneciliği üzerine elektronik devlet sisteminin aktifleştirilmesi aracılığıyla vatandaşların bilgiye erişme hakkı daha adaletli olabilecektir. Kuşkusuz bu önerilerin de en temelinde, sağlıklı ve mantıklı işleyebilecek devlet nezdinde bir bilgi politikasının varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu politikaların ülkenin bilim politikasına yapacağı katkının inkar edilemeyeceği gerçeği dikkate alındığında, bilgi ve bilim temelli işbirliklerinin adaya barışı da getireceği bir gerçektir.

Kaynakça

Aldemir, A (Yay.Haz.). (2020). Bilgi Okuryazarlığı Çalıştayı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. ISBN: 978-975-17-4691-7.

Alkan, N. (2010). Kütüphanecinin Felsefi Düşünme Eyleminin Önemi ve Etkileri. Türk Kütüphaneciliği, 24(4), 596-643.

Anadolu Üniversite Kütüphaneleri Konsorsiyumu (ANKOS): https://ankos.org.tr/tr/

Anameriç, H. (2023). Türk Kütüphanecilik Tarihi ve Önemli Kütüphanelerimiz. Türk Kütüphaneciliği, 37(2), 137-142.

Atılgan, D. (Ed.). (2020). Dijital Kütüphaneler El Kitabı: Tasarım, Geliştirme ve Etki. Hiperakademi. ISBN: 978-625-7845-36-6.

Aydın, İ. (2010). Bilgi toplumu ve üniversite kütüphanelerinin değişen rolü. Türk Kütüphaneciliği, 24(3), 455–470.

Aydın, İ., & Odabaş, H. (2008). Elektronik bilgi kaynakları ve üniversite kütüphanelerinde uzaktan erişim hizmetleri. Bilgi Dünyası, 9(2), 287–304.

Çakmak, T. (2012). Dijitalleşme sürecinde üniversite kütüphanelerinin değişen hizmet anlayışı. Türk Kütüphaneciliği, 26(1), 95–112.

Çavdar, G., & Eğilmez, Ö. (2025). Kütüphaneciliğin Değişen Rolleri. Kütüphane Arşiv ve Müze Araştırmaları Dergisi, 6(1), 165-183.

Çelik, A., & Özenç U., N. (1993). Üniversite kütüphaneleri üzerine. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 10(2).

Demir, G. (2017). Kütüphanecilik ve İnsan Hakları: Yirmi birinci Yüzyıl Rehberi. Türk Kütüphaneciliği, 31(4), 550-556.

Edis, S. (2016). MEDYA KÜLTÜR VE EDEBİYAT. Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature, 2(1), 561-563.

Kaya, H. (2017). Üniversite Kütüphaneleri Personel-Kullanıcı İlişkisi ve Mevcut Durumun Standarda Uygunluğu. Türk Kütüphaneciliği, 31(3), 394-402.

Odabaş, A. (2021). Dijital Kütüphanecilik. TRT Akademi Dergisi, 6 (12), 580-599.

Sağlamtunç, T.. (1994). Çağdaş Kütüphanecilik ve Düşünce Özgürlüğü Üzerine. Yapı Tasarım Üretim. ISBN: 975-7862-03-7.

Sağsan, M., Yücel, R., ve Sözen, C. (2010). Küresel Krizin Aşılmasında Alternatif Bir Yol: Sosyal Sermayede Enformasyon Edinimi ve Kullanım Kapasitesi. Bilgi Dünyası, 11(1).

Seefeldt, J., S., L. (2004). Geçmişe ve Geleceğe Açılan Kapı: Almanya'da Kütüphaneler. Georg Olms Verlag. ISBN: 3-487-12576-5.

Şeşen, Y. (2020). Kütüphanecilerin Mesleki Etik İlkelerine Bakış Açıları Üzerine Bir Araştırma: Ankara Üniversitesi Kütüphaneleri Örneği. LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 11(1), 59-81.

Toplu, M. (2010). Kil Tabletlerden Elektronik Yayıncılığa Kütüphanecilik Felsefesinin Gelişimi ve Dönüşümü. Türk Kütüphaneciliği, 24(4), 644-684.

Tunç, S. K. (2015). Kütüphanelerin Ülke Ekonomisi Üzerindeki Rolü. Akademia Sosyal Bilimler Dergisi(1), 1-17.

TÜBİTAK ULAKBİM: https://ulakbim.tubitak.gov.tr

Yıldırım, Ü. (2018). Ben Kütüphaneciyim! Türk Kütüphaneciliği, 32(3), 233-234.

BÖLÜM 15

İletişim Felsefesi

Remziye TERKAN, *Prof. Dr.*
remziye.terkan@yodak.gov.ct.tr

Özet

Bu kitap bölümünün amacı, iletişimin felsefi boyutlarını, insan yaşamındaki rolünü ve toplumsal işlevlerini incelemektir. Çalışmanın ana amacı, iletişimi yalnızca bir mesaj veya bilgi gönderme süreci olarak görmek yerine, insan deneyimi, kültürel değerler ve toplumsal ilişkilerle bağlantılı bir çok yönlü olgu olarak ele almaktır. İletişim, kişilerin düşüncelerini, duygularını ve kültürel kimliklerini ifade etmelerini sağlayan temel bir etkinliktir. Aynı zamanda toplumsal düzenin kurulmasında, kültürel değerlerin aktarılmasında ve bireysel kimliğin inşasında önemli bir rol oynar. Bu bağlamda çalışmanın amacı, iletişim felsefesinin insanın varoluşunu, bilgi üretimini, etik sorumluluk ve araştırma yöntemlerini ele aldığı geniş bir bakış açısını sunmaktır.

Bu bölümde, sözcüklerin ve dilin iletişimde oynadığı önemli rol üzerinde durulmaktadır. Sözcükler, yalnızca anlam ileten araçlar değil; aynı zamanda toplumsal, kültürel ve bireysel deneyimlerin taşıyıcıları olarak da

değerlendirilebilir. Anlam, bağlama, kullanım biçimleri ve kültürel kodlar ile sürekli olarak değişim göstererek inşa edilir ve yeniden yorumlanır. Dilin işlevi, yalnızca sözlü iletişimle sınırlı değildir; beden dili, jest ve mimikler yoluyla da anlam üretimi gerçekleştirilir. Bu kapsamlı yaklaşım, iletişimin hem teknik hem de sosyal ve kültürel bir uygulama olduğunu açıkça göstermektedir.

Ontolojik, epistemolojik, aksiyolojik ve metodolojik boyutta yaklaşımlar, iletişim felsefesinin temel konularını ele almaktadır. Ontolojik boyut, iletişimi insanın sosyal varoluşunun temel bir göstergesi olarak değerlendirirken, epistemolojik boyut bilgi üretime ve paylaşım süreçlerine odaklanır. Aksiyolojik boyut, iletişimde etik değerlerin, doğruluğun, adaletin ve sorumluluğun yaşam içerisindeki önemini vurgular; metodolojik boyut ise iletişimi anlamak ve analiz etmek için kullanılan bir dizi araştırma yöntemini içerir. Bu çok yönlü çerçeve, iletişimi, iletişim sürecini tek başına eylemsel bir etkinlik olarak değil, aynı zamanda kültürel, toplumsal ve etik değerler üreten bir süreç olarak anlaşılmasını sağlar.

Bölüm ayrıca, iletişimde doğru bir etkileşim için iletişimin etkili olabilmesi için insan faktörünün önemine de dikkat çekmektedir. Etkili iletişimde, doğru sözcük seçimi, dil kullanımı, ses tonu, beden dili, jestler ve mimiklerin kullanımının, mesajın doğru ve uyumlu bir şekilde iletilmesindeki önemi büyüktür. Bunların yanında, empati ve sempati de karşılıklı anlayış, güven ve etik sorumlulukların tesis edilmesinde çok önemli bir rol oynar. Bu bağlamda

iletişim için; anlamlar, değerler ve bireysel deneyimlerinin paylaşıldığı bir süreç denilebilir.

Sonuç olarak, bu çalışma, iletişimin felsefi boyutlarını açıklayarak, bireyler arası ilişkilerin, kültürel yapının ve toplumsal düzenin anlaşılmasına katkı sağlayıp, anlaşılmasına yardımcı olmayı amaçlamaktadır. İletişim, çağın dünyasında hızla gelişen uygulamaları değerlendirmek, değişen pratikleri göz önünde bulundurup yönlendirmek için de kapsamlı bir düşünsel çerçeve sağlamaktadır.

1. Giriş

İletişim, insanlığın varoluşunda yer alan temel yapıtaşlarından biridir; bireyler, yalnızca biyolojik ihtiyaçlarını karşılamak için değil, aynı zamanda düşüncelerini, duygularını ve kültürel kimliklerini ifade etmek için de iletişim kurarlar. Bununla birlikte, insan, yalnızca nefes alan bir varlık olarak değil, aynı zamanda dil, sembol ve anlam aracılığıyla toplumsal bir varlık olarak da şekillenir. Buna göre iletişim, yalnızca bilgi veya mesaj aktarımı değil; anlamın yaratılması kültürel değerlerin paylaşılması ve sosyal ilişkilerin düzenlenmesi sürecidir (Carey, 2009).

İletişim felsefesi, iletişim olgusunu epistemolojik, ontolojik, aksiyolojik ve metodolojik boyutlarıyla inceleyerek yalnızca “nasıl, ne şekilde iletişim kuruyoruz?” sorusuna değil, “iletişim nedir?”, “iletişimle mümkün kılınan nedir?” ve “iletişimle nasıl değer üretilebilir?” gibi sorulara da yanıt arar (Craig, 1999). Bu alan, iletişim çalışmalarının teorik temelini güçlendirirken, aynı zamanda iletişim

teknolojilerinin toplumsal ve etik yönden etkilerini, sonuçlarını değerlendirme fırsatı da sağlar.

İletişimin merkezinde sözcükler yer alır. Sözcükler iletişimin temelini oluşturur. Sözcükler, yalnızca işaretler değil, tarihsel ve kültürel bağlamlar içinde anlam taşıyan öemli simgelerdir. Sözcükler düşüncelerden doğar ve şekillenir. Sözcüklerin kökenlerini inceleyen etimoloji, bir dilin tarihsel gelişim sürecini, kökenlerini araştırıp ortaya koyarak iletişimin nasıl gelişip, değiştiğinin anlaşılmasına yardımcı olur. Örneğin "iletişim" sözcüğü Türkçe'de "ileti" kökünden türemiş olup "mesaj iletme" hareketine atıfta bulunurken; Latince kommunikasio sözcüğü ise "ortak kılma, paylaşma" anlamına gelir. Bu etimolojik farklılıklar, farklı kültürlerin iletişime yüklediği anlamları ve farklılıkları göstermektedir.

Semiyotik, anlamın oluşumunu araştırır, inceler. Semiyoloji, iletişim felsefesinin temellerinden biri olarak ifade edilebilir. Ferdinand de Saussure, dilin "gösteren" (signifier) ve "gösterilen" (signified) arasındaki keyfi bir ilişki üzerine kurulu olduğunu vurgulamış; Charles Sanders Peirce ise göstergeleri ikon, indeks ve sembol olarak kategorize etmiştir. Bu bakış açısı, sözcüklerin yalnızca ifade aracı olarak değil, aynı zamanda anlamın sosyal ve kültürel bağlamlarda inşa edildiği araçlar olduğunu göstermektedir (Chandler, 2017).

Etkili iletişim, iletişimde karşılıklı mesajların en doğru şekilde iletilmesini sağlayan becerilerin tümünü içerir. Etkili iletişim, yalnızca sözcüklerin doğru seçilmesiyle değil,

aynı zamanda ses tonu, vücut dili, jest ve mimikler gibi beden dili unsurlarının doğru ve uygun kullanılmasıyla mümkündür (Knapp & Hall, 2010). Beden dili, mesajın anlamını güçlendiren, hatta bazen sözcüklerin önüne geçen, yerini alan bir ifade biçimidir. Bunun yanında, empati ve sempati kavramları iletişim sürecinin niteliğini belirleyen etkenlerdendir. Empati, karşı tarafın duygu ve düşüncelerini anlamak ve içselleştirmek anlamına gelirken, sempati daha çok duygusal yakınlık ve olumlu hisleri ifade eder. Etkili bir iletişim, empatiyi merkeze alarak farklı bakış açılarını anlamak, önyargıları azaltmak ya da ortadan kaldırmak ve karşılıklı güvene dayanan bir ortam oluşturmak için yapılır (Rogers, 1957).

Dijital çağın hızla gelişip, değişen dinamikleri, iletişim ve iletişim süreçlerini yalnızca araçsal bir etkinlik olmaktan çıkarıp, kültürel kimliklerin inşası, güç ilişkilerinin yeniden tanımlanması ve etik sorumlulukların sorgulanması gibi derin felsefi tartışmaların merkezine taşımaktadır (Habermas, 1984)

Dijital çağda sözcükler, semiyoloji, etimoloji, etkili iletişim, beden dili, empati, sempati gibi kavramlar önem kazanmıştır. Sözcüklerin seçimi, emoji gibi dijital göstergeler, çevrim içi olsun olmasın beden dili yansımaları (örneğin kamera kullanımı veya profil fotoğrafı seçimi) ve çevrim içi veya yüz yüze empati kurma yöntemleri, iletişim felsefesinin güncel tartışma alanlarına dâhil olmuştur. Bu nedenle iletişim felsefesi, sadece “nasıl iletişim kuruyoruz?” sorusunu değil, aynı zamanda “iletişimde hangi anlamları üretiyor, hangi değerleri paylaşıyor ve hangi etik

sorumlulukları üstleniyoruz?" sorularını da ele alır (Craig, 1999).

2. İletişim kavramının temelleri

İnsanlık tarihinin en önemli olgularından biri iletişimdir. Bireyler, topluluklar ve kurumlar arasındaki varoluş ve bağlantının sürdürülebilmesi, her türlü bilgi, duygu ve düşünce aktarımı ve kültürel değerlerin korunması iletişimle sağlanıp mümkün olur. Bu nedenle iletişim, sadece bilginin aktarımı, mesajın gönderilmesi ve alınması süreci değil, aynı zamanda anlamın üretilmesi, paylaşılması ve yeniden inşa edilmesidir (Craig, 1999). Sonuç olarak iletişim, bireysel kimliği, toplumsal düzeni ve kültürel aktarımın devamı için hayati önem taşıyan bir yaşam unsuru, bireyin kendini gerçekleştirme biçimidir, denilebilir.

İletişim kavramının temellerini oluşturan üç ana boyuttan söz edilecek olursa: epistemolojik, ontolojik ve aksiyolojik yaklaşımlar irdelenebilir. Epistomoloji, bilginin ne olduğunu, nereden geldiğini, nasıl kullanıldığını, ve sınırlarını inceleyip araştıran felsefe dalıdır. Epistemolojik açıdan iletişim, bilginin üretilmesi, aktarılması, paylaşılması ve doğrulanması süreçlerini içerir (Habermas, 1984). Habermas'ın (1984) iletişimsel eylem kuramına göre, bireylerin kendi aralarında ancak iletişim yoluyla "anlam üzerinde uzlaşma" ya varabileceğini söyler. Bu yaklaşım, bilginin tek yönlü aktarım olarak değil, bütünsel bir etkileşim süreci olduğunu ortaya koymaktadır. Shannon ve Weaver'in (1949) matematiksel modeli, bilginin bir yerden bir yere iletilmesinin teknik bir süreç olduğunu öne sürerken,

iletişim epistemolojisi anlamın toplum ve kültür bağlamında üretilerek, her zaman yorumlara açık olabileceğini ifade eder (Carey,2009). Ontoloji, varlığın ne olduğunu ve nasıl mümkün olduğunu tartışır. Bununla birlikte, ontolojik açıdan iletişim, insanın varoluşsal bir gerekliliği olarak görülmekte ve bireyin tek başına biyolojik değil, aynı zamanda sosyal bir varlık olduğunu göstermektedir(Carey, 2009). İnsan, yalnızca biyolojik ihtiyaçlarını karşılamakla kalmaz aynı zamanda ilişkiler kurarak kendini ifade edebilen bir varlık olarak yaşamaya devam eder (Heidegger,1962). İletişimin, insan varlığının sürdürülmesinde ve yeni bir toplum düzeninin oluşturulmasında önemli bir işlevi vardır. Aksiyoloji, değerler felsefesi ve etik ilkelerleri içerir. Aksiyolojik açıdan iletişim, etik değerler, doğruluk, dürüstlük, adil olma, güven ve sorumluluk çerçevesinde değerlendirilir (Christians, 2007). Örnek olarak, medyanın kamuoyuna karşı sorumluluğu etik ilkelere dayanan bir anlayışı beraberinde getirmekte, zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle, medyanın yanlış bilgi paylaşımı toplumun demokratik yapısına yönelik bir tehdidi beraberinde getirir. Bu noktada iletişim etiği, hem bireysel hem de kurumsal düzeyde toplumsal güvenin sürdürülebilmesi için kritik bir rol oynar (Johannesen et al.,2008). Metodoloji, araştırma ve bilgi üretme yöntemlerini kapsayan bir alandır. İletişim metodolojisi, iletişimin incelemeye alınacağında nasıl inceleneceği, nasıl analiz edileceği ve hangi metodların kullanılacağına odaklanır. Bilimsel iletişim çalışmaları, pozitivist yaklaşımdan (ör. Anketler, deneyler) yorumlayıcı ve eleştirel yaklaşımlara (ör. Söylem analizi, etnografi gibi) kadar geniş bir metodolojik yelpazeye sahiptir (Littlejohn

&Foss, 2011). Bu metodolojik çeşitlilik, iletişimin yalnızca ölçülebilir bir olgu değil, aynı zamanda anlamın tarihsel ve kültürel bağlamlarda ortaya çıkan bir süreç olduğunu göstermektedir.

İletişim sürecine ilişkin temel modeller iletişim kavramının anlaşılmasına yönelik yardımcı olmakta ve önemli rol oynamaktadır. Shannon ve Weaver (1949) tarafından geliştirilen matematiksel iletişim modeli, iletişimi bir kaynaktan alıcıya yönelik iletilen bir mesaj süreci olarak tanımlar. Bu yaklaşım, daha fazla teknik iletişim yollarını tanımlamaya, açıklamaya odaklanır. Buna karşın Barnlund (1970) tarafından önerilen dairesel iletişim modeli, iletişimi dinamik ve etkileşimsel bir süreç olarak değerlendirir. Bu model, bireyler arasındaki anlam üretimine odaklanarak iletişimin çift yönlü doğasını vurgular.

Sonuç olarak, iletişim kavramının temelleri yalnızca teknik ya da pratik bir aktarım süreciyle sınırlı olmamakla birlikte çok yönlü ve kapsamlıdır. Çok yönlü bir olgu olan epistemolojik boyut, insanın bilgi arayışına, üretimi ve paylaşımına, ontolojik boyut insanın varoluşuna, aksiyolojik boyut, etik ve değer temelli iletişime, metodolojik boyut ise iletişim araştırmalarında kullanılan teknik ve yaklaşımlarla ilişkilidir. Sonuç olarak, iletişim felsefesi, iletişimi yalnızca bir araç, bir yöntem olarak değil, aynı zamanda insanlığın kültürel, toplumsal ve ahlaki gelişiminin temel dinamiği olarak değerlendirir.

2.1. Sözcükler ve anlam

Sözcükler, iletişimin temel parçalarıdır. Tüm benliği ile insan, duygu ve düşüncelerini sözcükler aracılığıyla ifade eder, başkalarıyla paylaşır ve kültürel dünyasını oluşturur. Bununla birlikte, sözcükler sadece dilsel işaretler değil, aynı zamanda kişisel, kültürel, toplumsal deneyimlerin ve felsefi anlamların taşıyıcıları olarak önem taşırlar. Sonuç olarak, iletişim felsefesi yönünden sözcükler ve anlamları, dilin tabiatı, kullanım biçimleri ve toplumsal bağlamlarıyla birlikte ele alınıp incelenmelidir.

Sözcükler ve anlam arasındaki ilişki, mesajın doğru anlaşılması için çok önemlidir. Örneğin, "özgürlük" sözcüğü bireyin kendi tercihlerini yapma yetkisini ifade ederken, başkası için toplumsal baskılardan kurtulma anlamını taşıyabilir. Bazı insanlar aynı kelimeyi farklı şekillerde algılayabilir. Aynı anamları taşıyan sözcükler, farklı kişilerde farklı çağrışımlar yapabilir. Bu da, sözcüklerin tek başlarına belirli anlamlara sahip olmadığını gösterir. Daha ziyade anlatılmak istenen her ne ise; bağlama, kişinin yaşadığı kültür ve deneyimlere göre şekillenir. Sonuç olarak; bir sözcüğün çeşitli faktörler nedeni ile çok farklı anlamlara sahip olduğu söylenebilir.

2.1.1 Sözcüklerin yapısı: Gösteren ve gösterilen

Saussure (1916/1983), dilbilim kuramında dili göstergeler sistemi olarak tanımlar. Onun görüşüne göre, her sözcük, iki yönlüdür; gösteren (signifier) ve gösterilen (signified). Bu ikili yapı, dilin sadece nesnel bir aktarım aracı

olmadığını, aynı zamanda anlamın inşa edildiği sembolik bir sistem olduğunu gösterir. Gösteren, ses ya da yazı olarak somut bir ifade olarak kabul edilirken; gösterilen, zihinde canlandırılan bir kavram olarak kabul edilir. Bu ilişki keyfîdir, çünkü sözcüğün biçimi ile temsil ettiği fikir arasında kesin bir bağlantı yoktur.

Bu yöntem, sözcüklerin anlamının doğal olarak değil, toplumsal fikir birliği ile belirlendiğini iddia eder. Bireyler arasında sözcükler bir kod görevi görür. Örneğin Türkçe'de "ağaç" sözcüğü doğayı ifade ederken, diğer dillerde farklı göstergelerle aynı kavram ifade edilebilir. Bu, anlamın kültürel olarak ortaya çıktığını gösterir. Yine aynı örnek dikkate alınacak olunursa, "ağaç" sözcüğü değerlendirilebilir. Bu sözcüğün yapısal yani harflerden oluşan ses ya da yazı biçimi 'gösteren' i işaret eder. Ağacın akılda canlanan dalları, yaprakları, yapraklarının renk tonu ve kökleriyle somut bir varlık olarak değerlendirilen şey ise gösterilendir. Bu nedenle, "ağaç" sözcüğü ile dünyada var olan gerçek ağaç arasında doğrudan bir ilişki yoktur; ilişki yalnızca dilin toplumsal fikir birliği ile kurulmuştur. Bu örnek, sözcüklerin yalnızca ses ya da yazı değil, aynı zamanda insanların ortak anlam oluşturma sürecinin bir parçası olduğunu gösterir.

2.1.2 Bağlam ve anlam

Sözcüklerin anlamı yalnızca sözlükte karşılıkları olan anlamlarla sınırlı değildir; her sözcük bağlama, yaşam denetimine, kültürel arka plana ve toplumsal kabulle kullanıma bağlı olarak farklı anlam katmanları kazanır. Hall (1997),

anlamın temsil süreçleriyle oluştuğunu, yani kültürel kodlar ve pratikler aracılığıyla ortaya konduğunu belirtir.

Örneğin bir kişinin kişisel tercihleri "özgürlük" kavramı ile tanımlanırken, başka bir durumda siyasi bağımsızlık veya ekonomik serbestlik anlamına gelebilir. Sözcüklerin çokanlamlı (polysemic) yapısı bu nedenle ortaya koyar. Aynı sözcük, farklı kültürlerde ve zamanlarda çok farklı anlamlara sahiptir.

Dolayısıyla iletişim sürecinde anlamın üretilmesi, yalnızca sözcüğün sözlükteki tanımıyla değil, onu kullanan kişi, içinde bulunduğu kültürel bağlam ve alıcı tarafından nasıl yorumlandığıyla ilişkilidir (Halliday & Hasan, 1985).

2.1.3 Dil oyunları: Kullanımda anlam

Wittgenstein (1953/2009), dilin işlevini açıklarken sözcüklerin anlamını "kullanımlarında" belirler. Onun görüşüne göre bir sözcüğün günlük kullanımı onun anlamını belirler. Kısacası sözcüğün anlamı, onun günlük yaşam pratiklerinde nasıl kullanıldığı ile belirlenir. Bu yaklaşım, dilin durgun olmanın aksine, dinamik ve toplumsal olarak şekillenen ve sürekli değişen bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Örneğin "oyun" sözcüğü, satranç, futbol ve çocuk oyunları gibi çok çeşitli etkinlikleri kapsar. Bu sözcükler arasındaki ilişkiyi tanımlamak yerine, "aile benzerliği" kullanılır. Böylelikle anlam, soyut tanımlardan çok pratik kullanımlarda ortaya çıkar.

2.1.4 Sözcükler, ideoloji ve güç

Sözcükler, yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda siyasi anlamları, ideolojik, ve güç ilişkilerini de taşıyan sembollerdir. Fairclough'un (1995) eleştirel söylem analizi yaklaşımına göre dil, toplumsal iktidarın oluşturulmasında ve sürdürülmesinde temel rol oynayan çok önemli bir faktördür. Sonuç olarak, sözcükler yalnızca tarafsız bir gösterge olarak kullanılmaz, bunun yanında toplumsal mücadelelerin değerleri ve kimlikleri oluşturmak için kullanılan araçlardır.

Sözcükler, bir fikrin toplumda nasıl algılandığını ve değerlerini belirler. Kısaca bir kavramın hangi sözcüklerle anlatıldığı, toplumsal değerleri ve algıları biçimlendirir. Örneğin, göçmenlerin "mülteci" ya da "yabancı" olarak nitelendirilmesi, onların toplumsal konumlarını ve halkın onları nasıl gördüğünü, algılarını, direct olarak etkiler. Bu, sözcüklerin tek başına masum göstergeler değil, aynı zamanda toplumsal güç ilişkilerinin bir yansıması olduğunu da gösterir.

2.1.5 Anlamın dönüşümü: Kültürel ve tarihsel boyut

Sözcüklerin anlamı zamanla sürekli olarak değişir ve dönüşür. Dil, kültürlerin etkilediği toplumsal değişimlerle birlikte yeni anlamlar kazanır. Carey (2009), iletişimi kültürel bir süreç olarak tanımlarken, sözcüklerin tarihsel bağlamlarda sürekli olarak yeniden yaratıldığını vurgular.

Örneğin 19. yüzyılda "teknoloji" sözcüğü daha çok sanayi devriminin makinelerini ifade ederken, günümüzde yapay

zekâ, dijitalleşme ve otomasyon gibi yeni boyutları da içerir. Bu değişiklik, dilin toplumsal ve kültürel değişimlerle nasıl bağlantılı olduğunu gösterir.

İletişim felsefesi açısından sözcükler ve anlam, yalnızca dilbilimsel bir mesele olmamakla birlikte toplumsal, kültürel, ideolojik, etik ve tarihsel boyutları da ele alır. Sözcükler aracıdır, sözcüklerle insanlar iletişim kurmakla birlikte, dünyayı anlamlandırır, bireylerin kimliklerini oluşturur ve toplumsal ilişkileri düzenler. Bu sebeple sözcüklerin anlamı için, hem bireysel tecrübelerin hem de toplumsal güç ilişkilerinin bir yansımasıdır, denilebilir.

2.2 Etimolojik yaklaşımlar

2.2.1 İletişim kavramının etimolojik temelleri

İletişim felsefesi hakkında daha fazla ve derin bilgi edinmek için öncelikle sözcüklerin kökenlerini inceleyip araştırmak gerekir. Bunun için ilk adımlardan biri de, sözcüğün etimolojik kökenlerinin incelenmesi gerektiğidir. Etimolojik analizle birlikte, bir sözcüğün tarihsel süreci yanında, sözcüğün farklı kültürlerde ve dillerde de yüklendiği anlam zenginliğinin ortaya çıkması da mümkün olur. Bu yaklaşım, iletişimin evrenselliğini ve tarihsel süreçte nasıl değiştiğini, dönüşümünü anlamaya yardımcı olur.

“İletmek” fiili, Türkçede “iletişim” sözcüğünün kökenidir. Bir şeyin başka birine aktarılması, paylaşılması ve dağıtılması, bu kökenin temelini oluşturur (TDK, 2024). Bu durumda iletişim, yalnızca tek yönlü bir aktarım değildir;

mesajı gönderen, mesaj ve alıcı arasında kurulan çok yönlü bir etkileşim süreci olarak Kabul edilir.

Latince'de iletişim sözcüğünün kökenini "communicare" fiili oluşturur. "Communicare", sözcüğü "paylaşmak", "ortak kılmak" ya da "birlikte yapmak" anlamına gelir (Peters, 1999). Bu köken, iletişimin özünde karşılıklı etkileşim, paylaşım ve ortak anlam yaratma olduğunu gösterir. Dolayısıyla iletişim yalnızca bilgi aktarımı değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin oluşturulması, sürdürülmesi ve yeniden inşa edilmesi sürecidir.

Antik Yunanca'da "logos" sözcüğü, hem "söz" hem de "akıl" anlamına geldiği için iletişim düşünce felsefinin temellerini oluşturmuştur (Habermas, 1984). Logos, iletişimi hem dilsel bir eylem hem de akıl yürütme ve anlam üretme süreci olarak temellendirir.

Bu etimolojik kökenler, iletişimin felsefi yönünün süreç içerisinde nasıl şekillenip geliştiğini göstermektedir. İletişim kavramı, hem toplumsal paylaşım ve ortaklık vurgusu yapar, hem de akıl, anlam ve dil arasındaki ilişkiyi kapsar. Bu ilişki, iletişim kavramının önemli bir parçasıdır. Aynı zamanda toplumal paylaşım ve ortaklık da önemlidir. Sonuç olarak, etimolojik yaklaşım, iletişim felsefesinin kültürel ve düşünsel yönlerini açığa çıkaran etkili bir yöntem olarak ifade edilebilir.

2.3 Semiyotik perspektiften iletişim

İletişim felsefesinin tartışılmaz en önemli yönlerinden bir tanesi , anlamın nasıl üretildiği, nasıl yorumlandığı ve nasıl

iletilmesi üzerine odaklanan semiyotik yaklaşımdır. Semiyotik (semiyoloji), en yaygın, en genel tanımıyla "gösterge bilimi" olarak tanımlanır ve göstergelerin yapılarını, işlevlerini ve toplumsal bağlamdaki yerini inceler (Eco, 1976). Bu yaklaşım, iletişimi yalnızca mesajların iletilmesi olarak değil, göstergeler aracılığıyla kurulan anlam ilişkilerinin analizi olarak görür.

Semiyotik yaklaşımın tarihsel başlangıcı, 20. yüzyıl başında Ferdinand de Saussure ve Charles Sanders Peirce'in yaptıkları çalışmalarıyla gerçekleşerek şekillenmiştir. Saussure (1916/1983), göstergenin iki bileşenden oluştuğunu belirtir: gösteren (signifier) ve gösterilen (signified). Gösteren, işitsel ya da görsel bir formdur; gösterilen ise bu formun zihinde çağrıştırdığı düşüncedir. Saussure'ün yapısalcı yaklaşımı, çözümlemelere zemin hazırlayarak iletişimi dil merkezli analiz etmeyi sağlamıştır.

Peirce (1931-1958) göstergeleri üç ana kategoriye ayırmıştır: semboller, indeksler ve ikonlar. İkonlar, temsil ettikleri şeyle benzerlik gösterir (örneğin bir fotoğraf), indeksler nedensellik ya da bitişiklik ilişkisini gösterir (örneğin duman ve ateş), semboller ise kültürel ve uzlaşımsal kodlarla anlam kazanır (örneğin dildeki sözcükler). Bu ayrım, anlamın iletişim süreçlerinde hem dilsel göstergeler, hem görsel göstergeler, hem de işitsel ve kültürel göstergelerle de üretildiğini ortaya koymaktadır.

Semiyotik bakış açısı, iletişimi toplumsal bağlamda yeniden düşünmeye olanak sağlar. Anlam, sabit ve tek yönlü bir aktarım olmamakla birlikte; sürekli müzakere edilen,

değişim gösteren çok yönlü bir süreçtir (Chandler, 2017). Bu bağlamda iletişim felsefesi, semiyotiği yalnızca bir dil çözümleme yöntemi olarak değil, aynı zamanda insanın kültür, kimlik ve toplumsal deneyimler aracılığıyla anlam bulma çabalarının felsefi bir açıklaması olarak da ele alır.

3. İletişim felsefesinin temel boyutları

İletişim felsefesi, iletişim olgusunu sadece teknik, pratik veya araçsal bir süreç olarak değil, bunun yanısıra varlık, bilgi, değer ve yöntem açısından ele alır. Bu yöntem, iletişimin bireysel ve de toplumsal düzeyde nasıl anlam kazandığını anlamak için çok yönlü bir bakış açısı sağlar. Genel olarak, felsefinin temel boyutları şu şekilde ifade edilir.

3.1 Ontolojik boyut

Ontoloji, varlığın ve gerçekliğin doğasını araştırır ve bunlara ilişkin sorularla ilgilenir. İletişim felsefesi altında ontolojik boyut, iletişimin ne olduğuna, insan varoluşunun hangi temel yönleriyle bağlantılı olduğuna odaklanır. İletişim, insanın sosyal bir varlık olarak dünyada bulunma şeklinin çok önemli temel bir parçası, bir bileşeni olarak değerlendirilir (Craig, 1999). Sonuç olarak iletişim, varlığın toplumsal, kültürel ve ilişkisel yönlerini belirleyen önemli bir faaliyettir.

3.2 Epistemolojik boyut

Epistemoloji, bilginin kaynağını, sınırları ve doğruluğu hakkında araştırma yapar. İletişim felsefesinin

epistemolojik boyutu, bilginin doğrulanması, aktarılması ve üretilmesi üzerine odaklanır. Bu bağlamda, dilsel semboller, göstergeler ve söylemler aracılığıyla bilginin inşa edildiği fikri önemlidir. Bilginin oluşumu merkezi bir yere sahiptir (Habermas, 1984). Bu yaklaşım, iletişimin yalnızca bilgi aktarımı değil, aynı zamanda ortak anlam yaratma ve bilgi paylaşımı süreci olduğunu göstermektedir.

3.3 Aksiyolojik boyut

Aksiyoloji, etik ve değerler üzerine odaklanır. İletişim felsefesi, iletişim süreçlerinin etik yönden sorumluluklarını, adalet, doğruluk ve karşılıklı saygı gibi değerlerle nasıl ilişkili olduğunu tartışır (Christians, 2008). İletişim, özellikle günümüz teknoloji şartlarında mahremiyet, manipülasyon, dezenformasyon ve nefret söylemi gibi etik sorunları gündeme getirmektedir. Bu bağlamda iletişim felsefesi, etik ilkeler ışığında sağlıklı, adil ve insana saygılı iletişim yollarının geliştirilmesini amaçlar.

3.4 Metodolojik boyut

Metodoloji, araştırma ve düşünme yöntemlerinin bir kombinasyonudur. İletişim felsefesinin metodolojik boyutu, iletişimin hangi yönden, nasıl araştırılması gerektiğine dair epistemolojik ve ontolojik temellere dayanır. Hermeneutik, fenomenolojik ve eleştirel yaklaşımlar, nicel ve nitel yaklaşımların yanı sıra iletişim araştırmalarında önemli bir rol oynamıştır (Littlejohn & Foss, 2011). Bu yönüyle metodoloji, iletişim çalışmalarında çok sayıda farklı bakış açılarını bir araya getirir

Ontolojik, epistemolojik, aksiyolojik ve metodolojik çerçeveler iletişim fesefesinin odak noktalarıdır. Bu dört boyut üzerinden iletişim kapsamlı bir şekilde ele alınabilir. Bu boyutlar, iletişimin yalnızca pratik bir hareket olmadığını, aynı zamanda insanın varoluşunu, değerlerini, bilgiyi, ve nasıl araştırdığını anlamaya yönelik felsefi bir çerçeve sağladığını göstermektedir.

4. İletişimde etkililik ve insan faktörü

İletişim felsefesinin önemli tartışma alanlarından biri, iletişimin ne kadar "etkin" olduğu ve insan faktörünün bu süreçte ne kadar önemli olduğu, nasıl belirleyici rol oynadığıdır. Etkililik, mesajın doğru ve eksiksiz şekilde iletilmesi yanında, karşılıklı anlam kurma, ortak bir anlayış geliştirme ve ilişkiyi güçlendirme süreci olarak ifade edilebilir (Schramm, 1997). Bu durumda iletişimin hem teknik yönleri hem de insani yönleri açısından etkililiği değerlendirilmelidir.

İnsan faktörü, iletişim sürecinin merkezinde yer alarak iletişimin temelini oluşturur. Her birey, iletişimde mesajın sadece pasif bir alıcısı değil; aynı zamanda anlam üreten, yorumlayan ve dönüştüren aktif bir özne durumundadır (Craig, 1999). İletişimin kalitesi, kişinin bireysel özellikleri, kültürel arka planı, değerleri, duyguları ve algıları tarafından doğrudan etkilenir (Gudykunst & Kim, 2017). Bu nedenle, iletişim felsefesi, yalnızca kodlama ve çözümleme süreçleriyle isınırlı değildir; insanın kültürel, etik ve öznel boyutlarını da içerir.

Etkili iletişim için, güven, empati ve etik sorumluluk gereklidir. Habermas'ın (1984) "iletişimsel eylem kuramı"nda ifade ettiği gibi, bireyler arasındaki iletişim, ancak karşılıklı anlayış, doğruluk iddiası ve samimiyet üzerine kurulduğunda rasyonel ve etkili olabilir. Bu noktada insan faktörü, iletişimin toplumsal işlevselliğini vee tik çerçevesini belirleyen ana bileşen haline gelir.

Dijital çağda iletişim teknolojilerinin gelişmesi, etkililiği teknik açıdan artırmış gibi görünse de, insan faktörü daha da önemi hale gelmiştir. Teknolojik araçlar, kültürlerarası farklılıklar, duygusal eksiklikler, etik sorunlar ve yanlış anlaşılmalar gibi sorunlarla yalnız başına iletişimin etkililiğini garanti etmez (Baym, 2015). Bu durumda iletişim felsefesi, iletişimde etkililiğin temel olarak insan merkezli bir süreç olduğunu vurgular.

Bu nedenle iletişimde etkililiğin, teknik becerilerden çok daha fazlasını gerektirdiği söylenebilir. İnsan faktörü, iletişim sürecinin en doğru, en anlamlı, en güvenilir ve etik olmasını sağlayan en önemli, temel öğesidir. Felsefi açıdan bakıldığında, iletişim için yalnızca bilgi aktarımı değil, aynı zamanda ortak anlamlar, duygular ve insani değerlerin ortak inşası olduğu ifade edilebilir.

4.1 Etkili iletişim unsurları, sözcük seçimi, dil kullanımı, ses tonu

Etkili iletişim, yalnızca doğru bilginin aktarımı ile değil, aynı zamanda dilin, sözcüklerin ve ses tonunun uygun kullanılması ile de doğrudan ilişkilidir. İletişim felsefesi

açısından bu faktörler, anlamın inşası ve aktarımı sürecinde etik, kültürel ve insani boyutları da içermektedir.

4.1.1 Sözcük seçimi

Sözcükler, iletişimin etkisini belirleyen en önemli bileşenlerdir. Sözcük seçimi, kültürek bağlam ile ilişkili olduğundan mesajın alıcı tarafından nasıl algılanacağını belirler (Halliday & Matthiessen, 2014). İletişimde yanlış veya uygunsuz sözcüklerin seçimi, kazalara ve yanlış anlaşılmalara sebep olabilir. Örneğin, bir öğretmenin öğrencisine "Bu ödevi yapamadın, eksik bırakmışsın" demesi yerine "Bu ödevi biraz daha geliştirirsen çok iyi olur" demesi, hem yapıcı hem de motive edicidir. Kullanılan sözcükler aynı düşünceyi ifade etse de, karşıdaki kişinin algısını, motivasyonunu ve iletişime verdiği tepkileri doğrudan etkiler. Bu örnek, doğru ve bağlama uygun sözcüklerin seçilmesinin iletişimde ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Sözcüklerin açık, anlaşılır, bağlama uygun ve hedef kitlenin kültürel kodlarıyla uyumlu olması, etkili iletişim için çok önemlidir (McCornack, 2016). Sözcük düşüncenin gerçek anlamını yansıtan ana kelimedir. Sözcüğün iletildiği noktada anlam şekli mesajı alanın düşüncelerini şekillendirip duygularına yansımasını sağlar ve beden dilindeki göstergesi ile son bulur.

4.1.2 Dil kullanımı

Dil, toplumsal gerçekliğin oluşturulmasında önemli bir role sahiptir. Habermas'ın (1984) "iletişimsel eylem kuramı"na göre, dil sadece bir araç olmayıp, rasyonel

tartışma, doğruluk iddiası ve toplumsal uzlaşı için bir temeldir. Diin nasıl kullanıldığı, iletişimde anlaşılabilirliği, ikna ediciliği ve etik bir çerçevede iletişimin nasıl gerçekleşeceğini gösterir. Örnek olarak, bir yöneticinin çalışanlarına "Lütfen bu raporu zamanında teslim edin" demesi ile "Bu raporu zamanında yetiştiremezseniz işlerin aksamasına sebep olursunuz" demesi arasında bir fark vardır. Ya da "bir annenin çocuğuna odanı toplar mısın?" demesi ile "Odanı topla!" demesi arasında çok önemli bir fark vardır. Örneklerdeki İlk ifadeler, açık, nazik ve motive edici bir dil kullanırken; örneklerdeki ikinci ifadeler, tehditkâr ve baskılayıcı bir dil içermektedir. Bu da iletişimde kullanılan dilin üslubu ve seçilen kelimelerin karşıdaki kişinin motivasyonunu ve sürece yaklaşımını doğrudan etkilediğini göstermektedir. Kısacası iletişimin niteliğini dilin kullanımı belirler, denilebilir. Bireyler arasında güven ve anlayış, Etkili iletişimde dil kullanılarak geliştirilir. Bunun yanında, mesajın etik ve ikna edici olup olmadığı da dil yapısı ve üslubu tarafından belirler (Littlejohn & Foss, 2011). Dil, hangi türde kullanılırsa kullanılsın, anlamı en uygun ifade ile seçilmelidir. Dil, düşünceleri ve duyguları dış dünyaya doğru aktarmak için çok önemlidir.

4.1.3 Ses tonu

Ses tonu da iletişimde sözel bileşenlerin yanı sıra, mesajın etkisini belirleyerek söylenen sözün duygusal ve niyet boyutunu ileten güçlü bir araçtır. Aynı cümleler farklı ses tonlamaları ve vurgularla farklı duyguları ifade edebilir. Ses tonu, konuşmacının niyetini, duygusal durumunu ve tutumunu yansıtarak alıcıyı doğrudan etkiler (Mehrabian,

2007). Saldırgan ya da monoton bir ses tonu iletişimin etkililiğini azaltırken, nazik, samimi ve dengeli bir ses tonu, güveni artırabilir; Örneğin, yumuşak ve cesaret verici bir tonla söylenen "Bunu yapmalısın" cümlesi, karşıdaki kişide cesaret ve anlayış hissiyatı uyandırırken, sert ve keskin bir tonla söylendiğinde baskı ve olumsuz tepki yaratabilir. Bu durum, mesajın sadece ne söylediğinin yani sadece içeriğinin değil, aynı zamanda nasıl ifade edildiğini de gösterir. Böylelikle mesajın etkisi belirlenir. Bu durum etkileşimi yönlendiricidir.

Etkili iletişim, yalnızca mesajın ne söylediğine değil, bununla birlikte sözcüklerin dikkatli ve doğru seçimine, dilin yerine göre uygun kullanımına ve ses tonunun düzeyine bağlıdır. İletişim felsefesi açısından bu faktörler, anlamın etik, kültürel ve duygusal yönlerini göstermek, iletişimi bu unsurlara göre daha kapsamlı hale getirir.

4.2 Beden dili, jest ve mimikler

İletişim yalnızca sözel ifadelerle sınırlı değildir; bireylerin, jestleri, mimikleri ve beden dili de iletişim sürecinin önemli parçalarıdır. Felsefi açıdan bakıldığında, bu bileşenler anlam üretiminin yalnızca dilsel kodlarla değil, aynı zamanda bedensel göstergelerle de gerçekleştiğini göstermektedir. Bu da yine iletişimin çok katmanlı doğasını ortaya koymaktadır.

4.2.1 Beden dili

Beden dili, bir kişinin duruşu, hareketleri ve genel fiziksel ifadesini yansıtan, anlamın yaratılmasını simgesel olarak

oraya koyan göstergedir. Argyle (1988), beden dilinin genellikle sözel iletişimin bütünleyicisi veya düzenleyicisi olarak işlev gördüğünü ifade eder. Bir kişinin beden olarak duruşu ve görüntüsü, düşünceleri, duyguları, yaklaşımı ve tutumları bir "gösterge sistemi" olarak düşünülebilir.

4.2.2 Jestler

Jestler, ellerin, kolların, başın veya vücudun diğer parçalarının belirli bir anlamı taşıyacak şekilde kullanılmasıdır. Jestler, uygulanış ve yerine göre kendine özgü kültürel kodları içerir. Genel olarak jestler, bir toplumda onay, ret, saygı ya da öfke gibi duyguları ifade edebilir. Kısacas jestler, belirli kültürel kodlara sahiptir (Ekman & Friesen, 1969). Bu nedenle jestler, kültürel bağlamdan bağımsız anlaşılamaz; iletişimde bağlamın felsefi açıdan ne kadar önemli olduğunu vurgular.

4.2.3 Mimikler

Mimikler, etkili iletişimde çok önemli unsurlardır. Duygular yüz kaslarının hareketleriyle ifade edilir. Ekman'ın (1992) araştırmaları, mutluluk, üzüntü, öfke, korku, şaşkınlık ve tiksinti olmak üzere altı yaygın duygu ifadesi olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgu, iletişimin hem biyolojik hem de kültürel yönlerinin olduğunu gösterir: insanlar yüz ifadeleriyle anlaşabilir, ancak bu ifadelerin toplumsal olarak anlamlandırılması kültürden kültüre değişiklik gösterebilir.

Beden dili, yani bedenin tüm bölümleri, jestler ve mimikler, iletişimde sözel ifadelerden çok daha kuvvetli ve

direkt mesajlar taşıyabilir. Bu bileşenler, felsefi açıdan, iletişimin, kültürel, insani ve çok yönlü yapısını ortaya koyar. Bu nedenle iletişim felsefesi, bedenin hem biyolojik bir varlık hem de anlam ve değerler taşıyan bir varlık olduğunu kabul eder.

4.3 Empati ve sempati

Sempati ve empati kavramları, insanlar arasında anlam yaratma ve etkileşim kurma sürecinde iletişim felsefesi açısından çok önemlidir. Sempati ve empati kavramı, iletişimin yalnızca bilgi paylaşımı olmadığını; aynı zamanda duyguların, değerlerin ve insani deneyimlerin de paylaşıldığı anlamına geldiğini göstermektedir.

4.3.1 Empati

Empati, en genel tanımı ile bir kişinin kendisini karşısındaki kişinin yerine koyarak onun duygu, düşünce ve deneyimlerini anlama çabasıdır (Rogers, 1957). Örneğin, bir öğretmen, bir öğrencisinin derse katılmaması durumunda sadece "derse ilgisi yok" diye yargılamak yerine, öğrencinin evindeki sorumlulukları, sağlık sorunları veya duygusal sıkıntılarının olabilme ihtimalini düşünerek öğrenciye yaklaşım göstermesi empati için gösterilecek güzel bir örnektir. Bu yaklaşım yöntemi, öğretmenin öğrenciyi tanımasını, anlamasını ve ona yardımcı olmak için uygun planlar oluşturmasını sağlar. Böylece iletişim yalnızca bilgi paylaşımı olmaktan çıkar, karşılıklı anlayış ve güven üzerine kurulu bir etkileşim haline gelir. Öğretmenin öğrenciye empatik bir yaklaşım göstermesi, öğrencinin sadece

derse değil, aynı zamanda yaşama bakış açısına yansıyarak yaşamına da ışık tutacaktır. Empati etkili iletişimde çok önemli bir faktördür çünkü, karşılıklı anlayışı ve güveni geliştirir. Habermas'ın (1984) iletişimsel eylem kuramınında ortaya koyduğu gibi, iletişim ancak karşı tarafın görüşünü göz önünde bulundurarak devam ettirildiğinde rasyonel ve etkili olabilir. Empati, bu durumda yalnızca duygusal bir yetenek değil, aynı zamanda konuşmanın etik ve felsefi yönlerini güçlendiren bir bileşen olarak görülür.

4.3.2 Sempati

Sempati, başkalarının duygularını anlamaktan ziyade, onlara karşı duyulan yakınlık ve duygudaşlık anlamına gelir (Wispé, 1986). Örnek olarak, bir arkadaş zor bir gün geçirdiğinde ona sempati göstermek için "Üzgün olduğunu biliyorum, yanında olduğumu bil" demek ve zaman ayırarak yanında olmak, sempati göstermektir. Bu durumda kişi, arkadaşının içinde bulunduğu duyguları tam olarak anlamış olmasa bile ona duygusal olarak katılır ve destek verir. Sempati, iletişimde duygusal bağ kurmayı kolaylaştırır, karşılıklı güven ve samimiyetin kuvvetlenmesine katkıda bulunur. Sempati, empatiden farklıdır. Sempati, karşıdaki kişinin duygu ve düşüncelerini paylaşma eğilimine yöneliktir. İletişimde duygusal bağ kurmak sempati ile kolaylaşır; ancak empati kadar bilişsel bir bakış açısı içermez.

Felsefi açıdan sempati, başkalarının duygularına katılma eğilimini ifade ederken empati, başkalarının duygu ve düşüncelerini anlama üzerine kuruludur. Bu sebeple empati,

bilişsel ve duygusal eksenleri bir araya getiren daha geniş bir süreçtir; sempati ise daha fazla duygusal yakınlıkla sınırlıdır (Davis, 1994). Anlamı paylaşmak, insan bağlarını güçlendirmek ve toplumsal uyumu sağlamak,iletişim felsefesinin temel değerleridir.

Sempati ve empati, iletişimin insani yönünü gösteren temel kavramlar olarak ifade edilebilir. Sempati, duygusal yakınlık ve bağ kurma sürecini kolaylaştırırken; empati, karşılıklı birbirini anlama ve etik sorumluluk açısından iletişimi geliştirir. Bu iki kavram , iletişimin yalnızca sözel değil, aynı zamanda duygusal ve değer temelli bir eylem olduğunu göstermektedir.

5. Sonuç ve değerlendirme

Bu bölümde ele alınan çeşitli yöntemler, farklı yaklaşımlar, iletişim felsefesinin ne kadar karmaşık ve çok katmanlı yapısı olduğunu göstermektedir. Etimolojik araştırmalar, iletişimin özünde, tarihsel ve kültürel kökenlerinin incelenmesi ile açığa çıkan anlam inşası, paylaşım ve ortaklık olduğunu göstermektedir. Semiyotik yaklaşım, göstergeler aracılığıyla anlam üretiminin hem dilsel, aynı zamanda görsel, hem de işitsel ve kültürel yönlerinin olduğunu vurgulamaktadır.

Bununla birlikte, ontolojik, epistemolojik, aksiyolojik ve metodolojik boyutlar iletişimin varlık, bilgi, değer ve yöntem bağlamlarında değerlendirilmesine fırsat vermektedir. Bu çerçeve, iletişimin yalnızca teknik bir süreç olmadığını göstermektedir. Bireylerin dünyayı algılama

biçimlerini, değerlerini ve toplumsal ilişkilerini şekillendiren temel bir etkinlik olarak ortaya çıkmaktadır.

Etkili iletişimin unsurları arasında sözcük seçimi, dil kullanımı, ses tonu, beden dili, jestler ve mimikler yer alır. Bu unsurlar, iletişimin kültürel ve insani yönlerini yansıtır. Bu unsurlar, mesajın yalnızca içerik açısından değil, aynı zamanda ilişkiler ve duygular açısından da etkili olduğunu göstermektedir. Bunun yanında sempati ve empati karşılıklı güven, anlayış ve etik sorumlulukların tesis edilmesi yönünden iletişimde vazgeçilmez temel değerler olarak ortaya çıkmaktadır.

Tüm bu değerlendirmeler ışığında iletişim felsefesi, iletişimi, bilgi aktarımı ve de teknik bir süreç olması ile birlikte, anlamın, duyguların, değerlerin ve etik sorumlulukların birleştiği bir insani etkinlik olarak görmektedir. Böylelikle iletişim felsefesi, bireyler arası ilişkilerin, kültürel yapının ve toplumsal düzenin anlaşılması için sağlam bir düşünsel temel sağlar. Aynı zamanda çağdaş dünyada hızla değişerek gelişen iletişim uygulamalarını doğru değerlendirmek ve hızla yönlendirmek için de tartışılmaz bir pusula özelliği taşımaktadır.

Kaynakça

Argyle, M. (1988). Bodily communication (2nd ed.). Methuen.

Barnlund, D. C. (1970). A transactional model of communication. In K. K. Sereno & C. D. Mortensen (Eds.),

Foundations of communication theory (pp. 83–102). Harper & Row.

Baym, N. K. (2015). Personal connections in the digital age (2nd ed.). Polity Press.

Carey, J. W. (2009). Communication as culture: Essays on media and society (Rev. ed.). Routledge

Chandler, D. (2017). Semiotics: The basics (3rd ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315726447

Christians, C. G. (2007). Communication ethics and universal values. In C. Christians & M. Traber (Eds.), Communication ethics and universal values (pp. 3–23). SAGE PUBLICATION

Craig, R. T. (1999). Communication theory as a field. Communication Theory, 9(2), 119–161. https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.1999.tb00355.x

Davis, M. H. (1994). Empathy: A social psychological approach. Westview Press.

Eco, U. (1976). A theory of semiotics. Indiana University Press.

Ekman, P. (1992). An argument for basic emotions. Cognition & Emotion, 6(3-4), 169–200. https://doi.org/10.1080/02699939208411068

Ekman, P., & Friesen, W. V. (1969). The repertoire of nonverbal behavior: Categories, origins, usage, and coding. Semiotica, 1(1), 49–98. https://doi.org/10.1515/semi.1969.1.1.49

Fairclough, N. (1995). Critical discourse analysis: The critical study of language. Longman.

Gudykunst, W. B., & Kim, Y. Y. (2017). Communicating with strangers: An approach to intercultural communication (5th ed.). Routledge.

Habermas, J. (1984). The theory of communicative action, Volume 1: Reason and the rationalization of society (T. McCarthy, Trans.). Beacon Press.

Hall, S. (1997). Representation: Cultural representations and signifying practices. SAGE.

Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (1985). Language, context, and text: Aspects of language in a social-semiotic perspective. Deakin University Press.

Halliday, M. A. K., & Matthiessen, C. M. I. M. (2014). Halliday's introduction to functional grammar (4th ed.). Routledge.

Heidegger, M. (1962). Being and time (J. Macquarrie &E. Robinson, Trans.) Harper &Row.

Johannesen, R. L., Valde, K.S., & Whedbee, K.E. (2008). Ethics in human communication (10th ed.) Waveland Press.

Johannesen, R. L., Valde, K. S., & Whedbee, K. E. (2008). Ethics in human communication (6th ed.). Waveland Press.

Knapp, M. L., & Hall, J. A. (2010). Nonverbal communication in human interaction (7th ed.). Wadsworth Cengage Learning.

Littlejohn, S. W., & Foss, K. A. (2011). Theories of human communication (10th ed.). Waveland Press.

McCornack, S. (2016). Reflect & relate: An introduction to interpersonal communication (4th ed.). Bedford/St. Martin's.

Mehrabian, A. (2007). Nonverbal communication. Aldine Transaction.

Peters, J. D. (1999). Speaking into the air: A history of the idea of communication. University of Chicago Press.

Peirce, C. S. (1931–1958). Collected papers of Charles Sanders Peirce (C. Hartshorne, P. Weiss & A. W. Burks, Eds.). Harvard University Press.

Rogers, C. R. (1957). The necessary and sufficient conditions of therapeutic personality change. Journal of Consulting Psychology, 21(2), 95–103. https://doi.org/10.1037/h0045357

Saussure, F. de. (1983). Course in general linguistics (C. Bally & A. Sechehaye, Eds.; R. Harris, Trans.). Duckworth. (Original work published 1916)

Schramm, W. (1997). The nature of communication between humans. In D. Berlo (Ed.), Communication theory (pp. 3–26). Routledge.

Shannon, C. E., & Weaver, W. (1949). The mathematical theory of communication. University of Illinois Press.

Türk Dil Kurumu. (2024). Güncel Türkçe sözlük. https://sozluk.gov.tr

Wispé, L. (1986). The distinction between sympathy and empathy: To call forth a concept, a word is needed. Journal of Personality and Social Psychology, 50(2), 314–321. https://doi.org/10.1037/0022-3514.50.2.314

Wittgenstein, L. (2009). Philosophical investigations (G. E. M. Anscombe, P. M. S. Hacker, & J. Schulte, Trans., 4th ed.). Wiley-Blackwell. (Original work published 1953).

Uluslararası İlişkiler Felsefesi: Adalet, Devlet Meşruiyeti, Egemenlik, Etik ve Küresel Kimlik Üzerine Çağdaş Tartışmalar

Serdar YURTSEVER, *Prof. Dr.*
serdaryurtsever@gau.edu.tr

Öz

Bu makale, çağdaş siyaset felsefesinin ve uluslararası ilişkiler teorilerinin merkezinde yer alan adalet kavramı, devletin meşruiyeti, egemenlik ile bireysel özgürlük arasındaki denge, uluslararası ilişkilerde etik ve küresel kimlik–aidiyet sorunu olmak üzere beş temel tartışma eksenini kapsamlı bir şekilde ele almaktadır.

İlk bölümde, adaletin evrensel mi yoksa bağlamsal mı olduğu sorusu tartışılmıştır. John Rawls'un "Halkların Hukuku" yaklaşımı, adaletin evrensel ilkelerini vurgularken, Amartya Sen'in yetenekler perspektifi bireylerin farklı koşullarına dayalı bağlamsal bir anlayışı önermektedir. Bu bölüm, küresel adaletin kozmopolit ve bağlamsal okumalarını karşılaştırarak, farklı toplumlar ve kültürel bağlamlarda adaletin uygulanabilirliği üzerine önemli çıkarımlar

sunmaktadır. İkinci bölümde, devletin meşruiyeti incelenmiş; Hobbes'un mutlak otorite vurgusu (Hobbes, 1651), Locke'un rızaya dayalı sınırlı iktidarı ve Rousseau'nun genel irade anlayışı üzerinden devletin itaat edilebilirliği ve meşruiyet kaynakları tartışılmıştır. Modern demokratik sistemlerde şeffaflık, bireysel hakların korunması ve toplumsal katılım, devletin meşruiyetini güçlendiren temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Üçüncü bölümde, Foucault'nun biyopolitika kavramı çerçevesinde pandemi ve dijital gözetim örnekleri incelenmiş, özgürlüklerin yalnızca yasal düzenlemelerle değil, görünmez iktidar mekanizmaları ve sosyal politikalar aracılığıyla da sınırlandığı gösterilmiştir. Demokratik katılım ve sorumluluk mekanizmalarının önemi, bireylerin özgürlüklerinin korunmasında kritik bir rol oynamaktadır. Dördüncü bölümde, uluslararası ilişkilerde realizm ile normatif etik arasındaki çatışma tartışılmıştır. Morgenthau'nun güç merkezli realizmi ile Kant'ın "Sürekli Barış" ideali güncel bağlamda karşılaştırılmış, etik ilkeler ile güç politikaları arasındaki denge ihtiyacı vurgulanmıştır. Beşinci bölüm, küreselleşme, göç ve çok kültürlülük bağlamında ulus-devlet kimliğinin krizini analiz etmiş, kozmopolitizm ve toplulukçuluk arasında dengeli bir yaklaşımın gerekliliğini tartışmıştır. Küresel kimlik ve aidiyetin yeniden tanımlanması, sosyal uyum ve kültürel çeşitlilik açısından yeni politik ve kavramsal yaklaşımları gerekli kılmaktadır.

Sonuç olarak, makale adalet, özgürlük, egemenlik ve kimlik tartışmalarının küresel düzeyde birbirine bağlı olduğunu ve ne tekil devlet merkezli ne de saf kozmopolit

yaklaşımların yeterli olduğunu göstermektedir. Daha adil, katılımcı ve çok katmanlı bir dünya düzeni için bu tartışmaların kesişiminde yeni kavramsal çerçevelere ihtiyaç duyulduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Giriş

Küreselleşmenin hız kazandığı, ulus-devletlerin sınırlarının giderek geçirgenleştiği ve yeni toplumsal-siyasal sorunların ortaya çıktığı çağımızda, adalet, meşruiyet, özgürlük, etik ve kimlik gibi kavramlar yalnızca felsefi tartışmaların değil, aynı zamanda güncel politikaların da merkezinde yer almaktadır. İnsanlık, bir yandan ekonomik ve teknolojik bütünleşmeye doğru ilerlerken diğer yandan kültürel, siyasal ve ideolojik farklılıkların derinleştiği bir dünyada yaşamaktadır. Bu durum, "evrensel" ilkeler ile "bağlamsal" gerçeklikler arasındaki gerilimi daha görünür hale getirmiştir.

Adaletin küresel ölçekte nasıl tanımlanacağı, devletlerin hangi temeller üzerine meşruiyet kazanacağı, egemenlik ile bireysel özgürlükler arasındaki hassas denge, uluslararası ilişkilerin güç mü yoksa etik ilkeler üzerine mi inşa edileceği ve nihayetinde insanların kendilerini ulusal kimlikler mi yoksa küresel aidiyetler üzerinden mi tanımlayacağı, çağdaş siyaset felsefesinin en kritik soruları arasında yer almaktadır. Bu sorular yalnızca teorik tartışmalara ışık tutmakla kalmamakta, aynı zamanda pandemi, göç krizleri, dijital gözetim pratikleri ve jeopolitik çatışmalar gibi günümüzün somut deneyimleriyle doğrudan ilişkilidir.

Bu makalede, ilk olarak adalet kavramının evrensel mi yoksa bağlamsal mı olduğu tartışılacak; John Rawls ve Amartya Sen'in yaklaşımları üzerinden küresel adaletin imkanları sorgulanacaktır. Ardından, devletin meşruiyetinin güç mü yoksa rızaya mı dayandığı, Hobbes, Locke ve Rousseau'nun görüşleriyle ele alınacaktır. Üçüncü bölümde egemenlik ile birey özgürlüğü arasındaki denge, Foucault'nun biyopolitika kavramı ışığında güncel örneklerle tartışılacaktır. Dördüncü bölümde uluslararası ilişkilerde realizm ve normatif ahlak arasındaki gerilim incelenecek, son olarak küresel kimlik ve aidiyet meseleleri kozmopolitizm ve toplulukçuluk perspektifleriyle değerlendirilecektir. Böylece, çağımızın en temel siyasi ve etik sorunlarına dair çok boyutlu bir analiz sunmak amaçlanmaktadır.

Adalet kavramı ve küresel düzensizlik

Adaletin evrensel mi yoksa bağlamsal mı olduğu sorusu, çağdaş siyaset felsefesinin en temel tartışmalarından birini oluşturmaktadır. İnsanlık tarihi boyunca adalet hem bireysel yaşamların düzenlenmesinde hem de toplumsal ilişkilerin uyumlu bir şekilde sürdürülmesinde merkezi bir rol oynamıştır. Ancak küreselleşmenin ivme kazanmasıyla birlikte adalet tartışmaları yalnızca ulusal düzlemle sınırlı kalmamış, uluslararası ilişkiler ve küresel sorunlarla doğrudan bağlantılı hale gelmiştir. Bu bağlamda John Rawls ve Amartya Sen, adalet tartışmalarına farklı yönlerden yaklaşarak, günümüzde hâlâ etkisini sürdüren iki güçlü paradigma geliştirmişlerdir. Rawls (1999), adaletin evrensel ilkelere dayanması gerektiğini savunurken; Sen

(1999), adaletin sağlam ve insanî koşullar üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

Bu bölümde önce Rawls'un evrensel adalet yaklaşımı ve onun "Halkların Hukuku" çerçevesi ele alınacak; ardından Sen'in "Yetenekler Yaklaşımı" üzerinden bağlamsal adalet anlayışı tartışılacaktır. Sonraki kısımlarda ise günümüzde adaletin uygulamaları, küresel düzensizlik karşısında yaşadığı sorunlar ve uluslararası işbirliğinin önemi değerlendirilecektir.

Adaletin evrenselliği

John Rawls, 1971'de yayımlanan A Theory of Justice (Adalet Teorisi) adlı eserinde, adaletin toplumların temel yapısına ilişkin evrensel ilkeler üzerinden anlaşılması gerektiğini savunur. Ona göre, adalet toplumsal kurumların ilk erdemidir ve tüm toplumlar için geçerlidir (Rawls, 1971). Rawls'un ünlü "orijinal durum" (original position) ve "cehalet peçesi" (veil of ignorance) düşünce deneyi, insanların hangi koşullarda adil bir toplum sözleşmesine varabileceklerini göstermeyi amaçlar. Bu deneyde bireyler, kendi toplumsal konumlarını, cinsiyetlerini, ekonomik statülerini veya doğal yeteneklerini bilmeden karar alırlar. Bu durumda rasyonel bireylerin, iki temel adalet ilkesini seçeceklerini savunur:

Eşit Temel Özgürlükler İlkesi: Her bireyin temel hak ve özgürlüklere eşit biçimde sahip olması gerekir.

Farklılıklar İlkesi: Toplumdaki eşitsizlikler, ancak en dezavantajlı bireylerin durumunu iyileştirdiği sürece meşru kabul edilebilir (Rawls, 1999).

Bu yaklaşım, adaletin evrensel bir çerçevesini ortaya koyar. Rawls'a göre, bu ilkeler herhangi bir toplumsal bağlama bağlı olmaksızın, her toplum için geçerli normatif standartlardır.

Rawls, daha sonra The Law of Peoples (Halkların Hukuku, 1999) adlı eserinde adalet teorisini uluslararası düzleme taşımıştır. Burada, uluslararası ilişkilerin yalnızca devletlerin çıkarlarıyla değil, adalet ilkeleriyle de düzenlenmesi gerektiğini savunur. Ancak Rawls, burada kozmopolitanizme mesafeli durur. Ona göre, evrensel bir dünya devleti ya da ulus-üstü bir yapı, toplumsal çeşitliliği yok sayarak daha büyük adaletsizlikler üretebilir. Bu nedenle, "halklar" arasındaki işbirliği esas alınmalı, her toplum kendi iç adalet düzenini tesis etmeli, fakat belirli evrensel hak ve yükümlülüklere de bağlı kalmalıdır (Rawls, 1999).

Rawls'un evrenselci yaklaşımı, Thomas Pogge (2002) gibi çağdaş filozoflar tarafından da küresel yoksulluk ve eşitsizlik tartışmalarında yeniden yorumlanmıştır. Pogge, Rawls'un ilkesel çerçevesini genişleterek, küresel düzeydeki yapısal adaletsizliklerin—örneğin sömürücü ticaret düzenleri veya borç krizleri—etik açıdan sorgulanması gerektiğini savunur.

Bununla birlikte, Rawls'un evrensel ilkeleri her zaman kültürel farklılıklarla uyumlu değildir. Amartya Sen (2009),

farklı kültürlerin adalet anlayışlarının aynı ilkeler üzerinden tanımlanamayacağını, evrenselci yaklaşımların pratikte esneklik göstermediğini ileri sürer.

Adaletin evrenselliği, küresel düzeyde adalet anlayışlarının oluşturulmasında da kritik bir öneme sahiptir. Küresel sorunlar, uluslararası düzeyde adaletin sağlanmasını zorlaştırmakta ve bu nedenle farklı ülkeler arasında işbirliği gerektirmektedir (Pogge, 2002).

Bağlamsal adalet

Amartya Sen, Development as Freedom (1999) ve The Idea of Justice (2009) adlı eserlerinde, Rawls'un evrenselci yaklaşımına alternatif olarak bağlamsal bir adalet anlayışı geliştirmiştir. Sen'in temel itirazı, Rawls'un "ideal kurumlar" üzerinden kurduğu normatif teorinin, gerçek dünyadaki adaletsizliklerle mücadelede yetersiz kalmasıdır.

Sen'in geliştirdiği yetenekler yaklaşımı (capabilities approach), bireylerin yalnızca kaynaklara veya haklara erişimini değil, bu kaynakları kullanarak ne yapabildiklerini ve nasıl yaşayabildiklerini ölçüt alır. Ona göre adalet, herkesin "yapabilme" ve "olabilme" kapasitelerini geliştirme imkanına sahip olmasıyla ilgilidir (Sen, 1999).

Örneğin, iki bireyin aynı miktarda gelir elde etmesi, onların aynı ölçüde özgür oldukları anlamına gelmez. Sağlık durumu, eğitim seviyesi, toplumsal cinsiyet veya fiziksel engeller gibi faktörler, bireyin gerçek yaşam seçeneklerini belirler. Bu nedenle adalet, bağlamı dikkate alarak

insanların gerçek yaşam fırsatlarını artırmaya odaklanmalıdır (Nussbaum, 2011).

Sen'in yaklaşımı, sosyal politika tartışmalarında da büyük yankı uyandırmıştır. David Miller (1999), bağlamsal adaletin refah devleti uygulamalarında pratik bir rehber olabileceğini savunur. Örneğin, eğitim politikalarının yalnızca okul binaları yapmakla sınırlı olmaması, aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini veya yoksulluk döngüsünü kıracak içeriklere sahip olması gerektiğini vurgular.

Bağlamsal adalet, aynı zamanda kültürel çeşitliliğin önemine de işaret eder. Evrensel standartlar, farklı toplumların adalet algılarını yansıtmayabilir; bu nedenle adalet anlayışının yerel ihtiyaç ve koşullarla uyumlu hale gelmesi gereklidir.

Adaletin günümüzdeki uygulamaları

Günümüzde adalet tartışmaları, yalnızca teorik düzeyde değil, somut politikalar ve uluslararası ilişkilerde de kritik rol oynamaktadır. Uluslararası yardım politikaları bunun en iyi örneklerinden biridir.

Kimi devletler, yardımlarını evrensel insan hakları standartlarına ve demokratikleşme ilkelerine dayandırırken, kimileri bağlamsal ihtiyaçlara göre hareket eder. Örneğin, Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası finans kuruluşları, yardım koşullarını genellikle evrensel ekonomik liberalizasyon prensiplerine bağlar. Buna karşın, bazı insani yardım kuruluşları bağlamsal farklılıkları gözeterek, yerel ihtiyaçlara uygun projeler geliştirir (Cavanagh, 2006).

Saskia Sassen (2007), küreselleşmenin adalet politikaları üzerinde çifte etki yarattığını vurgular: Bir yandan uluslararası işbirliği ve insan hakları normlarını güçlendirirken, diğer yandan ulus-devletlerin politik özerkliklerini zayıflatmaktadır. Bu ikili süreç, adaletin nasıl uygulanacağına dair yeni gerilimler doğurmaktadır.

Adalet ve küresel düzensizlik

Küresel düzensizlik, adaletin uygulanmasında karşılaşılan en büyük engellerden biridir. Günümüzde iklim değişikliği, kitlesel göç, gelir eşitsizliği, salgın hastalıklar, bölgesel savaşlar ve insan hakları ihlalleri, adaletin yalnızca ulusal düzeyde değil küresel ölçekte de sorgulanmasını zorunlu kılmaktadır.

Thomas Pogge (2002), küresel yoksulluğun yalnızca yerel yönetimlerin başarısızlığının değil, aynı zamanda uluslararası ekonomik düzenin yapısal bir sonucu olduğunu ileri sürer. Küresel ticaret sistemleri, borç ilişkileri ve çok uluslu şirketlerin faaliyetleri, gelişmekte olan ülkelerin adaletli bir kalkınma sürecine girmesini çoğu zaman engellemektedir.

Öte yandan, iklim adaleti de küresel düzensizlik tartışmalarında merkezi bir yer edinmiştir. Zengin ülkelerin tarihsel karbon salımları, gelişmekte olan ülkelerin maruz kaldığı çevresel yıkımların başlıca sebebidir. Bu nedenle iklim değişikliğine karşı küresel işbirliği, yalnızca çevresel değil, aynı zamanda etik ve adaletle ilgili bir zorunluluktur (Biermann, 2007).

Bu bağlamda, "Adaletin sağlanmasında hangi uluslararası mekanizmalar etkili olabilir?" sorusu önem kazanmaktadır. Uluslararası kuruluşlar, devletler arası işbirlikleri ve sivil toplum örgütleri, adaletin sağlanmasında önemli birer aktör olarak öne çıkmaktadır (Keohane, 2005). Bu mekanizmaların etkinliği, adaletin sağlanmasında belirleyici bir faktör olabilir.

Adaletin sağlanmasında küresel işbirliği

Adaletin küresel ölçekte tesis edilmesi için uluslararası işbirliği kaçınılmazdır. Joseph Nye ve Robert Keohane (2004), küresel yönetişim mekanizmalarının devletlerin işbirliği kapasitesini artırabileceğini savunur. Birleşmiş Milletler, Dünya Sağlık Örgütü ve Uluslararası Ceza Mahkemesi gibi kurumlar, küresel adaletin somut mekanizmalarını oluşturmaktadır. Ancak bu kurumların etkinliği, büyük güçlerin siyasi iradesine ve işbirliği kapasitesine bağlıdır.

Küresel işbirliği, yalnızca devletler arasında değil, aynı zamanda sivil toplum örgütleri ve bireyler düzeyinde de güçlenmektedir. İnsan hakları örgütleri, çevre hareketleri ve göçmen dayanışma ağları, bağlamsal adalet ihtiyacına yanıt verecek önemli aktörler haline gelmiştir.

Bununla birlikte, uluslararası işbirliğinin nasıl güçlendirileceği sorusu hâlâ tartışmalıdır. Evrensel ilkeler mi, yoksa bağlamsal yaklaşımlar mı daha etkili olacaktır? Muhtemelen, bu iki yaklaşımın dengeli bir sentezi hem normatif

standartların hem de kültürel farklılıkların gözetilmesini sağlayacaktır.

Adaletin evrensel mi yoksa bağlamsal mı olduğu sorusu, yalnızca teorik bir tartışma değil, günümüzün en somut siyasal ve etik sorunlarını doğrudan etkileyen bir meseledir. Rawls'un evrensel ilkeler çerçevesi, adaletin normatif temelini sağlam bir zemine oturturken, Sen'in bağlamsal yaklaşımı, bu ilkelerin gerçek dünyada uygulanabilirliğini ve insanî ihtiyaçlara duyarlılığını ön plana çıkarır.

Küresel düzensizliklerin giderek derinleştiği bir dünyada, adaletin yalnızca ulusal sınırlar içinde değil, uluslararası ölçekte de yeniden tanımlanması gerekmektedir. Bu noktada evrensel ilkeler ile bağlamsal gerçekliklerin birlikte ele alındığı bir yaklaşım hem normatif rehberlik hem de pratik çözüm üretebilme kapasitesi açısından en işlevsel yol olarak görünmektedir.

Devletin meşruiyeti: Güç mü, rıza mı?

Devletin meşruiyeti, siyaset felsefesinin en köklü tartışma alanlarından biridir. Devleti itaat edilebilir kılan şey nedir? Bu soruya verilen yanıt, tarih boyunca farklı düşünürlerin siyasal düzen, özgürlük ve güvenlik konularındaki yaklaşımlarına göre değişmiştir. Meşruiyetin kaynağı kimi zaman güç (zor, otorite, iktidar), kimi zaman ise rıza (bireysel onay, toplumsal sözleşme, demokratik katılım) olarak görülmüştür. Thomas Hobbes, John Locke ve Jean-Jacques Rousseau, bu tartışmayı farklı açılardan derinleştiren üç büyük filozoftur. Onların geliştirdiği teoriler,

yalnızca tarihsel bağlamlarıyla sınırlı kalmayıp günümüzün otoriterleşme, demokratikleşme ve katılım krizleriyle ilgili tartışmalara da yön vermektedir.

Bir yanda Thomas Hobbes, bireylerin kaostan kaçmak için mutlak bir güce rıza göstermeleri gerektiğini savunurken (Hobbes, 1651), diğer yanda John Locke ve Jean-Jacques Rousseau, rızanın sınırlı ve kolektif biçimlerini ön plana çıkarır (Locke, 1689; Rousseau, 1762). Bu bölümde, devletin meşruiyeti ve bireylerin otoriteye rıza gösterme mekanizmaları incelenecektir.

Hobbes'un görüşü: Kaostan kaçış ve mutlak güç

Thomas Hobbes, *Leviathan* (1651) adlı eserinde, modern siyaset teorisinin en karanlık fakat en etkili doğa durumu tasvirlerinden birini sunar. Ona göre, insanlar doğa durumunda "herkesin herkese karşı savaşı" (bellum omnium contra omnes) içindedir. Bu durumda hayat, Hobbes'un ünlü ifadesiyle, "yalnız, yoksul, kötü, vahşi ve kısa"dır (Hobbes, 1651).

İnsanların doğa durumundan çıkabilmeleri için tek çare, kendi aralarındaki rekabeti durduracak ve güvenliği sağlayacak mutlak bir otorite kurmalarıdır. Hobbes'a göre bireyler, özgürlüklerinin büyük bir kısmından vazgeçerek egemen güce (Leviathan) devrederler. Bu egemen ister kral ister bir meclis olsun, mutlak iktidara sahip olmalıdır. Çünkü parçalı ve zayıf otorite, yeniden kaosun ortaya çıkmasına yol açar.

Hobbes'un yaklaşımı, devleti güç üzerinden meşrulaştırır. İnsanların rızası, yalnızca başlangıç anında, yani sözleşme sırasında önemlidir. Sonrasında, egemenin eylemleri sorgulanamaz. Bu nedenle Hobbes'un teorisi, otoriter rejimlerin "güvenlik için özgürlüğün feda edilmesi" argümanına sıklıkla referans olmuştur (Skinner, 2005).

Ancak Hobbes'un yaklaşımı ciddi eleştiriler de doğurmuştur. Rızanın tek seferlik ve geri alınamaz olması, bireylerin özgürlüklerini kalıcı olarak kaybetmelerine yol açar. Ayrıca, mutlak gücün suistimal edilmesi halinde vatandaşların nasıl korunacağı sorusu, Hobbes'ta cevapsız kalır. Bu nedenle, Hobbes'un meşruiyet teorisi genellikle güvenlik ve otorite lehine, özgürlük ve katılım aleyhine bir çözüm olarak değerlendirilir.

Locke'un teorisi: Rızaya dayalı sınırlı iktidar

John Locke, *Two Treatises of Government* (1689) adlı eserinde Hobbes'un mutlakiyetçiliğine güçlü bir karşı çıkış getirir. Locke'un doğa durumu, Hobbes'taki gibi kaotik değildir; insanlar doğal haklara sahiptir: yaşam, özgürlük ve mülkiyet. Ancak doğa durumunda bu hakların korunması garanti altında olmadığından insanlar bir toplumsal sözleşmeyle devleti kurarlar.

Locke'a göre devletin meşruiyeti, yalnızca bireylerin rıza göstermesine değil, aynı zamanda devletin bu doğal hakları koruma görevini yerine getirmesine bağlıdır. Eğer devlet bu görevini ihlal eder ve hakları çiğnerse, halkın

devlete karşı direnme ve hatta onu devirmek hakkı vardır (Locke, 1689).

Bu yaklaşım, liberal demokratik düşüncenin temelini oluşturmuştur. Locke'un görüşleri Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'ne (1776) ve Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'ne (1789) doğrudan etki etmiştir. Modern demokrasilerde, devletin meşruiyetinin düzenli seçimler, hukuk devleti ve temel hakların korunması üzerinden kurulması, Locke'un rıza teorisinin bir mirasıdır.

Hobbes'un mutlakiyetçi çözümü ile karşılaştırıldığında, Locke'un rıza merkezli yaklaşımı daha özgürlükçüdür. Ancak Locke'un teorisi de eleştirilerden muaf değildir. Örneğin, rızanın nasıl ölçüleceği ve bireylerin gerçekten gönüllü mü yoksa zorunlu olarak mı rıza gösterdiği tartışmalıdır. Ayrıca, Locke'un özel mülkiyete verdiği önem, toplumsal eşitsizlikleri meşrulaştırıcı bir unsur olarak da okunmuştur (Macpherson, 1962).

Rousseau'nun genel iradesi: Kolektif rıza

Jean-Jacques Rousseau, *Du Contrat Social* (1762) adlı eserinde, Hobbes ve Locke'tan farklı bir meşruiyet kuramı geliştirmiştir. Rousseau'ya göre, insanlar toplumsal sözleşme ile yalnızca güvenlik ya da hakların korunması için değil, aynı zamanda özgürleşmek için bir araya gelirler.

Rousseau'nun en özgün katkısı, "genel irade" (volonté générale) kavramıdır. Ona göre, meşru bir devlet, bireylerin tek tek çıkarlarını değil, toplumun ortak iyiliğini temsil eden genel iradeyi hayata geçirmekle yükümlüdür. Bu

irade, tüm yurttaşların özgür iradelerinin birleşmesiyle ortaya çıkar.

Rousseau'nun teorisi, demokratik katılımın ve kolektif özyönetimin önemini vurgular. Ona göre insanlar, yalnızca kendi oluşturdukları yasalara itaat ettiklerinde gerçekten özgürdürler (Rousseau, 1762). Rousseau'nun bu yaklaşımı, bireylerin devletin meşruiyetini sorgulama ve toplumsal değişim için kolektif bir irade oluşturma yeteneklerini vurgular. Bu durum, demokratik katılımın ve toplumsal hareketlerin önemini artırır. Rousseau'ya göre, genel irade, bireylerin özgür iradeleriyle oluşmalıdır ve bu irade, toplumun çıkarlarını en iyi şekilde temsil etmelidir. Yine Rousseau'ya göre, demokratik katılım ve toplumsal hareketler, devletin meşruiyetinin sorgulanması ve yeniden şekillendirilmesinde kritik rol oynar.

Bununla birlikte Rousseau'nun yaklaşımı da riskler taşır. Genel iradenin kim tarafından tanımlanacağı sorusu, çoğunluğun azınlıklar üzerinde baskı kurmasına yol açabilir. Bu nedenle Rousseau'nun teorisi hem radikal demokrasi hem de totaliter eğilimler için esin kaynağı olmuştur (Berlin, 1969).

Meşruiyetin günümüzdeki uygulamaları

Modern dünyada devlet meşruiyeti, farklı siyasi sistemlerde farklı biçimlerde kurumsallaşır. Demokratik rejimlerde meşruiyet, seçimler, hukukun üstünlüğü, temel hakların korunması ve katılım mekanizmaları üzerinden inşa edilir. Bazı devletler güç temelli meşruiyeti benimserken,

diğerleri rıza temelli yaklaşımları tercih etmektedir. İnsan hakları ihlalleri ve demokratik gerileme dönemlerinde, devletin meşruiyeti özellikle sorgulanmaktadır (Dahl, 1989; Tilly, 2004). Otoriter rejimler ise genellikle Hobbesçu bir gerekçeyle, güvenlik ve düzeni sağlama iddiasıyla meşruiyet üretmeye çalışır.

Örneğin, Çin yönetimi meşruiyetini ekonomik büyüme ve toplumsal istikrar üzerinden temellendirirken; Batı demokrasileri seçimler ve bireysel haklar üzerinden meşruiyet kurar. Ortadoğu'daki bazı rejimler ise dini referanslarla meşruiyetlerini güçlendirir.

Günümüzde dijital çağın getirdiği gözetim mekanizmaları, hem Hobbesçu güç temelli otoriteyi pekiştirmekte hem de rıza kavramını karmaşıklaştırmaktadır. Sosyal medyanın yaygınlaşması, halkların rızasının daha görünür hale gelmesini sağlarken, aynı zamanda otoritelerin manipülasyon ve denetim gücünü de artırmaktadır (Castells, 2009).

Meşruiyetin krizi

21. yüzyılda birçok ülkede devlet meşruiyeti ciddi krizlerle karşı karşıyadır. Ekonomik eşitsizlikler, yaygın yolsuzluk, otoriterleşme ve insan hakları ihlalleri, vatandaşların devletlerine olan güvenini sarsmaktadır (Tilly, 2004). Meşruiyet krizleri, bireylerin siyasi katılımını artırarak daha demokratik ve şeffaf yönetim modellerinin gelişmesine yol açmaktadır. Bu bağlamda toplumsal hareketler, devletin

meşruiyetinin korunmasında kritik rol oynamaktadır (Mair, 2008).

2011'deki Arap Baharı, devletlerin meşruiyet krizlerinin geniş çaplı toplumsal ayaklanmalara dönüşebileceğinin çarpıcı bir örneğidir. Benzer şekilde, Latin Amerika'daki kitlesel protestolar veya Avrupa'daki "Sarı Yelekliler" hareketi, meşruiyetin yalnızca seçimlerle sağlanamayacağını, aynı zamanda toplumsal adaletin de önemli bir unsur olduğunu göstermektedir.

David Beetham (1991), meşruiyeti üç boyutta açıklar: yasal uygunluk, normatif doğruluk ve rıza. Bir devletin yalnızca yasalara dayanması yetmez; aynı zamanda vatandaşların değerleriyle uyumlu olmalı ve onların etkin rızasını almalıdır. Günümüzde birçok rejim, bu üç boyuttan bir veya daha fazlasında zayıflık gösterdiği için meşruiyet krizine sürüklenmektedir.

Meşruiyetin sağlanması için stratejiler

Devletlerin meşruiyetlerini güçlendirebilmeleri için bir dizi strateji geliştirilmiştir. Bunların başında demokratik katılımı artırmak, şeffaflık mekanizmalarını güçlendirmek ve bireylerin temel haklarını güvence altına almak gelir. Peter Mair (2008), çağdaş demokrasilerin en büyük sorunlarından birinin vatandaşların siyasal süreçlere ilgisinin azalması olduğunu belirtir. Bu nedenle, katılım kanallarının genişletilmesi (örneğin dijital demokrasi araçları) meşruiyeti artırabilir.

Ayrıca, hukukun üstünlüğü ilkesinin korunması, yolsuzlukla mücadele, medya özgürlüğü ve bağımsız yargı mekanizmaları da meşruiyetin vazgeçilmez unsurlarıdır. Bunların yokluğu, otoriterleşme eğilimlerini güçlendirir ve rıza temelli meşruiyeti zayıflatır.

Son olarak, küreselleşen dünyada devletlerin yalnızca iç meşruiyetleri değil, uluslararası meşruiyetleri de önemlidir. Uluslararası normlara uyum, insan haklarına saygı ve uluslararası işbirliği, devletin hem içerde hem de dışarda meşruiyetini artırabilir (Habermas, 1998).

Devletin meşruiyeti, siyaset felsefesinin en temel meselelerinden biri olmaya devam etmektedir. Hobbes'un güvenlik için mutlak gücü savunan yaklaşımı, Locke'un bireysel haklara dayalı sınırlı iktidar modeli ve Rousseau'nun kolektif rızayı öne çıkaran genel irade teorisi, farklı tarihsel bağlamlarda geliştirilmiş olsa da günümüz siyasetinde hâlâ yankı bulmaktadır.

Günümüzde meşruiyet, yalnızca güç ya da rızaya indirgenemeyecek kadar çok boyutlu bir meseledir. Devletler hem güvenliği sağlamak hem de bireylerin özgürlüklerini ve katılımını garanti altına almak zorundadır. Dolayısıyla, en sağlam meşruiyet, güç ile rızanın dengeli bir sentezinde ortaya çıkmaktadır. Bu dengeyi kuramayan devletler, meşruiyet krizleriyle karşılaşmaya mahkûmdur.

Egemenlik ve bireysel özgürlük arasındaki denge

Egemenlik ve bireysel özgürlük arasındaki ilişki, modern siyaset felsefesinin en temel tartışmalarından biridir.

Egemenlik, devletin kendi sınırları içinde mutlak bir otoriteyi temsil etmesi anlamına gelirken; bireysel özgürlük, bu otoritenin sınırlandırılması ve yurttaşların haklarının korunmasıyla ilgilidir. Modern devletlerin gelişiminde bu iki kavram sürekli bir gerilim halinde bulunmuş; güvenlik ve düzenin sağlanması adına bireysel özgürlüklerin kısıtlanması ile özgürlüklerin korunması uğruna devlet otoritesinin sınırlanması arasında tarihsel bir denge arayışı ortaya çıkmıştır (Held, 2010).

Michel Foucault'nun biyopolitika kavramı, bu gerilimin yeni biçimlerini anlamamız için güçlü bir çerçeve sunmaktadır. Foucault'ya göre modern iktidar, yalnızca yasalarla yasak koyan bir egemenlik olarak değil, aynı zamanda bireylerin yaşamlarını düzenleyen, sağlıklarını, nüfuslarını ve bedenlerini yöneten bir "yaşam politikası" olarak işler (Foucault, 1976). Bu yaklaşım, özellikle pandemi gibi kriz anlarında daha da görünür hale gelir: devletler yurttaşlarının sağlığını koruma adına onların özgürlüklerini kısıtlarken, bireylerin temel hakları ve mahremiyetleri tartışmaya açılır. Bu bölümde, egemenlik ve bireysel özgürlük arasındaki denge, pandemiler, dijital gözetim ve demokratik katılım bağlamında ele alınacaktır.

Biyopolitika ve egemenlik

Biyopolitika, devletin yalnızca "öldürme hakkı" üzerinden değil, "yaşamı düzenleme" gücü üzerinden işleyen bir iktidar biçimini tanımlar. Foucault'ya göre modern devletler, doğrudan şiddet uygulamasının ötesine geçerek nüfusun sağlığını, üretkenliğini ve yaşam standartlarını kontrol

altına alır (Foucault, 2008). Örneğin, karantina uygulamaları, sağlık politikaları, doğum oranlarını etkileyen teşvikler ya da eğitim sistemleri, biyopolitikanın gündelik tezahürleridir.

Pandemiler, biyopolitikanın gerçek zamanlı testleridir. COVID-19 sırasında birçok ülkede özgürlükler ciddi biçimde kısıtlanmış, sokağa çıkma yasakları, dijital izleme uygulamaları ve zorunlu aşı politikaları devreye girmiştir (Agamben, 2020). Burada kritik soru şudur: "Özgürlük yalnızca yasa ihlaliyle mi kaybolur?" Yoksa bireylerin bedenleri ve yaşam tarzları üzerinde yapılan dolaylı düzenlemeler de özgürlük kaybı anlamına gelir mi? Foucault'nun çerçevesi, ikinci şıkkın da geçerli olduğunu ileri sürer: özgürlük yalnızca yasakların konulmasıyla değil, aynı zamanda yaşamın yönetilmesiyle de daraltılabilir.

Dijital gözetim ve özgürlükler

Biyopolitikanın günümüzde aldığı en belirgin biçimlerden biri dijital gözetimdir. Devletler ve şirketler, bireylerin verilerini toplayarak onları hem tüketici hem de yurttaş olarak izleyebilir hale gelmiştir. Shoshana Zuboff'un "gözetim kapitalizmi" olarak tanımladığı süreçte, bireylerin çevrimiçi davranışları ekonomik değer haline gelirken, aynı zamanda politik kontrolün de bir aracına dönüşmektedir (Zuboff, 2019).

Örneğin, Çin'de kullanılan sosyal kredi sistemi, vatandaşların davranışlarını sürekli gözetim altında tutmakta ve devletin belirlediği normlara uygunluklarını ölçmektedir

(Creemers, 2018). Batılı demokrasilerde ise Facebook-Cambridge Analytica skandalı, kişisel verilerin siyasal tercihler üzerinde nasıl manipülatif amaçlarla kullanılabileceğini göstermiştir. Bu durum, özgürlüğün yalnızca fiziksel kısıtlamalarla değil, bilgi ve mahremiyet üzerindeki denetimle de tehdit altında olduğunu ortaya koymaktadır (Yıldırımer, 2022).

Özgürlüklerin korunması

Demokratik toplumların ayırt edici özelliği, bireylerin özgürlüklerinin korunmasıdır. Ancak, özgürlüklerin sınırları ve hangi koşullarda kısıtlanabileceği üzerine tartışmalar sürmektedir. Isaiah Berlin'in (1969) "negatif" ve "pozitif" özgürlük ayrımı burada yol gösterici olabilir. Negatif özgürlük, devletin müdahale etmediği bir alan olarak tanımlanırken; pozitif özgürlük, bireylerin kendi yaşamlarını kontrol edebilmeleri için gerekli olan koşulları ifade eder.

Bu bağlamda, devletin özgürlükleri koruması yalnızca müdahalelerden kaçınmakla sınırlı değildir; aynı zamanda yurttaşların eğitim, sağlık ve ekonomik güvenlik gibi alanlarda güçlendirilmesini de içerir. Ancak bu noktada Foucault'nun uyarısı tekrar gündeme gelir: yaşamı düzenlemek için yapılan her müdahale, özgürlüğün yeni biçimlerde kısıtlanmasına yol açabilir. Dolayısıyla özgürlüklerin korunması, sürekli bir denge ve denetim mekanizmasını gerektirir (Miller, 1999).

Egemenlik ve sorumluluk

Egemenlik yalnızca kontrol hakkı değil, aynı zamanda sorumluluk da içerir. David Held (2010), modern egemenlik anlayışının artık yalnızca toprak ve nüfus üzerinde mutlak otorite değil, aynı zamanda yurttaşların haklarının korunması sorumluluğunu da kapsadığını belirtir. Bu çerçevede, devletlerin meşru egemenliği, bireylerin özgürlüklerini güvence altına almakla ölçülür.

Pandemi örneğinde olduğu gibi, devletler yurttaşların güvenliğini sağlamak için özgürlükleri kısıtlarken, bu kısıtlamaların orantılı, şeffaf ve geçici olması gerekir. Aksi takdirde, güvenlik adına özgürlüklerin sürekli daraltıldığı bir otoriterlik ortaya çıkar. Dolayısıyla, egemenliğin sorumlulukla dengelenmesi, özgürlüğün korunmasının temel koşuludur.

Egemenlik ve toplumsal katılım

Egemenlik yalnızca yukarıdan aşağıya işleyen bir otorite değil, aynı zamanda yurttaşların katılımıyla şekillenen bir süreçtir. Robert Dahl (1989), demokratik meşruiyetin en önemli koşulunun yurttaşların etkin katılımı olduğunu vurgular. Bireyler yalnızca yönetilen değil, aynı zamanda yönetime katılan aktörler olduklarında, devletin egemenliği daha meşru hale gelir.

Bu bağlamda, özgürlüklerin korunmasının en etkili yolu, yurttaşların karar alma süreçlerine doğrudan ya da dolaylı katılımının artırılmasıdır. Katılımcı demokrasi modelleri, sivil toplum örgütleri ve dijital platformlar bu sürecin

önemli araçlarıdır. "Toplumsal katılım nasıl artırılabilir?" sorusu, günümüz siyasetinin merkezinde durmaktadır.

Egemenlik ile bireysel özgürlük arasındaki denge, modern devletin varlık koşullarını belirlemektedir. Foucault'nun biyopolitika kavramı, bu dengenin yalnızca yasa ve kurumlarla değil, yaşamın bütün alanlarına nüfuz eden iktidar biçimleriyle belirlendiğini göstermektedir. Dijital gözetim, pandemi politikaları ve ekonomik düzenlemeler, özgürlüklerin günümüzde nasıl daraltılabileceğini gözler önüne sermektedir. Ancak, egemenliğin sorumlulukla sınırlandırılması ve yurttaşların toplumsal katılımının artırılması, özgürlüklerin korunması için temel stratejiler olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak, egemenlik ve özgürlük arasındaki ilişki sabit bir denge değil, sürekli müzakere edilen bir süreçtir. Bu süreç, devletin sorumluluklarını yerine getirme biçimine, yurttaşların katılım düzeyine ve iktidarın hangi araçlarla kullanıldığına bağlı olarak sürekli yeniden şekillenmektedir.

Uluslararası ilişkilerde etik: Realizm mi, normatif ahlak mı?

Uluslararası ilişkiler teorisi, devletlerin neden ve nasıl davrandığını açıklamaya çalışırken, aynı zamanda bu davranışların etik boyutunu da tartışmaya açar. Uluslararası sistemde ahlakın yeri olup olmadığı, hangi ölçüde belirleyici olduğu ve güç mücadelesi karşısında etik değerlerin nasıl konumlandığı, siyaset felsefesi ile uluslararası ilişkiler

disiplininin kesişim noktasında yer alan en temel sorulardan biridir.

Bu bağlamda, realizm ile normatif ahlak arasında süregelen tartışma hem teorik hem de pratik düzeyde uluslararası siyasetin doğasını anlamak açısından merkezi önemdedir. Realistler, devletlerarası ilişkilerin özünde güç mücadelesi olduğunu ve etik ilkelerin tali kaldığını savunurken; normatif yaklaşım, devletlerin davranışlarının etik ve evrensel ahlaki ilkelerle çerçevelenmesi gerektiğini savunur. Hans Morgenthau, uluslararası politikayı güç mücadelesi olarak tanımlar ve devletlerin çıkarlarını korumak için güç kullanmasının kaçınılmaz olduğunu savunur (Morgenthau, 1948). Buna karşılık, Immanuel Kant, Sürekli Barış adlı eserinde devletler arası ilişkilerin ahlaki bir çerçeveye dayanması gerektiğini öne sürer (Kant, 1795).

Realizm ve güç mücadelesi

Hans Morgenthau'nun (1948) klasik realizm anlayışı, uluslararası ilişkileri güç mücadelesi çerçevesinde yorumlar. Morgenthau'ya göre, devletler çıkarlarını korumak ve genişletmek amacıyla hareket eder; bu çıkarların en temel unsuru ise güçtür. Uluslararası sistem, anarşik bir yapıya sahiptir; yani devletlerin üzerinde bağlayıcı bir otorite bulunmaz. Bu nedenle devletler, varlıklarını sürdürebilmek için güvenliklerini sağlamak zorundadır. Güvenlik ise çoğu durumda gücün kullanımıyla garanti altına alınır (Morgenthau, 1948).

Realist paradigmanın önemli isimlerinden Kenneth Waltz (1979) ise, yapısal realizm veya neorealizm adı verilen yaklaşımında, devletlerin davranışlarını uluslararası sistemin yapısal özellikleriyle açıklar. Waltz'a göre, anarşi, devletleri kendi güvenliklerini sağlamaya yöneltir ve bu da güç dengesi politikalarının kaçınılmazlığına yol açar. Bu bağlamda etik ilkeler, ancak devletin hayatta kalma mücadelesiyle çelişmediği ölçüde dikkate alınır.

Realizm, etik kaygıların devletlerin karar alma süreçlerinde ikincil konumda olduğunu savunur (Donnelly, 2013). Örneğin, Soğuk Savaş dönemi boyunca ABD ve Sovyetler Birliği'nin dış politikaları, ideolojik söylemlerden bağımsız olarak güç dengesi mantığına dayanmıştır. İnsan hakları, demokrasi veya barış söylemleri çoğu durumda, güç mücadelesini meşrulaştırıcı araçlar olarak kullanılmıştır (Mearsheimer, 2001).

Normatif ahlak ve uluslararası ilişkiler

Realizmin bu karamsar ve güç merkezli yaklaşımına karşılık, normatif ahlak temelli yaklaşımlar, uluslararası siyasetin yalnızca güç mücadelesiyle açıklanamayacağını savunur. Normatif yaklaşım, devletlerin uluslararası ilişkilerde evrensel ahlaki ilkelere uygun davranması gerektiğini ileri sürer. Bu görüşün önemli temsilcilerinden biri olan Immanuel Kant, *Zum Ewigen Frieden* (Sürekli Barış) adlı eserinde (1795), uluslararası düzenin etik temeller üzerine inşa edilmesi gerektiğini savunur. Kant'a göre, kalıcı barış ancak cumhuriyetçi devletlerin kurulması, devletler arasında hukuka dayalı bir federasyonun tesis edilmesi ve

evrensel misafirperverlik ilkesinin benimsenmesiyle mümkün olabilir.

Kantçı yaklaşım, uluslararası ilişkilerde ahlaki sorumlulukların önemini vurgular. Devletler yalnızca kendi çıkarlarını değil, aynı zamanda insanlığın ortak çıkarlarını gözetmelidir. Bu bağlamda, insan hakları, savaşın yasaklanması, sivillerin korunması ve uluslararası hukukun güçlendirilmesi, uluslararası siyasetin etik boyutunu oluşturur (Habermas, 1998).

Normatif yaklaşım, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Birleşmiş Milletler, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (1948) ve uluslararası ceza mahkemeleri gibi kurumlarla somutlaşmıştır. Bu kurumlar, devletlerin yalnızca güç dengesi mantığıyla değil, aynı zamanda etik ve hukuki sorumluluklarla hareket etmesi gerektiği düşüncesine dayanır.

Etik sorunların günümüzdeki uygulamaları

21. yüzyılda uluslararası ilişkiler, realizm ve normatif ahlak arasındaki tartışmayı daha da keskinleştiren yeni sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. İnsani müdahaleler, terörle mücadele, siber güvenlik, iklim değişikliği ve pandemiler gibi konular, uluslararası siyasetin etik boyutunu ön plana çıkarır.

Örneğin, 1999'da NATO'nun Kosova müdahalesi, insan hakları ihlallerini durdurmayı amaçladığını savunsa da birçok realist düşünür bunu NATO'nun genişleme stratejisi bağlamında değerlendirmiştir. Benzer şekilde, 2003 Irak

işgali, ABD tarafından demokrasi ve özgürlük adına meşrulaştırılmaya çalışılmış, fakat realist eleştirmenler bunu enerji kaynakları ve bölgesel güç dengesi üzerinden açıklamıştır (Donnelly, 2013).

Öte yandan, iklim değişikliği ve pandemiler gibi küresel sorunlar, realizmin sınırlarını gözler önüne sermektedir. Bu sorunlar, yalnızca tek tek devletlerin çıkarlarıyla açıklanamaz; ortak ahlaki sorumluluklar ve küresel işbirliği gerektirir (Held, 2010). COVID-19 pandemisi, devletlerin vatandaşlarının yaşamını koruma yükümlülüğü ile uluslararası dayanışma ihtiyacı arasındaki gerilimi gözler önüne sermiştir.

Etik ve güç ilişkisi

Uluslararası siyasette etik ve güç arasındaki ilişki, çoğu zaman çelişkili bir biçimde ortaya çıkar. Realistler, etik ilkelerin ancak güç dengesi izin verdiğinde hayata geçirilebileceğini savunurken, normatif yaklaşım, gücün etik ilkelerle sınırlandırılması gerektiğini ileri sürer. Bu gerilim, özellikle uluslararası müdahale ve savaş kararları gibi konularda belirgindir.

Örneğin, Birleşmiş Milletler'in 2005 Dünya Zirvesi'nde kabul ettiği "Responsibility to Protect" (R2P) ilkesi, devletlerin vatandaşlarını soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlardan koruma sorumluluğunu vurgular. Ancak bu ilkenin uygulanması çoğu zaman güç politikalarıyla şekillenir. Libya'ya 2011'de yapılan müdahale, başlangıçta insani gerekçelerle meşrulaştırılmış, fakat

sonrasında güç mücadelesi dinamikleri ön plana çıkmıştır (Bellamy, 2009).

Dolayısıyla, etik ve güç arasındaki ilişki, uluslararası siyasetin en temel paradokslarından birini oluşturur. Etik ilkeler, güç politikaları tarafından gölgelenebilir; ancak aynı zamanda güç, etik normların uygulanmasında da bir araç olabilir.

Geleceğe yönelik tartışmalar

Uluslararası ilişkilerde etik tartışması, gelecekte daha da önem kazanacaktır. Yapay zekâ ve otonom silah sistemleri, siber güvenlik, iklim adaleti ve küresel göç gibi yeni sorunlar, devletlerin yalnızca ulusal çıkarlarıyla açıklanamayacak etik sorumluluklar doğurmaktadır.

Örneğin, yapay zekâ destekli savaş teknolojilerinin kullanımı, etik sorumluluk tartışmalarını gündeme getirmektedir: Bir insansız hava aracının sivil kayıplara yol açması durumunda sorumluluk kime aittir? Devlet mi, teknoloji üreticisi mi, yoksa uluslararası toplum mu? (Crawford, 2021).

Buna ek olarak, küresel adalet tartışmaları, zengin ve fakir devletler arasındaki sorumluluk paylaşımını gündeme getirmektedir. İklim değişikliğinin sonuçlarından en fazla yoksul ülkeler etkilenirken, karbon salınımının en büyük sorumlusu gelişmiş ülkelerdir. Bu durum, uluslararası ilişkilerde ahlaki sorumlulukların nasıl paylaştırılacağına ilişkin yeni tartışmalar doğurmaktadır (Pogge, 2002).

Realizm ve normatif ahlak arasındaki tartışma, uluslararası ilişkilerin doğasına ilişkin temel bir ikilemi yansıtır. Realizm, devletlerin hayatta kalma ve çıkarlarını koruma zorunluluğunu merkeze alırken, normatif yaklaşım uluslararası siyasetin ahlaki ilkelere dayanması gerektiğini savunur. Günümüzde ise bu iki yaklaşımın karşıtlığı yerine, birbirini tamamlayan boyutları giderek daha çok tartışılmaktadır. Devletlerin çıkarları ile evrensel ahlaki ilkeler arasındaki denge, uluslararası düzenin geleceğini şekillendirecek en önemli unsurlardan biri olarak öne çıkmaktadır.

Etik ilkeler olmadan uluslararası ilişkiler çıplak bir güç mücadelesine indirgenir; fakat güç olmadan da etik ilkeler uygulanamaz. Bu nedenle, uluslararası siyasette etik ve güç arasında kurulan hassas denge, daha adil, barışçıl ve sürdürülebilir bir dünya düzeni inşa etmenin temel koşulu olmaya devam edecektir.

Küresel kimlik ve aidiyet: Ulus mu, insanlık mı?

Küreselleşmenin derinleşmesiyle birlikte kimlik ve aidiyet meseleleri hem siyasal kuramda hem de günlük yaşamda giderek daha fazla tartışılan konular hâline gelmiştir. Ulus-devlet, modern dönemin en baskın siyasi örgütlenme biçimi olarak bireylerin kimliklerini ve aidiyetlerini tanımlamada merkezi bir rol oynamış olsa da günümüzde bu model ciddi bir sorgulama altındadır (Habermas, 1998). Küresel göç hareketleri, iletişim teknolojilerinin sınırları aşan doğası ve çok kültürlülük olgusu, ulusal kimlikleri hem içeriden hem de dışarıdan zorlamaktadır (Sassen, 2007). Bu durum, bireylerin kendilerini "ulusun bir

üyesi" mi yoksa "insanlığın bir parçası" mı olarak tanımlaması gerektiğine ilişkin tartışmaları yoğunlaştırmıştır. Kozmopolitlik ve toplulukçuluk, insan bağlantısını anlamak için iki zıt çerçeve sunar (Appiah, 2006; Young, 1990).

Bu bölümde ulus-devletin krizi, göç ve kültürel çeşitlilik, kozmopolitlik ile toplulukçuluğun teorik çerçeveleri ve çok kültürlülüğün pratik zorlukları ele alınacak; nihayetinde küresel kimlik ile yerel aidiyet arasında bir denge kurma imkânı tartışılacaktır.

Ulus-devlet ve kimlik

Ulus-devlet, modern çağın en güçlü siyasal örgütlenme biçimi olarak 19. ve 20. yüzyılda kimliğin temel referans noktası olmuştur. Benedict Anderson'un ifadesiyle ulus, "hayali bir cemaat"tir; bireyler, hiç tanımadıkları milyonlarca insanla aynı topluluğun parçası olduklarına inanarak ulusal kimliği içselleştirirler (Anderson, 1983). Bu aidiyet biçimi, eğitim sistemleri, resmi dil, tarih anlatıları ve ulusal semboller aracılığıyla güçlendirilmiştir.

Ancak 21. yüzyılda ulus-devletin mutlak hâkimiyeti sorgulanmaktadır. Küresel ekonomik sistem, ulus-devlet sınırlarını aşan şirketler ve kurumlar üretmiş; Avrupa Birliği gibi üst devlet yapıları ulusal egemenlik kavramını yeniden tanımlamıştır (Held, 1995). Aynı zamanda kimliğin yalnızca ulusal düzeyde tanımlanamayacağı, bireylerin etnik, dini, kültürel ve cinsiyet temelli çoklu kimliklere sahip olduğu vurgulanmaktadır (Hall, 1996).

Bu bağlamda şu soru kritik hâle gelmektedir: Ulusal kimlik ile evrensel insanlık arasındaki denge nasıl sağlanabilir? Bu soruya yanıt aramak, sadece teorik değil, günümüzde çok somut toplumsal ve siyasal krizleri anlamak için de elzemdir.

Göç ve kültürel çeşitlilik

Göç, günümüzde birçok insanın hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Bireyler, daha iyi yaşam koşulları ve fırsatlar peşinde farklı ülkelere göç etmektedir (Castles, 2000). Bu durum, göçü, modern dünyada ulusal kimlikleri dönüştüren en güçlü olgulardan birisi haline getirmektedir. Castles ve Miller (2009), göçü "çağdaş dünyanın belirleyici özelliği" olarak tanımlar. İnsanlar savaş, ekonomik eşitsizlik, çevresel felaketler veya daha iyi yaşam arayışıyla kitlesel biçimde hareket etmektedir. Bu hareketlilik, sadece göçmenlerin değil, göç alan toplumların da kimliklerini dönüştürmektedir.

Göçmen toplulukların varlığı, kültürel çeşitliliği zenginleştirdiği kadar, ulusal kimliğin homojenlik iddiasını da zora sokmaktadır. Vertovec (2007) bu durumu "süper-çeşitlilik" kavramıyla açıklamaktadır: yalnızca farklı etnik grupların değil, aynı grubun içindeki farklı sınıfsal, dilsel ve dini çeşitliliklerin bir arada bulunması.

Bununla birlikte, göç aynı zamanda gerilim ve çatışma potansiyeli taşır. Avrupa'da yükselen aşırı sağ hareketler, göçmenlerin "ulusal kimliği tehdit ettiği" söylemiyle toplumsal kutuplaşmayı artırmaktadır (Mudde, 2019).

Dolayısıyla göç hem kültürel çoğulluğun kaynağı hem de kimlik krizinin tetikleyicisi olarak görülmektedir.

Kozmopolitlik ve toplulukçuluk

Kozmopolitlik, evrensel insanlık ve dünya vatandaşlığını ön plana çıkarırken, toplulukçuluk yerel kimlik ve aidiyet duygusuna vurgu yapar. Bu iki yaklaşım arasında bir denge kurmak, bireylerin hem evrensel hem de yerel bağlamda kimlik geliştirmesine olanak tanır (Appiah, 2006; Young, 1990; Beck, 2006). Kozmopolitlik bireylere evrensel bir kimlik sağlarken, toplulukçuluk yerel değerlerin korunmasını ve güçlendirilmesini teşvik eder. Kimlik ve aidiyet tartışmalarında en belirgin teorik ayrışma, kozmopolitlik ile toplulukçuluk arasındadır.

Kozmopolitlik, bireylerin yalnızca belirli bir ulusun değil, tüm insanlığın üyesi olarak kendilerini tanımlamalarını savunur. Kökeni Stoacılara kadar giden bu anlayış, modern dönemde özellikle Kant'ın "kozmopolit hukuk" kavramıyla güçlenmiştir (Kant, 1795). Appiah (2006), kozmopolitliği "her insanın değerinin evrensel olarak tanınması" şeklinde yorumlar. Bu yaklaşım, insan hakları normlarının evrenselleşmesine ve "dünya vatandaşlığı" idealine teorik temel sağlamaktadır.

Buna karşılık toplulukçuluk, bireyin kimliğinin topluluk bağlamında şekillendiğini, dolayısıyla aidiyetin soyut evrensellikten çok somut kültürel bağlarla anlam kazandığını savunur (Taylor, 1992; Walzer, 1983). Iris Marion Young (1990) da evrenselci yaklaşımların farklılıkları

görünmez kıldığını ve adaletin ancak farklı kimliklerin tanınmasıyla sağlanabileceğini belirtir.

Bu iki yaklaşım arasındaki gerilim, günümüzde uluslararası göç, insan hakları müdahaleleri ve çok kültürlülük politikalarında somut biçimde gözlemlenmektedir.

Küresel kimlik ve aidiyetin günümüzdeki yansımaları

Küreselleşme çağında kimlik artık tek katmanlı değil, çok katmanlıdır. Ulusal kimlik, yerel ve evrensel aidiyetlerle iç içe geçmektedir. Ulrich Beck (2006), bu durumu "kozmopolit perspektif" olarak tanımlar: bireyler aynı anda hem ulusal vatandaş hem yerel topluluk üyesi hem de küresel aktör olabilir.

Küresel aidiyetin en güçlü tezahürlerinden biri, iklim krizi karşısında ortaya çıkmıştır. Çevresel sorunların ulusal sınır tanımaması, insanlığı ortak bir kimlik altında düşünmeye zorlamaktadır (Dryzek, 2013). Benzer biçimde pandemi, insanların küresel ölçekte ortak kırılganlıklar paylaştığını göstermiştir.

Bununla birlikte, küresel kimlik algısı her zaman kapsayıcı değildir. Ekonomik eşitsizlikler, küresel kimlik söyleminin genellikle Batı merkezli olduğunu düşündürmektedir (Chakrabarty, 2000). Bu nedenle küresel aidiyet, yerel bağları ve farklılıkları yok saymadan inşa edilmelidir.

Çok kültürlülüğün zorlukları

Çok kültürlülük, farklı etnik ve kültürel grupların bir arada yaşamasını sağlarken, toplumsal uyumsuzluk ve çatışma

risklerini de artırabilir. Farklı geçmişlere sahip bireylerin bir arada yaşaması, toplumsal uzlaşı ve dayanışmayı güçlendirmek için dikkatli politikalar ve sosyal düzenlemeler gerektirir. Bu bağlamda, küresel kimlik ve yerel aidiyet arasındaki denge, sürdürülebilir sosyal uyum için kritik öneme sahiptir. Çok kültürlülük, farklı etnik ve kültürel grupların bir arada yaşamasını öngören bir siyasal modeldir. Will Kymlicka (2001), liberal demokrasilerin farklı grupların kültürel haklarını tanıması gerektiğini savunur. Bu yaklaşım, göçmen toplulukların dil, eğitim ve dini pratikler gibi alanlarda haklarını güvence altına almayı hedefler.

Ancak çok kültürlülük, pratikte çeşitli zorluklar doğurmuştur. Bir yandan farklılıkların tanınması toplumsal barışı güçlendirebilirken, öte yandan topluluklar arasında ayrışmayı da derinleştirebilir (Barry, 2001). Örneğin Fransa'daki laiklik tartışmaları, kültürel farklılıkların ulusal değerlerle nasıl bağdaştırılacağı sorununu gözler önüne sermektedir.

Dolayısıyla çok kültürlülük, tek başına küresel kimlik krizini çözemez. Daha kapsayıcı bir model hem kozmopolit değerleri hem de toplulukçu aidiyetleri dengeleyen bir yaklaşımla geliştirilebilir.

Ulus mu, insanlık mı?

Son tahlilde, küresel kimlik tartışması şu soruda odaklanır: Bireylerin nihai aidiyeti ulusa mı, yoksa insanlığa mı aittir?

Realistler, ulusun hâlen en güçlü siyasal örgütlenme olduğunu, güvenlik ve refahın ulus-devlet aracılığıyla sağlandığını savunur. Kozmopolitler ise, insan hakları, iklim değişikliği ve küresel adalet gibi sorunların yalnızca evrensel bir aidiyet duygusuyla çözülebileceğini öne sürer.

Muhtemelen en gerçekçi yanıt, ikili bir aidiyet modelidir: bireyler hem ulusal topluluklarına hem de insanlığa bağlıdır. Bu yaklaşım, Habermas'ın (2001) "anayasal vatanseverlik" kavramında somutlaşır: bireyler ulusal çerçevede demokratik değerlere bağlılık gösterirken, aynı zamanda evrensel insan haklarını da içselleştirebilir.

Ulus-devletin krizi, göç, çok kültürlülük, kozmopolitlik ve toplulukçuluk arasındaki tartışmalar, kimlik ve aidiyetin artık tek boyutlu olmadığını göstermektedir. Bireylerin yalnızca ulusal sınırlar içinde değil, küresel bağlamda da kendilerini tanımladığı bir çağdayız. Ancak küresel kimlik, yerel aidiyetleri göz ardı etmeden inşa edilmelidir. Kozmopolit değerlerle toplulukçu bağları dengeleyen bir yaklaşım hem demokratik toplumların sürdürülebilirliği hem de küresel sorunların çözümü için en umut verici yoldur.

Sonuç

Bu çalışmada, modern toplumların karşı karşıya bulunduğu kimlik ve aidiyet sorunları, ulus-devletin krizinden göç hareketlerine, çok kültürlülüğün doğurduğu imkân ve zorluklardan kozmopolitlik- toplulukçuluk tartışmasına kadar geniş bir çerçevede ele alınmıştır. Ortaya çıkan tablo, kimlik meselesinin artık tek katmanlı ve sabit bir

olgu olmaktan çok, küresel süreçler ve yerel bağlamlar arasında şekillenen dinamik bir yapı kazandığını göstermektedir.

Öncelikle, ulus-devlet modern çağda kimlik ve aidiyetin en temel referans noktası olmuştur. Eğitim, dil, hukuk ve ulusal semboller aracılığıyla bireylere güçlü bir topluluk bilinci kazandırılmış; yurttaşlık hem hakların hem de sorumlulukların düzenleyicisi olarak işlev görmüştür. Ancak günümüzde küreselleşmenin hızlanması, ulus-devletin mutlak otoritesini sorgulatmaktadır. Uluslararası örgütler, çok uluslu şirketler, göç hareketleri ve dijital ağlar, kimliğin artık yalnızca ulusal sınırlar içinde tanımlanamayacağını ortaya koymaktadır.

İkinci olarak, göç ve kültürel çeşitlilik, kimliğin dönüşümünü en somut biçimde gözler önüne sermektedir. Milyonlarca insan, ekonomik, politik ve ekolojik nedenlerle yer değiştirmekte; bu süreç hem göçmenler hem de göç alan toplumlar açısından derin bir kimlik müzakeresini beraberinde getirmektedir. Göç, kültürel zenginliği ve farklı bakış açılarını artırsa da aynı zamanda toplumsal uyum sorunları, yabancı düşmanlığı ve ayrımcılık risklerini de barındırmaktadır. Bu noktada, kültürel çoğulluk ile toplumsal bütünlük arasında yeni denge arayışları öne çıkmaktadır.

Üçüncü olarak, kozmopolitlik ve toplulukçuluk arasındaki tartışma, günümüzün en temel kuramsal gerilimini temsil etmektedir. Kozmopolitlik, insanlığın evrensel bir kimlik altında birleşmesini ve ortak değerler etrafında

bütünleşmesini savunurken; toplulukçuluk, bireyin kimliğinin yalnızca somut topluluk bağları içinde anlam kazandığını vurgular. Bu iki yaklaşım, günümüz siyasal ve toplumsal gerçekliklerinde birbirini dışlayan değil, tamamlayıcı boyutlar olarak görülmelidir. Zira bireyler aynı anda hem evrensel insan haklarını içselleştirebilir hem de yerel aidiyetlerini koruyabilir.

Dördüncü olarak, çok kültürlülük, farklı toplulukların bir arada yaşamasına dair umut verici bir model sunmakla birlikte, pratikte ciddi zorluklarla karşı karşıyadır. Kültürel hakların tanınması, dışlanmayı önleyebilir ve toplumsal barışı güçlendirebilir; fakat aynı zamanda ayrışmayı, paralel toplumların oluşumunu ve çatışmaları da tetikleyebilir. Bu nedenle çok kültürlülük, tek başına yeterli değildir; kapsayıcı bir demokrasi, farklı kimliklerin tanınmasını evrensel değerlerle dengelemelidir.

Son olarak, küresel kimlik ve aidiyet, 21. yüzyılın en önemli meydan okumalarından biridir. İklim krizi, pandemi, küresel eşitsizlikler ve insan hakları ihlalleri, ulusal sınırların ötesinde ortak çözümler gerektirmektedir. Bu da insanları, kendilerini yalnızca belirli bir ulusun değil, insanlığın bir parçası olarak görmeye yöneltmektedir. Ancak bu küresel aidiyet, homojenleştirici ya da Batı merkezli bir evrenselcilikten ziyade, farklılıkları tanıyan, yerel bağları göz ardı etmeyen bir anlayışla inşa edilmelidir.

Tüm bu değerlendirmeler ışığında şu sonuca varmak mümkündür: Kimlik ve aidiyet, günümüzde çok katmanlı, çoğul ve müzakere edilen bir olgu hâline gelmiştir. Ulus-

devlet hâlâ siyasal örgütlenmenin temel çerçevesini oluştursa da küresel süreçler bu yapıyı dönüştürmekte ve bireyleri yeni aidiyet biçimleri arayışına yöneltmektedir. Gelecekte kimliğin daha sağlıklı bir biçimde inşa edilebilmesi için, kozmopolit değerler ile toplulukçu aidiyetlerin dengelendiği, kültürel çoğulluğu tanıyan ve demokratik katılımı güçlendiren bir yaklaşım gereklidir.

Bu çerçevede, bireylerin yalnızca "ulusun üyesi" değil, aynı zamanda "insanlığın parçası" oldukları bilinciyle hareket etmeleri, 21. yüzyılın en kritik etik ve politik sorumluluğu olarak karşımızda durmaktadır.

Kaynakça

Agamben, G. (2020). "The Invention of an Epidemic" (Published in Italian on Quodlibet, https://www.quodlibet.it/giorgio-agamben-l-invenzione-diun-epidemia)

Anderson, B. (1983). Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism. Verso.

Appiah, K. A. (2006). Cosmopolitanism: Ethics in a world of strangers. W. W. Norton & Company.

Barry, B. (2001). Culture and equality: An egalitarian critique of multiculturalism. Polity Press.

Beck, U. (2006). The cosmopolitan vision. Polity Press.

Beetham, D. (1991). The Legitimation of Power. Macmillan Press.

Berlin I. (1969). Four Essays on Liberty. Oxford University Press.

Bellamy, A.J. (2009). Responsibility to Protect. Polity Press.

Biermann, F. (2007). Earth system governance: World politics in the Anthropocene. MIT Press.

Castles, S., & Miller, M. J. (2009). The age of migration: International population movements in the modern world (4th ed.). Palgrave Macmillan.

Chakrabarty, D. (2000). Provincializing Europe: Postcolonial thought and historical difference. Princeton University Press.

Cavanagh, C. (2006). Global poverty and international aid: Concepts and controversies. Routledge.

Crawford, K. (2021). Atlas of AI: Power, Politics, and the Planetary Costs of Artificial Intelligence. Yale University Press.

Dahl, R. A. (1989). Democracy and its critics. Yale University Press.

Donnelly, J. (2013). Universal human rights in theory and practice (3rd ed.). Cornell University Press.

Dryzek, J. S. (2013). The politics of the earth: Environmental discourses (3rd ed.). Oxford University Press.

Foucault, M. (1976). The history of sexuality, Vol. 1: An introduction. Pantheon Books.

Habermas, J. (1998). The post national constellation: Political essays. MIT Press.

Habermas, J. (2001). The post national constellation: Political essays. MIT Press.

Hall, S. (1996). Questions of cultural identity. SAGE Publications.

Held, D. (1995). Democracy and the global order: From the modern state to cosmopolitan governance. Stanford University Press.

Held, D. (2010). Cosmopolitanism: Ideals and realities. Polity Press.

Hobbes, T. (1651). Leviathan. Oxford University Press (2008 edition).

Kant, I. (1795). Perpetual peace: A philosophical sketch. Hackett Publishing Company (2003 edition).

Keohane, R. O. (2005). After hegemony: Cooperation and discord in the world political economy (2nd ed.). Princeton University Press.

Kymlicka, W. (2001). Politics in the vernacular: Nationalism, multiculturalism, and citizenship. Oxford University Press.

Locke, J. (1689). Two treatises of government. Cambridge University Press (1988 edition).

Mair, P. (2008). "Representative versus responsible government". Journal of Democracy, 19(1), 49–63.

Macpherson, C.B. (1962). The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke. Oxford University Press.

Mearsheimer, J.J. (2001). The Tragedy of Great Powers Politics. Norton Press.

Miller, D. (1999). Principles of social justice. Harvard University Press.

Morgenthau, H. J. (1948). Politics among nations: The struggle for power and peace (7th ed.). McGraw-Hill.

Mudde, C. (2019). The far right today. Polity Press.

Nussbaum, M. (2011). Creating capabilities: The human development approach. Belknap Press.

Nye, J.S. ve Keohane, R.Y. (2004). “Trans-Governmental Relations International Organizations”. 27, World Politics 39.

Pogge, T. (2002). World poverty and human rights. Polity Press.

Rawls, J. (1971). A Theory of Justice. Harvard University Press.

Rawls, J. (1999). The law of peoples: With "The idea of public reason revisited". Harvard University Press.

Rousseau, J.-J. (1762). The social contract. Penguin Classics (1968 edition).

Sassen, S. (2007). A sociology of globalization. W. W. Norton & Company.

Sen, A. (1999). Development as freedom. Oxford University Press.

Sen, A. (2009). The Idea of Justice. Harvard University Press.

Skinner, Q. (2005). "Hobbes on Representation". European Journal of Philosophy, 13 (2005): 155-184.

Taylor, C. (1992). Multiculturalism and the politics of recognition. Princeton University Press.

Tilly, C. (2004). Social Movements, 1768-2004. Paradigm Publishers.

Vertovec, S. (2007). "Super-diversity and its implications". Ethnic and Racial Studies, 30(6), 1024–1054.

Waltz, K.N. (1979). Theory of International Politics. Addison-Wesley Publishing Company.

Walzer, M. (1983). Spheres of justice: A defense of pluralism and equality. Basic Books.

Yıldırımer, A. (2022). “Enformasyon Çağında Gözetim Toplumu: Facebook Cambridge Analytica Skandalı”. Yeni Medya Elektronik Dergisi, 6 (2), 104-112

Young, I. M. (1990). Justice and the politics of difference. Princeton University Press.

Zuboff, S. (2019). "The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power". PublicAffairs.

Pazarlama Faaliyetlerinin Önemi ve Pazarlama Bilim Dalında Son Gelişmeler ve Örnek Uygulamalar

Halil NADİRİ, *Prof. Dr.*
hnadiri@ciu.edu.tr

Öz

Bu çalışma, pazarlama disiplininin çağdaş işletme yönetimindeki stratejik konumunu bütüncül bir bakış açısıyla ele almayı amaçlamaktadır. Günümüzde pazarlama, yalnızca ürün tanıtımı veya satış faaliyetlerinden ibaret olmayan; işletmenin sürdürülebilir rekabet gücünü, marka değerini ve müşteri ilişkilerini yönlendiren bir stratejik yönetim alanı haline gelmiştir. Çalışma, pazarlama faaliyetlerinin işletme performansına katkısı, müşteri memnuniyetinin stratejik rolü, deneyimsel pazarlama anlayışının tüketici davranışları üzerindeki etkisi, yapay zekânın pazarlama süreçlerindeki dönüştürücü gücü ve influencer pazarlamasının dijital çağdaki yükselişi olmak üzere beş ana boyutta incelenmiştir.

İlk bölümde pazarlama faaliyetlerinin işletme başarısına etkisi analiz edilmiştir. Pazarlamanın müşteri odaklılık, inovasyon, marka yönetimi ve stratejik planlama yoluyla

işletmelere rekabet üstünlüğü kazandırdığı vurgulanmaktadır. Literatür, pazarlamanın yalnızca operasyonel değil, aynı zamanda bütünleşik bir yönetim fonksiyonu olduğunu ortaya koymaktadır.

İkinci bölümde müşteri memnuniyetinin pazarlama stratejilerindeki belirleyici önemi ele alınmıştır. Müşteri memnuniyetinin sadakat, marka itibarı ve uzun vadeli kârlılık üzerinde doğrudan etkili olduğu; dijital dönüşüm, veri analitiği, omni-channel deneyimler ve yapay zekâ destekli kişiselleştirme uygulamalarının bu memnuniyeti artırdığı belirtilmiştir.

Üçüncü bölümde deneyimsel pazarlama kavramı, Schmitt'in beş boyutlu modeli (duyusal, duygusal, düşünsel, davranışsal ve ilişkisel deneyimler) çerçevesinde incelenmiştir. Bu yaklaşımın, tüketicilerle duygusal ve sosyal bağlar kurarak marka sadakati ve tercih sürekliliği sağladığı ortaya konulmuştur. Deneyimsel pazarlamanın, özellikle hizmet sektöründe farklılaşmanın en etkili araçlarından biri olduğu yapılan çalışmalarda belirtilmiştir.

Dördüncü bölümde yapay zekânın pazarlama faaliyetlerindeki rolü değerlendirilmiş; veri analitiği, otomasyon, kişiselleştirilmiş içerik üretimi ve tahmine dayalı segmentasyon gibi uygulamaların müşteri deneyimini iyileştirdiği açıklanmıştır. Bununla birlikte veri gizliliği, etik yönetişim ve algoritmik şeffaflık konularının yapay zekâ destekli pazarlamada yeni risk alanları yarattığı da vurgulanmıştır.

Beşinci bölümde influencer pazarlaması, dijitalleşen pazarlama ortamında güven, etkileşim ve otantiklik temelinde yükselen bir iletişim biçimi olarak ele alınmıştır. Sosyal medya platformlarında mikro ve makro influencer'ların tüketici davranışları üzerindeki etkileri tartışılmış; güvenilir, kültürel olarak uyumlu ve etik temelli iş birliklerinin marka imajını güçlendirdiği belirlenmiştir.

Sonuç olarak, pazarlama artık yalnızca bir tanıtım aracı değil, veri temelli karar alma, müşteri deneyimi yönetimi ve stratejik inovasyonun merkezinde yer alan bütünleşik bir sistemdir. Çalışmada ortya konulan değerlendirmeler, pazarlamayı analitik, müşteri odaklı ve etik değerlere dayalı şekilde yöneten işletmelerin uzun vadeli başarı ve sürdürülebilirlik açısından üstün performans sergileyebileceklerini göstermektedir.

Giriş

Günümüz küresel rekabet ortamında pazarlama, işletmelerin sadece ürün satma aracı değil, aynı zamanda değer yaratma, müşteriyle sürdürülebilir ilişkiler kurma ve stratejik farklılaşma elde etme mekanizması haline gelmiştir. Dijitalleşme, yapay zekâ, sosyal medya ve deneyim ekonomisinin etkisiyle pazarlamanın kapsamı genişlemiş, işletmelerin başarısında belirleyici bir faktör konumuna yükselmiştir.

Bu çalışmada pazarlama faaliyetlerinin işletme başarısına etkisi, müşteri memnuniyetinin stratejik önemi, deneyimsel pazarlama anlayışı, yapay zekânın pazarlamadaki rolü

ve influencer pazarlamasının yükselen etkisi akademik bir çerçevede ele alınmıştır. Her bölüm, literatürdeki güncel yaklaşımlar ve uygulama örnekleriyle desteklenmiş olup pazarlamanın çağdaş işletme yönetimindeki konumunu bütünsel bir bakış açısıyla ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Pazarlama faliyetlerinin işletmeler için önemi ve rolü

Giriş

Pazarlama, işletmelerin sürdürülebilir başarısı için stratejik bir araç olarak değerlendirilmektedir. Geleneksel ürün tanıtımının ötesine geçen pazarlama, müşteri ihtiyaçlarını anlamak, değer yaratmak, rekabet avantajı sağlamak ve marka sadakati oluşturmak gibi çok yönlü katkılar sunar. Bu bölümde, pazarlama faaliyetlerinin işletme performansı üzerindeki etkileri akademik literatür ve güncel uygulamalar ışığında ele alınacaktır.

Pazarlama faaliyetlerinin önemi

Pazarlama, sadece ürün tanıtımı değil; müşteri ihtiyaçlarını anlama, değer yaratma, rekabet üstünlüğü sağlama ve sürdürülebilir büyüme gibi çok yönlü katkılar sunar.

Günümüz rekabetçi iş dünyasında işletmelerin başarılı olabilmesi için yalnızca kaliteli ürün veya hizmet sunmaları yeterli değildir. Bu ürünlerin doğru hedef kitleye ulaştırılması, marka bilinirliğinin artırılması ve müşteri sadakatinin sağlanması pazarlama faaliyetleriyle mümkündür.

Pazarlama, işletmenin dış çevresiyle kurduğu stratejik iletişim köprüsüdür.

Pazarlama, işletmenin hedef kitlesiyle iletişim kurmasını sağlayan stratejik bir fonksiyondur. Etkin pazarlama uygulamaları, marka bilinirliğini artırarak satış gelirlerini, müşteri sadakatini ve pazar payını yükseltir (Armstrong vd., 2022). Ayrıca işletme performans göstergeleri arasında doğrudan ilişki bulunmaktadır (Day, 1999).

Kotler ve Keller (2016), pazarlamayı "müşteri ihtiyaçlarını kârlı bir şekilde karşılamak için değer yaratma süreci" olarak tanımlar. Pazarlama, ürün geliştirme, fiyatlandırma, dağıtım ve tutundurma gibi temel unsurları kapsayan bir yönetim fonksiyonudur.

Pazarlama faaliyetlerinin işletme başarısındaki etkilerini alttaki alt başlıklar olarak özetleyebiliriz.

- Müşteri odaklılık ve değer yaratma:

Pazarlama, müşteri ihtiyaçlarını analiz ederek işletmenin sunduğu ürün ve hizmetleri bu ihtiyaçlara göre şekillendirir. Bu süreç işletmenin müşteri odaklı yaklaşımları, müşteri ihtiyaçlarını anlamaya ve bu ihtiyaçlara uygun çözümler sunmaya yardımcı olur (Ege & Kayabaşı, 2025). Örneğin, IKEA müşterilerinin yaşam tarzına uygun ürünler geliştirerek müşteri odaklılığı stratejik bir avantaja dönüştürmüştür. Müşteri odaklılık ve değer yaratma faaliyetleri, müşteri yaşam boyu değerini artırır ve işletmenin uzun vadeli başarısını destekler (Kotler & Keller, 2016).

- Marka bilinirliği ve imaj yönetimi:

Tutundurma faaliyetleri sayesinde işletmeler marka bilinirliğini artırır. Marka bilinirliği, tüketicilerin zihninde yer edinmek ve tercih edilme olasılığını artırmak açısından kritiktir. Güçlü marka imajı, tüketici tercihlerinde belirleyici rol oynar (Büyükdağ, 2021). Coca-Cola'nın küresel reklam kampanyaları, marka imajını güçlendirerek pazarlama faaliyetlerinin işletme başarısına olan etkisini somutlaştırmaktadır. İyi yönetilen marka imajının, kriz dönemlerinde bile müşteri güveni üzerinde olumlu etkisi olacağı düşünülmektedir (Claeys vd., 2010).

- Satış performansının artırılması:

Pazarlama faaliyetleri, doğrudan satışları etkileyen kampanyalar, promosyonlar ve dijital reklamlarla satış hacmini artırır. Örneğin, Trendyol'un özel günlerde yaptığı dijital kampanyalar, satışları artırarak pazarlama yatırımlarının geri dönüşünü göstermektedir. Ayrıca CRM (Customer Relationship Management) sistemleriyle müşteri davranışları analiz edilerek çapraz satış ve yukarı satış stratejileri uygulanabilir (Kingsnorth, 2025).

- Rekabet üstünlüğü sağlama:

Yaratıcı pazarlama stratejileri, işletmelere rakiplerinden farklılaşma imkânı sunar. Bu farklılaşma, pazarda güçlü bir konum elde etmeyi sağlar (Porter, 1985). Starbucks, sadece kahve satmakla kalmayıp "deneyim pazarlaması" ile rakiplerinden ayrışmıştır. Bu farklılaşma, pazarda güçlü

bir konum elde etmeyi sağlar ve fiyat rekabetinden uzaklaşarak değer odaklı rekabeti mümkün kılar.

- İnovasyon ve ürün geliştirme:

Pazarlama, tüketici geri bildirimlerini analiz ederek yeni ürün geliştirme süreçlerine yön verir. Bu da işletmenin yenilikçi yapısını güçlendirir (Balıkçıoğlu & Ural, 2017). Örneğin, Samsung'un pazarlama araştırmaları sonucunda katlanabilir telefon segmentine yatırım yapması, yenilikçi ürünlerin pazara sunulmasında pazarlamanın rolünü göstermektedir. Bu süreç, Ar-Ge ile pazarlama arasındaki sinerjiyi ortaya koyar (Balıkçıoğlu & Ural, 2017).

- Stratejik planlama ve pazar analizi:

Pazarlama yönetimi, işletmenin stratejik yönünü belirler. Hedef pazar seçimi, segmentasyon, konumlandırma gibi süreçler, işletmenin kaynaklarını verimli kullanmasını sağlar. Örneğin, Netflix'in veri analitiği ile içerik üretimini yönlendirmesi, pazarlama stratejilerinin stratejik planlamaya nasıl entegre edildiğini gösterir (Kotler & Keller, 2016).

- İçsel koordinasyon ve fonksiyonlar arası eşgüdüm:

Pazarlama, işletme içindeki diğer fonksiyonlarla (üretim, finans, insan kaynakları) uyum içinde çalışarak bütünsel başarıyı destekler. Örneğin, bir ürünün pazarlanabilirliği üretimle, fiyatlandırması finansla, müşteri hizmetleri ise insan kaynaklarıyla doğrudan ilişkilidir. Fonksiyonlar

arasındaki koordinasyon, işletmenin genel verimliliğini artırır (Harrington & Voehl, 2012).

Pazarlama faaliyetleri, işletme başarısının vazgeçilmez bir bileşenidir. Müşteri odaklılık, marka yönetimi, satış artışı, inovasyon ve stratejik planlama gibi birçok alanda pazarlamanın etkisi gözlemlenmektedir. İşletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajı elde edebilmesi için pazarlamayı sadece bir tanıtım aracı değil, stratejik bir yönetim fonksiyonu olarak görmeleri gerekmektedir.

Sonuç

Pazarlama faaliyetleri, işletmelerin rekabetçi pazarlarda varlıklarını sürdürebilmeleri için kritik bir rol oynamaktadır. Müşteri odaklılık, marka bilinirliği, satış performansı, inovasyon ve stratejik planlama gibi unsurlar pazarlamanın kapsamı içinde değerlendirilmekte ve işletme başarısına doğrudan katkı sağlamaktadır. Akademik çalışmalar ve örnek uygulamalar, pazarlamanın sadece operasyonel değil, aynı zamanda stratejik bir yönetim fonksiyonu olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle işletmelerin pazarlamayı bütünsel bir yaklaşımla ele alarak uzun vadeli başarılarını güvence altına almaları gerekmektedir.

Pazarlama faaliyetlerinde müşteri memnuniyetinin stratejik önemi

Giriş

Günümüzde pazarlama stratejileri, müşteri memnuniyetini merkeze alan yaklaşımlarla şekillenmektedir.

Dijitalleşme, artan rekabet ve değişen tüketici beklentileri, işletmeleri müşteri odaklı stratejiler geliştirmeye zorlamaktadır. Bu bağlamda müşteri memnuniyeti, sadece operasyonel bir hedef değil, aynı zamanda stratejik bir öncelik haline gelmiştir (PwC, 2025). Günümüzün küresel ve yoğun rekabet koşullarında müşteri memnuniyetinin pazarlama faaliyetlerindeki stratejik rolü işletmeler tarafından ele alınmalı ve dijital dönüşümle birlikte ortaya çıkan yeni fırsatlar değerlendirilmelidir.

Müşteri memnuniyeti-Pazarlamanın odak noktası

Müşteri memnuniyeti, pazarlama faaliyetlerinin başarısını doğrudan etkileyen ve işletmelerin uzun vadeli sürdürülebilirliğini sağlayan stratejik bir unsurdur. Rekabetin yoğun olduğu günümüzde, müşteri odaklı yaklaşımlar işletmelerin farklılaşmasını ve pazarda güçlü bir konum elde etmesini sağlar.

Müşteri memnuniyeti, müşterinin bir ürün veya hizmetten beklentilerini karşılaması ya da aşması durumunda ortaya çıkan olumlu değerlendirmedir. Bu kavram; algılanan kalite, değer, hizmet deneyimi, marka itibarı ve müşteri beklentileri gibi çok boyutlu unsurları içerir (Karakahraman & Bilginer ÖzSaatcı, 2021).

Müşteri memnuniyetinin pazarlama stratejilerine entegrasyonu, aşağıdaki yollarla sağlanabilir:

- **Pazar araştırmaları:** Müşteri ihtiyaç ve beklentilerinin doğru analiz edilmesi.

- Segmentasyon ve hedefleme: Memnuniyet düzeyine göre müşteri gruplarının belirlenmesi.

- Kişiselleştirilmiş iletişim: Müşteriyle doğrudan ve anlamlı etkileşim kurulması.

- Değer önerisi geliştirme: Ürün/hizmetin müşteri için sağladığı faydanın netleştirilmesi.

- Geri bildirim sistemleri: Müşteri görüşlerinin toplanması ve stratejik karar alma süreçlerine entegre edilmesi.

Örnek olarak Bikobi CRM müşteri verilerini analiz ederek kişiselleştirilmiş hizmet sunumu sağlar (Bikobi, 2024).

Müşteri memnuniyetinin pazarlama faaliyetlerine sağladığı stratejik katkılar şunlardır:

- Müşteri sadakati: Memnun müşteriler tekrar satın alma davranışı gösterir ve marka bağlılığını olumlu yönde geliştirir (Gümüş, 2014, Kotler vd., 2024).

- Ağızdan ağıza pazarlama: Olumlu deneyimler, yeni müşteri kazanımını destekler (Kotler vd., 2024).

- Maliyet avantajı: Mevcut müşteriyi elde tutmak, yeni müşteri kazanmaktan daha az maliyetlidir.

- Rekabet üstünlüğü: Yüksek memnuniyet, rakiplerden ayrışmayı sağlar.

- İtibar ve marka değeri: Memnuniyet, marka algısını güçlendirir.

Örnek olarak Grispi kişiselleştirilmiş kampanyalar ve geri bildirim yönetimi ile müşteri odaklılık örnekleri sunar (Grispi, 2024).

Müşteri memnuniyetinin stratejik yönetimi, düzenli ölçümleme ile mümkündür. Başlıca yöntemler:

- **Net Tavsiye Skoru (NPS):** Müşterinin markayı tavsiye etme olasılığı (Dinamik CRM, 2024).

- **Müşteri Memnuniyet Skoru (CSAT):** Belirli bir etkileşim sonrası memnuniyet düzeyi.

- **Müşteri Yaşam Boyu Değeri (CLV):** Müşterinin işletmeye sağlayacağı toplam değer.

- **Şikayet ve geri bildirim analizi:** Olumsuz deneyimlerin sistematik olarak değerlendirilmesi (Joung vd., 2019).

Dijital dönüşüm, müşteri memnuniyetinin yönetiminde yeni fırsatlar sunar:

- **Omni-channel deneyim:** Tüm kanallarda ve temas noktalarında tutarlı hizmet sunumu.

- **Veri analitiği:** Müşteri davranışlarının analiz edilerek kişiselleştirilmiş pazarlama stratejileri geliştirilmesi.

- **Sosyal medya yönetimi:** Anlık geri bildirimlerin izlenmesi ve hızlı yanıt verilmesi.

- **Yapay zekâ ve otomasyon:** Müşteri hizmetlerinde hızlı ve etkili çözümler sunulması (Berberoğlugill, 2023).

Örnek olarak Amazon'nun kişiselleştirilmiş öneri sistemleriyle müşteri memnuniyetini artırmaktadır.

Müşteri memnuniyeti, pazarlama faaliyetlerinin merkezinde yer almalı ve stratejik bir öncelik olarak ele alınmalıdır. İşletmelerin rekabet gücünü artırmak, marka değerini yükseltmek ve sürdürülebilir büyüme sağlamak için müşteri memnuniyetini esas alan pazarlama stratejileri geliştirmeleri kritik öneme sahiptir.

Sonuç

Müşteri memnuniyeti, pazarlama stratejilerinin başarısını doğrudan etkileyen ve işletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmesini sağlayan kritik bir faktördür. Dijitalleşme ile birlikte müşteri deneyimi yönetimi daha analitik, hızlı ve kişiselleştirilmiş hale gelmiştir. İşletmelerin müşteri memnuniyetini artırmak için veri analitiği, yapay zekâ ve omni-channel stratejileri gibi araçları etkin biçimde kullanmaları gerekmektedir. Bu doğrultuda müşteri memnuniyetini merkeze alan pazarlama stratejileri, marka sadakati, itibar ve uzun vadeli kârlılık açısından önemli katkılar sunmaktadır (Mittal vd. 2023).

Deneyimsel pazarlama: Pazarlamadaki yeri ve kavramsal çerçeve

Giriş

Günümüz pazarlama dünyasında tüketici davranışları, yalnızca ürün ve hizmetlerin işlevsel özellikleriyle değil, aynı zamanda bu ürün ve hizmetlerin sunduğu deneyimlerle şekillenmektedir. Bu bağlamda deneyimsel pazarlama, tüketiciyle duygusal, fiziksel ve sosyal düzeyde bağ kurmayı hedefleyen yenilikçi bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. Geleneksel pazarlama anlayışının ötesine geçen bu yaklaşım, özellikle postmodern tüketici davranışlarını anlamada önemli bir araç haline gelmiştir (Schmitt, 1999). Bu bölümde deneyimsel pazarlamanın kavramsal çerçevesi, pazarlamadaki yeri ve önemi ile uygulama örnekleri ele alınarak, bu yaklaşımın işletmeler açısından sunduğu fırsatlar tartışılacaktır.

Deneyim kavramı

Deneyim, bireyin bir ürün veya hizmetle etkileşimi sırasında yaşadığı duygusal, bilişsel ve davranışsal süreçlerin bütünüdür (Pine & Gilmore, 1999). Bu süreçler, tüketicinin marka ile kurduğu bağın derinliğini ve kalıcılığını belirler. Pine ve Gilmore (1999), deneyimi ekonomik bir değer olarak tanımlamış ve "Deneyim Ekonomisi" kavramını ortaya koymuştur.

Deneyimsel pazarlama tanımı

Bernd Schmitt (1999), deneyimsel pazarlamayı beş temel modülde ele alır:

- Duyusal deneyim (sense): Tüketicinin görme, işitme, dokunma, tatma ve koklama duyularına hitap eden deneyimlerdir.

- Uygulama stratejisi: Mağaza tasarımı, ambalaj estetiği ve ürün deneyim alanları ile duyulara hitap etmek.

- Örnek: Lush mağazalarında ürünlerin kokularının ve dokularının sergilenmesi.

- Duygusal deneyim (feel): Tüketicide duygusal tepkiler uyandıran deneyimlerdir.

- Uygulama stratejisi: Hikâye anlatımı, duygusal reklam kampanyaları ve sürpriz etkinlikler düzenlemek.

- Örnek: WestJet'in "Christmas Miracle" kampanyası.

- Düşünsel deneyim (think): Tüketiciyi zihinsel olarak meşgul eden, merak uyandıran ve problem çözmeye yönlendiren deneyimlerdir.

- Uygulama stratejisi: Oyunlaştırma, interaktif içerikler ve yaratıcı yarışmalar ile zihinsel katılım sağlamak.

- Örnek: Coca-Cola Zero'nun interaktif quiz kampanyası.

- Davranışsal deneyim (act): Tüketicinin yaşam tarzı ve davranışlarını etkileyen deneyimlerdir.

- Uygulama Stratejisi: Spor etkinlikleri, workshoplar ve marka ile yaşam tarzı entegrasyonu oluşturmak.

- Örnek: Red Bull'un ekstrem spor etkinlikleri.

- İlişkisel deneyim (relate): Tüketicinin sosyal kimliği ve topluluklarla olan bağlarını güçlendiren deneyimlerdir.

- Uygulama stratejisi: Topluluk etkinlikleri, sosyal medya grupları ve marka elçileri ile sosyal bağ kurmak.

- Örnek: Apple'ın "Today at Apple" etkinlikleri.

Tüketici davranışları üzerindeki etkisi

Modern tüketici, ürünlerin fonksiyonel özelliklerinden ziyade, sundukları deneyimlere odaklanmaktadır (Baudrillard, 1998). Bu durum, markaların tüketiciyle daha derin bağlar kurmasını ve sadakat oluşturmasını kolaylaştırmaktadır.

Pazarlamadaki yeri ve önemi

Deneyimsel pazarlama, müşteri sadakati, marka bağlılığı ve davranışsal niyetler üzerinde güçlü etkilere sahiptir (Xu

vd., 2022). Geleneksel pazarlama stratejilerinin ötesine geçerek, çok duyulu ve paylaşılabilir deneyimler yaratır. Bu da markaların farklılaşmasını ve rekabet avantajı elde etmesini sağlar (Nadiri & Günay, 2013).

Uygulama Alanları ve Stratejiler:

- **Eğlence pazarlaması:** Tüketiciye keyifli anlar yaşatmak.

- **Etkinlik pazarlaması:** Marka ile doğrudan etkileşim kurulan organizasyonlar.

- **Yerinde pazarlama:** Fiziksel mekânlarda deneyim sunmak.

- **Katılımcı pazarlama:** Tüketiciyi sürece dahil etmek.

- **Sadakat pazarlaması:** Deneyim yoluyla uzun vadeli müşteri ilişkileri kurmak.

Modül	Tanım	Örnek Uygulama
Sense	Duyulara hitap eden deneyimler	IKEA (dokunulabilir ürünler)
Feel	Duygusal tepkiler uyandıran deneyimler	WestJet (Christmas Miracle kampanyası)
Think	Zihinsel olarak meşgul eden, problem çözmeye yönlendiren	Coca-Cola Zero (interaktif quiz)

Act	Yaşam tarzı ve davranışları etkileyen deneyimler	Red Bull (ekstrem spor etkinlikleri)
Relate	Sosyal kimlik ve topluluk bağlarını güçlendiren deneyimler	Apple (Today at Apple etkinlikleri)

Tablo 1: Modüller ve örnekler

Sonuç

Deneyimsel pazarlama, tüketiciyle kurulan ilişkinin derinliğini artırarak marka sadakati ve bağlılığını güçlendiren stratejik bir araçtır. Beş temel modül üzerinden şekillenen bu yaklaşım, farklı sektörlerde yaratıcı uygulamalarla hayata geçirilmektedir. İşletmelerin rekabet avantajı elde etmesi ve tüketiciyle anlamlı bağlar kurması açısından deneyimsel pazarlama stratejileri kritik bir rol oynamaktadır.

Yapay zekânın pazarlama faaliyetlerindeki rolü ve önemi

Giriş

Günümüzde teknolojik gelişmeler, işletmelerin pazarlama stratejilerini köklü biçimde dönüştürmektedir. Yapay zekâ (YZ), bu dönüşümün merkezinde yer almakta ve pazarlama faaliyetlerinde verimlilik, kişiselleştirme, öngörü ve müşteri deneyimi gibi alanlarda önemli katkılar sunmaktadır. Bu bölüm, yapay zekânın pazarlama alanındaki rolünü akademik bir perspektifle ele almakta, örnek uygulamalarla konuyu desteklemekte ve literatürden atıflarla

okuyucların daha net şekilde konuyu anlamasına çalışılmıştır.

Yapay zekânın pazarlamadaki temel fonksiyonları

Yapay zekânın pazarlama süreçlerine entegrasyonu aşağıdaki başlıca alanlarda gerçekleşmektedir:

- Müşteri davranışlarının analizi: Büyük veri analitiği ve makine öğrenimi algoritmaları sayesinde müşteri tercihleri, satın alma alışkanlıkları ve davranış kalıpları analiz edilebilmektedir (Gür, 2022).

- Örnek: Netflix, kullanıcıların izleme geçmişine göre öneri sistemleri geliştirerek içerik sunumunu kişiselleştirmektedir.

- Kişiselleştirme: Yapay zekâ, müşterilere özel ürün önerileri, içerikler ve kampanyalar sunarak müşteri memnuniyetini artırmaktadır (Zeydan, 2024).

- Örnek: Amazon, müşterilerin geçmiş alışverişlerine ve arama davranışlarına göre ürün önerileri sunmaktadır.

- Otomasyon ve verimlilik: Chatbotlar, sanal asistanlar ve otomatik içerik üretimi gibi araçlarla pazarlama süreçleri hızlandırılmakta ve maliyetler azaltılmaktadır (Khneyzer vd., 2024).

- Örnek: Sephora, chatbotlar aracılığıyla müşterilere ürün tavsiyesi sunmakta ve alışveriş deneyimini kolaylaştırmaktadır.

- Tahminleme ve segmentasyon: Yapay zekâ, geçmiş verilerden yola çıkarak talep tahmini, müşteri segmentasyonu ve kampanya optimizasyonu gibi stratejik kararları desteklemektedir.

- Örnek: Coca-Cola, sosyal medya analizleri ile tüketici eğilimlerini tahmin ederek kampanyalarını şekillendirmektedir.

Örnek uygulamalar:

- Amazon Prime Air: Drone teknolojisi ile teslimat süreçlerini otomatikleştirerek müşteri memnuniyetini artırmaktadır.

- Domino's Pizza: Otonom araçlar ve robotlar ile teslimat deneyimini yeniden şekillendirmektedir.

- Macy's On Call: Doğal dil işleme teknolojisi ile mağaza içi müşteri hizmetlerini kişiselleştirmektedir.

- RedBalloon: Albert adlı yapay zekâ tabanlı pazarlama platformu ile yeni müşteri kazanımı sağlamaktadır.

- Lexus: IBM Watson ile reklam senaryoları oluşturarak yaratıcı süreçleri yapay zekâ ile desteklemektedir.

Akademik perspektif ve literatür

Yapay zekânın pazarlama alanındaki etkileri üzerine yapılan akademik çalışmalar, bu teknolojinin stratejik ve operasyonel düzeyde nasıl kullanıldığını ortaya koymaktadır:

- Gür (2022), yapay zekânın pazarlama stratejilerinin oluşturulmasında sunduğu fırsatları ve karşılaşılan zorlukları detaylı bir literatür taraması ile incelemiştir.

- Zeydan (2024), yapay zekânın pazarlama entegrasyonunu örnek uygulamalarla açıklayarak, bu teknolojinin işletmelere sağladığı avantajları değerlendirmiştir.

- Zatini (2025), 303 akademik makaleyi analiz ederek yapay zekânın pazarlamadaki kullanım koşullarını, etkilerini ve stratejik sonuçlarını değerlendirmiştir. Bu çalışmada, özellikle üretken yapay zekânın etik ve yönetişim boyutlarına dikkat çekilmiştir.

- Labib (2024), pazarlama alanında yapay zekânın altı temel araştırma kümesinde nasıl konumlandığını bibliyometrik analizle ortaya koymuştur.

- Mu & Zhang (2025), Çin'deki firmalar üzerinde yürüttükleri deneysel çalışmada yapay zekânın kullanımının kârlılık ve müşteri memnuniyeti üzerindeki etkilerini incelemiştir.

- Vlačić vd. (2021), yapay zekânın pazarlama alanındaki evrimini sistematik literatür taraması ile değerlendirerek veri koruma ve etik konularına dikkat çekmiştir.

Etik ve yönetişim

Yapay zekânın pazarlama alanında kullanımı, yalnızca teknik ve stratejik avantajlar değil, aynı zamanda etik

sorumluluklar da doğurmaktadır (Su vd. 2023, Herman 2022). Algoritmaların şeffaflığı, veri gizliliği, ayrımcılık riski ve tüketici hakları gibi konular, yapay zekâ uygulamalarının etik çerçevede değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

- Örnek: Facebook'un algoritmalarının kullanıcı davranışlarını manipüle etme potansiyeli, etik tartışmalara yol açmıştır.

- Örnek: Reklam hedeflemede kullanılan yapay zekâ sistemlerinin demografik ayrımcılık yapma riski, yönetişim mekanizmalarının önemini artırmaktadır.

Gelecek eğilimler

Yapay zekânın pazarlama alanındaki geleceği, daha fazla kişiselleştirme, gerçek zamanlı analizler, duygusal zekâ entegrasyonu ve sürdürülebilirlik odaklı uygulamalarla şekillenmektedir.

- Duygusal yapay zekâ: Müşteri duygularını analiz ederek pazarlama mesajlarını buna göre uyarlayan sistemler geliştirilmektedir.

- Sesli asistanlar ve görsel arama: Google Lens ve Alexa gibi araçlar, alışveriş deneyimini dönüştürmektedir.

- Sürdürülebilirlik odaklı pazarlama: Yapay zekânın, karbon ayak izi analizleri ve çevre dostu kampanyaların planlanmasında rol oynamaktadır.

Güncel çalışmalarda Labib (2024), yapay zekânın pazarlamada karar alma ve değer yaratma gibi alanlarda gelecekteki araştırma yönlerini belirlemiştir. Ayrıca, Spais ve Chryssochoidis (2025), yapay zekânın artırılmış gerçeklik ve sesli arama gibi teknolojilerle entegrasyonunun pazarlama stratejilerini nasıl dönüştüreceğini vurgulamıştır.

Sonuç

Yapay zekâ, pazarlama faaliyetlerinde devrim niteliğinde bir dönüşüm yaratmaktadır. Müşteri odaklılık, veri temelli karar alma, içerik üretimi ve kampanya yönetimi gibi alanlarda yapay zekânın sunduğu olanaklar, işletmelere rekabet avantajı sağlamaktadır. Ancak bu teknolojilerin etik kullanımı, veri güvenliği ve algoritmik şeffaflık gibi konular da dikkatle ele alınmalıdır. Gelecekte, yapay zekânın pazarlama alanındaki etkisi daha da derinleşecek ve yeni fırsatlar kadar yeni sorumluluklar da doğuracaktır.

Marka yönetiminin işletmeler ve pazarlama açısından önemi

Giriş

Marka yönetimi, günümüz rekabetçi iş dünyasında işletmelerin sürdürülebilir başarısı için vazgeçilmez bir stratejik unsurdur. Pazarlama ise bu stratejinin sahada uygulanmasını sağlayan temel araçtır. Dijitalleşme, küreselleşme ve değişen tüketici davranışları, markaların kendilerini farklılaştırma ve müşteriyle daha derin bağlar kurma ihtiyacını artırmıştır (Keller, 2013). Bu bölümde, marka yönetimi ile pazarlama arasındaki ilişki kavramsal olarak ele

almakta; dijital pazarlama araçları, müşteri deneyimi, marka sadakati ve konumlandırma stratejileri gibi temel başlıkları örnek olaylarla tartışmaktadır.

Marka yönetiminin gerekliliği

Marka yönetimi, bir işletmenin pazardaki konumunu belirleyen ve müşteriyle kurduğu ilişkiyi yöneten stratejik bir süreçtir. Güçlü bir marka, işletmeye rekabet avantajı, fiyatlama gücü ve müşteri sadakati kazandırır. Marka değeri, sadece tüketici algısıyla değil, aynı zamanda finansal performansla da doğrudan ilişkilendirilmiştir (Keller, 1993). Pazarlama açısından marka yönetimi, hedef kitleye doğru mesajların iletilmesini, marka kimliğinin tutarlı biçimde sunulmasını ve müşteri deneyiminin yönetilmesini sağlar. Keller (2013), marka yönetiminin uzun vadeli müşteri ilişkileri kurmada ve marka sermayesini artırmada kritik rol oynadığını vurgulamaktadır.

Marka yönetimi ve pazarlama ilişkisi

Marka, tüketicinin zihninde oluşan algıların toplamıdır ve bu algı, pazarlama iletişimiyle şekillenir. Etkili marka yönetimi, tutarlı mesajlar, görsel kimlik ve müşteri deneyimi ile desteklenmelidir. Pazarlama stratejileri, markanın değer önerisini hedef kitleye iletmek için kullanılır (Kotler & Keller, 2016). Marka yönetimi, sadece logolar ve sloganlardan ibaret değildir; aynı zamanda müşteriyle kurulan duygusal bağın, güvenin ve sadakatin yönetimidir. Pazarlama ise bu bağın kurulmasında kullanılan iletişim, dağıtım ve değer yaratma süreçlerini kapsar. Nike örneğinde

olduğu gibi, dijital pazarlama stratejileriyle müşteri etkileşimini artırmak için geliştirilen Nike Training Club uygulaması, kullanıcıların kişisel antrenman programları oluşturmasına olanak tanırken, marka ile sürekli bir etkileşim sağlar. Nike ayrıca sosyal medya kampanyalarıyla genç tüketicilere ulaşarak marka bilinirliğini ve sadakatini artırmıştır.

Dijital pazarlama ve teknoloji

Dijital pazarlama araçları, markaların müşteriyle daha kişisel ve etkileşimli bir ilişki kurmasını sağlar. Sosyal medya, arama motoru optimizasyonu (SEO), içerik pazarlama ve veri analitiği gibi araçlar, marka bilinirliğini ve müşteri sadakatini artırmada önemli rol oynar (Chaffey ve Ellis-Chadwick, 2019). Yapay zekâ destekli öneri sistemleri, chatbotlar ve kişiselleştirilmiş reklamlar, müşteri deneyimini iyileştirerek marka değerini artırmaktadır. Özellikle mobil uygulamalar ve sosyal medya kampanyaları, genç tüketicilere ulaşmada etkili olmaktadır.

Müşteri deneyimi ve sadakati

Müşteri deneyimi, markanın sunduğu hizmetin tüm temas noktalarında tutarlılığı ve kalitesini ifade eder. İyi bir deneyim, müşteri memnuniyetini ve sadakatini artırır. Sadık müşteriler, tekrar satın alma davranışı gösterir ve markayı çevresine önerir Bu durum, pazarlama maliyetlerini azaltır ve uzun vadeli gelir sağlar. Müşteri sadakati, sadece tekrar satın alma değil, aynı zamanda marka savunuculuğu anlamına gelir. Bu bağlamda sadakat

programları, kişiselleştirilmiş teklifler ve müşteri geri bildirimlerinin değerlendirilmesi kritik öneme sahiptir. Starbucks örneğinde, müşteri sadakatini artırmak için uygulanan Starbucks Rewards programı sayesinde müşteriler her alışverişte puan kazanmakta ve bu puanları ücretsiz ürünlerle değiştirebilmektedir. Mobil uygulama üzerinden kişiselleştirilmiş teklifler sunulması, müşteri bağlılığını güçlendirmiştir.

Marka konumlandırma

Marka konumlandırma, hedef pazarda markanın nasıl algılanacağını belirleyen stratejik bir süreçtir. Bu süreçte farklılaştırma, değer önerisi ve rekabet analizi gibi unsurlar dikkate alınır. Başarılı bir konumlandırma, markanın rakiplerinden ayrışmasını ve müşteri zihninde net bir yer edinmesini sağlar (Ries & Trout, 2001). Konumlandırma stratejileri, markanın temel vaadini netleştirerek tüketiciye anlamlı bir değer sunar. Bu stratejiler, reklam kampanyaları, ürün tasarımı ve müşteri hizmetleri gibi birçok alanda tutarlılık gerektirir. Volvo örneğinde, marka konumlandırmasını 'güvenlik' üzerine inşa etmiştir. Reklam kampanyalarında ve ürün geliştirme süreçlerinde güvenlik vurgusu ön planda tutulmuştur. Bu strateji sayesinde Volvo, otomotiv sektöründe güvenilirlik ile özdeşleşmiş bir marka haline gelmiştir.

Sonuç

Marka yönetimi ve pazarlama, işletmelerin uzun vadeli başarısı için birbirini tamamlayan stratejik alanlardır.

Dijitalleşme ile birlikte bu alanlarda kullanılan araçlar ve yöntemler değişmiş, müşteri odaklılık daha da önem kazanmıştır. İşletmelerin güçlü bir marka inşa edebilmesi için tutarlı iletişim, etkili pazarlama stratejileri ve üstün müşteri deneyimi sunmaları gerekmektedir. Ayrıca, dijital teknolojilerin sunduğu fırsatlar, marka yönetimini daha dinamik ve veri odaklı hale getirmiştir. Marka yönetiminin işletme performansı üzerindeki etkisi, sadece pazarlama başarısıyla değil, aynı zamanda müşteri sadakati, marka değeri ve uzun vadeli rekabet gücüyle doğrudan ilişkilidir.

Influencer pazarlaması ve sosyal medya dinamiklerinde yeni gelişmelerin pazarlama açısından önemi

Giriş

Dijitalleşmenin hızla ilerlediği çağımızda sosyal medya, pazarlama stratejilerinin merkezine yerleşmiş ve yeni iletişim biçimlerini doğurmuştur. Bu dönüşümün en dikkat çekici unsurlarından biri influencer (etkileyen kişi) pazarlamasıdır. Sosyal medya fenomenleri, geniş takipçi kitleleri ve yüksek etkileşim oranları sayesinde markaların hedef kitlelerine ulaşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Influencer pazarlaması, geleneksel reklamcılıktan farklı olarak güvene dayalı, kişiselleştirilmiş ve içerik odaklı bir yaklaşım sunar. Bu bölüm, influencer pazarlamasının sosyal medya dinamikleriyle ilişkisini, pazarlama açısından önemini ve güncel gelişmeleri akademik bir perspektifle ele almakta; örnek uygulamalar ve literatürle desteklemektedir.

Influencer pazarlamasının temel dinamikleri

Influencer pazarlaması, sosyal medya kullanıcılarının içerik üreticileri olarak markalarla iş birliği yapması temeline dayanır. Bu iş birlikleri, genellikle ürün tanıtımı, kampanya duyurusu veya marka bilinirliği artırma amacı taşır. Vrontis vd. (2021), influencer pazarlamasının tüketici karar yolculuğundaki etkisini vurgulayarak, bu alandaki araştırmaların çok boyutlu bir çerçevede ele alınması gerektiğini belirtmiştir.

Etkileşim ve güven

Influencer'ların takipçileriyle kurduğu güven ilişkisi, pazarlama başarısının temelini oluşturur. Mikro ve nano influencer'lar, daha küçük ancak daha sadık topluluklara hitap ettikleri için yüksek dönüşüm oranları sağlayabilirler.

- Örnek: Mikro influencer'lar ile yürütülen kampanyalar, Daniel Wellington gibi markaların global bilinirliğini artırmıştır.

İçerik türleri ve platformlar

Instagram, TikTok, YouTube gibi platformlar farklı içerik türlerine olanak tanır. Örneğin, TikTok'ta kısa ve eğlenceli videolar, ürün tanıtımında etkili olurken; YouTube'da detaylı inceleme videoları daha fazla bilgi sunar.

- Örnek: YouTube'da yapılan ürün incelemeleri, tüketici kararlarını doğrudan etkileyen içerikler arasında yer almaktadır (Diwanji vd., 2022).

Güncel gelişmeler

Influencer pazarlamasında son dönemde öne çıkan gelişmeler şunlardır:

- Canlı yayın satışları: Influencer'lar, canlı yayınlar aracılığıyla ürün tanıtımı yaparak gerçek zamanlı etkileşim kurmakta ve satışları artırmaktadır.

- Yapay zekâ destekli influencer'lar: Sanal influencer'lar (örneğin Lil Miquela), algoritmalarla yönetilen dijital karakterler olarak pazarlama faaliyetlerinde kullanılmaktadır.

- Marka-influencer uyumu: Influencer seçimi artık sadece takipçi sayısına değil, marka değerleriyle uyuma göre yapılmaktadır.

- Güvenirlik ve psikolojik etkiler: Influencer'ların güvenilirliği ve içeriklerinin psikolojik etkileri, tüketici güvenini ve buna bağlı davranışlarını önemli ölçüde şekillendirmektedir (Lou ve Yuan, 2019).

Pazarlama açısından önemi

Influencer pazarlaması, geleneksel reklamcılığa kıyasla daha düşük maliyetle daha yüksek etkileşim ve dönüşüm oranları sunar. Ayrıca, hedef kitleyle daha kişisel ve güvene dayalı bir ilişki kurulmasını sağlar. Pan vd. (2025), influencer özelliklerinin satın alma davranışları üzerindeki etkisini meta-analiz ile ortaya koymuştur.

- Örnek: Gymshark, fitness influencer'ları ile yaptığı iş birlikleri sayesinde genç kitleye ulaşarak marka sadakati oluşturmuştur.

Etik ve düzenleyici boyutlar

Influencer pazarlamasının etik boyutu, şeffaflık, reklam etiketi kullanımı ve tüketici güveni gibi konuları kapsamaktadır. Khalfallah ve Keller (2025), etik ihlallerin marka algısı ve tüketici güveni üzerindeki olumsuz etkilerini vurgulamaktadır.

- Örnek: FTC'nin reklam iş birliklerinin açıkça belirtilmesini zorunlu kılması, etik standartların yükseltilmesine katkı sağlamaktadır.

Gelecek eğilimler

Influencer pazarlamasının geleceği, teknolojik gelişmeler ve tüketici davranışlarındaki değişimlerle şekillenmektedir:

- Metaverse ve sanal influencer'lar: Sanal dünyalarda etkileşimli kampanyalar yaygınlaşmaktadır.

- Sürdürülebilirlik ve sosyal sorumluluk: Influencer'lar, çevresel ve toplumsal konularda farkındalık yaratma rolü üstlenmektedir.

- Yapay zekâ ve veri analitiği: Influencer seçimi ve kampanya optimizasyonu, algoritmalarla daha etkili hale gelmektedir (Gui vd. , 2025).

Sonuç

Influencer pazarlaması, sosyal medya dinamikleriyle birlikte evrilerek pazarlama dünyasında vazgeçilmez bir strateji haline gelmiştir. Güven, etkileşim, içerik kalitesi ve platform seçimi gibi unsurlar, bu stratejinin başarısını belirleyen temel faktörlerdir. Literatür, influencer pazarlamasının hem teorik hem de uygulamalı yönleriyle daha derinlemesine incelenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Etik ve düzenleyici çerçevelerin güçlendirilmesi, bu stratejinin sürdürülebilirliğini artıracaktır.

Genel sonuç

Bu çalışma, pazarlamanın işletme yönetimindeki stratejik rolünü çok boyutlu olarak incelemiştir. İçerikten de anlaşılacağı üzere, pazarlama faaliyetlerinin yalnızca tanıtım veya satış aracı olmaktan çıkarak, işletme stratejisinin merkezinde konumlandığını görülmektedir

Müşteri memnuniyetine odaklanan, deneyimsel yaklaşımlarla desteklenen ve yapay zekâ gibi dijital teknolojilerle güçlendirilen pazarlama uygulamaları, işletmelerin rekabet gücünü artırmakta ve sürdürülebilir büyümeyi mümkün kılmaktadır. Ayrıca influencer pazarlaması gibi yeni trendler, tüketiciyle daha samimi ve etkileşimli bağlar kurmayı kolaylaştırmaktadır.

Akademik literatür ve uygulama örnekleri, pazarlamanın geleceğinin veri temelli, müşteri odaklı ve etik değerlere dayalı bir yapıya evrildiğini göstermektedir. Dolayısıyla işletmelerin pazarlamayı bütüncül bir yönetim fonksiyonu

olarak ele alması, uzun vadeli başarılarının anahtarı olacaktır.

Kaynakça

Armstrong, G., & Kotler, P. (2022). Marketing: An introduction (15th ed.). Pearson Education.

Balıkçıoğlu, B., & Ural, T. (2017). İnovasyon yönetimi ve pazarlama stratejileri. Nobel Akademik Yayıncılık.

Baudrillard, J. (1998). The consumer society: Myths and structures. Sage Publications.

Berberoğlugil, B. M. (2023). Yönetimde Yapay Zekâ. Scientific Journal of Innovation and Social Sciences Research, 3(2), 81-96.

Bikobi. (2024). CRM sistemleriyle müşteri deneyimi yönetimi. Bikobi Akademi Raporu.

Büyükdağ, N. (2021). The effect of brand awareness, brand image, satisfaction, brand loyalty and WOM on purchase intention: An empirical research on social media. Business & Management Studies: An International Journal, 9(4), 1380-1398.

Chaffey, D., & Ellis-Chadwick, F. (2019). Digital marketing: Strategy, implementation and practice. Pearson Education.

Claeys, A. S., Cauberghe, V., & Vyncke, P. (2010). Restoring reputations in times of crisis: An experimental study of the Situational Crisis Communication Theory and the

moderating effects of locus of control. Public Relations Review, 36(3), 256-262.

Day, G. S. (1999). Market driven strategy: Processes for creating value. Free Press.

Ege, N., & Kayabaşı, A. (2025). Pazar Odaklılık ve İşletme Performansı İlişkisine Yönelik Sistematik Derleme ve Meta Analiz Çalışmasında Türkiye Örneği. Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Çalışmalar Dergisi, 6(1), 368-386.

Grispi. (2024). Dijital pazarlamada kişiselleştirme stratejileri. Grispi Blog.

Gümüş, C. (2014). Müşteri Memnuniyeti ve Müşteriyi Elde Tutmanın Müşteri Sadakatine Etkisi: Bir Araştırma (Yayımlanmamış yükseklisans tezi). Afyon: T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gür, Y. E. (2022). Yapay zekâ ve pazarlama ilişkisi. Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 6(2), 131-148.

Harrington, H. J., & Voehl, F. (2012). The organizational alignment handbook: A catalyst for performance acceleration. CRC Press.

Hermann, E. (2022). Leveraging artificial intelligence in marketing for social good—An ethical perspective. Journal of Business Ethics, 179(1), 43-61.

Joung, J., Park, J., & Kim, Y. (2019). Customer complaints analysis using text mining and outcome-driven innovation method for market-oriented product development. Sustainability, 11(1), 40.

Karakahraman, Y., & Bilginer Özsaatcı, F. G. (2021). Algılanan hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti, müşteri tatmini ve müşteri sadakatine etkileri: Katılım bankası örneği. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(2), 432-452.

Keller, K. L. (1993). Conceptualizing, measuring, and managing customer-based brand equity. Journal of Marketing, 57(1), 1–22.

Keller, K. L. (2013). Strategic Brand Management: Building Measuring, and Managing Brand Equity, Global Edition (4th ed.). Pearson Education.

Khalfallah, D., & Keller, V. (2025). Authenticity, ethics, and transparency in virtual influencer marketing: A cross-cultural analysis of consumer trust and engagement: A systematic literature review. Acta Psychologica, 260, 105573.

Khneyzer, C., Boustany, Z., & Dagher, J. (2024). AI-Driven Chatbots in CRM: Economic and Managerial Implications across Industries. Administrative Sciences, 14(8), 182.

Kingsnorth, S. (2025). Digital marketing strategy: An integrated approach to online marketing (4th ed.). Kogan Page.

Kotler, P., & Keller, K. L. (2016). Marketing Management (15th ed.). Pearson Education.

Kotler, P., Armstrong, G., & Balasubramanian, S. (2024). Principles of Marketing (19th ed.). Pearson Education Limited

Labib, E. (2024). Artificial intelligence in marketing: Exploring current and future trends. Cogent Business & Management, 11(1), 2348728.

Lou, C., & Yuan, S. (2019). Influencer marketing: How message value and credibility affect consumer trust of branded content on social media. Journal of interactive advertising, 19(1), 58-73.

Mittal, V., Han, K., Frennea, C., Blut, M., Shaik, M., & Bosukonda, S. (2023). Customer satisfaction, loyalty behaviors, and firm financial performance: w hat 40 years of research tells us. Marketing Letters, 34, 171-187.

Mu, J., & Zhang, J. Z. (2025). Artificial intelligence marketing usage and firm performance. Journal of the Academy of Marketing Science, 1-54.

Nadiri, H., & Günay, G. N. (2013). An empirical study to diagnose the outcomes of customers' experiences in trendy coffee shops. Journal of Business Economics and Management, 14(1), 22-53.

Pan, M., Blut, M., Ghiassaleh, A., & Lee, Z. W. Y. (2025). Influencer marketing effectiveness: A meta-analytic review. Journal of the Academy of Marketing Science, 53, 52–78.

Pine, B. J., & Gilmore, J. H. (1999). The experience economy: Work is theatre & every business a stage. Harvard Business School Press.

Porter, M. E. (1985). The competitive advantage: Creating and sustaining superior performance. Free Press.

PwC. (2025). Future of customer experience report 2025. PwC Insights.

Ries, A., Trout, J. (2001). Positioning: The Battle for Your Mind. United Kingdom: McGraw Hill LLC.

Schmitt, B.H. (1999) Experiential Marketing. How to Get Customers to Sense, Feel, Think, Act, Relate to Your Company and Brands. The Free Press, New York.

Spais, G., & Chryssochoidis, G. (2025). Trends and future of artificial intelligence (AI), machine learning (ML) algorithms, and data analytics and their applications and implications for digital marketing and digital promotions. Journal of Marketing Analytics, 1-4.

Su, Y., Wang, E. J., & Berthon, P. (2023). Ethical marketing AI? A structured literature review of the ethical challenges posed by artificial intelligence in the domains of marketing and consumer behavior.

Vlačić, B., Corbo, L., Silva, S. C. e., & Dabić, M. (2021). The evolving role of artificial intelligence in marketing: A review and research agenda. Journal of Business Research, 128, 187-203.

Vrontis, D., Makrides, A., Christofi, M., & Thrassou, A. (2021). Social media influencer marketing: A systematic review, integrative framework and future research agenda. International Journal of Consumer Studies, 45(4), 617- 644.

Xu, W., Jung, H., & Han, J. (2022). The Influences of Experiential Marketing Factors on Brand Trust, Brand Attachment, and Behavioral Intention: Focused on Integrated Resort Tourists. Sustainability, 14(20), 13000.

Zatini, P. (2025). Conditions of use and impacts of artificial intelligence in marketing practices: a mixed-method

literature review," Italian Journal of Marketing, Springer, vol. 2025(3), pp. 293-329, September.

Zeydan, İ. (2024). Yapay zekâ-pazarlama entegrasyonu: Örnek uygulamalar. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 20(ICMEB'24 Özel Sayı), 423-446.

İsim Dizini

Kitapta geçen felsefeci, yazar ve bilim insanları

A
Adorno, Theodor W., 6
Agamben, Giorgio, 119
Ainscow, Mel, 224
Anderson, Benedict, 308, 310, 313, 315, 409
Aristoteles (Aristo), 153, 167, 168, 172, 180
Asurbanipal, 332
Aquinolu Thomas (Thomas Aquinas), 168
Atatürk, Mustafa Kemal, 309

B
Beetham, David, 396
Brubaker, Rogers, 312

C
Calhoun, Craig, 315
Cantor, Georg, 189, 201, 202, 204, 205
Caruth, Cathy, 124
Chatterjee, Partha, 316
Chrisler, Joan C., 154
Churchill, Winston, 309

D
Dahl, Robert, 401
Demokritos, 155, 163, 180
Derrida, Jacques, 119
Descartes, René, 189
Dewey, John, 52, 53, 54, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 66

E
Eco, Umberto, 157
Einstein, Albert, 188
Empedokles, 155
Erdős, Paul, 189, 201, 216
Euler, Leonhard, 211, 216

F
Fanon, Frantz, 317
Ferenczi, Sándor, 121
Fibonacci, Leonardo, 174
Fisher, Sir Ronald, 72
Flaubert, Gustave, 11
Foucault, Michel, 398, 402
Freud, Sigmund, 121

G
Galilei, Galileo, 188, 191, 195, 210
Gandi, Mahatma (Mohandas Karamcand Gandhi), 309
Gauss, Carl Friedrich, 211, 216
Gellner, Ernest, 308, 310, 311, 312, 315
Goethe, Johann Wolfgang von, 11
Goffman, Erving, 223
Gödel, Kurt, 200

H
Habermas, Jürgen, 366, 368, 373, 414
Held, David, 401
Herakleitos (Heraklitos), 155, 163, 166
Herzberg, Frederick, 4
Hobbes, Thomas, 381, 383, 390, 391, 392, 393, 397
Hobsbawm, Eric, 313
Husserl, Edmund, 9

İ
İbn Sînâ (Avicenna), 168

K
Kant, Immanuel, 170, 171, 180, 381, 404, 411
Keller, Helen, 11
Keohane, Robert, 389
Kepler, Johannes, 210
Kırlar Can, Burçin, 10
Kohn, Hans, 311
Kymlicka, Will, 413

L
Lincoln, Abraham, 309
Lyotard, Jean-François, 119
Locke, John, 383, 390, 392, 393, 397

M
Mair, Peter, 396
Marcuse, Herbert, 6
Merleau-Ponty, Maurice, 9
Miller, David, 387
Mintzberg, Henry, 287
Morgenthau, Hans, 381, 403

N
Napolyon (Bonapart), 234
Newton, Isaac, 192, 197, 198, 210
Nye, Joseph, 389

P
Peirce, Charles Sanders, 56, 352, 363
Platon (Eflatun), 152, 164, 165, 166, 167, 168, 172, 180
Pogge, Thomas, 385, 388
Porter, Michael, 296
Pythagoras (Pisagor), 155, 162, 172, 180

R
Rawls, John, 384, 385
Renan, Ernest, 310, 311
Roosevelt, Franklin Delano, 309
Rousseau, Jean-Jacques, 381, 383, 390, 393, 394, 397

S
Sağsan, Mustafa, 12
Said, Edward, 316
Santayana, George, 172, 173, 180
Sassen, Saskia, 388
de Saussure, Ferdinand, 352, 357, 363
Schmitt, Bernd, 434
Sen, Amartya, 380, 383, 384, 385, 386, 387, 390
Shalev, Arieh, 136
Smith, Anthony D., 311
Sokrates, 155, 164, 165
Strategos, 37

T
Tilly, Charles, 314
Tonguç, İsmail Hakkı, 66, 67
Tosun, Kemal, 280
Turnbull, Ann, 223
Tribe, John, 7

V
van der Kolk, Bessel, 136
Vertovec, Steven, 410
da Vinci, Leonardo, 153, 169, 170, 173, 174, 175, 181

W
Weber, Max, 314
Wehmeyer, Michael, 223
Wilson, Woodrow, 317
Wimmer, Andreas, 312
Winnicott, Donald, 121

Y
Young, Iris Marion, 411
Yücel, Hasan Ali, 64

Z
Zola, Emile, 11
Zuboff, Shoshana, 399

Terim Dizini

Kitapta geçen terim, kuram ve seçili morfemler

A
akreditasyon, 277, 287, 289, 290, 299, 300
aksiyoloji, 25, 40, 47, 223, 355, 365

B
bilgi yönetimi, 287, 288, 291, 292
bilişim teknolojileri, 91, 92, 93, 95, 98

D
devlet, 62, 296, 314, 315, 319, 320, 340, 346, 380, 381, 392, 393, 394, 395, 397, 398, 407, 409, 417
dezenformasyon, 94, 365
dijital dönüşüm, 91, 98, 239, 244, 263, 265, 331, 423, 432
dijital eğitim, 99
dijitalleşme, 97, 98, 276, 307, 322, 324, 325, 338, 360, 424, 430, 443, 447
duygusal zekâ, 4, 442

E
epistemoloji, 7, 23, 25, 40, 60, 72, 73, 75, 89, 125, 162, 221, 364
estetik, 1, 152, 153, 154, 156, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 189, 190, 211, 212, 217

etik, 6, 7, 9, 72, 74, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 91, 92, 94, 109, 125, 164, 165, 221, 223, 224, 225, 226, 227, 231, 256, 264, 265, 276, 277, 278, 279, 283, 287, 300, 301, 302, 303, 349, 350, 352, 353, 355, 356, 361, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 373, 374, 375, 380, 381, 382, 383, 385, 388, 390, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 417, 423, 424, 441, 442, 443, 450, 451

H

hipotez, 76, 79

İ

içerik, 92, 103, 222, 309, 337, 375, 423, 428, 439, 443, 445, 447, 448, 451
iletişim teknolojileri, 95, 367, 408
insan hakları, 29, 30, 32, 276, 277, 278, 279, 283, 284, 294, 302, 303, 321, 323, 387, 388, 389, 395, 404, 405, 411, 412, 414, 416
istatistik, 211, 259

L

lider, 39, 43, 44, 45, 299

M

marka, 3, 296, 300, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 429, 430, 431, 433, 434, 436, 437, 438, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450
metodoloji, 40, 72, 77, 89, 210, 231, 232, 235, 241, 248, 355, 365
modernleşme, 52, 62, 306, 315, 317, 318, 319, 335

O-Ö

okuryazarlık, 98, 105, 189, 217
ontoloji, 6, 8, 25, 125, 162, 223, 355, 364
otomasyon, 240, 360, 423, 433, 439
örneklem, 77, 78, 79, 80, 82, 85, 88

P
politika, 37, 40, 277, 282, 284, 285, 294, 303, 307, 319, 320, 323, 335, 343, 387
pragmatizm, 52, 53, 54, 56, 57, 60, 63, 67

R
rekabet, 99, 100, 213, 233, 237, 250, 264, 277, 295, 296, 298, 303, 342, 422, 423, 424, 425, 427, 429, 430, 431, 433, 436, 438, 444, 446, 447, 451
reklam, 427, 435, 440, 442, 446, 450

S
sanayileşme, 318
sosyal medya, 93, 307, 321, 324, 395, 424, 432, 436, 440, 445, 447, 448, 451
standardizasyon, 289, 315

U
ulema, 22, 26, 27, 30, 32, 33
ulusal kimlik, 306, 307, 308, 315, 316, 318, 322, 323, 325, 382, 410, 412
uzaktan eğitim, 92, 101, 104, 105, 107, 108

Y
yapay zekâ, 283, 344, 346, 360, 407, 423, 424, 433, 438, 439, 440, 442, 443, 445, 449, 450, 451
yazılım, 96, 236, 259

Notlar

Notlar

Notlar

Düşünce Nüansı-Cilt II, çeşitli bilim dallarının felsefi ve bilimsel arka planını, epistemolojik, ontolojik, metodolojik ve aksiyolojik açılardan analiz ederek çağımızın hız, kesinlik ve indirgeme alışkanlığı karşısında; durmayı, ayırt etmeyi ve "ince düşünmeyi" savunan metinleri bir araya getiriyor.

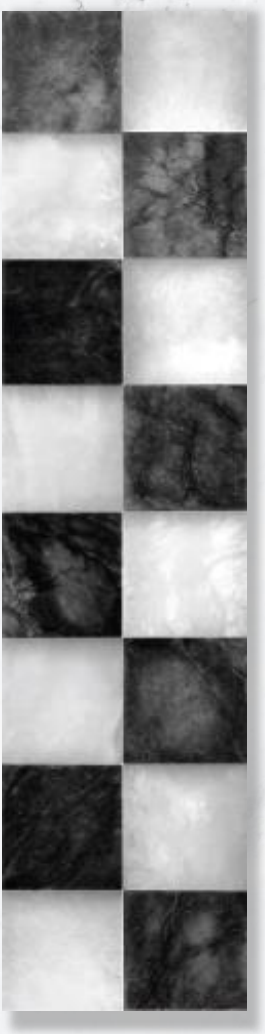
Bu dijital kitap, kendisini öncelikle Ankara Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü lisans öğrencisi olarak tanıdığım, sonrasında aynı kürsüde "KKTC'nin Bilgi Politikası" başlıklı yüksek lisans tezini yönettiğim ve nihayetinde de Başkent Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak ekibime alıp 8 yıl birlikte çalıştığım Prof. Dr. Mustafa Sağsan'ın, farklı sesleri ve bilimleri bir araya getiren özelliğinin bir ürünüdür.

Her satırını düşünerek ve nüansını yakalayarak okuyacağınız bu kitap, yalnızca bir felsefe derlemesi değil; düşünceye emek vermiş bir akademisyenin, bilimin detaylarda gizli olduğunu vurgulayan akademik yolculuğundaki yürüyüşünün güçlü bir ifadesidir.

Prof. Dr. Bengü ÇAPAR

DÜŞÜNCE NÜANSI

Editör: Mustafa Sağsan

TEZARUS kitap
carpe librum

978-625-96868-0-6 (Tk.)
978-625-96868-5-1 (2. cilt)

9 786259 686851